

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HATVANHETEDIK KÖTET

1994/1-2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCIV

E szám nyomdai munkája a SOROS Alapítvány támogatásával készült

E számunk szerzői

Bertényi Iván dr., egyetemi tanár, igazgató (Eötvös József Kollégium)
Diószegi István dr., egyetemi tanár, a Magyar Történelmi Társulat elnöke
Jakó Zsigmond dr., történész (Cluj / Kolozsvár)
Lakos János dr., a Magyar Országos Levéltár főigazgatója
Magyar Zoltán, nyugalmazott okl. építészmérnök (Németország)
Nyáry Zsigmond dr., nyugalmazott statisztikus (Budapest)
Nyulásziné Straub Éva dr., főosztályvezető (Magyar Országos Levéltár)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
főtitkára
Pekár Zsuzsa, nyugalmazott tudományos kutató (Budapest)
Szluha Márton mérnök, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tagja (Budapest)
Vajay Szabolcs dr., a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének
tiszteletbeli elnöke (Svájc)

TURUL

LXVII. évfolyam

1994/1-2. füzet

Szerkesztik: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, s nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai kivitelezés: Agapé Kft. Szeged

Felelős vezető: Harmath Károly

ISSN 1216 -7258

I. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

A TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON 1951–1991 KÖZÖTT

Második, befejező rész

A középkori paleográfia tárgykörében Mezey László, majd Varjas Béla készített (egyetemi jegyzetként kiadott) összefoglalót.¹⁴³ Mezey László rendezte sajtó alá elhunyt mestere, Hajnal István a középkori írásfejlődésben az egyetemeknek meghatározó jelentőséget tulajdonító nagy munkájának 2. kiadását.¹⁴⁴ Ugyanő hosszabb tanulmányt írt A latin írás magyarországi történetéből,¹⁴⁵ hozzászólt a Pray-kódex keletkezéséhez,¹⁴⁶ cikket közölt az oxfordi Bodleian könyvtár egyik Comestor-kódexének magyar vonatkozásairól,¹⁴⁷ valamint Az aracsai kő olvasásához¹⁴⁸ címmel. A régi könyvek kötéséhez felhasznált kódextöredékek gyűjtésével foglalkozó munkaközösséget szervezett és azt haláláig irányította.¹⁴⁹ Mezey közreműködött a hazánkban és a környező országokban ránkmaradt kéziratok liturgikus könyvek jegyzékének Radó Polikárp vezette összeállításában is.¹⁵⁰

Az epigráfiai és paleográfiai szempontból egyaránt fontos zsidó feliratok összegyűjtését Scheiber Sándornak köszönhetjük.¹⁵¹ A késői népvándorláskori Kárpát-medencében fellelhető rovásírás- emlékekről Vékony Gábor értekezett,¹⁵² A székelymagyar rovásírás emlékeiről pedig Csollány Dezső.¹⁵³ Róna Tas András A szarvasi tütartó rovásírásos feliratáról, Kósa Ferenc A székelyderzsi rovásfelirat újabb megfejtési kísérletéről¹⁵⁴ közölt tanulmányt, Sándor Klára A bolognai rovás emlékekről publikált könyvet.¹⁵⁵ Szendrei Janka a középkori magyarországi hangjegyzírásokról írt.¹⁵⁶ A

magyar rovásírás eredetére vonatkozóan Simon Péter javasolt új elméletet.¹⁵⁷ A paleográfusok részéről újabban mind nagyobb figyelemre méltatott kérdéskör az írószerek és az íróeszközök története, amelyről Horváth Jánosné és Pedroni Emma Anna publikáltak cikkeket.¹⁵⁸

Itt említjük meg, hogy a közelmúltban kísérlet történt egy új történeti segédtudomány, a történeti grafológia (pszichografológia) meghonosítására, amely a múlt neves szereplőinek eredetiben ránk maradt kézírásából próbál cselekedeteik rugóira, jellemükre stb. következtetni.¹⁵⁹ Az új diszciplína azonban mindmáig csak kevés követőre talált hazánkban.

A pecséttan művelőinek komoly segítséget jelentett a Németh Annamária tollából 1960-ban megjelent bibliográfia,¹⁶⁰ amely jó összefoglalója a korábban megjelent szfragisztikai irodalomnak, vizsgált korszakunk irodalmának azonban – publikálása időpontjából adódón – csak egy részét öleli fel. Kár, hogy oly helyen jelent meg, ahol a róla nem tudók aligha keresik, és hogy folytatása azóta is várat magára. Így az újabb időszak termését csak az évenkénti általános és szakkönyvtári átnézésével – például a Levéltári Közlemények hasábjain megjelent bibliográfiák átvizsgálásával – lehet összegyűjteni.

A pecséttan ismeretek bőségesebb, színvonalasabb, szisztematikus feldolgozására (a történelem segédtudományairól publikált kötetben¹⁶¹ közölt

fejezet kivételével) nem vállalkozott a kutatás. *Kumorovitz L. Bernátnak* a magyar szfragisztika nagy tudósának 1944-ben megjelent *A magyar pecséthasználat története a középkorban* c. alapvető munkája a II. világháború viharában néhány példánytól eltekintve még a nyomdában megsemmisült. A kutatók úgy igyekeztek segíteni a hiányon, hogy fénykép- és xeroxmásolatokban használták a munkát, a szerző pedig a témájára vonatkozó újabb kutatási eredményeket beleolvastva szinte haláláig dolgozott egy második, bővített kiadáson, amely nemrégiben látott csak napvilágot.

Kumorovitz professzornak köszönhetjük a Budapesti Történeti Múzeumban létrehozott nagy pecsétmásolat gyűjteményt is, amely egy hosszú, tudós élet kutatásainak eredményeként a középkori magyar pecséthasználat egészére kiterjedő igénnyel készült, nagy mértékben könnyítvén meg a forrásfeltáró munkát. Kumorovitz színezetlen gyűjteményével szemben az eredeti pecsétek színét, sőt, többé-kevésbé súlyát is igyekszik utánozni (ugyanakkor összehasonlíthatatlanul kevesebb anyagot tartalmaz) a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat gyűjteménye. Minthogy elsősorban a művészettörténeti vizsgálatok szempontjainak a figyelembevételével állították össze, távolról sem törekszik teljességre. (Nagy hiányossága pl., hogy a nagyalakú, függőpecsétekre koncentrálna a kisebb, rányomott pecsétek nem kerültek be a másolatok sorába.)

Már korábban is készült néhány szép tanulmány a pecsétnyomókról.¹⁶² Ezek azonban csak utóbb kerültek a nemzetközi szakmai közvélemény középpontjába, amikor a Nemzetközi Pecséttani Bizottság 1981-es budapesti ülésén egy előadás felhívta rájuk a figyelmet.¹⁶³ Ezután született csak határozat a hazai pecsétnyomó-állomány európai méretű feltérképezésére. A munkát – a Művelődési Minisztérium segítségével – e sorok írója irányította. A pecsétnyomók tekintetében támadt nemzetközi figyelem nemcsak gondozásukra és megőrzésükre készítette a muzeológusokat és levéltárosokat, hanem az egyes intézményekben őrzött nyomók publikálására is ösztönzően hatott.¹⁶⁴

A pecsétnyomatok (pecsétek) forrásbázisa is bővült az elmúlt évtizedekben. I. András király törvénybe idéző fémbillogának a párja a Bács-Kiskun megyei Mélykuton,¹⁶⁵ Salamon király ólompecsétje a belgrádi felsővár ásatásai során került elő.¹⁶⁶

Ezek mellett figyelmet keltett még a szakmában az a Szatmárcsekén lelt, problematikus „Adalbert” királyhoz köthető idézőpecsét, amelynek tulajdonosát *Kubinyi András* pecsétpaleográfiai vizsgálatok bevonásával III. Béla királyban próbálta valószínűsíteni.¹⁶⁷ *Marosi Ernő* Mária királynő pecsétjéről értekezett,¹⁶⁸ *Solymosi László* egyik legrégebbi magánoklevelünk máig fennmaradt pecsétjét egy idézőpecséttel azonosította,¹⁶⁹ e sorok írója a XIV. századi országbírók pecsétjeit dolgozta fel.¹⁷⁰ *F Vattai Erzsébet* Az esztergomi latinok kettős pecsétjéről,¹⁷¹ *Érszegi Géza* Körmeny középkori pecsétjéről és címeréről értekezett,¹⁷² *Bodor Imre*, *Fügedi Erik* és *Takács Imre* a középkori főpapi pecséteket publikálta és dolgozta fel – kár, hogy nem a teljesség igényével, hanem egy másodlagos forrásgyűjteményben való előfordulásuk alapján.¹⁷³ *Kubinyi András* Buda középkori pecsétjeit,¹⁷⁴ *Holub József* Pécs város pecsétjeit¹⁷⁵ és Zalaegerszeg régi pecsétjeit,¹⁷⁶ *Tompos Ernő* a Soproniak középkori pecsétjeit és (külön tanulmányban) *Schleifengrad Mihály* soproni kovácsmester pecsétjét.¹⁷⁷ *Prokopp Gyula* II. Lajos király pecsétgyűrűjét mutatta be.¹⁷⁸

Külön ki kell emelnünk azokat a pecsétismertetések, illetve képpublikációkat, amelyek valamely jelentős középkori uralkodónk tiszteletére más tudománysszakok művelőivel közösen készített emlékanyag keretében (Székesfehérvárott, Schallaburgban vagy Budapesten) rendezett emlékkiállítások katalógusában mutatták be Nagy Lajos (1342–1382), Zsigmond király (1387–1437), vagy I. Mátyás (1459–1490), illetve II. Ulászló (1490–1516) és a kortárs hatalmi elit ránk maradt pecsétjeit, pecsétnyomóit.¹⁷⁹

Az elmúlt évtizedek szfragisztikai munkásságát erősen jellemezte, hogy nagy mennyiségben publikáltak az idő múlásával a megsemmisülés veszélyének fokozottabban kitett, koraujkori falusi pecséteket. Az első „tömeges” publikációt *Horváth Zoltán*: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében c. munkája jelentette, amely függelékében leközölte a vármegye XVIII–XIX. századi falusi pecsétjeit.¹⁸⁰ A koraujkori délkelet-dunántúli pecsétjeink fáradhatatlan kutatója, *Bezerédi Győző* jópár évvel korábban is szentelt már tanulmányokat e témának,¹⁸¹ majd – többek között a Janus Pannonius Múzeum Évkönyvében – cikkek sorát publikálta, a baranyai községek pecsétkataszterét is közzölve.¹⁸² A Sopron- és Baranya-megyei községek mellett más vármegyék falusi pecsétanyagának feldolgozására is sor került. Alapos munkát végzett *Hor-*

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Bertényi Iván:	A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951-1991 között – Második, befejező rész	1
Nyáry Zsigmond:	Adatok a Bedeghi és Berencsi Nyáry család történetéhez	12
Szluha Márton:	A Káldy család (heraldikai rajz: ifj. Bogdán István)	24
Pekár Zsuzsa:	Haggenmacherek Magyarországon. Az első nemzedék (Második közlemény)	35
Magyar Zoltán:	A budapesti Magyar utca és a névadó család	42

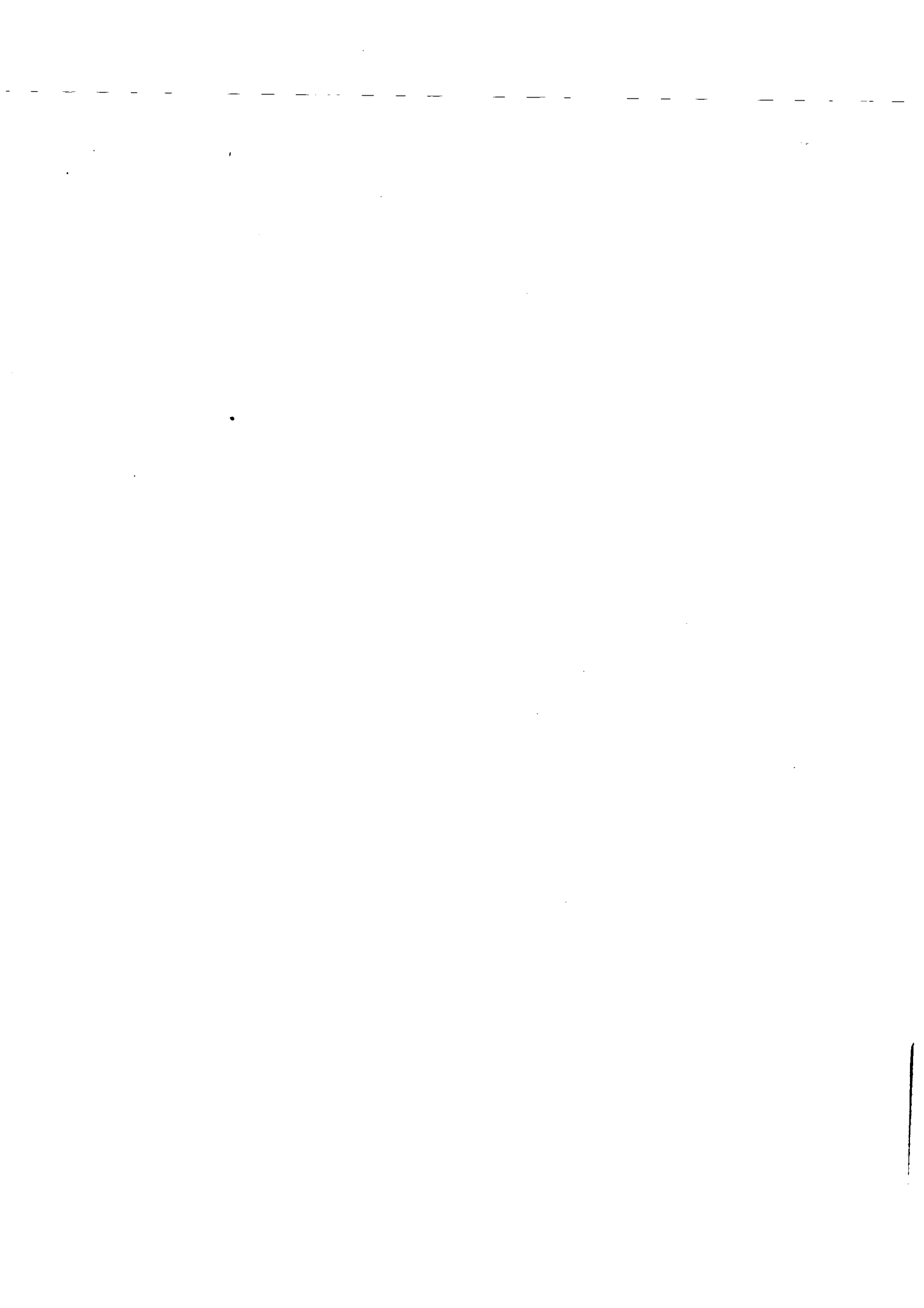
2. Kisebb rovatok

Címereslevél-gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban – összeállította Nyulásziné

Straub Éva, heraldikai rajzok: ifj. Bogdán István	48
Filkorn Pál 1910-1993 (Vajay Szabolcs)	50
Ember Győző 1913-1994 (Lakos János)	51
Benda Kálmán 1913–1994 (Diószegi István)	52
Bogyay Tamás 1909–1994 (Vajay Szabolcs)	52

Könyvismertetés

Zsigmondkori oklevéltár.III. (1411-1412). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. (ism.: Jakó Zsigmond)	53
Diplomata Hungariae Antiquissima. Volumen I, 1000-1131. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. (ism.: Vajay Szabolcs)	55
Steven Tötösy de Zepetnek: A Zepetneki Tötösy család adattára (ism.: Vajay Szabolcs)	56
„Erdélyi Történelmi Adatok”; Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678 (ism.: Vajay Szabolcs)	57
Benda Kálmán Emlékkönyv	58
Steiner, Jörg C.: Das Feldpilotenabzeichen (A Táboripilóta-jelvény) (ism.: Pandula Attila)	58
Borda Antikvárium – 17. Katalógus (ism.: Pandula Attila)	58
Trenčan, Ľudovít: Rady a vyznamenania Slovenskej republiky 1939-1945. (A Szlovák Köztársaság rendjelei és kitüntetései 1939-1945.) (ism.: Pandula Attila)	58
Hazai és nemzetközi hírek	59
Szerkesztőségi hírek	60
Kérdezz-felelek rovat	61
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyáry Zsigmond)	62
Résumé en français (Vajay Szabolcs)	64

váth Lajos, aki néhány regionális tanulmányt követően egész Pest megye községi pecsétjeit gyűjtötte össze monográfiájában, a polgári kori közigazgatás megszervezéséig terjedő időszakból.¹⁸³ Egyetlen község régi pecsétjeinek feldolgozására is született tanulmány.¹⁸⁴ A községi címereken túlmenően több tanulmány vizsgálta a későközépkori és koraújkorai vármegyei címereket és pecséteteket is.¹⁸⁵

A nemzetközi pecséttan irodalomban is újdonságnak számított a legújabbkori pecsétbevonulása a szfragisztikába. E tekintetben úttörő vállalkozás Réti Lászlóé, aki – ha kivétlenül hagyo kivitelben is – feldolgozta az első magyarországi kommunista kormányzat, a Tanácsköztársaság központi és helyi szerveinek pecsétjeit.¹⁸⁶ Könyveinek a hiányai főként akkor váltak nyilvánvalóvá, amidőn utóbb mások, jelesen Horváth Lajos és Csiffáry Gergely vállalkoztak az I. világháborút követő válságos időszak pecsétjeinek egy-egy körülhatárolt területen való részletes feltárására.¹⁸⁷ Csakhamar sor került jelenkori pecsétvizsgálatára is: Baranya megyére vonatkozóan Tegzes Ferenc végzett ilyen vizsgálatokat, míg Békés megye termelészövetkezeteinek a pecsétjeit Bálint Ferenc dolgozta fel.¹⁸⁸

A pecséttan körébe vágnak azok az elmúlt évtizedek során végzett interdiszciplináris kutatások is, amelyek más szakterületek felől közelítettek a pecsétkezekhez, s vették igénybe a szfragisztika eredményeit más tudományágak kérdéseinek megoldásához. Így következtetett a XIV. századi magyar királyi kancellária egyes osztályaira, részlegeire Kumorovitz L. Bernát professzor az ott alkalmazott pecsétkezek segítségével.¹⁸⁹ A királyi nagypecsét nyomójának két különböző kézbe adásából következtetett Gerics József a hatalom megosztására az 1370-es években.¹⁹⁰ De bevonhatók voltak a nádori, országbírói pecsétkezek a XIV. századi nagybírói székek működésének vizsgálatába is,¹⁹¹ miként a református egyház későfeudális-kori szimbólumainak történetéhez,¹⁹² vagy a középkori hitelesség kritériumainak megállapításához.¹⁹³ Művészettörténeti,¹⁹⁴ néprajzi,¹⁹⁵ jelvénytörténeti,¹⁹⁶ stb. vizsgálatokhoz is komoly segítséget jelentettek a kutatóknak a pecsétkezek.

A pecséttan elméleti kérdéseinek a vizsgálatában és a középkori függőpecsétkezek elkészítését, oklevelekre erősítését illetően hasznos megfigyeléseket végzett Kovács Béla.¹⁹⁷ A nemzetközi szakki-fejezések értelmezéséhez, az egyes szfragisztikai szakszavaknak magyarra, ill. magyarról idegen

nyelvekre való szabatos fordításához, sőt, meghatározásai révén akár a pecséttan ismeretek elsajátításához is hasznos segítséget nyújt a Nemzetközi Pecséttan Bizottság által a közelmúltban kiadott Nemzetközi Pecséttan Szótár.¹⁹⁸ (Magyar munkatársa e sorok írója volt.)

Végül megemlíjtük, hogy főként a pecséttan eredményeinek a népszerűsítése, a történészek és más művelt érdeklődők tájékoztatása szempontjából fontosak, de anyagközlésük révén a forrásbázisról egyfajta „keresztmetszetet” is nyújtanak a közelmúltban hazánkban is nemegyszer rendezett pecsétkiállítások, ill. az ezek anyagáról a szakfolyóiratokban közzétett ismertetések.¹⁹⁹

A heraldika teljes kultúrpolitikai „kegyvesztetése” idején – a genealógiához hasonlóan – önálló tudományos kutatási témaként szintén nem volt művelhető. Azok a kutatók, akik címertani témák választásával átmentették e „feudális áltudományt” a nehéz éveken, valamely más szaktudomány által felvetett problémakör oldaláról közeledtek hozzá, ekként próbálva legalább a címerek vizsgálatának a létjogosultságát a kommunista ideológusok számára elfogadhatóvá tenni.

Magyari László az ornitológia,²⁰⁰ Kalmár János a régészet,²⁰¹ Radocsay Dénes a művészettörténet,²⁰² Györffy György a korai magyar társadalomtörténet²⁰³ problematikájának megoldásához kísérelte meg a címerek tanulságát is felhasználni; e sorok írója pedig a magyar irodalomtörténet kérdései, jelesen az Arany János által önmagával szemben támasztott „epikai hitel” kérdéskörének a megoldásába vonta be a heraldikai források elemzését.²⁰⁴ A Művészettörténeti ABC hasábjain Kumorovitz L. Bernát a lexikonműfaj által megszabott keretek közti csodálatos tömörséggel összefoglalta a heraldika szabályait is,²⁰⁵ a címerek iránt érdeklődőknek azonban az 1960-as évek második feléig lényegében be kellett érniük néhány, Nagybákay Péter és e sorok írója által írt népszerűsítő folyóiratban megjelent tanulmánnyal.

A város címerek iránti érdeklődés jelentkezésével párhuzamosan lassan polgárjogot nyert a más társadalmi csoportok, közösségek által viselt címerek vizsgálata is. Így Szentgyörgyi Mária Az erdélyi puskás címerekről, értekezett¹⁰⁶ Petrovich Béla A pécsi egyetem és címere²⁰⁷ címmel publikált tanulmányt, míg Tompos Ernő egy külföldi heraldikai forrásban szereplő soproniaknak címeranyagát vizsgálta.²⁰⁸ Sokat köszönhet e nehéz időszak heraldikája Csapodi Csabának és Gárdonyi Klárának, akik I. Mátyás király könyvtárának

többször megismételt (magyar- és idegennyelvű szöveggel kísért) kódexhasonmás kiadásain a poszessori és egyéb, díszítő jelleggel szereplő címereket is publikálták, sőt, heraldikai elemzésükre is mindig sort kerítettek.²⁰⁹ A Mátyás és felesége tulajdonában őrzött kódexek szétválasztását *Csapodi Csaba* épp a címerek segítségével végezte el, s ehhez a Mohács előtti korszak királynéi címereit is feltárta.²¹⁰ *Szabics Imre* és e sorok írója nyelvészeti szakcikkekben címer szavunk etimológiáját vizsgálta, míg *Huszár Károly* a vadászat oldaláról közeledett a címerekhez.²¹¹ A magyar heraldika forrásait számbavevő, ill. a heraldikai rangjelölő koronák elterjedését vizsgáló, külföldön megjelent tanulmányok, nemzetközi heraldikai kongresszusi előadás²¹² Magyarországon úgyszólván visszhang nélkül maradtak. Végre 1970 táján a külföldön élő neves magyar heraldikus, *Vajay Szabolcs* korai sisakdíszekről publikált tanulmányával,²¹³ majd e sorok írójának a nemzetközi Dózsa-ülésszakon elhangzott hozzászólásával megtört a jég. Ez utóbbi azt bizonyította, hogy a nép széles rétegei, az antifeudális mozgalmakban uraik ellen felkelt parasztok is használtak címereket.²¹⁴ Az úgyahogy „szalonképessé” vált címertan első nagy fegyverténye az egymás után születő, vörös csillagokkal, fogaskerekekkel, búzakalászokkal és könyvekkel teletűzdelt, antiheraldikus város címerek leleplezése volt.²¹⁵

A város címerek hibái miatt kirobbant botrány azt eredményezte, hogy e sorok íróját, majd más heraldikusokat is (Csorba Csaba, Érszegi Géza, Nyulásziné Straub Éva, Harsányi László) bevonták a Képző- és Iparművészeti Lektorátus címerzsűrijének munkájába, s így a szaktudomány képviselői mind hathatósabban léphettek fel szakmailag hibás város címerek készítése, elfogadása ellen. De még így is hosszú időnek kellett eltelnie, hogy a vidéki városokban magát sokáig szívósan tartó kommunista ideológia engedjen merevségéből, s ne a sztálinista szimbólumrendszer köréből válasszák a municipális heraldika címerképeit. *Várkonyi Endre*, az 1957-es kádárista államcímer propagátora²¹⁶ még akkor is a régi, bibliai alakokra, földesúri jelvényekre utaló szimbólumok elvetését szorgalmazta, s új, „szocialista” heraldikai motívumok alkalmazásának szükségességét bizonygatta,²¹⁷ amikor már régóta folyt a szakmai küzdelem a címertan eredeti, helyes szabályainak tiszteltben tartásáért.

Az 1970-es évek heraldikájához a régi címertan legfontosabb forráscsoportja, a pecsétek vizsgálata

is szolgáltatott anyagot. Így állított fel hipotézist a háromtornyú vár pecsétábra és címerkép korai várispánsági székhelyre utaló szimbolikájáról, vagy következtetett a székesfehérvári pecsét (és címer) használatba vételének az idejére *Kubinyi András* Székesfehérvár régi pecsétjére támaszkodva.²¹⁸

Az 1980-as években már egyre több heraldikai kiadvány látott napvilágot. A kutatást megkönnyítette, hogy *Nyulásziné Straub Éva*, az anyag levéltári referense kiadta A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzékét. Ugyanő kiállítást is rendezett a címereslevelek egyes művelődéstörténeti vonatkozásairól.²¹⁹ Végül terjedelmes forráskiadványt állított össze „Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein” címmel.²²⁰ *Csermely Tibor* és *Takács Péter* pedig hazánk keleti régiójának városi címereit publikálta.²²¹

A városi címerhasználathoz kapcsolódó²²² témákon kívül születtek tanulmányok megyecímerekről,²²³ mesterségcímerekről,²²⁴ egyes régebbi, vagy újabb történeti emlékeken (kódexek, könyvek, ex librisek, házak, ötvöstárgyak stb.) ránk maradt címerekről, sisakdíszekről,²²⁵ középkori, ill. modernkori főpapjaink,²²⁶ soproni polgárok címereiről,²²⁷ fejedelmi családok,²²⁸ egyes nagy családok és rokonságok,²²⁹ arra érdemes, vagy heraldikai szempontból „érdekes” személyek és testületek²³⁰ címereiről. Ezek mellett jónéhány teoretikus heraldikai tanulmány is napvilágot látott²³¹ – nagyjából az újabb nemzetközi heraldikai irodalom szociológiai irányzatának a kérdésfeltevéseihez és (egyben) a nemzetközi heraldikai kongresszusoknak a tematikájához (is) igazodva.²³² A heraldikát befogadó középkori magyar társadalom világának jobb megértését szolgálja *Fügedi Erik* nek a magyarországi lovagi tornákról külföldön publikált tanulmánya és *Kumorovitz L. Bernát* rövid adatközlése, amely a magyar „élő heraldika” szociológiai alapjaira, egy 1365-i lovaggá avatásra vonatkozik.²³³ A lovagság intézményéről *Zombori István* írt népszerűsítően tudományos könyvet, a szerzetes- és lovagrendek monografikus összefoglalását *Török József* nek köszönhetjük.²³⁴

A rendszerváltás időszakában megtisztelő feladatává vált a magyar heraldikának, hogy közreműködjék a történelmi magyar címer visszaállításában. Néhány tanulmány született már a pártállam időszakában is, amelyek igyekeztek a régi magyar címer emléket ébrentartatni.²³⁵ Az állami igazgatási eljárást a címerkérdésben Kállay Ist-

vánnak és e sorok írójának a történelmi magyar címer újból hivatalossá tételét javasló indítványa indította el, amelyet nagy sajtóvisszhang kísért. A kérdésben kibontakozó vita nem az 1957-es kádár-ista címer megtartása vagy elvetése körül folyt, hanem a korona nélküli (ún. Kossuth-címer) és a koronás kiscímer visszaállítását illetően csaptak össze a nézetek. 1956 szabadságharcosai az 1946 és 1949 közt államcímerként használt koronátlan címert választották a forradalom napjaiban a zászlókból kivágott rákosista címer helyett, emellett sokan úgy vélekedtek, hogy a Szent Korona pajzs felé emelése nem egyeztethető össze a köztársasági államformával. Végül, miután a szakemberek (Kállay István, Kubinyi András, Püspöki Nagy Péter, Révész T. Mihály, Straub Éva, Székely György és e sorok írója) bebizonyították, hogy a magyar címer pajzsának felső szegélyén nyugvó Szent Korona az önálló magyar államiság szimbóluma,²³⁶ az országgyűlés – az 1990:XLIV. törvényben – a koronás kiscímert nyilvánította hazánk államcímerének. A címerviták közepette az államcímer története iránt felmerült érdeklődés kielégítésére született *Laszlovszky József* rövid összefoglalása, amely nem foglalt állást sem a szentkoronás, sem a koronátlan kiscímer mellett, csupán nemzeti jelvényünk történetét foglalta össze.²³⁷

1990-től már olyan mennyiségben és oly szerteágazó témakörben jelentek meg heraldikai tárgykorú tanulmányok, hogy még vázlatos áttekintésük is reménytelen vállalkozás lenne. Ezért – miként a genealógia esetében – itt is a Levéltári Közlemények bibliográfiáját kell az 1990–1991-es heraldikai kiadványok iránt érdeklődők figyelmébe ajánlani.

Említsük meg, hogy született néhány olyan tanulmány is, amelyek a középkori sírköveken látható címerek révén a heraldika, felirataik tekintetében pedig az *epigráfia* irodalmához sorolhatók. Szerzőik, *Engel Pál*, *Lóvei Pál* és *Varga Livia*, főként a XIV–XV. századi egyházi és világi előkelők sírköveivel foglalkoztak.²³⁸

A kormányzattörténeti és a genealógiai ismeretek bővülésével párhuzamban örvendetesen megnövekedett a szakmai érdeklődés a régebbi időkben inkább az egyházmegyei schematizmusokban és a tiszti cím- és névtárakban művelt *archontológia* iránt is. Mivel itt maga a szaktudomány fogalma és elnevezése is problematikus, jónéhány elméleti cikk is megjelent magáról az archontológiáról.²³⁹ A középkori archontológia tárgykörében *Borsa Iván* (elméleti kérdéseket is tárgyalva) Somogy középkori alispánjairól és Turóc vármegye

ispánjairól, valamint alispánjairól,²⁴⁰ *Havassy Péter* Heves megye középkori tisztségviselőiről²⁴¹ és a székhely vár tisztségviselőiről értekezett,²⁴² *Köblös József* A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiáját (1458–1526) készítette el.²⁴³ A korajúrkori tisztségviselőket kutatva *Benda Kálmán* A királyi Magyarország tiszti címtárát (1607–1608) állította össze,²⁴⁴ *Trócsányi Zsolt* Erdély központi kormányzatáról (1540–1690) értekezve leközi a fejedelemség XVI–XVII. századi tisztségviselőinek a névsorát.²⁴⁵ *Gecsényi Lajos* Győr megye,²⁴⁶ *Turbuly Éva* Zala megye tisztkarát tárta fel²⁴⁷ a korajúrkor egy-egy rövidebb időszakában. A korajúrkor archontológia legtermékenyebb művelője *Fallenbüchl Zoltán*, aki az 1960-as évektől publikált számos tanulmányában a különböző kamarák tisztviselőit kutatta fel,²⁴⁸ majd az udvari méltóságok archontológiáját publikálta.²⁴⁹ Ugyanő feldolgozta A tiszti címtárak történetét is Magyarországon.²⁵⁰ Az új és legújabbkori archontológia tárgykörében *Székely Vera* a dualizmus kori központi államigazgatás tisztviselőit vizsgálta.²⁵¹ *Bölony József* a közös miniszterek, horvát bánok és fiumei kormányzók (1867–1918) dualizmus kori archontológiáját publikálta.²⁵² Ugyanő derítette fel – saját koráig – a magyar miniszterek adatsorát is.²⁵³ Legújabban megjelent a modernkori archontológiai kiadvány típusa is.²⁵⁴

A *falerisztika*, a kitüntetésekkel foglalkozó történeti segédtudomány nem sokat szerepelt a régi Turul hasábjain. Minthogy azonban a megújult folyóirat szerkesztősége tervbe vette művelését, röviden összefoglaljuk e diszciplinának az elmúlt évtizedekben megjelent fontosabb irodalmát is. Ennek során két gyökeres fordulatra került sor hazánk kitüntetésrendszerében. Az 1940-es évek végén és ezt követően a rákosista államvezetés a régi kitüntetések újakkal váltotta fel, majd a kommunizmus bukását követően újabb revízióra került sor. A kommunista korszak kitüntetési rendszerének gyakorlatilag teljes kifejlődése után jelent meg *Besnyő Károly* és *Ruda Ilona* kézikönyve, amely elég jó összefoglalásukat adja.²⁵⁵ Elméleti, s ugyanakkor adatgazdag ismertető összefoglalás a kitüntetésekéről *Pandula Attila*²⁵⁶ és *Makai Ágnes* tollából²⁵⁷ jelent meg. A legfontosabb magyar múzeumokban őrzött (rég) kitüntetésekéről ugyancsak *Makai Ágnes* és *Héri Vera* készített kiadványt.²⁵⁸ A két világháború közti fontosabb kitüntetések és rendjelek jegyzékét a Magyar Éremgyűjtő Egyesület (*Tálas Géza*) adta ki.²⁵⁹

A már bemutatottakon kívül a magyar kitüntetés- és rendjelkutatásban viszonylag ritkák voltak

az elméleti kérdéseket is vizsgáló munkák.²⁶⁰ A kutatók (főként *Makai Ágnes* és *Pandula Attila*) az egyes rendjelek bemutatását részesítették előnyben. *Makai Ágnes* kutatásai főként az 1848–49-es forradalom és szabadságharc köré csoportosultak,²⁶¹ de szentelt tanulmányt a Katonai Mária Terézia-Rendnek²⁶² is. *Kottra György*vel közösen az amerikai függetlenségi háborút lezáró 1783-ban párizsi béke 200. évfordulójának az emlékérmét mutatta be.²⁶³ *Pandula Attila* a legváltozatosabb témákat dolgozta fel.²⁶⁴ Két 1946-os kitüntetésnek *Molnár József* szentelt tanulmányt.²⁶⁵ A falerisztika hazai fejlődését nagymértékben elősegítették az 1980-as évek végétől *Czoma László* és *Pandula Attila* által Keszthelyen szervezett nemzetközi konferenciák, kerekasztal beszélgetések.

A révaista-aczélista „kultúrpolitika” nem kedvezett az *insigniologiai* kutatásainknak. A jelvénykutatás gyakorlatilag kizárólagos régészeti témának számított,²⁶⁶ s még *Deér József*nek a Szent Koronáról írt és a magyar emigráció körében nagy visszhangot keltett műve²⁶⁷ is jöideig csupán a legszűkebb szakmai körökben válhatott beszélgetések témájává. A „hivatalos” magyar történelemszövegeket csak hét év késéssel közölt a könyvről alapos, értékelő recenziót *László Gyula* tollából.²⁶⁸ De népszerűsítő folyóiratban is ugyanekkor jelenhetett csak meg cikk a korona-kérdésről.²⁶⁹ Más külföldi korona-könyvekre gyakorlatilag nem reagált a hazai szakirodalom. E sorok írójának külföldön megjelent rangkorona tanulmányai²⁷⁰ csakúgy visszhang nélkül maradtak, mint *Váczy Péter*nek itthon, de németül publikált tanulmánya a bizánci korona fejlődéséről.²⁷¹ Tán csak *Kovács Évának* jelvénytudományai²⁷² keltettek nagyobb figyelmet.

A pártállam szorításának az enyhülését az Egyesült Államok 1978-ban a Szent Korona és többi koronázási jelvényünk visszaszolgáltatásával honorálta. A hazahozatalról a sajtó is részletesen beszámolt, s így nem lehetett a Szent Korona irányában megmutató tudományos érdeklődést visszafogni. Az a tény, hogy nemzeti szimbólumunkat a kutatók most már eredetiben tanulmányozhatták, újabb tudományos eredményekkel kecsegtetett. 1978-ban, majd 1979-ben egymás után két népszerűsítő könyv is megjelent, amelyek közül az első a korábbi és az újabb tudományos eredményeket, hipotéziseket is összefoglalta.²⁷³ A még mindig meglévő politikai korlátok miatt mindkét könyv a „magyar koronát” tüntette fel

címlapján, de az értekező részeknél annál bősebben használták már a Szent Korona megnevezést. 1979-ben *Katona Tamás* szerkesztésében terjedelmes kötet adta ki, magyarra fordítva, a koronákra vonatkozó forrásokat.²⁷⁴ A koronakutatás fellendülését egy (a koronával és a koronázási jelvényekkel foglalkozó) nemzetközi tudományos ülés is elősegítette.²⁷⁵ Ezen az ülésen már kitűnt, hogy kutatóink véleménye teljes mértékben eltérő a Szent Korona összeállításának, keletkezési időpontjának, vagy küldője személyének tekintetében, s az eltérő vélemények azóta még sokasodtak.²⁷⁶ Míg a történészek és művészettörténészek többsége a XI. század második fele és a XIII. század közé helyezi koronánk összeállításának idejét, *Csomor Lajos* és a hozzá csatlakozó ötvösök és mérnökök szerint nemzeti ereklyénk (csaknem a jelenlegi formájában) meg volt már Szent István királyunk korában, sőt, még előbb(!) is.²⁷⁷

A szakmai érdeklődés természetesen nem állt meg a koronánál mint ékszernél, hanem a korona története²⁷⁸ a királykoronázások mögött rejlő eszmetartalmak,²⁷⁹ és más, valamikor időközben a koronázási jelvénygyűttesbe tartozó, de onnan időközben kikerült tárgyak²⁸⁰ vizsgálatát is elindította. Emellett születtek tanulmányok más hatalmi jelvények történetére vonatkozóan is.²⁸¹

Napvilágot látott számos tanulmány más történeti segédtudományok (pl. a numizmatika, a vexillológia, a történeti névtan stb.) tárgykörében is. Ezek művelése azonban nem tartozik a Turul hagyományos profiljába. Nagy részük más diszciplínák folyóiratainak közlési területe, miérints eredményei számbavétele nem tekinthető jelen áttekintésünk feladatának.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a nem támogatott állapot, sőt a hátrányos hivatalos megkülönböztetés ellenére is az elmúlt négy évtizedben számos munka jelent meg a történelem segédtudományai tárgykörében. Dicséri ez azon kutatóink önzetlen tudányszeretetét és szakmai állhatatosságát, akik nem a hivatalos propaganda által agyontámogatott témák felé fordultak, hanem a mellőzöttség közepette is hivatásuknak érezték az általuk szeretett történeti segédtudományok ápolását. A heraldika, a genealógia és az insigniologia kivételével, a többi segédtudomány fejlődése – ha „takaréklángon” is – töretlenül mondható az elmúlt évtizedekben. A címetan, a családtörténet és a jelvénytudomány területén az 1950-es, 1960-as években (sőt, a genealógiában és az insigniologiá-

ban még tovább) megfigyelhető egy komoly visszaesés, mikoris szinte „fanatizmus” kellett a velük való foglalkozáshoz, hiszen az adminisztratív korlátozások miatt alig-alig jelenhettek meg publikációk, hogy aztán az ideológiai szorítás felengedtével e tekintetben is helyreálljon a normális rend, sőt, egyfajta természetes ellenhatásként 1990 tájától már szinte követhetetlen mennyiségű tanulmány lásson napvilágot.

Végezetül engedjék meg még egy megjegyzés. Hála a magyar kutatók szorgalmának a jelen áttekintés (miként *expressis verbis* maga is utal rá) nem törekedhetett teljességre, hanem – már csak terjedelmi okok miatt is – válogatni, tallózni volt kénytelen, esetenként csupán példákat hozhatott a bővülő anyagból. Ha minden tudomány esetére igaz, hogy időnként a legkevésbé fontosnak látszó adat is döntő fontosságú lehet valamely konkrét kérdés eldöntéséhez, kiváltképp igaz ez a

történelem segédtudományainak esetében, hiszen ezek, (mint minden tudomány) egyrészt saját tárgykörükben, másrészt a történettudomány szolgálatában is adatfeltáró alaptudományok. E tanulmány szerzője így már eleve kénytelen elismerni mindazon megjegyzések jogosságát, amelyek egyes szakmunkák meg nem említését sérelmezik, hiszen a számos esetben csak típusként megemlített tanulmányok, könyvek mellett, jónéhány más is szerepelhetett volna. Ennek kapcsán a szerző mindössze csak ama törekvését hangsúlyozza, hogy igyekezett minden, a történeti segédtudományokkal rendszeresebben foglalkozó, kutatótól szakmunkákat közölni, arra is emlékeztetve, hogy e tanulmány nem az elmúlt évtizedek munkásságának értelmező bibliográfiájaként született, hanem mindössze az itt tárgyalt szakterületek fejlődésének főbb vonalait kívánta bemutatni.

Bertényi Iván

JEGYZETEK

143. *Mezey László*: aleográfia. Latin írástörténet. Bp., 1962. 142 p. (Ismételten, több kiadásban megjelent egyetemi jegyzet.); *Varjus Béla*: aleográfiai útmutató a 15–17. századi magyar nyelvű kéziratok olvasásához. Segédlet a könyvtárosképzéshez. Bp., 1982. 12 p.

144. *István Hajnal*: L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales. Bp., 1954. 2. éd. rev. et augmenté des manuscrits posthumes de l'auteur avec un album fac-similés per *László Mezey*. Bp., 1959. 301 p.

145. I. – „Magyar Könyvszemle” LXXXII.(1966) 1–9.pp., II.–u.o. 205–216.pp., III. u.o. 285–304.pp.

146. „Magyar Könyvszemle” LXXXVI.(1971) 109–123.pp.

147. Pxfordi glosszák. – „Magyar Nyelv” LXXVII.(1981) 373–376.pp.

148. „Archaeológiai Értesítő” LXXXV.(1958) 2.sz. 189–191.pp.

149. *Mezey László*: Fragmenta codicum. Egy új forrásterület feltárása. „MTA. Nyelv- és Irodalomtudományi Pártálynak Közleményei” XXX.(1978) 655–670.pp. E munka gyümölcse: Fragmenta codicum in Bibliotheca Seminarii Cleri Hungariae Centralis. Recensuit *Ladislau Mezey* cum sociis in opera *Adriana Fodor* et a. Bp., Wiesbaden, 1988. 252.p.

150. *Rudó Polycarpus*: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limithrophorum regionum. Revidit, collaboravit *Ladislau Mezey*. Bp., 1973. 639 p.

151. Magyarországi zsidó feliratok a II. századtól 1686-ig. (Corpus Inscriptionum Hungariae Judaicum.) Bp., 1960.

152. Spätvölkerwanderungszeitliche Kerbinschriften im Karpatenbecken. – „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae” XXXIX. (1987) 3–4.sz. 211–285.pp.

153. In.: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 1960. 39–122.pp.

154. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1987. 1. 59–61.pp., ill. „Magyar Tudomány”, 1985. 2. sz. 95–98.pp. Vö. *Györffy György* összefoglalóját is: „Élet és Tudomány”, XIX. (1964) 272–276.pp.

155. Szeged, 1991. 204.p.

156. *Szendrei Janka*: A középkori hangjegyzések Magyarországon. – A magyar notáció története. – Német naumaírások Magyarországon. Bp., 1983. 329.p.

157. A magyar rovásírás történelmi jelentősége és eredete. – In.: – Magyar Herald. Szerk., *Kállay István*. Bp., 1984. 23–71.pp.

158. *Horváth Jánosné*: Adatok az írószerek használatához Magyarországon a 12–18. században – „Lev. Szle.” XIV. (1964) 4.sz. 162–178.pp., *Pedroni Emma Anna*: A műegyetemi ügyvitel és iratainak alakulása az íróeszközök változásának a függvényében. „Műszaki Egyetemi Könyvtáros” XXV. (1988) 2.sz. 17–37.pp., *U.ő.*: A lúdtolltól az írógépig. Az íróeszközök fejlődése és az iratok papírányaga a 19. század elejétől 1945-ig. – „Lev. Szle.” XLI. (1991) 1.sz. 28–50.pp.

159. *Benda Kálmán*: Egy új forrástudomány: a pszichográfia. – „Lev. Közl.” XLIV–XLV. (1974) 67–76.pp., *U.ő.*: Egy új forrástudomány, a történeti grafológia. – „Kortárs” XXI. (1977) 7.sz. 1123–1131.pp., *Rákosné Ács Klára*: Vallanak a betűk. Személyiségek és életük pszichográfiai megközelítése. Magvető, Bp., 1985. 483.p.

160. in *Mukkai László–Mezey László*: 17. j-ben említett kiadvány. Bp., 1960. 415–421.pp.

161. A történelem segédtudományai. Szerk.: *Kállay István*. Bp., 1986. 346.p., 1986² 346.p.

162. *Nyukas Miklós*: A Hajdúsági Múzeum gyűjteménye. I. ecsétnyomók és fémbélyegzők. – In.: Hajdúsági Múzeum Év - könyve III. 1957. 173–188.pp., *Németh Annamária*: Henrik crojai püspök pecsétnyomója. – In.: Folia Archaeologica XI.

- (1959) 125–134.pp., *Nagybákay Péter*: Veszprémi és Veszprém-megyei céhpecsétnyomók. – In.: A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei I. 1964. 185–219.pp., *Komjáthy Miklós*: I. Károly állítólagos pecsétnyomója. – „Lev. Közl.” 1967. 207–226.pp., *Homola Jenőné-Judt Istvánné-Kovács I. Gábor*: Feudális kori községi pecsétnyomók a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltárban. Miskolc, 1971. 46.p.
163. *Iván Bertényi*: Sources oubliées de la sigillographie moderne: les matrices de sceau des archives hongroises, leur conservation, quelques problèmes de recherche. – In.: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Historica*, T.XXII. Bp., 1982. 261–266.pp.
164. Vö: *Vass Tibor*: Az ózdi kohászati üzemek pecsétnyomói. – „Technikatörténeti Szemle”, XII. (1980–1981) 215–230.p.; (*Tihanyi Endre*) Kapitalizmus kori pecsétnyomók a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltárban. Miskolc, 1986. 133. p., *Csiffáry Gergely*: Borsod megyei pecsétek és pecsétnyomók 1919-ből. In.: A Miskolci Hermann Pttó Múzeum Közleményei XVIII. (1989) 57–62.pp., *Molnár József*: A gyöngyösi Mátra Múzeum céhpecsétnyomói. – In.: *Agria*, XX. (1974) 139–146.pp., *Szabó Péter*: A céhek tárgyi emlékei a győri Xantus János Múzeumban. II. A pecsétnyomók. – In.: *Arabona XXII–XXIII*. (1980) 129–184.pp.
165. Vö: *Lovag Zsuzsa*: I. András király idézőbillóának második példánya. – „Archaeologiai Értesítő” CXVII. (1990) 2. 189–199.pp.
166. *D. Gaj Popović*: Plovna bula madarskog kralja Salomona. – In.: *Godišnjak grada Beograda XXV*. (1978) 163–167.pp.
167. *Kubinyi András*: Isten bárányát ábrázoló törvénybeidéző pecsét (billóg). – In.: *Folia Archaeologica XXXV*. (1984) 139–158.pp.
168. Das grosse Münzsiegel der Königin Maria von Ungarn. Zum roblem der Serialität der mittelalterlichen Kunstwerke. – „Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungariae” XVIII. (1982) 3–22.pp.
169. *Solymosi László*: Guden magánoklevele másodlagos pecsétjének eredete. – In.: *Veszprémi Történelmi Tár*, I. 1989. 101–105.pp.
170. *Bertényi Iván*: Szepesi Jakab országbíró. Bp., 1970. 166.p., U.ő.: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 270.p.
171. „Archaeologiai Értesítő” XL. (1963) 39–45.pp.
172. „Vasi Szemle” XXXVIII. (1979) 347–358.pp.
173. A középkori Magyarország főpapi pecsétjei az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolatgyűjteménye alapján. Bp., 1984. 75.p.
174. *Kubinyi András*: Buda város pecséthasználata alakulása. – TBM. XIV. (1961) 109–146.pp.
175. In.: A Janusannonius Múzeum 1958. évi Évkönyve. 1958. 137–145.pp.
176. In.: Göcseji Múzeum Közleményei XIII. (1960) 205–213.pp.
177. „Soproni Szemle” XVII. (1973) 289–306.p. és uo.ott XXXI. (1977) 75–76.p.
178. „Vigilia”, XXII. (1967) 8.sz. 527–530.pp.
179. I. *Marosi Ernő-Tóth Melinda-Varga Livia* szerk.: Művészet I. Lajos korában 1342–1382. Katalógus. Bp., (1982) 137–152. pp. és 327–358.pp., *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541*. Schallaburg, 1982., passim, *Török Gyöngyi*: Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458–1541. Bp., 1983. 29–83.p.
180. Bp., 1976. Benne a Sopron megyei községek címeres, rajzos pecsétjei: 201–286.pp.
181. Baranya megye községeinek feudáliskori pecsétjei. – „Baranyai Művelődés”, 1972. 118–123.pp., U.ő.: Dunaszekcső, 1710. évi pecsétje. – „Baranyai Művelődés”, 1973/2.sz. 110–113.pp., U.ő.: A pecsét szerepe a jobbágyfalu közigazgatásában Baranya megyében. – „Lev. Közl.” XLV. (1974) 77–87.pp., Vö. *Balázs László* ugyancsak korai tanulmányát is: Adalékok Fejér megye községeinek török hódoltsági pecsétjeihez. – In.: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 8. 1974. 372–373.pp.
182. *Bezerédi Győző*: A Zselic községeinek pecsétjei. – In.: *Zselici Dolgozatok* 3. 1976. 91–97.pp., U.ő.: A községi pecsétek művelődéstörténeti vonatkozásai. – Az MTA écsi Akadémiai Bizottságának és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője. Veszprém, 1977. 71–84.pp., U.ő.: Baranya községeinek pecsétkatasztere. – In.: *Janusannonius Múzeum Évkönyve XXIII*. (1978) 195–230.pp., XXIV. (1979) 147–167.pp., XXV. (1980) 145–165.pp., XXVI. (1981) 123–134.pp., XXVII. (1982) 145–152.pp., XXVIII. (1983) 133–145.pp., XXX–XXXI. (1985–1986) 251–270.pp., U.ő.: Baranya megye településeinek pecsétjei a feudális korban 1–2. – In.: *Janusannonius Múzeum Évkönyve XXXIII*. (1988) 93–104. pp., XXXIV. (1989) 147–158.pp., stb.
183. *Horváth Lajos*: est megye városai, községei és megyei pecsétjei 1381–1876. Bp., 1982. 378.p.
184. *Dobosy László*: Ózd feudális kori községi pecsétjei. – In.: A miskolci Hermann Pttó Múzeum Közleményei 18. 1980. 54–56.pp.
185. *Borsa Iván*: Somogy vármegye címereslevele és első pecsétje. – In.: *Somogy Megye Múltjából XIII*. (1982) 9–14.pp., *Kohajda László*: Heves vármegye pecsétje és címere. – *Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei I*. 1973. 4–13.pp.
186. *Réti László*: A Magyar Tanácsköztársaság központi szervei és pecsétjeik. Bp., 1970. 359.p. U.ő.: A Magyar Tanácsköztársaság helyi szervei és pecsétjeik. Bp., 1973. 420.p.
187. *Horváth Lajos*: est- ilis-Solt-Kiskun vármegye pecsétjei 1918–1919. Bp., 1989. 346.p., *Csiffáry Gergely*: A Magyar Tanácsköztársaság Heves megyei címerei és pecsétjei. – *Agria*, XIX. 1982–1983. 219–246.pp.
188. *Tegzes Ferenc*: A polgári korszak címeres községi pecsétjei Baranya megyében. – *Baranya*, 3. 1990. 2. 99–109.p., *Bálint Ferenc*: Békés megyei termelőszövetkezetek pecsétjei 1948–1952. – „Lev. Szle.” XXV. (1975) 2–3. 301–310.pp.
189. Pszáltályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. – in *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. 275–291.p.
190. A magyar királyi kuriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. – *Jogtörténet Tanulmányok I*. Bp., 1966. 285–306.pp.
191. *Bertényi Iván*: A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. – *Lev. Közl.* XXXV. (1964) 187–205.p.
192. *Hörcsik Richárd*: A magyar református egyház feudáliskori pecséthasználata. – In.: *Magyar Herold, Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv I*. Bp., 1984. 359–388.pp.
193. *Bertényi Iván*: Az írás mint a rongált pecsétű oklevél hitelességének bizonyítéka. 161. j-ben megnevezett munka, 140–154.pp.
194. *Takács Imre*: Megjegyzések a XIV. századi főpapi pecsétek művészettörténeti kérdéseire. – A 135. l.j-ben említett munka 21–31.pp., *Balog Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. Bp., 1966. I. 303–308.pp., II. 295–304.pp.

195. *Tábori György*: Békés megyei községi pecsétek néprajzi vonatkozásai. – „Békési Élet” VIII. (1973) 361–382.pp.

196. *Bodor Imre*: A magyar korona legkorábbi ábrázolása. – „Ars Hungarica” VIII. 1980. 1. 17–24.pp.

197. A középkori viasz függőpecsétek készítése. – 161. l.j.-ban megnevezett munka 209–223.pp.

198. *Vocabulaire international de sigillographie*. Red.: *Stefania Ricci-Noe*. (Conseil International des Archives, Comité de Sigillographie) Roma, 1990. 389.p.

199. Követendő példaként itt csak két jól megválasztott tematikájú kiállítást említünk: *Báncsi Zsuzsanna*: A Magyar Prszágos Levéltár Anjou-kori pecsétkiállítása 1982. szeptemberétől. – „Lev. Közl.” LIII. (1982) 166–199.pp., – A címer- és pecsétábrázolás története címmel kiállítás nyílt a Tolna Megyei Levéltárban. – „Lev. Szle.” 1989. 4.sz. 63.p.

200. Madárábrázolások középkori címeres emlékeken. – „Aquila”, LXIII-LXIV. (1956–1957) 249–258.pp.

201. A Báthoryak címeres kőemlékei. In.: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve II. (1959) 67–72.pp.

202. Gótikus magyar címereslevelek. – „Művészettörténeti Értesítő” VI. (1957) 271–294.pp.

203. *Györffy György*: A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. – Tanulmányok a magyar állam eredetéről. – Bp., 1959. 1–126.p.

204. *Bertényi Iván*: A Toldi Szerelme heraldikája. – Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Psztyájának Közleményei XX. (1963) 295–325.pp.

205. Művészettörténeti ABC. Szerk.: *Voit Pál*. Bp., 1961. 78–85. és 183.p.

206. „Lev. Közl.” XLVII. (1966) 196–204.pp.

207. In.: Janus annonius Múzeum Évkönyve XVI. (1971) 151–156.pp.

208. Soproniak címerei egy régi német heraldikai könyvben. – „Soproni Szemle” XXIII. (1969). 4.sz. 360–362.pp.

209. *Bibliotheca Corviniana*. Bp., 1967., 1976², 1981³, ill. *Bibliotheca Corviniana*, Bp., 1969., 1978², 1981³, 1990⁴.

210. *Csapodi Csaba*: Beatrix királyné könyvtára. – „Magyar Könyvszemle” 1964. 201–226.pp.

211. *Bertényi Iván-Szabics Imre*: Címer. – „Magyar Nyelv” LXV. (1969). 451–454.pp., *Huszár Károly*: Vadászati motívumok a magyar címerekben. – „Prszágos Erdészeti Egyesületek Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei”. 5–7. 1972. 87–104.pp.

212. *Iván Bertényi*: Die Quellen der Heraldik in Ungarn. – Archiv für Sippenforschung (Limburg) XXXVI. Februar 1970. Heft 37. 346–352.pp., *U.ő.*: Zur Geschichte der Rangkronen. (Die elfperlige Schildkrone im Grafenwappen von Sándor Károlyi. (Eintrittsarbeit für die Internationale Akademie für Heraldik.) – Der Tappert. Mitteilungen des Wappen-Herold. Deutsche Heraldische Gesellschaft E.V. 1969. 1–21.pp., *U.ő.*: Zur Verbreitung der Rangkronen im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation und in Ungarn. – Genealogica et Heraldica. 10. Internationaler Kongress für Genealogische und Heraldische Wissenschaften. Wien, 14–19. September 1970. Kongressberichte, I. 681–686.pp.

213. *Vajay Szabolcs*: A sisakdísz megjelenése a magyar heraldikában. – „Lev. Közl.” XL. (1970) 279–287.pp.

214. Ismertette *Buza János* és *Gyimesi Sándor* in „Századok”, CVII. (1973) 533.p. Nyomatásban csak 5 év múlva jelent meg: Einige Frage der Heraldik der antifeudalen Bauernbewegungen. In.: Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16–17. Jahrhundert. Herausge-

geben von *Gusztáv Heckenast*. Bp., 1977. 77–82.pp. Bővebb, magyar változata csak később jelent meg, s így már nem annyira a címertan „áttörésében”, mint inkább a szélesebb körű kutatásra való „felhívásban” játszott szerepet: *Bertényi Iván*: Az antif feudális parasztmozgalmak heraldikájának néhány problémája. – „Lev. Közl.” L-LI. (1980–1981) 221–232.pp.

215. Az 1970-es évek első feléig született antiheraldikus város címerek kiadása: *Castiglione Endre*: Magyar városok címerei. Bp., 1975. 451.p. A korábbi, napi sajtóban megjelent fontosabb hozzászólásokat is összefoglaló bírálatuk: *Bertényi Iván*: A címertan reneszánsza. – „Élet és Irodalom” XIX. 1975. február 1. 5.sz., február 1. 2.p.

216. *Várkonyi Endre*: A magyar címer útja. Bp., 1957. 54.p.

217. *Várkonyi Endre*: Címerek reneszánsza. – Magyarországi Almanach. 78. 187–192.p.

218. *Kubinyi András*: Székesfehérvár középkori oklevéladása és pecsétjei. – In.: Székesfehérvár Évszázadai. 2. Közép-kor. Székesfehérvár, 1972. 151–166.p.

219. *Nyulásziné Straub Éva*: A Magyar Prszágos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek. Bp., 1981. 154. p., *U.ő.*: Foglalkozások és eszközök címereslevelekben. A Magyar Prszágos Levéltár kiállítása 1985. szeptember 10-től. Katalógus. – „Lev. Közl.” LVI. (1985) 278–290.pp.

220. Corvina, Bp., 1987. 302.p.

221. *Csermely Tibor-Takács Péter* szerk.: ecsétnyomatok és címerek Bereg, Szabolcs és Szatmár megye településeiből. Nyíregyháza, 1987. 271.p.

222. 1. *Halász Péter*: Zalaegerszeg régi címere. – „Lev. Szle.” 1982. 2–3.sz. 415–422.pp.

223. *Halász Imre*: Zala vármegye címerei. „Lev. Szle.” 1982. 1.sz. 195–199.pp., *Borsu Iván*: Vas vármegye címere. – Levéltári Évkönyv (Vas megye múltjából) 3. 1986. 3–19.pp.

224. 1. *Nagybáky Péter*: A magyarországi céhes szűcs-mestercéh jelvényei. – „Ethnographai”, 1985. 2–3.sz. 351–369.pp.

225. *Csapodiné Gárdonyi Klára*: Adalékok kódexaink címereihez. – „Magyar Könyvszemle”, 1983. 4.sz. 366–369.pp., *Trostovszky Gabriella*: Ex-librisek heraldikája. – „Lev. Szle.” 1983. 1–3.sz. 155–162.pp.; *Iván Bertényi*: Coats of arms on the Lazarus-map. In.: Lazarus secretarius. – The first Hungarian Mapmaker and his Work. Edited by *Lajos Stegena*. Bp., 1982. 107.p., *Kovács Éva*: Hattyú és strucc. Lancaster és Luxemburgi? – „Építés- és Építészettudomány”. X. (1980) 231–239.pp., *Kis Márton*: A budai vár címeres emlékei. – „Lev. Közl.” LVII. (1986) 247–265.pp.; *Nagybáky Antal-Nagybáky Péter*: Kiegészítés Kis Márton: A budai vár címeres emlékei c. tanulmányához. – „Lev. Közl.” 1989. 2. sz. 333–336.pp.; *Nagybáky Péter*: Címeres ostyasütővasak a Magyar Nemzeti Múzeumban a 15–16. századból. – In.: *Folia Archaeologica XXXIX*. (1988) 195–226.pp., *Uzsoki András*: Kenesei éter tihanyi kapitány címeres ezüst kelyhe. – Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, XVIII. (1986) 365–398.pp.

226. *Bertényi Iván*: Heraldika és középkori egyháztörténet. In.: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok I. Bp., 1989. 195–203.pp.; *Harsányi László*: Magyar főpapi címerek a XX. században. – „Lev. Szle.” 1988. 4.sz. 25–33.pp.; *Gömbös Tamás*: Bojtók, kalapok, kereszték. – „Élet és Tudomány”, XLVI. (1991) 34.sz. 1074–1076.pp.

227. *Tompos Ernő*: Soproni polgár-címerek a Szent Mihály testület könyveiben. – „Soproni Szemle”. XXXVI. (1982) 32–34.pp.

228. *Betényi Iván*: A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. – „Művészettörténeti Értesítő”, XXXIV. (1986) 1–2.sz. 56–67.pp.; *Szabó Péter*: Heraldikai elemek és triumphus motívumok a királyné és a fejedelemszöny prezentációjában. – „Lev. Közl.” LIII. (1982) 111–129.pp.

229. *Rainer Pál*: A Nádasdy, valamint a rokon Nádasdi, Darabos és Gersei ethő családok címerei az idők folyamán. – Veszprémi Történelmi Tár, II. 1989. 114–124.pp., U.ő.: A Frangepán család címerváltozatai a XIV–XVI. században. – In.: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, XVIII. (1986) 353–364.pp.

230. *Betényi Iván*: István király alakja a heraldikában. – „Századok”, CXXIV. (1990) 1.sz. 94–101.pp., U.ő.: Das Wappen von János Hunyadi aus dem Jahre 1453. – „Archivum Heraldicum” (Neuchâtel) XCIX. (1985) 1–2.st. 9–12.pp., U.ő.: Barrwy Simon 1417.évi címere. – „Lev. Szle.” 1988. 2.sz. 24–27.pp.; *Lóvei Pál*: A Sárkány rend fennmaradt emlékei. – In.: Művészet Zsigmond király korában. Bp., 1987. I. Tanulmányok, 148–180.pp.

231. *Turly Lajos*: Heraldik und Medizingeschichte. Die ersten Ärtztheadelungen in Ungarn. – „Prvostörténeti Közlemények” CIX–CXII. 1985. 143–154.pp.; *Iván Bertényi*: Fourrures dans l’héraldique hongroise. – Hungarian Studies III. 1987. 1–2. 131–140.pp.; U.ő.: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. – „Lev. Közl.” LIX. (1988) 3–80.pp.

232. *Betényi Iván*: Középkori címerjogunk néhány kérdése. – „Lev. Szle.” XXXVI. (1986) 2.sz. 21–36.pp., U.ő.: Imaginárius heraldika a középkori Magyarországon a XIII–XIV. században. „Lev. Közl.”, XXXIV. (1987) 3.sz. 395–412.pp.

233. *Erik Fügedi*: Turniere im mittelalterlichen Ungarn. – In.: Der ritterliche Turnier in Mittelalter. Göttingen, 1986. 390–400.pp., *Kumorovitz L. Bernát*: I. Lajos (1365. évi) lovagá avató oklevele. – Lymbus II. 1990. 19–21.pp.

234. *Zombori István*: Lovagok és lovagrendek. Bp., 1988. 164.p., *Török József*: Szerzetes és lovagrendek Magyarországon. Bp., 1990. 202.p.

235. *Betényi Iván*: A magyar címer kettős keresztjének továbbélése külföldön. – „Vigilia”, XLVIII. (1983) május, 5.sz. 395–396.pp., U.ő.: A vörös-ezüst sávozat funkciója néhány városunk címerében. – In.: *Székely György Szerk.*: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1984. 425–448.pp.; *Kovács Éva*: Signum crucis- lignum crucis. (A régi magyar címer kettős keresztjének ábrázolásairól.) U.o., 407–423.pp.

236. A Nemzeti Jelvények Albizottság állásfoglalása a koronás kiscímerről. – „Kis Újság”, 1990. VI. 21. 10.p. Vö.: *Kállay István* tanulmányát is: Jelképeink. – „Magyar Tudomány”, XXXIV. (1989) 7–8.sz. 589–597.pp.

237. A magyar címer története. Bp., 1989. 40.p.

238. *Engel Pál-Lóvei Pál-Varga Lóvia*: Gótikus sírkövek Máriavölgyről és Segesdről. – „Művészettörténeti Értesítő”, XXX. (1981) 2.sz. 140–144.pp.; U.ő.: A tornagörgői, egy bazini és egy ismeretlen helyről származó sírkő. – U.o., XXX. (1981) 4.sz. 255–259.pp.; U.ő.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. – „Ars Hungarica” XI. (1983) 1.sz. 21–48.pp.; U.ő.: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg. – „Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae” XXX. (1984) 1–2.sz. 33–63.pp.; *Lóvei Pál-Engel Pál*: Szekesfehervári kőfaragványok Györgyi Bodó Miklós prépost címerével. – „Művészettörténeti Értesítő”. XXXII. (1983) 1–2.sz. 1–7.pp.

239. *Székely Vera*: Gondolatok az archontológiáról. – „Lev. Szle.” XXVIII. (1978) 271–278.pp.; *Böllöny József*: Gondolatok az archontológiáról és a kritikákról. – „Lev. Szle.” XXVIII. (1978) 279–288.pp.; *Székely Vera*: Az archontológia művelésének kérdései. – „Lev. Szle.” XXIX. (1979) 489–498.pp.; *Fallenbüchl Zoltán*: 11. lj-ben megnevezett munka, 124–139.pp.; *Havassy Péter*: A magyar világi archontológiáról (Historiográfiai és bibliográfiai áttekintés). – „Lev. Szle.” 1987. 2.sz. 27–46.pp.; *T. Varga György*: Az archontológiáról. Tájékoztató a Magyar Szocialista Munkáspárt archívumai számára. 1987. 31–35.pp.

240. Levéltári Évkönyv (Somogy múltjából) XIII. (1982) 9–14.pp., ill. *Borsa Iván*: Turóc vármegye ispánjai és alispánjai 1526-ig. – „Lev. Közl.” LX. (1989) 2.sz. 199–218.pp.

241. *Studia Agriensia*. 6. Dobó István Vármúzeum, Eger. 1986. 88.p.

242. *Havassy Péter*: Az egri várban működő tisztségviselők a XV–XVI. század fordulóján. Egri Vár, 19–20. 1986. 13–19.pp. 243. Bp., 1987. 247.p.

244. „Lev. Közl.” XLIII. (1972) 2.sz. 265–325.pp.

245. Bp., 1980.

246. Győr megye közigazgatása és tisztikara a XVII. században. (Függelék. Győr vármegye tisztikara 1526–1703.) – „Lev. Szle.” XXXVIII. (1984) 3.sz. 14–34.pp.

247. Zala megye közigazgatása a XVII. század első felében. Függelék: Az 1700–1750 közt működött megyei tisztségviselők. – „Lev. Közl.” 1986. 2.sz. 267–294.pp.

248. A Szepesi Kamara tisztségviselői a XVII–XVIII. században. – „Lev. Közl.” 1967. 193–236.pp.; U.ő.: A Magyar Kamara tisztségviselői a XVII. században. – „Lev. Közl.” 1969. 233–268.pp.; U.ő.: A Magyar Kamara a XVIII. században. – „Lev. Közl.” 1970. 259–336.pp.; U.ő.: A Magyar Kamara tisztségviselői 1780–1848. „Lev. Közl.” 1972. 327–395.p.

249. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Bp., 1988. 159.p.

250. In.: Történelmi Statisztikai Tanulmányok III. Bp., 1977. 305–327.pp.

251. *Székely Vera*: Magyar Honvédelmi Minisztérium. Bp., 1979. 86.p.; U.ő.: A Magyar Királyi Miniszterelnökség, a Királyi Személye körüli Minisztérium. Bp., 1980. 118.p.

252. „Lev. Közl.” XLVIII–XLIX. (1978) 123–164.pp.

253. *Böllöny József*: Magyarország kormányai 1848–1975. Bp., 1978. 329.p.

254. *Fejes Imre*: Veszprém megye közigazgatási beosztása és tanácsi vezetői (1945–) 1950–1981. Veszprém Megyei Levéltár, 1982. 296.p.

255. A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Bp., 1966. 142.p.; Újabb *Besnyő Károly* (szerk.): A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Bp., 1979.

256. A 11. lj-ben megnevezett munka, Falerisztika c. fejezete, 194–216.pp.

257. Állami és katonai kitüntetések. Bp., 1992. 56.p.

258. Kitüntetések. Bp., 1990. 236.p.

259. Magyarország rendjelei és kitüntetései 1922–1944. Bp., 1975. 25. lev.

260. Ilyen mégis *Pandula Attila*: A magyar falerisztikáról. – „Lev. Szle.” XXXIX. (1989) 11–28.pp. Vö. U.ő.: Rendjeleink írásbelisége. In.: 7. lj-ben megnevezett munka, 650–658.pp., és U.ő.: A Habsburg Birodalom női rendjeleinek, kitüntetéseinek rendszere. – Clio, 2. Bp., 1986. 313–355.pp.

261. *Makai Ágnes*: A Kossuth-emigráció arany érdemkeresztje. – „Hadtörténelmi Közlemények”, XXI. (1974) 2.sz.

494–510.pp.; *U.ő.*: Az 1848-as szabadságharc Magyar Katonai Érdemkeresztjének létrejötte. – In.: *Folia Historica*, V. Budapest, 1977., *U.ő.*: Az 1848–1849-es szabadságharc Hadi-oligári Érdemkeresztje. – „Numizmatikai Közöny” LXXXVI–LXXXVII. (1987–1988) 145–148.pp., *U.ő.*: Az erdélyi hadsereg kitüntetései terve 1849. áprilisában. – „Hadtörténelmi Közlemények”, XII. (1989) 197–199.pp.

262. A Katonai Mária Terézia Rend emlékei múzeumunkban. – „Hadtörténelmi Múzeum Értesítője”, 2. 1987. 193–227.pp.

263. „Hadtörténelmi Közlemények” 1985. 1.sz. 149–160.pp.

264. *Pandula Attila*: A Herberstein-Illesházy féle alapítványi díszjel. – „Numizmatikai Közöny” LXXXVI–LXXXVII. (1987–1988) 139–144.pp.; *U.ő.*: A Toldi Miklós Érdemérem története. – „Numizmatikai Közöny” LXXXVIII–LXXXIX. (1989–1990) 119–131.pp.; *U.ő.*: A Tüzoltó Emlékérem Ferenc József korában (1911). – „Lev. Szle.” XXXI. (1981) 2–3.sz. 461–465.pp.; *U.ő.*: Die Ehrenmedaille „Für 25 jährige erfolgreiche Tätigkeit auf dem Gebiet der Brandbekämpfung und Rettung”. – „Freundes- und Förderkreis Deutsches Prdenmuseum. – Wappen-Herold INFP” 1982. 1.Nr. 25. 8–12.pp., *U.ő.*: Der königlich-ungarische St. Stephans-Prden. – „Zeitschrift der Österreichischen Gessellschaft für Prdenkunde”. Nr 5. Febr. 1992. 4–16.pp.

265. *Molnár József*: A Magyar Szabadság Érdemrend 1946. május 10-től október 14-ig adományozott változata. – „Hadtörténelmi Közlemények” XXXIII. (1986) 1.sz.

266. Vö. *Vattai Erzsébet*: A margitszigeti korona. Bp., 1958. (Klly. a „Budapest Régiségei” XVIII. kötetből.)

267. *Josef Deér*: Die Heilige Krone Ungarns. Graz-Wien-Köln. 1966.

268. „Századok” CVI. (1972) 459–470.pp.

269. *Györffy György*: Mikor készülhetett a Szent Korona? – „Élet és Tudomány”, XXXVI. 1971. 2. 58–63.pp.

270. 200. l.j-ben 2. és 3. helyen megnevezett munkák.

271. Helm und Diadem. – „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae”. XX-(1972) 169–208.pp.

272. *Kovács Éva*: Egy elveszett magyar korona. – Művészettörténelmi Értesítő XVIII. (1963) 212–213.pp.; *U.ő.*: A középkori magyar királyság jelvényeinek kérdéséhez. – Székesfehérvár Évszázadai 2. Középkor. Székesfehérvár, 1972. 103–110.pp.

273. *Bertényi Iván*: A magyar korona története. Bp., 1978., 1986³ 203.p., *Benda Kálmán-Fügedi Erik*: A magyar korona regénye. Bp., 1979. 254. p.; Vö. még a Magyar Nemzeti Múze-

umba került nemzeti ereklyéink „őreinek” albumát is: *Kovács Éva-Lovag Zsuzsa*: A magyar koronázási jelvények. Bp., 1980.

274. *Katonai Tamás*: A korona kilenc évszázada. Bp., 1970. 264.p.

275. *Fülöp Ferenc*: A magyar koronával és a koronázási jelvényekkel foglalkozó nemzetközi tudományos ülésszak. – „Magyar Tudomány”, LXXXIX. 59–62.pp.; *Fülöp Ferenc-Kovács Éva-Lovag Zsuzsa* (red.): Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn. (Insigna Regni Hungariae) Bp., 1983.

276. Az eltérő nézetek (1986-os állagú) összefoglalása *Bertényi Iván*: 273. l.j-ben említett munka 19–67.pp.

277. *Beöthy Mihály-Fehér András-Ferenczné Árkos Ilona-Ferencz Csaba*: Egy régi kor kozmológiájának emléke a magyar korona. – „Fizikai Szemle”. 1981. 12.sz. 473–482.pp., *Beöthy Mihály-Fehér András-Ferenczné Árkos Ilona-Ferencz Csaba-Hennel Sándor*: Eppur si... – „Fizikai Szemle” XXXIV. (1984) 2. 75–81.pp.; *U.ő.*: Észrevételek a „korona-kutatás” kapcsán. – „Életünk”, XXII. (1986) 8. 709–725.pp.; Vö. hozzá *Váczy Péter*: Ellenvélemény a koronáról. – „Historia”, VI. (1984) 3. 16–18.pp.; *Csomor Lajos*: Szent István koronája nyomában. – Bp., 1987. 175.p., *Csomor Lajos*: Magyarország Szent Koronája. Vaja, é.n. 291.p.

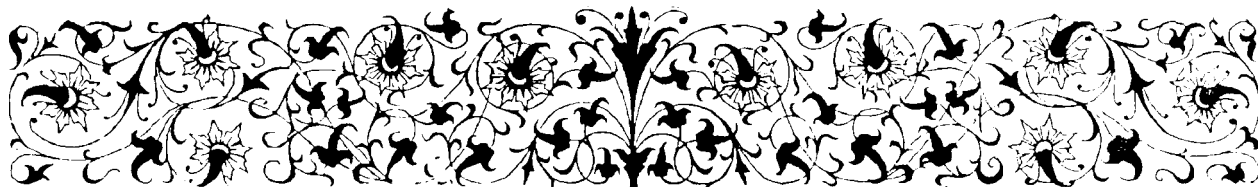
278. *Bodor Imre*: A magyar korona legkorábbi ábrázolásai. – „Ars Hungarica” VIII. (1980) 1.sz. 17–24.pp.

279. *Gerics József*: Szent István királyá avatásának körülményeiről. – „Művészettörténelmi Értesítő” XXXIII. (1984) 97–101.pp.; *Gerics József-Ludányi Erzsébet*: Szent István királyá avatása és egyházzervezése Theotmár krónikájában. – „Magyar Könyvszemle” CVI. (1990) 2.sz. 93–98.pp.; *Székhely György*: Koronaküldések és királykreálások a 10–11. századi Európában. – „Századok” CXVIII. (1984) 905–949.pp.

280. *Gerics József*: A magyar király „birodalmi trónusa” a 13. században. – „Lev. Szle.” XXXV. (1985) 45–48.pp.; *Gerics József-Ludányi Erzsébet*: A Szent István lánzdzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése. – „Lev. Szle.” XL. (1990) 2.sz. 7–14.pp.

281. *Takács Imre*: Corona Vladislaviana, avagy Corona Coronensis. Tomkó János kézírata 1626-ból. Bocskai István második későgótikus koronájáról. – „Művészettörténelmi Értesítő”, 1984. 1.sz. 102–113.pp.; *Kovács Éva*: Bocskai István „lovagi koronája”. – U.o. 114–115.pp.; *Székhely György*: Folyamatosság és szakítás a francia államjelvények történetében. – „Magyar Tudomány”, XXXIV. (1989) 7–8.sz. 598–603.pp.

ADATOK A BEDEGHI ÉS BERENCSEI NYÁRY CSALÁD TÖRTÉNETÉHEZ A KEZDETEK (1329-1535)

Bevezetés

Nem könnyű feladat egy család – habár vázlat-szerű – történetének megírása, ha a család levéltára, iratai országos szerencsétlenségek alkalmával ismételten veszendőbe mentek. Ekkor csak a részben másutt már publikált forrásokban elszórtan napvilágot látott, részben rokon családok levéltáraiban fennmaradt dokumentumokból lehet a múltat rekonstruálni.

A bedeghi (később bedeghi és berencsi gróf) Nyáry család levéltára ismételten elpusztult országos katasztrófák alkalmával. A családi okmányok első pusztulása a török hódítás kezdetével esik egybe, valószínűleg röviddel a mohácsi vész után; a második az 1945. évi budai ostrom alkalmával a Magyar Országos Levéltárban történt. Az első okirat-pusztulásra utal az Orczy-levéltárnak egy adata, mely szerint Nyáry Lajos († 1664) egy felvidéki birtokszerzése alkalmával említi, hogy családi iratai az „Alföldön haereálnak”, amikor is az „Alföld” kifejezésen a Dunántúl, a Nyáry család ősi fészke értendő.¹

Ilyen körülmények között nem csekély a jelentősége az 1945-ben megsemmisült családi levéltár egy 1780 után készült, kéziratban fennmaradt iratjegyzékének. Ez azonban csak a család későbbi birtokviszonyaiba enged betekintést.² Nyilván a dunántúli birtokokra vonatkozó okiratok mohácsi vész utáni pusztulása az oka, hogy kellőképpen nem dokumentálható birtokigények híján a török kiűzése utáni időszakban (a XVII. században vagy később) a család egyetlen tagja sem emelt igényt

olyan dunántúli birtokra, amely a *Mohács előtti* időre vonatkozólag akár Nyáry-jusson, akár anyai ági leszármazás folytán megillette volna. Jogigény érvényesítése még az előnevet adó Bedeg esetében sem történt. Ennek személyes okai is lehettek, Nyáry IV. Zsigmondnak († 1765) Esterházy Pál herceg nádorhoz, illetve annak feleségéhez, Thököly Évához mint nevelőkhöz fűződő rokoni és morális elkötelezettsége folytán. Ami viszont a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, majd az Országos Levéltárba került újkori családi levéltár pusztulását illeti: ezt a családi levéltárnak csak 33 Mohács előtti oklevele élte túl; ezek azonban későbbi, házasságok folytán családi tulajdonba került felvidéki birtokokra vonatkoznak.³

A Nyáry család a somogy megyei, Bábony és Tengőd között egykor létezett Nyári (Nyáry) nevű helységtől veszi eredetét.⁴ A név „Nyári-pusztta” alakjában egyébként a legújabb időkig megtalálható volt a helységnévtárakban, és újabban megjelent helytörténeti munkában is sok utalás található rá.⁵ A helység elnevezése talán egy nemzetség nyári szállásterületére utal, ahová a jószágot nyáron hajtották ki.

Családi eredetmondák

Külön tanulmány tárgyát képezhetnék az eredetmítoszok különösen ott, ahol az írásbeliség Nyugat-Európához képest néhány évszázaddal elmaradt. Európának ezen a részén általában a reneszánsz- vagy a barokk-korba nyúlnak vissza.

A Nyáry család esetében a „szármata királyoktól való származás” több mint háromszázéves hagyomány;⁶ az erre való utalás több családtörténeti munkában megtalálható.⁷

A szármata eredetmonda nyilván a barokk kor szüleménye; keletkezése valószínűen összefügg az Esterházy család eredetét mesterséges ősök kreálásával a mondák világába visszavívó „Trophaeum Inclytae Domus Estoras”⁸ című művel. Annyi bizonyos, hogy valamivel korábban jelent meg Dominicus Colin de Marienberg „Gloriosa fama familiae Serényi” című munkája,⁹ amely a Serényi családon kívül szármata eredetűnek (ezen akkoriban a szittyákat értették) mondja pl. az Esterházy és a Nyáry családot is. Az eredetmonda elterjedtségének bizonyítéka található pl. Szunyogh Gáspár 1726. március 7-én Orczy Istvánhoz az egykori Nyáry-javak visszaszerzése tárgyában írott levelében is.¹⁰ Családi eredetmondák egyébként még jóval később is keletkeztek. A fenti szármata eredetmonda mintegy „korszerűsített” változatának tekinthető az az állítás, amely az „Ahnentafel: die Nyáry” című kéziratos, feltehetően egy családi nevelő által a XIX. század közepén írott műben található.¹¹ Ez a család első „biztos” ősről, az állítólag III. István korában Magyarországra bevándorolt Istvánról mint „lengyel lovag”-ról („polnischer Ritter”) beszél.

Az állítólagos Nyáry János-féle 1457. évi oklevél

Az oklevél többféle átiratban maradt fenn; így 1727. évi átirásban az Országos Levéltárban,¹² részleteket közöl belőle Áldásy Antal közismert heraldikai összeállítása,¹³ viszont szóról-szóra közli Katona István „Historia Critica” című műve.¹⁴

Eszerint az oklevél szerint – melynek szövege egyébként az említett „Trophaeum Inclytae Domus Estoras” című műben is¹⁵ megtalálható – V. László király adományozott nemesség- és címermegerősítést bedeghi Nyáry Jánosnak 1457-ben (másutt 1452-ben), jutalmul korábban Hunyadi János seregében Belgrád alatt tanúsított vitézségéért. Nyáry János apjául Györgyöt, anyjául Gyulai Ilonát nevezi, s ami képtelenség: tizenhét generációt számolva visszafelé, ízről-ízre közli a leszármazást attól a Nyáry Istvántól, aki III. István király alatt 1161-ben vándorolt be Magyarországra és szármata fejedelmek ivadéka lett volna. Az oklevél közli a család ősi nemesi címerét, illetve annak leírását is, de némileg tévesen.

Mindettől függetlenül lehetséges, hogy a Hunyadi János alatt állítólag vitézkedő Nyáry János történeti személy volt, akinek az emlékét a családi hagyomány tartotta fenn.

A Nyáry család származtatásának egy másik, az előbbinél valószínűbb lehetőségeként említhető a Bedeghy családtól való eredet. Ezt a Zichy Oklevéltárra hivatkozva a Daróczy Zoltán-féle Nemesi Évkönyv¹⁶ említi. A Bedeghy család és a Nyáry család nagyjából azonos időben tűnik fel: az előbbi Bedeghy András comes személyében 1319-ben,¹⁷ az utóbbi Nyáry Jánossal 1329-ben.¹⁸ Egyébként 1326-ban előfordulnak Bedeghy András fiai: István és Miklós; 1320-ban Bedeghy Péter fia János, 1321-ben Bedeghy Pósa és Ányos, illetve 1323-ban ugyanaz az Ányos, Fábán fia.¹⁹ Hogy álltak-e ezek a Bedeghyek valamilyen kapcsolatban a Nyáryakkal, a jelenlegi ismeretek birtokában nem dönthető el. A feltételezés nem bizonyítható. A későbbi bedeghi Nyáryak elődei a bedeghi előnevet, jelenlegi ismereteink szerint, valószínűleg csak a XVI. század elejétől fogva kezdik használni; addig csupán Nyáry-helységről (de Nyary) nevezik magukat. A két család közös eredete, vagy a Nyáry családnak a Bedeghyektől való leányági leszármazása sem zárható ki – de nem is igazolható.

A családnév első említése: a kezdetek

A Nyáry családnév „helységnévhez kötött nemesi névben” jelenik meg először (de Nyary) az 1329-ik évben, ahogy Csánki Dezső alapvető fontosságú művében írja²⁰: pusztá, mely korábban Bábony (később: Bábonymegyer) és Tengőd között terült el Somogy megye északi részén. Johannes de Nary (Nyary) királyi emberként (homo regius) jár el egy birtokbaiktatásnál 1329-ben.²¹ Ugyancsak királyi emberként jár el ugyanez a Johannes de Nyari a székesfehérvári káptalan előtt egy egyezkedés kapcsán 1334-ben,²² valamint a veszprémi káptalan mellé kiküldött királyi emberként 1337. augusztus 1-én, 1338. március 13-án és május 6-ikán; ebben az utóbbi oklevélben Nyary-i János „mester” (magister) gyanánt szerepel.²³ Ugyanő hasonlóképpen magisteri címmel említetik somogy megyei birtokosként: 1332-ben, Sabato proximo ante Dominicam Judica a somogyi konvent előtt az ő berey-i jobbágyai vallják urukkal együtt, hogy Loóki Péter fia Jakab az atyja által elkövetett sérelmekért elégtételt adott.²⁴

Ugyancsak egy peres ügyben fordul elő az 1353. évben (vigesimo die Octavarum festi Pentecostes)

Nyáry-i Jakab, Péter fia, aki a szekszárdi konvent megbízó levelével képviseli Laki Salamon fiait.²⁵

Bábonyon és Tengődön egyébként a Nyári-név a jelenkorban is előfordul dülők nevében, így: Nyári-rét, Nyári-lap, stb.²⁶

Ugyanebben a korban szerepel, de nem dönthető el, hogy a fentiekkel milyen összeköttetésben állott Fabianus de Nari, aki Nyár községben, a somogyi főesperesség területén (in archidioecesi Simighiensi) plébános és aki a pápai tizedszedés céljára készített egyházi javadalmak jegyzéke szerint 1333-ban, illetve 1335-ben tíz, illetve húsz kis penza fizetésére kötelezett.²⁷

A családot Nyár-i Vid személyében (Vyd de Nyár) a XIV. század végén Somogy megyében Köröshegyen és Csegén említik részirtokosként ("portiones Vyd de Nyár in Chege et Keresheg habitas"), bírságpénzek behajtásával kapcsolatban, 1391. október 20-án. Itt a családnév „de Nyár” alakban szerepel.

1411 június 11-én Nyáry-i István fia Miklós tiltakozik Chapy-i András feleségének a somogyi belderi birtokba való beiktatása ellen azon a címen, hogy a birtokrész őt illeti annak az oklevélnek az alapján, amelyet későbbi időpontban kész bemutatni.²⁸

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a család eredete Somogy megyében, a Balatontól délre fekvő vidéken, Tab környékén keresendő. Valószínűleg igaza van Vajay Szabolcsnak,²⁹ aki feltételezi, hogy a család az „Aranybulla társadalmából”, vagyis abból a társadalmi rétegből nőtt ki, amely az 1222. évi Aranybullát követően emelkedett a várjobbágyokból a tulajdonképpeni köznemesség sorába. Az 1329-es évszámot megelőzően sem a család korábbi vérségi, netalán nemzetségi összeköttetései, sem az Aranybullát követően kialakult köznemesi társadalom szerkezetében elfoglalt helye nem állapítható pontosan meg. Két lehetséges támpont mégis kínálkozik.

Ha azoknak a birtokoknak a nevét vesszük, ahol a család a XIV-XV. század folyamán előfordul, látnivaló, hogy ezekben a helységekben a Nyáry család neve mellett vagy a Batthyány-, Ugali-, Ányos-atyafiság, vagy a veszprémi püspök fordul elő birtokosként.

A szóbanforgó helyek³⁰

Somogy megyében:

Nyári község (később puszta), illetve Bábony (amelynek részét képezte később), Tabtól északra; Böldér (Bewlder), Tab és Kölcsé vidékén;

Berej (Bere), Endréd és Lulla (Lullya) vidékén;

Köröshegy (Keresheg);

Csege (Chege); Bálványos, Köröshegy és Endréd közelében.

Tolnamegyében:

Bedeg (Bedegh), Somogy megye határán.

A fentiek közül a Batthyány-, Ugali-, Ányos-atyafiság birtokol Bábonyban, Böldéren, Berejben, illetve Lullán és Csegén, vagyis hat község közül négyben, míg a veszprémi püspök birtokos Berejben, Böldéren, Köröshegyen és Bedegen, vagyis a hatból ugyancsak négy esetben.

További kutatások híján talán elhamarkodott dolog volna határozott vélemény megfogalmazása, de valószínűségi alapon a Batthyány-, Ugali-, Ányos-atyafisággal való valamilyen kapcsolat aligha zárható ki. Az pedig, hogy négy esetben a veszprémi püspök is birtokos az említett helyeken, vajon adhat-e elég okot annak a feltételezésére, hogy a család a későbbi egyházi nemesek néven ismertté vált réteghez (praedialisták) tartozott-e? Ha így volna, akkor a család emelkedésének viszonylag gyors ütemben kellett történnie, hiszen Johannes de Nyary 1329-ben a korszerű műveltség magas szintjére utaló magister (mester) címet viseli és több esetben homo regiusként jár el, miként Jacobus filius Petri Nyary is jogi képviselőt lát el 1353-ban, ami mindenképpen a bene possessionatus réteghez való tartozásukat valószínűsíti.

A XIV-XV. század fordulója az az időpont, amikor megjelennek az első ősök, akiktől a család további töretlen származásrendje levezethető, és pedig olyan birtokeladási okmány alapján, amely a somogyi egykori Böldér (Bewlder) birtokra vonatkozik, amelyet a Nyáry család tagjai 1477-ben, illetve 1483-ban adnak el. Csánki Dezső³¹ a községre vonatkozólag közöl adatokat, de a Nyáry család ottani birtoklásáról nem tud. A falu a török időkben elpusztult.

XV. századi genealógiai adatok az 1483. évi oklevél alapján

Az egykori Böldér község területe, amelynek eladásáról az oklevél szól, ma Bábonymegyér területéhez tartozik. A családi genealógia szempontjából ez az oklevél azért elsőrendű fontosságú, mert – ősi birtok eladásáról lévén szó, amelynek elidegenítéséhez valamennyi jogosult családtag beleegyezése szükséges volt – az oklevél felsorolja az akkoriban élt összes családtag nevét, másrészt tartalmazza annak a családtagnak a nevét is

(Nyáry Gálét), akit a genealógiai munkák eddig általában a család első biztos őseül szoktak volt tekinteni (1485 körül), sőt ez utóbbinak atyját és nagyatyját is említi.

Az oklevél fényképmásolata a Magyar Országos Levéltárban található,³² és magyar fordításban a következőképpen hangzik:

MI, MÁTYÁS, ISTEN KEGYELMÉBŐL MAGYARORSZÁG, CSEHORSZÁG STB. KIRÁLYA, jelen levelünkkel adjuk tudtára mindenknek, akit illet, hogy tekintetes (egregius) Korothonay János mester, nádori protonotárius és somogyi ispán, személyesen királyi felségünk elé járulva, két levelet mutatott fel előttünk, amelyek közül az egyik a somogyi káptalan nyílt levele (patentem), a másik Nagyságos Báthory István comes országbíránk (Magnifici Comitis Stephani de Bathor Judicis Curiae nostrae) privilégiuma, melynek értelmében Imre, Nyáry-i Péter fia, a saját személyében, valamint megbízó levéllel (cum procuratoriis litteris) képviselve Jánost, Nyáry-i Miklós fiát, továbbá maga mellé véve apai ágról való unokatestvérét (fratrem suum patrualem), Nyáry-i Istvánnak Mihály nevű fiát, magára vállalva minden terhét és kötelezettségét ugyanezen Jánosnak, Miklós fiának, valamint Mihálynak, István fiának, továbbá saját fiainak, Gálnak és Urielnek, valamint saját leányának, Katalin nemes leányzónak; másrészt István, az ugyanezen Nyáry-ból (de eadem Nyáry) való Lászlónak a fia, magára vállalva fiainak, Lászlónak, Istvánnak és Jánosnak, valamint leányainak: Dorottyának, Katalinnak, Margitnak és Jeremiának (Jeremie) kötelezettségeit, a somogymegyei Böldér (Bewlder) nevű birtokon bírt, valamint őket bármi jogcímen illető összes birtokrészeit annak rendje és módja szerint örökbevallja és eladja, az ezen levelekben kifejezett és részletezett feltételek mellett ugyanazon Korothonay János mesternek és összes örököseinek. Ugyanezen Korothonay János mester pedig királyi Felségünktől azt kéri, hogy a nevezett somogyi konvent levelét, valamint Báthory István comes levelét kegyesen hagyjuk jóvá, fogadjuk el, kiváltságlevelünkbe (litteris nostris privilegialibus) szószerint írjuk át és a mondott örökvallásokhoz és eladásokhoz méltóztassunk királyi beleegyezésünket s egyszerűen kegyes jóváhagyásunkat adni.

E levelek közül az elsőnek, tudniillik a nevezett somogyi konvent nyílt levelének, mely a hátoldalon ezen konvent pecsétjével van ellátva, szövege a következő:

MI, A SOMOGYI SZENT EGYEDRŐL ELNEVEZETT MONOSTOR KONVENTJE, tudtul adjuk, hogy Imre, Nyáry-i Péter fia, mind a saját személyében, mind pedig a székesfehérvári Keresztések Konventjének (Conventus Cruciferorum de Alba) meghatalmazó levelével képviselve Jánost, ugyanezen Nyáry-ról nevezett Miklós fiát, valamint maga mellé véve atyai unokatestvérét, a még kicsiny korban (in tenera aetate) lévő Nyáry-i Mihályt, István fiát, és ugyanezen Miklós fia Jánosnak és István fia Mihálynak, valamint saját fiainak, Gálnak és Urielnek, továbbá leányának, Katalin nemes leányzónak minden terhét és kötelezettségét magára vállalva és véve, személyesen megjelent előttünk, és a következőket vallotta: hogy a somogymegyei Böldér birtokon bírt saját, valamint nevezett János és Mihály testvéreinek, továbbá fiainak és leányának összes és teljes birtokrészét, amelyet bírnak, vagy amely bármi jogcímen illeti akár őt, Imrét, akár testvéreit: Jánost és Mihályt, vagy fiait és leányát: összes haszonvételével és tartozékaival, valamint bárminő művelt vagy parlagon fekvő földdel, szántóval, réttel, legelővel, kaszálóval, erdővel, csalityossal, cserjéssel, berekkel, szőlővel, szőlőhegygyel, vízzel, folyóval, vízfolyókkal, malmokkal és malomhelyekkel és általában véve minden, bármi névvel nevezett haszonvételük teljességével, mely jog szerint rájuk néz és őket illeti: tekintetes Korothonay János mesternek és valamennyi utódának és örökösének száz, tiszta aranyból vert, jó és igaz súlyú magyar forintért, (pro centum florenis auri puri hungaricalibus veri et justis ponderis), melyet teljes egészében átvett és megkapott, átadta, eladta és örökül adta, illetve jelenlétünkben átadja, eladja és örökül adja birtoklásra és megtartásra, örökös jogon és visszavonhatatlanul, meghagyván ugyanezen Korothonay János mestert ezeknek tényleges birtokában; semmi jogot, semmiféle tulajdoni- vagy birtokjogot nem tartva fenn sem a maga részére, sem pedig nevezett fivérei, János és Mihály, továbbá fiai és leánya részére sem, hanem teljes és mindennemű jogát, valamint minden tulajdoni- és birtokjogot, melyeket a nevezett Nyáry-i Imre, János és Mihály testvérek és fiaik, illetve leánya a mondott böldéri birtokrészben bírt és bír, illetve a jövőben bírni remél, a fent nevezett Korothonay János mesterre és örökösire ruházta át. A többször nevezett Nyáry-i Imre mind saját, mind János és Mihály testvéreinek, továbbá fiainak és leányának nevében és személyében magára vállalta, hogy a nevezett Korothonay János mestert és összes örökösait a fent megírt birtokrészek és összes neve-

zett haszonvételeik békés birtokában a jövőben is mindig és mindenütt, akár bírói eljárás folyamán, akár azon kívül bármilyen igényt támasztók, ügyvédek és felperesek ellenében meghagyja és megtartja, megtartatja és megvédi saját erejéből és költségén. Nem különben ahhoz az örökvalláshoz, amelyet István, Nyáry-i László fia tett és eszközöl a fenti Korothnay János mester javára a megírt Böldér birtok másik felére nézve, a jövőben is mind saját, mind pedig János és Mihály testvéreinek, fiaiknak és leányának nevében is jóindulatúan hozzájárul és ebbe beleegyeznek, jelen levelünk joghatálya és tanúsága szerint is. Kelt Szent Mihály arkangyal ünnepe utáni hét péntekjén, az Úr ezernégyszázhetvenhetedik esztendejében.

A másik levél pedig, tudniillik Báthory István comes országbíránk privilégiális levele, amely hiteles függőpecsétjével van megerősítve, a következőket mondja:

MI, BÁTHORY ISTVÁN COMES, a felséges fejedelemnek (Serenissimi principis) Mátyásnak, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország stb. királyának országbírája, jelen levelünkkel adjuk tudtára mindazoknak, akiket illet, hogy tekintetes (egregius) Nyáry-i István, László fia, személyesen megjelenvén előttünk, magára vállalta fiainak, Lászlónak, Istvánnak, Jánosnak, valamint leányainak, Dorottyának, Katalinnak, Margitnak és Jeremiának minden terhét és kötelezettségét, úgyszintén ugyanabból a Nyáry-ból származó osztályos atyafiainak, Péter fia Imrének, Miklós fia Jánosnak és István fia Mihálynak örökölt kötelezettségeit és terheit is, az alábbi vallomást tette: hogy mind a maga, mind fiainak és leányainak összes és teljes birtokrészét, amelyet a Somogy megyében fekvő Böldéren bírnak, és őt, Istvánt, valamint fiait és leányait bármi jogcímen illetik, valamennyi haszonvételeivel együtt, amelyek hozzátartoznak, művelt és parlagon fekvő szántóföldjeivel, rétjeivel, legelőivel, kaszálóival, erdeivel, csalitosaival és cserjéseivel, berkeivel, szőlőivel és szőlőhegyeivel, vizeivel, folyóival, vízfolyásaival, malmaival és malomhelyeivel, általában pedig bármi néven nevezendő haszonvételeik teljességével, amelyek őket illetik, illetve jog szerint őket kellene hogy illessék, tekintetes Korothnay János mesternek, összes örököseinek és utódainak nyolcvan, tiszta aranyból vert, jó és igaz súlyú magyar forintért, amelyeket tőle átvett és teljes egészében megkapott, átadta, eladta és átörököltette, sőt jelenlétünkben átadja, eladja és örökül adja örökös

jogon, visszavonhatatlan birtoklásra és megtartásra, meghagyván ugyanezen Korothnay János mestert ezeknek tényleges birtokában; semmiféle jogot, semmiféle tulajdoni vagy birtokhoz fűződő jogot nem tartva fenn, amelyeket akár ő, Nyáry-i István, akár előbb nevezett fiai vagy leányai az egész Böldér birtokban bírnak vagy bírni remélnek, ezeket a jövőben a nevezett Korothnay János mesterre, valamint összes örökösire ruházza át. A többször nevezett Nyáry-i István mind a maga, mind fiai és leányai nevében is magára vállalja, hogy nevezett Korothnay János mestert és összes örökösait az előbb megnevezett birtokrészek és megnevezett összes haszonvételeik békés birtokában a jövőben bármikor és bárhol, akár perben, akár peres eljáráson kívül, bármilyen perbeavatkozókval, ügyvédekkel és felperesekkel szemben megvédi, megtartja és oltalmazza saját fáradságával és költségén. Nem különben ahhoz az örökvalláshoz, amelyet a fentemlített Nyáry-i Imre, János, Miklós és Mihály a fennmaradó birtokrész, tudniillik a böldéri birtok őket illető felerészét illetően a nevezett Korothnay János mester részére tettek, illetve tesznek, a jövőben mind a maga, mind említett fiai és leányai nevében és személyében is jóindulatú egyetértését és beleegyezését adja, illetve ténylegesen adta is az előttünk kiállított ezen levél hatályánál fogva és tanúsága szerint. Kelt Budán, az Úr 1478. esztendejében, Szent Bertalan apostol ünnepe utáni harmadik napon (aug. 27.).

ENNÉLFOGVA MI, miután a nevezett Korothnay János mester kérését, amelyet az előbb leírt módon királyi Felségünk elé terjesztett, jóakaróan meghallgattuk és kegyelmesen jóváhagytuk; az említett két levelet pedig, tudniillik a somogyi konventét és a nevezett Báthory István comes levelét – nem hagyva ki belőle semmit, és egyetlen részében sem találván gyanúsak – jelen kiváltságlevelünkben szóról-szóra, minden rövidítés vagy toldás nélkül, a benne foglalt tények és azok záradékának tartalma szerint kegyesen jóváhagyjuk; a fent említett örökvalláshoz és elidegenítésekhez, mindazoknak az értelmére szerint, amelyet a fent említett levelek a maguk teljes tartalma szerint kifejeznek, királyi jóváhagyásunkat és jóindulatú beleegyezésünket adjuk. Mivel pedig a nevezett Korothnay János mester hűségese szolgálatai, amelyeket nevezett Magyarországunk Szentkoronájával, másrészt királyi Felségünkkel szemben teljesített, több alkalommal, különböző helyeken és időkben kifejtett, megkövetelik és kívánják, hogy minden királyi jogunkat, amellyel a Somogy megyében fekvő Böldér birtok teljes egészében rendelkező

nék, vagy bármiképpen, bármi okkal-móddal vagy értelem szerint királyi Felségünket illetné, valamennyi haszonvételével és tartozékaival együtt, úgymint akár művelt, akár parlagon fekvő szántóföldjeivel, rétjeivel, legelőivel, kaszálóival, erdeivel, csalitosaival és cserjéseivel, hegyeivel, völgyeivel, szőlőivel és szőlőhegyeivel, álló és folyó vizeivel, malmaival és malomhelyeivel, általában pedig bármi néven nevezendő haszonvételei és tartozékai teljességével együtt, régi igaz határai között, határozott szándékunk és királyi Felségünk biztos tudomása és jóakarata folytán, valamint a felséges Beatrix királyné, kedves hitvesünk akarata folytán nevezett Korothnay János mesternek, nádori protonotáriusunknak, nevezett Somogy megye ispánjának, valamint összes örököseinek és utódainak adjuk, adományozzuk és rájuk ruházzuk, illetve adtuk, adományoztuk és rájuk ruháztuk örökös jogon, visszavonhatatlan birtoklásra és megtartásra, mások jogainak sérelme nélkül ezen levelünk erejénél fogva és tanúsága szerint, titkos pecsétünkkel ellátva, amelyet mi, mint Magyarország királya használunk. Kelt Budán, Quasimodo vásárnapon, az Úr 1483. esztendejében, magyar Királyságunkban való uralkodásunk huszonhatodik, Csehországban való uralkodásunknak pedig tizennegyedik évében.

(Pecsét hiányzik)

*Erdódi Tamás titeli prépost
(Thome de Erdewd praepositi Titeliensis)
utasítására*

Az oklevél önmagáért beszél, mégis szükségesnek látszik a következő szempontok kiemelése:

1.) Az oklevél mindazoknak a Nyáry családtagoknak a nevét tartalmazza, akik 1477-ben, illetve 1478-ban éltek, és akik a böldéri birtokban osztályos atyafiak voltak. Böldér tehát a család ősi birtoka volt, és mint az oklevél szövegéből látszik, elidegenítése Korothnay János részére csak a ius regiummal együtt, királyi beleegyezéssel volt eszközölhető.

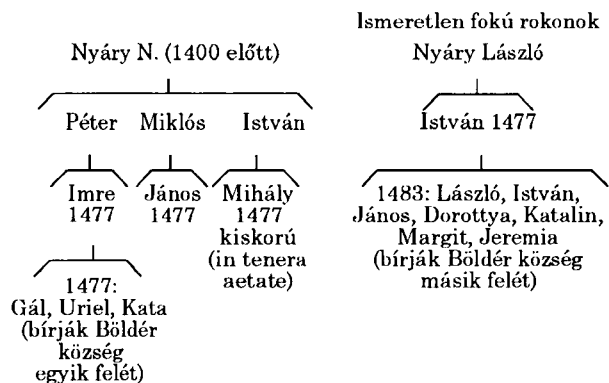
2.) Tartalmazza az oklevél Nyáry Gál nevét, akit eddig a család első biztos ősének szoktak volt tekinteni; akitől a ma élő nemzedék származékrendje töretlenül levezethető; sőt a nemzedékrendet két ízzel bővíti is, megnevezve Gálnak atyját és nagyatyját; egyben biztosítja a kapcsolatot a Somogy megyében a XIV. század első harmadában ugyanazon a szűk területen megjelenő Nyáryak, és a későbbi bedeghi Nyáryak között.³³

3.) Az oklevél igazolja a család birtokában lévő genealógiai tábla adatait (lásd alább),³⁴ amelynek alapján az eddig nyomtatásban, a Daróczy Zoltán-féle Nemesi Évkönyvben megjelent legteljesebb Nyáry-genealógia készült. Erre hivatkozik Daróczy, amikor a „család birtokában lévő genealógiai tábla” adatait említi.³⁵

4.) Az oklevél alapján összeállítható családi lezármazás (lásd alább) két egymástól különálló ágat mutat, amelyek Böldér község fele-felerészét bírták. Az oklevél első része a somogyi konvent előtt örökvallást tevő Nyáry-i Imre, gyermekei és legközelebbi rokonai nevét tünteti fel; a második rész, a Báthory István országbíró által Nyáry-i István által tett örökvallásban szereplő családtagok nevét sorolja elő. Az első ágat illetve ezek szerint a somogy megyei Böldér birtok nagyobbik vagy értékesebbik fele, (amelynek vételára száz aranyforint); a másik ágat a kisebb vagy kevésbé értékes rész, (melynek ára nyolcvan aranyforint). Ugyanakkor Nyáry-i Imre és gyermekei, illetve rokonai nevét semmiféle címzés nem előzi meg, csupán leányánál hangsúlyozza az oklevél a nemeskisasszony (nobilis puella) megjelölést, míg Nyáry-i Istvánt az „egregius” címmel illeti, ami a köznemesi rend felsőbb rétegének járt; ez arra utalhat, hogy ez az ág az előbbinél valamilyen oknál, feltehetően tisztségviselés folytán, előkelőbb pozíciót töltött be. Az a tény, hogy Nyáry-i Imre a somogyi konvent előtt a fejevári keresztetek konventjének megbízólevelével (litteris conventus Cruciferorum de Alba) képviseli Jánost, Miklós fiát, valószínűleg azt jelenti, hogy ez a János a fejevári konventhez közelebb eső helyen lakott vagy tartózkodott.

Az oklevél alapján tehát a következő stemma állítható össze:

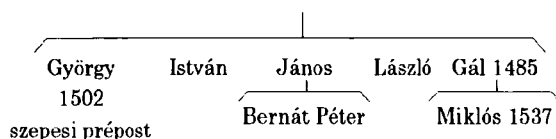
I. tábla

Vessük ezt egybe azzal a stemmával, amelyet a Daróczy-féle Nemesei Évkönyv³⁶ illetve az ott említett, a „család birtokában lévő genealógiai tábla”³⁷ tartalmaz, nem csekély hasonlóságot fogunk tapasztalni (lásd a fenti stemma legalsó sorát):

II. tábla

Nyáry N. (1400 előtt)

Ha eltekintünk Nyáry György állítólagos szepesi prépost személyétől, látnivaló, hogy mindkét táblán azonos nevek szerepelnek. Más szóval: a család birtokában lévő genealógiai tábla – a levéltár XVI. században történt pusztulása ellenére – az igazságot megközelítő hűséggel őrizte meg a XV. század végén élt családtagok nevét, bár Istvánt, Jánost, Lászlót és Gált – tehát valamennyiüket – az állítólagos nemesség- és címerújítást szerző János (1457) közvetlen utódaiként tüntette fel. Hogy a két változat közül az okmányilag bizonyítható első változat az érvényes, aligha vitatható.

5.) Feltételezhető, hogy az oklevélben szereplő Péter, Miklós és István testvérek, míg László nyilvánvalóan távolabbi, egyelőre ismeretlen fokú rokonuk volt. Péter, Miklós és István mind a bedeghi Nyáry család tagjai (lásd a III. táblát), és egymással való rokoni kapcsolatuk magyarázza a XVI. század ötvenes éveiben a Nyáry Ferenc († 1551) és Nyáry János († 1553) magvaszakadtával bekövetkező viszonyokat, amint erről még alább lesz szó. A Nyáry László-féle ág viszont leszakad a családi törzsről; bizonyára nem került Bedeg birtokába sem, míg az előbbieket igen. Talán nem tévedünk sokat, ha feltételezzük, hogy ez az ág Zala megyében élt, minthogy a XV. sz. közepén élt Nyáry László zalavári várnagy (1444)³⁸ valamint korábban Nyáry-i Miklós mester, Zala megye alispánja, 1400 körül.³⁹ A kutatás jelen állapotában ez – hangsúlyozzuk – pusztán feltételezés.

6.) Ugyancsak valószínű, hogy a böldéri birtokeladásról szóló oklevélben szereplő Gál 1477-ben már teljeskorú személy, minthogy az ugyanott említett Mihály esetében kiskorúságára külön utalás történik (in tenera aetate). Ennek a ténynek

rögzítése a kronológia szempontjából fontos, de ehhez figyelembe kell venni azokat az adatokat is, amelyek a Nyáry Gál után következő két generáció születési évére vonatkoznak. Ha Gál 1477-ben (az örökvalláskor) nagykorú, akkor jogosan feltételezhető, hogy 1450-1455 körül születhetett. Köztudomású, hogy a genealógiában nagyjából 30-35 évet számítanak egy emberöltőnek; száz évre mintegy három generációt. Ebben az esetben az 1477-ben örökvallást tevő Imrének 1430 körül, atyjának, Péternek pedig, aki 1477-ben már nem él, 1400 körül vagy talán korábban kellett születnie. Ha pedig Gál unokái oldaláról visszafelé következtetünk (lásd a III. táblát), akkor is helytállónak látszik a Gál születési időpontjával kapcsolatos feltételezés. A két unoka: Lajos és Lőrinc közül valószínűen Lajos volt az idősebb: 1525-ben mint II. Lajos király apródját említik.⁴⁰ A nagyobb karriert befutó Lőrincről tudjuk,⁴¹ hogy már 1540 előtt feleségül vette Thúróczy Mártát, Thúróczy Miklós országbíró leányát. Ha az apród korát legalább is 10-12 esztendősnak feltételezzük 1525-ben, akkor Lajos 1510 és 1515 között, Lőrinc viszont 1515 és 1520 között születhetett, így atyjuknak, Miklósnak a születése az 1485. év körüli időre tehető, amely feltételezés Miklós atyjának, Gálnak 1455 körüli születési évét valószínűsíti.

7.) A fentiek alapján tehát az 1483. évi oklevél és a család tulajdonában fennmaradt családfa, illetve Daróczy szerint⁴² a következő stemma állítható össze:

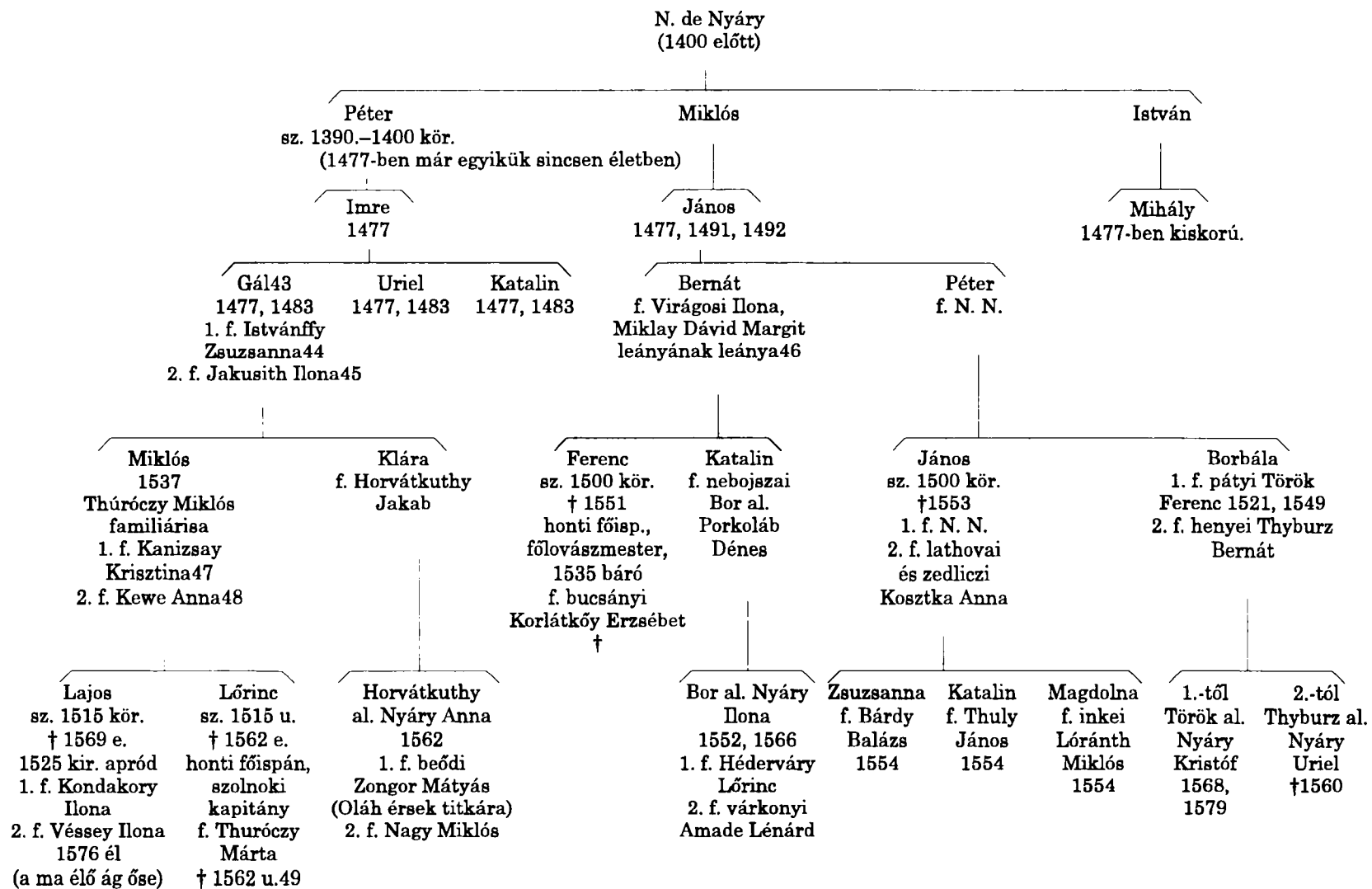
Lásd a III. táblát (19. oldal).

8.) Az oklevél arról is említést tesz, hogy a Nyáry család tagjai és Korothnay János mester között az adásvételi szerződés Beatrix királyné kívánságára jön létre. Ennek a – talán szokatlan – kitételnek az a magyarázata, hogy a királynénak szülője volt Böldéren⁵⁰ és így érthető, hogy birtokát további vásárlással akarta kikerekíteni.

9.) Szükséges néhány szót szólni a III. táblán feltüntetett családtagok rokonsági vonatkozásairól, mert ennek nagy jelentősége van a későbbi öröklési viszonyok, a vagyoni különbségek és a leányági utódok névviselésével kapcsolatban.

Szembetűnő, hogy a III. tábla 5-ik ízén szereplő Ferenc (honti főispán, főlovászmester és a család hatalmának tulajdonképpeni megalapítója, († 1551) és János († 1553) elsőfokú unokatestvérek, míg Miklós (1537) az előbbiekkal csak harmadfokú unokatestvér. Ez magyarázza, hogy Nyáry Ferenc magtalan halála után legközelebbi

III. tábla

(utódok)

rokona, Nyáry János örökölt 1551-ben,⁵¹ míg távolabbi unokatestvérének, Miklósnak a fiai: Lajos és Lőrinc akkor csak pénzt örököltek; a Nyáry Ferenc által szerzett berencsi uradalomra csak Nyáry János halála után, 1553-ban nyílt meg az örökösödési igényük,⁵² amikor közelebbi férfirokon rajtuk kívül más nem volt.

Jelentős vagyoni különbségek mutatkoznak Ferenc és János, illetve Miklós között a somogy megyei birtokok tekintetében is. Ferenc († 1551) és János († 1553) nagyatyja, János (lásd a III. sz. tábla 3-ik ízén) valószínűleg azonos azzal a Jánossal, aki királyi ember⁵³ és aki dárói Majos Mihály és Miklós nágócsi (Somogy megye) birtokát 1498. szeptember 7-én zálogba veszi.⁵⁴ Ha pedig Somogy megye 1534. évi dicalis összeírását nézzük,⁵⁵ akkor látjuk, hogy ebben a megyében

Nyáry Ferencnek Fyzeden (Füzed) 16 ép és 4 szegény portája, Cheh-ben (Cseh) 4 portája, Kys-Cheh-en (Kis-cseh) 1 ép és 1 szegény portája, Baár-on (Bár) 4 portája, Syttva (Sitfa) községben 7 portája volt.

Nyáry Jánosnak volt Davoth-on 1 ép és 7 elpusztult portája, Martonfalván 4 ép, 1 szegény és 1 elpusztult portája.

Tolna megye 1543. évi dicalis conscriptiója szerint⁵⁶

Nyáry Ferencnek Baath (Báti) községben 3 ép és 4 szegény portája

Nyáry Jánosnak Theul (Túl) községben 3 ép és 6 elpusztult portája volt. Ugyanakkor ezekben a birtokokban Nyáry Miklósnak vagy fiainak semmi részük nincsen, ami Ferenc és János jelentősebb vagyonára utal. Az sem kizárt, hogy Ferenc esetében a felsorolt birtokok közt feleségének, Korlátkóy Erzsébetnek a javai is szerepelnek. Az akkoriban Tolna megyéhez tartozó Bedeg községben viszont az 1543. évi összeírás szerint⁵⁷

Nyáry Ferencnek 2 ép, 8 szegény és 2 elpusztult portája, tehát összesen 12 portája;

Nyáry Lajosnak 2 ép, 6 szegény és 3 elpusztult portája, tehát összesen 11 portája volt.

Ebből nyilvánvaló, hogy Bedegen a Nyáry-juss fele-fele részét (a 12-11 porta-aránynak megfelelően) a nevezettek birtokolták (amikor is valószínű, hogy a Jánost illető rész Ferencnél, a Lőrincet illető rész Lajosnál volt zálogban). Bedeg eszerint a nevezettekre közös őstől szállott jószág volt.

Különös jelenség az egyes leányági leszármazottak Nyáry családnévvel való tömeges előfordulása, holott ez nyilván nem jelentett fiúsítást. A III. tábla 6-ik ízén szereplők közül ilyen Horvátkuthy

Anna (Horvátkuthy Jakab és Nyáry Klára leánya), Zongor Mátyás felesége; Bor al. Porkoláb Ilona (Bor Dénes és Nyáry Ilona leánya), előbb Héderváry Lőrinc, majd Amade Lénárd felesége; ilyen Török Kristóf és Thyburz Uriel Nyáry névvel való előfordulása (Nyáry Borbála pátyi Török Ferentől, illetve henyei Thyburz Bernáttól származó fiai). A jelenség a névviselés bizonyos fokú szabályozatlanságára, önkényességére látszik utalni, egyben a családi birtokhoz való jogosultságot is kifejezi, illetve alá kívánja támasztani; jelen esetben azt is mutatja, hogy a névviselésre jogosult Nyáry Lajos és Lőrinc a megnevezetteknek viszonylag távolabbi rokonai voltak.

A táblán szereplő házassági kapcsolatok jóformán mind a somogy megyei bene possessionatus réteggel való szoros kapcsolatokra utalnak (a Mérey család egyik ágát képező Virágos, illetve Virágosi, Horvátkuthy, Véssey, Bárdy, Thuly, inkei Lóránth, Porkoláb, pátyi Török, henyei Thyburz). A legtöbb megnevezett családban van ezidőtájt (vagy korábban) egy-egy alispán; a somogy megyei 1534. évi dicalis összeírásban⁵⁸ pl. a Miklayak Miklán és Aacson (Ács), a Horvátkuthyak pl. Atádon, Eöczényben (Öcsény), Horvátkúton, a Vésseyek Davoth-on, Kápolnástikoson, Fejéregyházon, Dencen, Martonfalván és Vessén, a Bárdyak Kovácsiban és Fejéregyházon, a Lóránthok Inkén és Visontán, a Porkoláb család Kisfaluban, Hollófészek községben és Szentkirályon birtokol. A Virágos (Virágosi) család – a Méreyek egyik ága – korábban Kaposmérőn és Szomajomban birtokolt.⁵⁹ A Horvátkuthy és Thuly családra egyébként újabb forráskiadványok is sok új adattal szolgálnak,⁶⁰ Thuly Imre például 1492/93-ban somogyi alispán (egyébként Thewly néven is);⁶¹ hasonlóképpen található adatok a Thyburz családra is.⁶²

A III. táblázat 5-ik és 6-ik ízén a Nyáry családnevet leányági leszármazás alapján viselőknél kívül négy férfi-családtag neve szerepel: Lajosé (†1569), Lőrincé († 1562), valamint Ferencé (†1551) és Jánosé (†1553). A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy ebben az időben más tagja nem is volt a bedeghi Nyáry családnak. A család a „bedeghi” előnevet feltehetően az 1530-as években kezdi el rendszeresen használni, miáltal megkülönbözteti magát a családnak másutt (feltehetően Zala megyében vagy még egyebütt) élő ágazataitól. Nyáry Ferenc szereplése eléggé ismert; I. Ferdinándtól ő kapja a berencsi uradalmat Nyitra megye északi részén a morva határ mellett, és

1535-ben nyert bárói (Magnificus) címével az elsők közt vezeti be családját az I. Ferdinánd-korabeli új örökös főnemesség körébe. János († 1553) a királyi seregben szolgál. Feleségül Kosztka Miklósnak, a sztrecséni várúrnak a leányát ismeri a genealógia (később zerdahelyi Dersffy István felesége);⁶³ hogy leányai előbbi feleségtől születtek, az a tény valószínűsíti, hogy utóbbiak Liethava és Sztrecsén várában nem örökösttek. Nyáry Miklós († 1537 u.) Thúróczy Miklós udvarmester és túrói főispán familiárisa volt; úgy látszik azonban, hogy már ő is birtokolt a Felvidéken.⁶⁴ Kosztka Miklós ugyanis egy felségfolyamodványában (Liethava, 1538. május 8.) a város nevének megjelölése nélkül említi, hogy „egy várost, amely régtől fogva Sztrecsénhez tartozott, Révay Ferenc úr ettől elragadott és Nyáry Miklós úrnak adott.” Ez utóbbi fiának, Lőrincnek a patrónus leányával, Thúróczy Mártával kötött házassága jelentős mértékben emelte a család birtokállományát (a szucsányi, túrócz-szent-mihályi és tótprónai javak) és gyarapította rokoni összeköttetéseit.⁶⁵ Birtokadományok és házasságok révén a családtagok a Felvidékre költöznek, és elhagyják a török hódoltság területén fekvő ősi birtokaikat. Az egyedüli, aki mindkét házasságával a Dél-Dunántúlhoz kötődik, Miklósnak – valószínűleg idősebbik – Lajos nevű fia; a dunántúli házassági összeköttetések egyébként még az ő gyermekei körében is dominánsak maradnak.⁶⁶

Nyáry családnevűek az ország egyéb területein

Szólnunk kell a böldéri birtokeladási oklevélben említett Nyáry László-féle ágról (lásd I. tábla). István és ott felsorolt gyermekei bírták Böldér község másik felét, és vérségi összeköttetésük a későbbi „bedeghi” Nyáry-ággal pontosan nem állapítható meg. Ez az István „egregius” címmel jelenik meg, ami arra utal, hogy ez az ág talán magasabb tisztségeket töltött be. Talán feltételezhetjük – itt tisztán feltevésről van szó – hogy ez az ág Zala megyébe származott. 1400-ban fordul elő ugyanis Nyáry-i Miklós mester, Zala megye alispánja,⁶⁷ valamint Nyáry-i László (1444) zalavári várnagy.⁶⁸

Hogy ezeknek vagy más Nyáryaknak az utódai szerepelnek-e a XVII. században a Tiszántúlon, ugyancsak nyitott kérdés. Egy fennmaradt okirat szerint ugyanis 1649. augusztus 29-én Szatmár megye szolgabírái Nyáry Bernát akkori szabolcs-

megyei főispán megkeresésére tanúsítják, hogy Dob község templomában egy zászló található, amely „generosus dominus Michael Andreas Nyáry de Sarkaháza” tiszteletére lett ott elhelyezve, aki korábban Báthori Gábor fejedelem főkapitánya, majd később a császári-királyi Felső szatmári alkapitánya lett, s akinek özvegye „generosa domina Barbara Nyáry de Kölesd”.⁶⁹ Mind a Sarkaháza (Zarkaháza, Vas megyében), mind a Kölesd (Tolna megye) hivatkozás dunántúli eredetre utal. Hogy Nyáry Borbála milyen kapcsolatban áll az 1633-ban elhalt Alaghy Menyhért országbíró özvegyével – esetleg azonos személy vele –, aki férjének a zemplénmegyei Leleszen sírlelket készíttetett, és a sírkövön Barbara Nyáry-ként szerepel (előnév nélkül), nem állapítható meg.⁷⁰

Nyáry névviselekkel a Dunántúl más megyéiben is találkozunk. A XV. században említik Nyáry Péter baranyai adószedőt 1429-ben, valamint Nyáry Osvátot 1477-ben.⁷¹ Álltak-e ezek, és ha igen, milyen kapcsolatban a későbbi bedeghi Nyáryakkal, jelenleg épp olyan kevésbé dönthető el mint pl. Nyáry Erzsébet veszprémvölgyi ciszterci apáca⁷² (1526) családi hovatartozása. Még kevésbé látszik ez eldönthetőnek távolabbi vidékeken élő névviselekkel kapcsolatban; így pl. az északkeleti Felvidéken 1410-ben fordul elő Laurentius de Nyary királyi ember,⁷³ aki a leleszi konvent előtt jár el.

Semmilyen okiratos emlékekkel nem támasztható alá, hogy a bedeghi Nyáry család és a később szintén jelentős szerepet vivő nyáregyházi Nyáry család, amely nemesi és bárói ágon virágzott, rokonságban állana egymással. Az utóbbi Pest megyei eredetű család feltehetően besenyő származású, és már a XV. századot megelőzően Nyáregyháza birtokosaként jelenik meg.⁷⁴

A Nyáry családnév egyébként Magyarországon nem tartozik a ritka nevek közé; ugyanakkor figyelemreméltó, hogy az 1754-1755. évi országos nemesi összeírásakor a bedeghi Nyáryakon, illetve a nyáregyházi Nyáry családon kívül más nemesi Nyáry családbelieket sehol sem írtak össze.⁷⁵ Nem lehetetlen azonban, hogy a török idők zavarai között bármely nemesi család egy-egy tagja vagy ága leszakadhatott vagy elkallódhatott, és utódai alacsonyabb státusba „süllyedhettek”, netalán városlakókká lettek. Pusztá feltevésként nem lehet kizárni ezt a XVII. században a Tiszántúlon szereplő Nyáry családnévűek esetében sem. Ilyen eseteknek azonban – ha előfordultak – valószínűen a főnemesi rangra emelést megelőzően kellett történniük.

A család nevét a különböző korszakokban különbözőképpen írták. Előfordul a Nary, Niary, Nyáry, Niary, sőt olasznyelvű követjelentésben a Gnari írásmód is. Ebből azonban messzemenő következtetéseket levonni nem lehet.

A család ősi címere – a ma általánosan használt négymezejű pajzsos címerrel ellentétben – kék mezőben, zöld ágon három kinyílt vörös rózsát

ábrázolt, némileg hasonlóan az Alsáni család címeréhez, ami szintén nem alkalmas bármilyen következtetés levonására.

A család története – egyes kiemelkedő családtagok életének monografikus feldolgozásaitól eltekintve – a mai napig lényegében megíratlan.⁷⁶

Nyáry Zsigmond

JEGYZETEK

1. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) Orczy cs.lt. Familiaria P 519. Pozsony, 1662. aug. 20. Gróf Nyáry Lajos megerősíti öccsének, Nyáry Bernátnak Illepek Jónás pozsonyi polgár és szenátor részére Réthe faluban tett fassíóját.
2. Elenchus litteralium instrumentorum orphanos Illustrissimi condam Comitis Joannis Nyáry de Bedegh concernentium, etc. (Kézirat, 1781. Nyáry Zsigmond tulajdonában, Budapest).
3. MOL DL 96189 – 96226. (1292-1526)
4. Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. II. Bp., 1894. 632.p. (továbbiakban: Csánki i.m.)
5. Végh József (szerk.) Somogy megye földrajzi nevei. Bp. 1974.
6. MOL Orczy cs. lt. Familiaria P 519. 1726. márc. 7.
7. Lehotzky, Andreas: Stemmographia nobilium familiarum. Pozsony, 1796-1798.; Nagy Iván, Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1861. VIII.k. 182.p.; Daróczy Zoltán (szerk.) Bp., 1927/28. 242.p.; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser. Gotha 1859.
8. Trophaeum Inclytæ Domus Estoras. Wien, 1701.
9. Dominicus Franciscus Colin de Marienberg: Gloriosa fama familie Serényi. Linz, 1688.
10. Vö. 6. jegyzet
11. Ahnentafel: die Nyáry. Kézirat, é.n. Nyáry Zsigmond tulajdonában.
12. MOL DL 73510.
13. Átlásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címeres levelei. Bp., 1923. 2.k. 51-52.pp.
14. Katona Stephanus, Historia Critica etc. 1779-1817. 6.k. 1171-1175.p.
15. Vö. 8. jegyzet
16. Daróczy Zoltán (szerk.): Nemesi Évkönyv. Bp., 1927/28. 242.p.
17. Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső: Gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Pest, 1871-1915. I.k. 331.p.
18. Uo.
19. Uo. I.k. 175.p.; 187.p.; 204.p.; 229. és 234.p.
20. Vö. 4. jegyzet
21. Vö. 18. jegyzet.
22. Hazai Oklevéltár 1234-1536. Bp., 1879. III.k. 122.p.
23. Kumorovitz Bernát: Veszprémi regeszták 1301-1387. Bp., 1953. 294.sz. oklevél, 117-118.pp.; 299. sz. oklevél, 119.p.; 301.sz. oklevél, 120.p.
24. Hazai Okmánytár 1234-1536. Bp., 1879. I.k. 204.p.
25. Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső (szerk.): A gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Pest, 1871-1915. II.k. 524. és 528.p.
26. Vö. 5. jegyzet.
27. Monumenta Romana Episcopatus Veszprémiensis. II.k. 70.p.
28. Mályusz Elemér, Zsigmondkori Oklevéltár 1387-1399. Bp., 1951. I.k. 5023.sz. oklevél, 554.p. (továbbiakban: 250 X). Valamint: Zsigmondkori Oklevéltár III. (1411-1412. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván) Akadémiai Kiadó, Bp., 1993. 571. sz. oklevél, 192.p.
29. Vajay Szabolcs összesítése az 1975-ben még virágzó főnemesi családokról. In: Gudenus János-Szentirmay László: Összetört címerek. Bp., 1989. 33. p.
30. MOL Conscriptioes dicales. Somogy megye, 1534.; Tolna megye, 1543.; Csánki i.m. II.k. 591.p. 637.p.; MOL DL 107940.; 250 I. 554.p. 5023.
31. Csánki i.m. II.k. 591.p.
32. MOL DL 107940.
33. Lehotzky Stemmographiája szerint (ld. 7. jegyzet) somogyi ispán és Mátyás király zászlótartója. Az Esterházyak családi naplója szerint (Történeti Tár, Bp., 1888. 22.p.) „Mátyás király udvari gyalogjának hadnagya.”
34. Nyáry Zsigmond családi iratai. Bp. A kéziratok leszármazási táblát minden valószínűség szerint 1833 után gróf Nyáry Antal (Gbellán, Trencsén megye), családi senior († 1861), a családi levéltár őre készítette vagy készíttette. Adatai a XV. század végétől fogva fogadhatók el hitelesnek. Vö. Daróczy Zoltán (szerk.): Nemesi Évkönyv. Bp., 1927/28. 242.p.: Daróczy megjegyzése a „család birtokában lévő genealógiai táblára” vonatkozólag.
35. Vö. 16. jegyzet.
36. Uo.
37. Vö. 34. jegyzet.
38. MOL DL 92980.
39. Mályusz i. m., II. 422. sz. oklevél, 511.
40. Főgel József: II. Lajos udvara. Bp., 1917. 63.p.
41. MOL Orczy cs.lt. Familiaria P 519. 9. cs.
42. Vö. 16. és 34. jegyzet.
43. Vö. 33. jegyzet.
44. Vö.: 34. jegyzet. A genealógiai táblán Nyáry Gál mindkét feleségével kapcsolatban ez áll: „utraque incerta est et dubia.”
45. Vö. 44. jegyzet.
46. MOL hg Esterházy cs.lt. P 108. Ósfák. D köteg. 10. sz.: Virágos János és Miklay Dávid leányának Miklay Margitnak leánya.

47. Vö.: 34. jegyzet. A genealógiai táblán Nyáry Miklós két feleségére vonatkozólag is a „bizonytalan” (incerta) megjelölés áll.

48. MOL hg Esterházy cs.lt. P 108 Ósfák. D köteg. Thököly Éva vitatható hitelességű ősfáján Dóczy Gábor és felesége Nyáry Katalin (helyesen: Krisztina) felmenői közt Nyáry Miklós (Nyáry Gál és Jakusith Ilona fia), valamint felesége, Keve Anna (Kewe Izsák és Magyar Ágota lánya) szerepelnek.

49. „Turul” XV.k. 68.p. innen további 5 generáció leszámazását közli.

50. Vö. 5. jegyzet.

51. MOL Orczy cs.lt. Familiaria P 519. 9.cs. (Részletesen közli *Jedicska Pál*: Kiskárpáti emlékek. Bp., 1882.)

52. Uo.

53. *Závodszky Levente* (szerk.): A Héderváry-család oklevéltára. I.k. Bp., 1909. 472., 475-476.pp. (továbbiakban. A Hédervári család oklevéltára)

54. MOL DL 46448. (Dr. Tomcsányi Tamás szíves közlése)

55. MOL Conscriptioes dicales. Somogy megye, 1534.

56. MOL Conscriptioes dicales. Tolna megye, 1543.

57. Vö. 56. jegyzet.

58. Vö. 55. jegyzet.

59. *Csánki Dezső* (szerk.): Somogy vármegye monográfiája. Bp., 1914. 86., 159.p.

60. *Kanyar József* (szerk.): Levéltári Évkönyv Somogy megye múltjából. 9.k. Kaposvár, 1978. 58., 64.p.

61. *Kanyar József* (szerk.): Levéltári Évkönyv Somogy megye múltjából. 10.k. Kaposvár, 1979. 129.p.

62. A Héderváry-család oklevéltára... I.k. 477., 551.p.

63. *Luhinich Imre* (szerk.): Podmaniczky-család oklevéltára. Bp., 1943. IV.k. 67.p.: „Pertinentiae castris Ztrechen dominorum Kosztka et Nyáry,” etc.

64. Uo. III.k. 24.p.: Kosztka Miklós felségfolyamodványa: „Unum opidum, quod ad antiquo ad Ztrechen pertinebat, est ablatum a dno Révai Ferenc et datum est dno Niari Nicolao.”

65. Uo. II.k. 338-340.p., valamint *Andrásfalvy Károly*: Adatok a Schellendorf-nemzetség magyar ágának, a sissói Burián-családnak történetéhez. Sopron, 1943.

66. Vö. 34. jegyzet.

67. Vö. 28. jegyzet.

68. Vö. 38. jegyzet.

69. MOL Károlyi cs.lt. Törzsanyag. P 392 lad. 47. no. 67.

70. Szirmay Antal, *Notitia historica comitatus Zempléniensis*. Buda, 1804.

71. Filkorn Pál (†) szíves közlése.

72. *Bunyitay-Karácsonyi*: Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából. I.k. Bp., 1902. 256.p.

73. *Nagy Gyula* (szerk.): Sztáray oklevéltár. Bp., 1887-1889. II.k. 83.p.

74. *bárá Nyáry Pál*: A nyáregyházi Nyáry-család leszármazási táblázata. Bp., 1936.; *Bártfai Szabó László*: Pestmegye történetének okleveles emlékei. Bp., 1938.

75. *Illéssy János* (összeállította): Az 1754/55. évi Országos Nemesi összeírás. Bp., 1902.

76. Például *Takáts Sándor*: Bedeghi Nyáry Ferenc. In: Emlékezzünk eleinkről. Bp., é.n.; – Nyáry Lőrincről többek közt Frhr v. *Mednyánszky*: (Lorenz) Nyáry. In: Ungarische Miscellen. Wien, 1818. 90-103.pp. – Nyáry Pálról: *Bárá Nyáry Pál*: Egy elfelejtett magyar főúr. Bp., 1938.; – *Bendu Kálmán*: Nyáry Pál és Várday Kata levelezése, 1600-1607. A kisvárdai Vármúzeum kiadványai. 7.sz. 1975.; – *Takáts Sándor*: Bedeghi Nyáry István követsége. In: Régi idők, régi emberek. Bp., 1922. 87-102.pp. – *Kovács Sándor Iván* bevezető tanulmánya Szepesi Csombor Márton összes műveihez. Sajtó alá rendezte *Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter*. Bp., 1968. – *Kovács Sándor Iván*: Szepesi Csombor Márton és a változatos Európa. In: Pannóniából Európába. Bp., 1975., 111-245.pp. (A két utóbbi tanulmány az 1643-ban elhalt Nyáry István főajtónálómesterről, felsőmagyarországi főkapitányról és koráról.) A család legismertebb női tagjáról vö.: *Ipolyi Arnold*: Bedegi Nyáry Krisztina, 1604-1651. Magyar Történeti Életrajzok, Bp., 1887. – Legújabbban főleg a korábban publikált irodalom összefoglalásával: Nyáry László P.: The lion with three white roses. (Az oroszán három fehér rózsával.) Toronto, 1989.

A KÁLDY CSALÁD

A Dunántúl eme jelentős, Árpád-kori eredetű családjának kutatása alkalmat ad némi általános érvényű tapasztalat levonására, és a kutatás módszere és eredménye talán számot tarthat szakmai érdeklődők figyelmére is.

Káldyak a genealógiai szakirodalomban

Káld község Vas megyében az úgynevezett Kemenesalján fekszik. Innen veszi a család a nevét.

Forrásmunkáink igen keveset tudnak a családról. Nagy Iván¹ mellett csak Benkó Imre foglalkozik a Káldyakkal.² Nagykőrös nemes családait tárgyaló könyvében ismerteti a Pest megyei ágat, amit Kempelen is átvesz.³ Wertner Mór a magyar nemzetségekről szóló 1891-ben megjelent művében⁴ a Herény Nemzetség leszármazottjaként tárgyalja a Káldy családot és mintegy 50 oklevél szereplőiként sorolja fel a nemzetségnek a XIII–XIV. században élt tagjait.

Nagy Iván⁵ forrás megjelölése szerint perbeli hiteles genealógiát közöl és megemlíti a családfával való összefüggés ismerete nélkül a XVII. századi Péter vasi alispánt és Ferenc dunántúli vicegenerálist.

A családnak saját levéltára a Magyar Országos Levéltárban nincsen. A család gazdagabb ágai ugyanis az újabb időkben kihaltak, a szegényebb ágak pedig nyilván nem voltak abban a helyzetben, hogy levéltárat gyűjthettek volna össze.

A szombathelyi káptalani-, valamint Vas és Sopron megyék levéltáraiban a családnak elkülönített iratanyaga található.

Ha most már a Nagy Iván által közölt hiteles perbeli genealógiát tüzetesebben megvizsgáljuk,⁶ akkor megállapításainkat három pontban foglalhatjuk össze.

Az első megállapítás az, hogy a közölt családfa minden szereplője oklevélben előforduló, tehát valóban hiteles személy. A második az, hogy az oklevelekben Káldy néven említett személyek nem mind találhatóak meg a közölt leszármazáson. A harmadik pedig az – és talán ez a legfeltűnőbb megállapítás – hogy az idézett családfa kronológiailag egyértelműen nem állja meg a helyét: az Árpád-kor és a múlt század Káldy családtagjai között lehetetlen a megnevezett tizennégy generáció. Érdemes itt egy rövid utalást tenni a régi egyszerű szabályra, mely szerint: három generáció

= egy évszázad. Ez ugyanis hosszú távon mindig érvényes, még akkor is, ha rövidebb időszakokban fiatalabbak vagy idősebbek a szülők. A generációk váltása idővel kiegyenlítődik, és így ez a szabály igen alkalmas és ajánlatos hasonló kronológiai kontrollra. Fokozottan érvényes ez egyébként néhány Attilával kezdődő koholt levezetésre is.

Ha visszatérünk a Káldy családfa kapcsán tett megállapításainkra és az azokból adódó megválaszolatlan kérdésekre, akkor nyilvánvaló, hogy tisztázásukhoz nagy adatmennyiségre van szükség, amely a Káldy családra vonatkozik. Családi levéltár hiányában a Magyar Országos Levéltár O jelű, a bírósági levéltárat felölelő, a P jelű, a családi levéltárakat tartalmazó, és kis részben az R jelű szekciójának számításba jövő anyaga volt a kutatás tárgya.

A királyi táblai perek (processus tabulares)⁷ mintegy 15 ezres tömegéből tetemes mennyiség, vagy 50–60 foglalkozik a Káldy család tagjai által folytatott perekkel. Ez is jelzi, hogy a Káldyak eredetileg, de még a XVIII. században is a vagyonos családok szűkebb köréhez tartoztak, és csak újabb időkben szorultak abból ki. Hasonlóan számtalan per érinti a család ügyeit a be nem fejezett táblai perek⁸ és a fellebbezett táblai perek⁹ között is. Végül a kőszegi táblai perek¹⁰ közül is mintegy harminc a családtagok által folytatott perek száma. Sok, bár kivonatos adatot tartalmaznak a hiteles helyi levéltárak elenchusai is, így a vasvári és veszprémi káptalanok,¹¹ a csornai és zalavári konventek¹² XVIII. századi, a Királyi Tábla számára készült kivonatai. A P szekcióban a Káldy család birtokain, vagy azok szomszédságában élő családok levéltárai jöhetnek elsősorban számításba. Közös jogügyletek, birtokperek, osztályok, vagy azok során bemutatott régebbi oklevelek egész sora ismerteti a család viselt dolgait. Különösen a Békássy családi,¹³ az Esterházy hercegi családi¹⁴ és a Sibrik családi levéltárak¹⁵ tartalmaznak sok Káldy-adatot, de a Festetics,¹⁶ a Kisfaludy,¹⁷ az Ostffy,¹⁸ a Töttösy,¹⁹ a Zombath²⁰ családi levéltárak is gazdagok ilyen adatokban.

Az R szekcióban az R 319 kisebb családi fondőredékek között 29. sorszámon,²¹ Véghely Dezső gyűjteményében²² pedig a 3. sorszámon található egy-egy kisebb csomó, ami a Káldy családra vonatkozik.

A több éves munkával összegyűjtött mintegy 2–3000 forrás elégséges adatot ad ahhoz, hogy a

fogaskerek fogaihoz hasonlóan összeállítható legyen a család teljes története, pontos leszármazása, feltáruljon életmódja, tisztázódjanak birtokviszonyai. Természetesen még számításba vehetők a már említett vidéki levéltárak is. Ezek nyilván tovább színesítenék a kialakult képet, azonban a legfőbb megállapítások már ezek nélkül is megtehetők.

Két Káldy család

Már a vizsgálódás kezdetén feltűnik, hogy szemben a XVII–XVIII. század általános gyakorlatával, a Káldy család tagjainak neve mellett az esetek többségében mintegy megkülönböztető jelzőül megjelenik az alsókáldi vagy a felsőkáldi előnév. Bár Nagy Iván²³ alsó- és felsőkáldi Káldy családról beszél, észrevehető, hogy az előnévhasználat az oklevelekben konzekvens, egyes családtagok, sőt egyes ágak mindig ugyanazt az előnevet használják. Eleinte régi időben tett birtokosztály során szétvált ágakra lehet gondolni, azonban az alsókáldiak és felsőkáldiak egy-egy tagjának összeházasodása során a Királyi Tábla előtt folytatott perben a családtagok azt vallják, hogy a két családnak semmi köze sincs egymáshoz.²⁴ Ez már elgondolkasztató, bár még mindig felmerülhet, hogy rég múlt időknek az emlékezetben elhomályosult tényét idézik a családtagok a pillanatnyi érdek szerint. A kételyeket tovább növeli azonban a két címer különbözősége, de még döntőbb módon az a körülmény, hogy a legkorábbi idők óta folyamatosan összeállítható alsókáldi Káldy családfán kívül már a XIII. század óta mindig szerepelnek a családfába be nem kapcsolható Káldyak és éppen ezen családtagokra a felsőkáldi Káldyak perükben hivatkoznak, okleveleiket birtokukkal kapcsolatosan idézik.

A kérdésre a XIII–XIV. században szereplő összes családtagnak leszármazási táblákban való összefoglalása adja meg a végleges választ. Ennek alapján valóban két önálló, egymással a Káldon való birtoklásán és a névhasználaton kívül semmilyen vérségi összefüggésben nem lévő család különíthető el.

a) Az alsókáldi Káldy család.

Tagjait minden esetben a vasvári várjobbágy eredetű Herény nemzetség tagjainak nevezik az oklevelek. Első okleveles őse Bana vasvári várjobbágy, kit 1256-ban a vasi főispán visszahelyez a

Herény (ma Szombathelybe olvadt község) melletti Szünösse pusztá birtokába.²⁵ 1271-ben V. István király a Herény nemzetség tagjait a már említett Banát és fiát Párist, valamint unokatestvéreiket (a későbbi Gyely és Kámy családok őseit) a vasvári várjobbágyok közül az országos nemesek közé emeli. (Az oklevél másolata a Káldy család a Királyi Tábla előtt bemutatott okleveleiről készült levéltári elenchesében található.²⁶ Már ezt megelőzően azonban V. István ifjabb király 1259-ben az említett Bana fia Párisnak adományt ad Káldra.²⁷ A Káldy nevet családnévként (de Káld) Páris fia Egved 1310-ben használja először.²⁸ A névhasználat rövidesen általánossá válik. Az alsókáldi Káldyak birtokukat Kiskáld, a XVI. századtól Alsókáld néven jelölték. Ez lett a Herény nemzetségből eredő Káldy család előnevévé.

b) A felsőkáldi Káldy család

Tagjait a közös névhasználat ellenére nem kapcsolta vérségi összeköttetés vagy közös birtok az alsókáldiakhoz, és őket soha nem nevezték a Herény nemzetség tagjainak. Első okleveles megjelenésükkor, 1266-ban már hét osztályos unokatestvér rendelkezik Káld birtokon,²⁹ ami azt bizonyítja, hogy ott már régebbi, több generációval előbb letelepült, elszaporodott birtokosok. A Káldy nevet 1276-ban használja először Marcel,³⁰ és az hamarosan, még a XIII. században általánossá válik, tehát jóval korábban, mint a Herény nemzetségnél.

Szabadjon itt érdekességként kiemelni, hogy két egymással semmi összeköttetésben nem lévő család azonos falunév alapján kezd azonos családnevet használni, mégpedig az Árpád-korban, a szabad birtokosi névhasználat korában. Számptalan elmélet kínálkozik magyarázatul, melyeket itt – mint nem a tárgyhoz tartozókat – nem szükséges említeni. Érdeemes viszont rámutatni a jelenség egyedi voltára. Nem ritka ugyanis, hogy két különböző család azonos családnevet használ, ilyenkor azonban azonos nevű, de eltérő birtokokról külön-külön veszik nevüket. Külön Szirmay család az, amelyik a Borsod megyei Szirmáról (Szirmabesenyő) és külön az, amelyik az ugocsamegyei Szirmáról veszi a nevét.³¹ De ugyanígy külön Beniczky és Lehoczky családok származnak például a lipótmegyei és a turócmegyei azonos nevű falukról. Tévedések ezekből az esetekből is származnak, elég talán a Szirmayak közös eredetének feltételezésére utalni, amit még címeradomány is megerősített. A felsoroltak azonban eltérnek a mi esetünktől. Az azonos birtokról azonos

nevet használó, egymással összeköttetésben nem lévő Káldy családok esetét egyedinek kell tekinteni. Az egyediségből mit sem von le, hogy éppen Vas megyében ismeretes még egy eset: A Ják nemzetségből származó alsó-szelesteyi Szelestey és a felsőszelesteyi Szelestey családok esete. Ez azonban már egy másik tanulmány tárgya lehet.

Tekintsük végig ezek után a két Káldy család történetét egyenként.

Alsókáldi Káldyak

Mint a korábbiakból kitűnt, a Herény nevű vasvári várjobbágy nemzetségből származik a Gyely és Kámy családdal együtt. Említésre került már, hogy Nagy Iván kronológiailag helytelen családfát közöl.³²

Az O 18 Táblai perek 4899 sorszámú perének melléklete az alsókáldi Káldy család levéltárának elenchusa. Az iratokból nem derül ki, hogy az összeállítás a XVIII. század végén a család kezénél lévő eredeti oklevelek, avagy a káptalan állaga alapján készült-e. Az elenchus hitelességét azonban más források, hiteles oklevélmásolatok, a káptalan hiteles elenchusa mindenben alátámasztja.³³

A rendelkezésre álló adatok alapján a mellékelt hiteles, és kronológiailag helytálló leszármazás állítható össze. Mint látható, a két táblázat között a fő eltérés az, hogy a Nagy Iván által közölt leszármazásból kimaradt két helyen két-két generáció, azonos nevű, de egymástól időben távol élt személyek összekeverése révén. Sikerült a téves családfa forrását is megtalálni. A sopronmegyei birtokára költöző és új környezetében eredetének igazolására kényszerült Káldy Pál ugyanis 1718-ban igazolást kért származásáról a vasvári káptalantól. Ebből az alkalomból készítette a káptalan valamelyik tagja, esetleg valamelyik ügyésze az ott eredetiben meglévő oklevelek alapján, de minden kronológiai érzék nélkül a hibás leszármazást.³⁴ A rosszhiszeműség ugyan nem valószínűsíthető, de a folyamatos leszármazás minden áron, vagyis a történelmi korrektség rovására történő igazolása tanulságos eset. Az így előállt „hiteles” leszármazást már senki sem vonta kétségbe. A Királyi Tábla bírától nem lehet rossz néven venni a kronológiai érzék hiányát; még a jószemű és időben jól tájékozódó Nagy Ivánnak sem tűnt fel a leszármazás hibája.³⁵

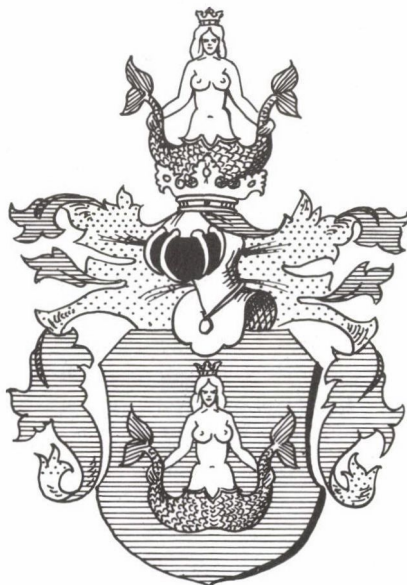
Az alsókáldi Káldy család ősi birtoka a nemzetség nevét adó Herény község. (A múlt században beolvadt Szombathelybe.) Szünösse (Scynse) puszt

ta és Káld megszerzéséről, az országos nemesek közé való sorolásról már esett szó. 1289-ben Páris fia Imre királyi asztalnokmester nádori adományt nyer Ény (Een) pusztára Ság mellett.³⁶ 1293-ban Imre kiváltja az atya által elzalogosított Kám birtokát.³⁷ 1295-ban Páris fiai Egyed és Imre megosztóznak Gyeli birtokán.³⁸ 1313-ban és 1319-ben Páris unokái megosztóznak Gyeli, Herény, Káld, Kám községek és Ény, Komjátý és Szünösse puszták birtokán.³⁹ 1342-ben Imre és Egyed fiai a felsőkáldiakkal együtt megveszik Gulács pusztát.⁴⁰ 1397-ben Káldy Páris dédunokái a Kámy és Gyely családok tagjaival megosztóznak az előbb felsorolt birtokokon,⁴¹ 1411-ben a Káldy család fi- és nőági tagjai Kiskáld, Kám, Herény, Gyeli, Szünösse, Komjátý és Gulács birtokokon.⁴² Itt jelenik meg először a Kiskáld megkülönböztető megnevezés, mely azután a XVI. század közepe óta Alsókáldra módosult és így lett a család előnévének forrásává. Ezzel le is zárult a család birtokszerzése. A felsorolt négy falun és három pusztán felül később már csak kisebb részirtokokat szereztek. A Káldyak éltek a közepes birtokú, tehetős családok életét, sok perrel-viszályal, birtokügyletekkel; a közügyekben azonban alig-alig vesznek részt.

Az 1521. évi osztálykor még a teljes családi birtok együtt van, amikor Káldy Tamás és Imre fiai megosztóznak Ujlaky Lőrinc országbíró előtt,⁴³ majd megindul a birtokok lassú elidegenítése, a család hanyatlása. Az elidegenítésekről számtalan oklevél beszél forrásainkban. 1565-ben még mint szomszéd birtokosok alsókáldi Káldy Ambrus és Albert, valamint néhai György jobbágyai jelen vannak Felsőkáldon a felsőkáldi Káldyak beiktatásánál.⁴⁴ Káld azonban Káldy Farkas és Káldy Albert özvegyének második férje révén nagyrészt idegen kezekbe kerül, abból a család lassan kiszorul. Így Káldy György a XVI. század végén Herénybe települ, fia István pedig 1612-ben el is zálogosítja káldi kúriáját Pap Andrásnak és Mártonnak. 1638-ban a zálogot örökbevallás formájában megerősítik.⁴⁵ A XVII. század elején a családból hivatalt visel a Herényben élő István vasi táblabíró és unokatestvére Ambrus vasi főszolgabíró, majd 1623-tól vasi II. alispán. (Érdekességként megemlítendő, hogy vele egyidőben felsőkáldi Káldy Ferenc az I. alispán Vas megyében.)

A XVII. század végén és a XVIII. század elején a többi ősi birtokot is elveszti a család, és idővel a szerényebb birtokú nemesek szintjére szorúlnak. Ebben szerepe van annak is, hogy az alsókáldi Káldyak a reformáció kezdete óta lutheránusok.

A kemenesaljai nemesség még a Nádasdyakkal együtt tért át a protestántizmusra, de a Nádasdyakkal ellentétben megőrizte vallását. (Káldy, Vidos, Ostffy stb. családok.) Az ellenreformáció során ezek a családok hosszú időre kiszorulnak a hatalmat is jelentő hivatalokból, ami minden bizonnyal hátrányosan befolyásolja anyagi helyzetüket. Szerencsére néhány előnyös házasság révén új, de kisebb részbirtokot szereznek a Káldyak. Így Káldy Gergely 1640 körül Dömölky Éva feleségével részesül az ősi Dömölky javakból Csöngén, Ostffyasszonyfán Vasban, és Halimbán, Veszprémben.⁴⁶ Fia János 1680 körül a Wittnyédy családból nőül és felesége révén a család a somogy-megyei Kazsok birtokából részesedik.⁴⁷ Ennek a Jánosnak számos fia közül az egyik a nagyanyai Csöngén és Halimbán, a másik a somogy-megyei birtokokon telepszik le, két további fia pedig házasság útján Pest megyébe (ez az ág szerepel Benkó könyvében)⁴⁸ ill. Sopron megyébe kerül. Ez az utóbbi Káldy Pál, ki Nagygeresden telepszik le, és vagyonban és tekintélyben emelkedve családja múltjának felderítése érdekében 1718-ban, amint arról szó esett, a hibás leszármazást beszerezte.⁴⁹ Ága, több sopronmegyei alispánt adva, a múlt században halt ki fiágon Káldy Gyulával, aki az evangélikus egyház dunántúli kerületi főfelügyelője és főrendiházi tag volt. Ez az ág a múlt században ismét birtokos volt a névadó Káldon. A többi ágak is nagyrészt kihaltak, bizonyított leszármazottuk ma nem ismeretes.

Az Alsókáldi Káldy család címere

Az alsókáldi Káldy család története során mindig kettősfarkú sellőt ábrázoló címet használt. A címet ábránk mutatja be.

Felsőkáldi Káldyak

A korábbiakban szó volt arról, hogy első okleveles megjelenésekor, 1266-ban a család régi káldi birtokosként, kiterjedt familiaként tűnik fel, és a Káldy családnevet rövidesen használni kezdi. A Kiskáldon birtokos alsókáldi Káldyakkal jól megférnek, így 1329-ben Káldy Marcel fia Miklós kölcsönös örökösödési szerződésre lép az alsókáldi Káldyakkal.⁵⁰ 1342-ben Szeveréd (Szefréd, Sibrik) és Marcel fiai az alsókáldiakkal együtt veszik meg Gulács pusztát.⁵¹ Igaz, hogy 1338-ban jobbágyaik háborgatása miatt az alsókáldiak hivatalos intéseben részesítik Szeveréd fiát Miklóst.⁵² A család nem tartozik a nagybirtokos családok közé. 1408-ban, amikor Marcel ágának kihalásakor birtokain Szeveréd ága megosztozik, akkor a felsorolás csak Káld községet és Gulács és Majorfölde pusztákat öleli fel.⁵³ Az örökség felosztását 1412. évi szent Jakab apostol ünnepe utáni szombaton Budán kezelve Zsigmond király is megerősíti királyi adományával.⁵⁴ A család tekintélyben emelkedve 1447-ben Káldy György személyében alispánt adott Vas megyének.⁵⁵

A XV–XVI. században az egyes ágak egymástól elkülönülve megkülönböztető kettős nevet kezdenek használni. Így 1563-ban néhai Káldy al. Lászlóffy Ambrus gyermekei perelnek a Zalavári konvent előtt.⁵⁶ Még korábban 1484-ben felsőkáldi Zeél Miklós bérbeveszi alsókáldi Káldy Tamás káldi erdejét.⁵⁷ 1536-ban Káldy al Zeél Miklós sógorával, mykebudai Soós Ferenc felsőlendvai várnaggyal együtt szerepel egy birtokügyletben.⁵⁸ A Káldy al. Sybryk ág, mely a XV. század elején élt Káldy Szefréd-től vette a nevét, 1565-ben Káldy al. Sybryk Gergellyel kihal és ezért 1565. márc. 23-án Bécsben Miksa király egész Felsőkáld községre és nemesi kúriájára adományt ad felsőkáldi Káldy Demeter, Ambrus, János és Péternek. A testvérek beiktatását a vasvári káptalan végzi és azon, mint szomszéd birtokosok jelen vannak alsókáldi Káldy Ambrus, Albert és néhai György jobbágyai.⁵⁹

A négy adományozott Káldy testvér a felsőkáldi Káldy család megújítói, tőlük származnak az összes további családtagok. A család vagyoni emelkedése már atyjukkal megkezdődött. Felsőkáldy (sic) Miklós ugyanis Ferdinánd király 1550. évi

parancsára anyja, Hettyey Krisztina után a Hettyey család leányágával együtt részesül a Hettyey örökségből.⁶⁰ Ugyanezen felsőkáldi Káldy al. Zeél Miklós 1530 körül szepceszentmártoni Ladiszlavith Borbálával kötött házassága révén sógorságba kerül a gyermektelen Ladiszlavith Kátával és férjével Mykebudai Soós Ferencsel, akik nagy birtokszerzők, de gyermektelenek lévén, mikor 1544. szeptember 30-án Bécsben adományt nyernek I. Ferdinánd királytól Nádálja, Medves, Kustanóc, Szentjakab faluk és Baromlak puszta vasmegyei és Ligvánd falu sopronmegyei szerzett birtokaikra és soproni házukra és szőlőikre, akkor az adománylevélbe befoglalják Káldy sógorékat is.⁶¹ Ladiszlavith Kata Soós Ferenc özvegye 1565-ben tett végrendeletében a birtokokat testvérei utódaira, köztük a négy Káldy testvérré hagyja,⁶² akik azt darabonként megveszik a többi örököstől.⁶³ A testvérek most már igen tekintélyes vagyon birtokosai. Bár a többi örökösrel egy ideig még perlekednek, kizárólagos birtokosai Felsőkálnak, négy rábamenti vasi falunak, Ligvánd sopronmegyei községnek, Sopronban házuk, szőlőjük van. Elhagyják a Zeél megkülönböztető nevet. A család tekintélye is növekszik, a legidősebb fiú, Demeter országos hivatalokat tölt be: a királyi törvényszék ülnöke, királyi dicátor. A második testvér, Ambrus meghal és rövidesen követi kiskorú fia is. A három élő testvér 1581. április 14-én Prágában Rudolf királytól bővített, osztott címet kap. Ez ugyan anyagi előnyökkel nem jár, mégis egyértelműen a család tekintélyének emelkedését bizonyítja. A kardos oroszlános korábbi címer osztott mezejűvé válik, felül az oroszlán, alul két kéve, a sisakdíszként szolgáló oroszlán pedig két sasszárny közül nő ki.⁶⁴ A bővített címer nagyon hasonlít a kor többi címerbővítéséhez, így a Ghyczy család 1564. évi címeradományához.

Bár Demeter két házassága is kitűnő új családi kapcsolatokat teremt, a legnagyobb további emelkedés a legifjabb fiúnak, Péternek jut. 1580-körül elveszi Bejczy Dórát, Bejczy Gergely vasi alispán, a királyi tábla ülnökének leányát, Bejczy Ambrus királyi ügyigazgató unokáját, akivel családja a hatalmas Bejczy vagyon részesévé válik. Káldy Péter a soproni lovasok kapitánya, bátyjai korai halála után ő válik családfővé. Demeter fiainak utód nélküli halálával, majd János bátyja fiának Imrének kifizetésével magához váltja a teljes családi vagyont.⁶⁵

Ezzel az Imre unokaöccsel elég mostohán bántik a család. Örökrészét kifizetik, de az örökségből nem kap további birtokot a család 1611.

évi nyilatkozata szerint.⁶⁶ Így ez az ág hamar kiszorul a nagy vagyomból, és megmarad a kisebb-birtokú nemesek közt.

Annál inkább emelkedik vagyonban Péter ága a Bejczy örökség révén. A vagyon alapítója Bejczy Ambrus régi vasmegyei kisbirtokú nemesi család sarja, tanult ember, magister, aki viszonylag fiatalon 1549-ben lesz királyi ügyigazgató, és magas kort érve meg e hivatalt 1572-ben bekövetkezett haláláig viselte. A királyi ügyigazgató, a Szentkorona ügyésze minden a koronára szálló birtokról értesülést szerevén előnyös helyzetét korábbi és későbbi kollégáihoz hasonlóan kihasználta és nagy vagyont gyűjtött. 1550-ben rokonaival együtt királyi adományt kap a család ősi birtokára, a vasmegyei Bejcre. Atyai birtoka még a Gyöngyös patak partján fekvő Szőkeföld (később Szombathelybe olvadt), Szombathelyen ház, balatonarácsi szőlő. Anyja után öröklí a veszprémmegyei Homokbödögét. Rövidesen birtokot szerez Bődön és Zsédényben Vas megyében, Nagyszöllősen, a Somlóhegy alatt Veszprém megyében, Rámócon Sopron megyében, majd a Czobor családtól a nyitramegyei Vidovánban, sógornójétól pedig a zemplénmegyei Hotykán és Zomborban szerez tekintélyes birtokokat. A szerzést fia Gergely is folytatja és a vasmegyei Herényben és Kisunyomban történt vételekkel bővíti vagyonát. Fia, Miklós vasi főjegyző hirtelen halálával minden birtoka Dóra lányára, Káldy Péternére és Balázs fiára száll. Bejczy Dóra Káldy Péter halála után is tekintélyes emberhez, Chemetey István vasi alispánhoz megy feleségül és előnyös pozícióból osztozik meg bátyja gyermekeivel, kik bizony nem sokat kapnak az örökségből, elszegényednek.⁶⁷

Nem így Káldy Péter és Bejczy Dóra gyermekei, kik őseik eddig felsorolt minden birtokát saját kezükben tartják. Hat megyében mintegy 30 faluban terülnek el birtokaik. Ez már olyan tekintélyes vagyon, amelynek révén a család a főnemesek köréhez közeledik. Hasonló nagyságú vagyonnal emelkedik a főnemesség közé ebben az időben például a Cziráky és a Viczay család. A testvérek közül Mihály győri nagyprépost,⁶⁸ ki szép főpapi pálya előtt állva hirtelen hal meg 1641-ben. Zsuzsanna pedig Cziráky Mózes királyi személynök felesége, kinek személyében a Cziráky család a bárói rangot nyeri.⁶⁹ Így Káldy Ferenc, Péter elsőszülöttje az egész családi vagyon egyesítője, benne éri el a család a maga csúcspontját. Gazdag, kitűnő összeköttetésekkel rendelkezik, előkelő hivatalokat tölt be. 1648-ban kelt végrendelete sze-

A felsőkáldi Káldy család ősi címere

A felsőkáldi Káldy család 1581 évi bővített címere

rint 1584. szeptember 4-én született, 1612-ben vette feleségül Kisfaludy Annát. 1610-től kezdve, nagykorúvá válva maga intézi ügyeit. Kisebb elidegenítések után 1620-ban megszerzi a szánta Hosszútóthy György néhai veszprémi alkapitány birtokait Váton, Pórszalókon, Bándon Veszprém megyében, Uzsajon, Gyülevészen Zala megyében, végül Himeskőn és Mersén Vas megyében, melyre II. Ferdinándtól királyi adományt nyer.⁷⁰

Visszaszerzi a leánynak jutott apai javakat is és a vasmegyei Szilvágyon és Felsőszelesten rész-birtokokhoz jut.⁷¹ Felesége révén a sopronmegyei Kisfaludon és a vasmegyei Magyargencsen további rész-birtokok ura.

1627-ben pápai alkapitány. A főkapitányi címet viselő birtokos Esterházyak távollétében ő gyakorolja a viszonylag jelentős hivatalt. Érdekes, hogy a császári hadseregben csak alezredesi rangot visel.⁷² 1632-ben Vas vármegye alispánjává választják, 1641 óta kanizsai helyettes főkapitány és dunántúli vicegenerális, aransarkantyús vitéz. 1648-ban Szőkeföldön lévő házában éri a halál, három fiára gazdag örökséget hagyva.⁷³ Fiaiban megkezdődik a család lassú hanyatlása.

Elsőszülött fia, Káldy Péter a győri seregnél lovashadnagy,⁷⁴ majd katonai beosztását megtartva 1646-tól veszprémi, 1660-tól vasi alispán.⁷⁵ 1665-ben atyja utóda a pápai alkapitányságban⁷⁶ 1655-ben testvéreivel megosztva a váti uradal-

mat és az anyai Mersét kapja⁷⁷ A veszprémi élelmezési igazgató fiatalon, Rátky Miklóstól özvegyen maradt lányát Szecczer Évát veszi feleségül.⁷⁸ Az afféle hadiszállító após vagyona nagyban segíti anyagi megerősödését. Érdekesek azok a jogügyletei, ahol török rab a vagyontárgy. Egy ilyen például öccsével, Káldy Istvánnal közösen birtokolt, de utóbbi a maga részét továbbadta Gazdagh Istvánnak. A rabot már öt éve őrzik, de nem váltották ki, ezért most szabadon engedik.⁷⁹ Az 1686-ban Külsővaton tett végrendeletében úgy intézkedik, hogy miután lányai már megkapták örökségüket, váti birtokát fiára, Zsigmondra hagyja, de miután az súlyos nyavalyába esett, gondnokául a vejét, Sibrik Zsigmondot jelöli ki. Rövidesen Káldy Zsigmond el is adja részét sógorának Sibriknek. Így Káldy Péter birtokai idegen kezekbe kerülnek, ága unokájában 1750 körül kihal.⁸⁰ Leányági unokája, Sibrik Ferenc végrendeletében azt vallja, hogy Káldy Péter levéltárát Káldy Boldizsár és Békássy Miklós vették át és Szombathelyen ládába rakták.⁸¹

A második fiú, Káldy Ferenc is követi atyja és bátyja pályáját és katonának áll be gróf Batthyány Ádám seregébe, ahol 1658-ban már mezei kapitány⁸² és halálig megmarad a Batthyányak szolgálatában, kiknek németújvári udvari főkapitánya.⁸³ Az 1655-ös osztálynál a szombathelyi házat, a szőkeföldi uradalmat, Herényt, Bejcet, Nagyszől-

lóst és az ősi Felsőkáldot öröklí. Vagyonát nagyrészt eltékozza: 1666-ban eladja Szókeföldet,⁸⁴ 1667-ben Felsőszilvágyot,⁸⁵ 1685-ben Nagyszőlóst,⁸⁶ 1687-ben Mersét.⁸⁷ Első házassága Ferenczy Annával, Kaszaházi báró Joó Miklós özvegyével gyermektelen, második házassága enyhén szólva regényes, ugyanis 1666. február 18-án Lipót király kegyelmet ad Káldy Ferencnek, ha felesége, Mészáros Mária első férje, Tuslán János meggyilkolásában bűnösnek találtatna.⁸⁸ Fiai közül Péter, zalaszentgróti kapitány feleségétől gyöngyösi báró Nagy Klárától született fiában, Zsigmondban, a Csáky ezred zászlósában kihal. Kristóf Homokbödögét öröklí, az ő ága is kihal a XIX. század elején. A legkisebb fiú, Boldizsár Felsőkáldon az ősi birtokon telepszik le, hol az ő ága is kihal a múlt század folyamán. Lányai közül Erzsébet alsókáldi Káldy Ambrushoz, Jusztina pedig Békássy Miklós-hoz megy feleségül. Ez utóbbi családnak a Magyar Országos Levéltárban elhelyezett iratai igen gazdag anyagot tartalmaznak erre az ágra vonatkozóan.⁸⁹

Id. Káldy Ferenc harmadik fia István a vas megyei Kisunyomot és a sopron megyei Ligvándot örökölte.⁹⁰ Előbb Kisunyomban lakik és Vas vármegye főszolgabírája,⁹¹ de 1651-ben eladja Kisunyomot⁹² és Ligvádra költözik. Ezután részletekben elidegeníti birtokait, majd 1680 körül török fogságba esve a váltságdíjhoz Ligvándot is kénytelen elzalogosítani.⁹³ Fiai végleg eladják Ligvándot és Rámócra telepsznek. Hamarosan ez az ág is kihal.

A dunántúli vicegenerális Káldy Ferenc ága teljesen kihalt és csak az unokatestvérétől, Imrétől származó ág tartotta fenn napjainkig a családot. Az osztozásnál ez az ág igen megrövidült, csak a felsókáldi ősi birtokból részesült. Előbb Herényben, majd Káldon telepedtek le, és a szerényebb vagyonú nemesek életét éltek. A gazdag rokonokkal nem maradtak kapcsolatban, még az örökség visszaszerzésével sem próbálkoztak. Az új, bővített címerről is megfeledkeztek. Valószínűleg az új pecsétnyomót csak a gazdag ág készítette el. Ők a kezdetleges vésetű régi tipáriumot használták a régi címerrel.⁹⁴ Csak a XVIII. században kezdik a bővített címet használni.⁹⁵ Vagyonuk felaprózódott, lassan a parasztság soraiba kerültek. Csak felsókáldi szép műemlék portájuk, meg az, hogy Káldon majdnem mindig Káldy volt a bíró, beszél a család egykori fényéről.

A felsókáldi Káldyak példája jól mutatja, hogy egy Árpád-kori család életében milyen hullámhegyek és völgyek adódtak. Egy kismemesi család

A felsókáldi Káldyak barokk kúriája Felsőkáldon

rövid 50 év alatt szerencsés örökségek, házasságok és szívós szerző munkával hatalmas vagyonra és tekintélyre tesz szert, melyet azonban majdnem ugyanilyen gyorsan elveszítve visszajut az induló szintre. A felsókáldi Káldyak mindig katolikusok voltak.

Egyéb Káldyak

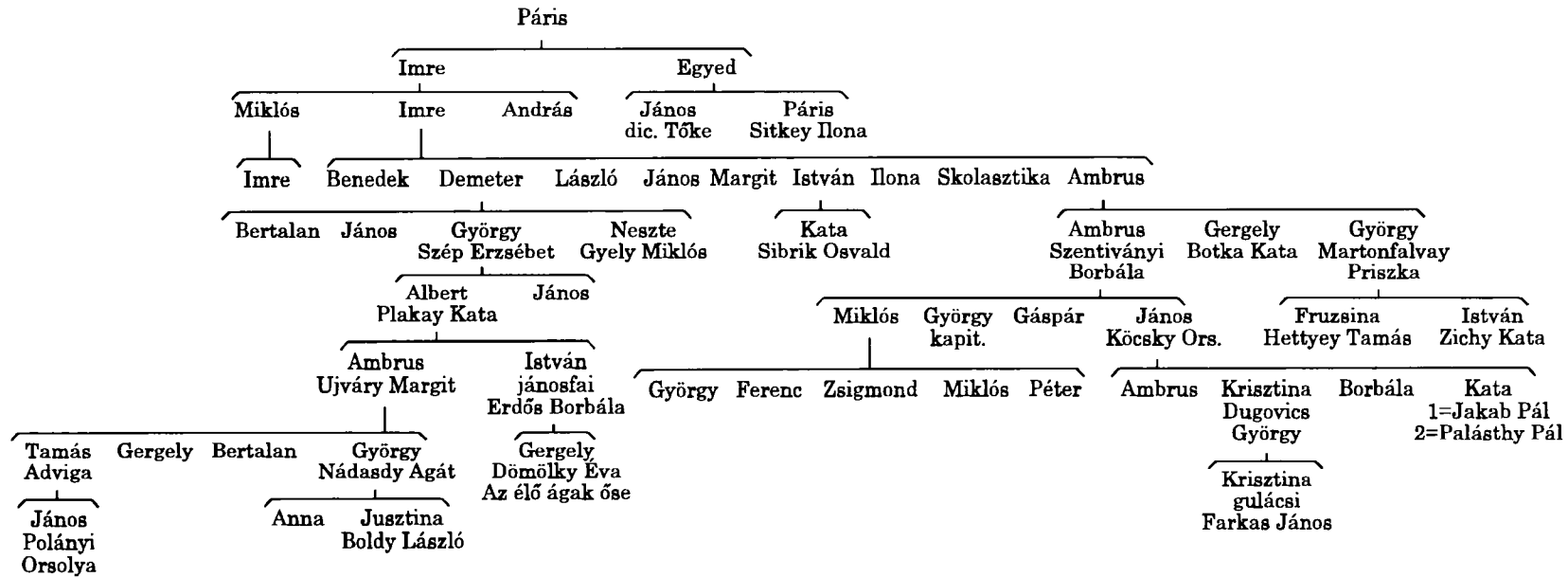
Nem lenne teljes az ismertetés, ha nem történék említés az egyéb Káldy nevű családokról. Mivel az országban csak egy Káld nevű község ismeretes, minden bizonnyal a többiek is valahogy kapcsolatban lehetnek ezzel a hellyel. Például az alsókáldi Káldyak 1612-ben a Pap családnak idegenítik el káldi kuriájukat és az új tulajdonos rövidesen Pap al. Káldy nevet használ.⁹⁶ Bár későbbi történetük nem ismeretes, lehetnek egy új Káldy család ősei.

Megemlítenéd Káldy György, a XVII. századi jezsuita bibliafordító is. Ismeretlen a kapcsolata az eddigiekkel Káldy Mihály, György és János testvéreknek, kik 1694. május 17-én Laxenburgban kelt címereslevéllel nemesítettnek meg Lipót királytól.⁹⁷ Ez a család Győrben élt, de a XVIII. század folyamán Sopron és Vas megyékbe is elkerült. Az oklevelek sosem jelölik őket előnévvel, ami kiemeli különállóságukat.

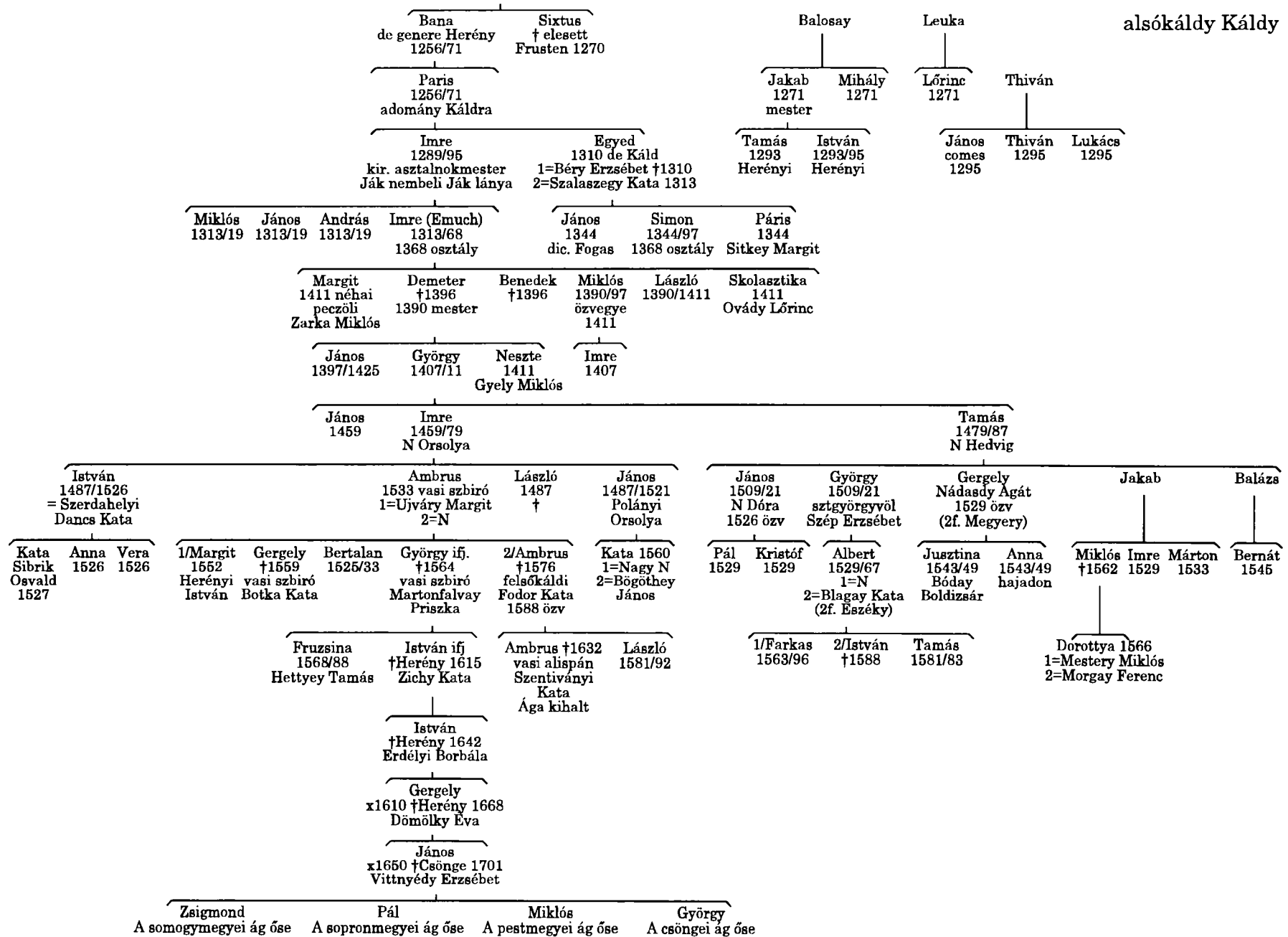
Az ismertetett három Káldy család leszármazottai az anyakönyvekben követhetők a múlt század végéig. Ez a leszármazás azonban meghaladja a jelen cikk kereteit.

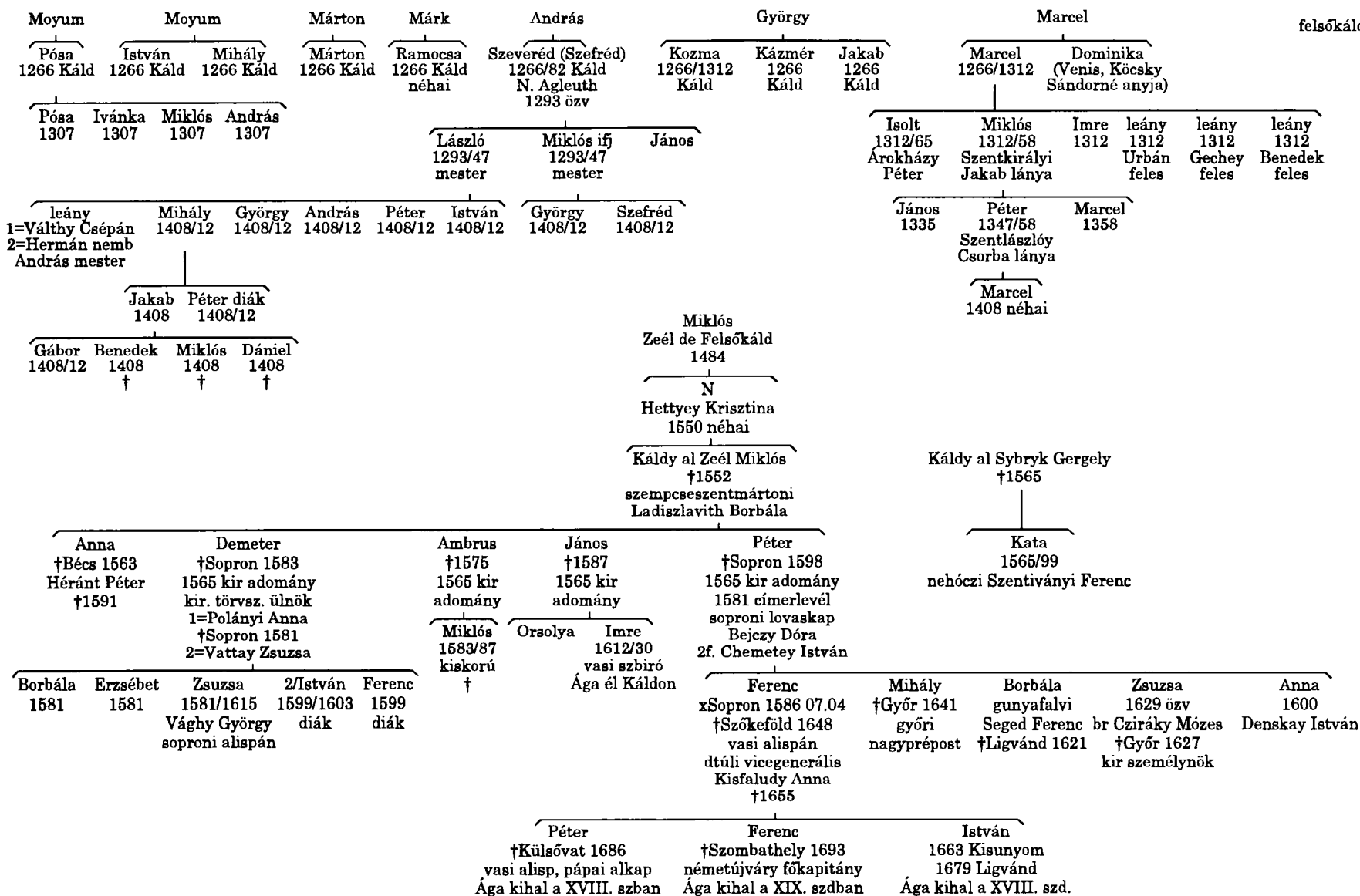
JEGYZETEK

1. *Nagy Iván*: Magyarország családai. Pest 1857–1868. VI. k. – 21.p. (továbbiakban: Nagy i.m.)
2. *Benkó Imre*: Nemes családok Nagykőrösön. Nagykőrös 1908. 190.p.
3. *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. Bp. 1910–1930. V. k. 315.p.
4. *Wertner Mór*: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Temesvár 1891. (továbbiakban: Wertner i.m.)
5. Nagy i.m.
6. Uo.
7. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) O 18 Táblai perek
8. MOL. O 20 Be nem fejezett táblai perek
9. MOL. O 21 Fellebbezett táblai perek
10. MOL. O 112 Kőszegi táblai perek
11. MOL. O 65 Káptalani levéltárak elenchesai
12. MOL. O 66 Konventi levéltárak elenchesai
13. MOL. P 45 Családi levéltárak Békássy család
14. MOL. P 108 Családi levéltárak Esterházy család hercegi ágának levéltára
15. MOL. P 1865 Családi levéltárak Sibrik család
16. MOL. P 235 Családi levéltárak Festetics család
17. MOL. P 430 Családi levéltárak Kisfaludy család
18. MOL. P 532 Családi levéltárak Ostffy család
19. MOL. P 688 Családi levéltárak Töttösy család
20. MOL. P 710 Családi levéltárak Zombath család
21. MOL. R 319 Kisebb családi fondtörédek
22. MOL. R 284 Véghely Dezső gyűjteménye
23. Nagy i.m.
24. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4898.
25. Wertner i.m. VI. 88.p.
26. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
27. Wertner i.m. VII. 3.p.
28. Uo. VIII. 5.p.
29. Uo. VIII. 102.p.
30. Uo. VIII. 183.p.
31. Komáromy András: „Turul” 1893/1. szám
32. Nagy i.m.
33. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
34. MOL. P 235 Festetics család levéltára Fasc. I.
35. Nagy i.m.
36. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
37. Wertner i.m. VII. 236
38. *Wenzel Gusztáv*: Árpádkori okmánytár X. 198
39. Wertner i.m. I. 109
40. MOL. O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 5483.
41. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
42. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 240 és 4899.
43. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
44. MOL. O 20 Be nem fejezett táblai perek Káldy-Káldy 1816.
45. MOL. O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 1178
46. MOL. Családi levéltárak P 235 Festetics család levéltára Fasc. N Hőgyész
47. MOL. Családi levéltárak P 235 uo. Fasc. I. Farkaserdeje N^o – 4
48. Benkó i.m. 190.p.
49. MOL. Családi levéltárak P 235 uo. Fasc. I. Farkaserdeje N^o – 4.
50. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
51. MOL. O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 5483
52. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
53. MOL. Családi levéltárak P 235. Festetics család levéltára Fasc. I. Farkaserdeje N^o – 4
54. MOL. Uo. és O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 5483.
55. „Turul” 1906. XXIV. évfolyam 177.p.
56. MOL. O 66 Zalavári konvent levéltári elenchus N^o – 1070.
57. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
58. MOL. Családi levéltárak P 45. Békássy család levéltára évrendezett iratok 1536.
59. MOL. O 112 Kőszegi táblai perek N^o – 1897.
60. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 1882.
61. MOL. Családi levéltárak P. 45. Békássy család levéltára, évrendezett iratok 1544.
62. Uo. 1578. évi másolata az évrendezett iratok között.
63. Uo. évrendezett iratok 1565.
64. MOL. 1565/1906. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött Oklevéltan F 1. jelzetű kötetben foglalt armális-másolatok.
65. MOL. Családi Levéltárak P 45. Békássy család levéltára
66. MOL. Uo. évrendezett iratok 1611.
67. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 7258.
68. Nagy i.m.
69. Uo.
70. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 533 és 2589.
71. MOL. O 65 Vasvári Káptalan levéltári elenchusa. Jegyzőkönyvek 1638/120., 121. és O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 1136
72. MOL. Családi levéltárak P 45 Békássy család levéltára évrendezett iratok 1627.
73. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 2589.
74. MOL. Családi levéltárak P 1865 Sibrik család levéltára, idegen családok 1. tétel Káldy család
75. Uo.
76. Uo.
77. MOL. O 65 Vasvári Káptalan levéltári elenchus. Jegyzőkönyvek 1655/66. és P 45 Békássy család levéltára, évrendezett iratok 1655.
78. MOL. O 65 Uo. Fogalmazványok 1665/5.
79. MOL. Családi levéltárak P 1865 Sibrik család levéltára. Idegen családok 1. tétel Káldy család.
80. Uo.
81. MOL. O 112 Kőszegi táblai perek N^o – 339.
82. MOL. Kisebb családi fondtörédek R 319 Káldy család
83. *Balogh Gyula*: Vas vármegye nemes családai, Szombat-hely 1901.
84. MOL. Családi levéltárak P 45 Békássy család levéltára évrendezett iratok 1666.
85. MOL. Családi levéltárak P 234 Festetics család levéltára Fasc. L. Szentgyörgyi Horváth család
86. MOL. Családi levéltárak P 45 Békássy család levéltára, évrendezett iratok 1685.
87. Uo.
88. Balogh im.
89. MOL. Családi levéltárak P 45 Békássy család levéltára.
90. MOL. O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 4924.
91. MOL. Családi levéltárak P 234 Festetics család levéltára Fasc. Q Kisunyom.
92. MOL. Családi levéltárak P 45 Békássy család levéltára évrendezett iratok 1651 és O 18 Táblai perek N^o – 6084.
93. MOL. Családi levéltárak P 108 Esterházy hercegi levéltár Rep. 17 Lékai uradalom, Fasc. C N^o – 104.
94. MOL. Családi levéltárak P 45 Békássy család levéltára, évrendezett iratok 1625.
95. MOL. O 112 Kőszegi táblai perek N^o – 1897
96. MOL. O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 1178 és O 18 Táblai perek N^o – 557
97. Kempelen i.m. V. kötet 315.p.

alsókáldi Káldy
Nagy Iván által közölt, a vasvári káptalan által
1718-ban összeállított téves családfa

HAGGENMACHEREK MAGYARORSZÁGON

Az első nemzedék

Bevezetés

A 19. sz. közepén Svájcból bevándorolt Haggenmacher fivérek: Henrik (1827–1917) és Károly (1835–1921) döntő szerepet játszanak mind a magyar malomipar kialakulásában, mind Budapest város történetében. Kétségtelen, hogy kiemelkedő egyéniségek. Közös vonásaik:

1) mindketten megtartják svájci állampolgárságukat,

2) mindketten tőke nélkül indulnak, hogy végül mint malomipari feltalálók szerezzék nagy vagyonukat.

Pályájuk az 1860-as évek közepétől kezdve párhuzamosan fut, mégis teljesen más előjelű. Henrik malmai termelékenységének növelésére szerkeszti titkos hengerszékeit, Károly pedig mint vállalati alkalmazott: műszaki igazgató, vezérigazgató, majd elnök, nyilvánosságra hozza találmányait; végül síkszita találmányával világhírű lesz. Kettejük versenyfutása a magyar malomipar egyik döntő hajtóereje volt a 19. században.

Társadalmi szerepük szintén ellentétben áll egymással. Henrik mint svájci konzul, férjhezadandó leányai érdekében kénytelen vagyonának megfelelő társadalmi pozíciót betölteni, a gyermektelen Károly viszont teljes visszavonultságban él, a hallgatag mecénás szerepében.

Pénzügyi magatartásuk is ellenkező irányú. A korabeli sajtó vagy hírszolgálat mégis gyakran téveszti össze a malomtulajdonost a világhírű feltalálóval, illetve keresztnév nélkül hivatkozik rájuk, ami az utókor irodalmában számtalan tévedésre nyit lehetőséget. Az 1980-as években végzett malomipari kutatásaink azonban pontosan meghatározták külön-külön szerepüket, minden eredményükkel és minden érdemükkel.

Haggenmacher Henrik

Henrik fiatalsága Svájcban abba a mélypontba esett, amelyet az apjának túlméretezett vállalkozása folytán bekövetkezett csőd jelentett.¹ Középsiskoláit kijárva, így anyai vonalról örökölt hajlalmával² molnárnak készült. Tanoncévei után mint vándorlegény Prágában és Reichenbergben dolgo-

zott 9 éven át, majd 1850 körül Budára érkezett, hogy a Blum-féle dunai hajómalmon találjon alkalmazást.³ 1854-ben Barber és Klusemann gőzmalomban már főmolnár⁴ és e biztos megélhetés tudatában visszatér Winterthurba, hogy feleségül vegye Liechti Mária-Magdolnát. Liechti Mária-Magdolna (1834–1889) alakja – bár 6 fiúnak és 4 leánynak adott életet⁵ – a család történetében teljes feledésbe merült; sem fénykép, sem emlék nem maradt róla, ami egyrészt korai halálára vezethető vissza, másrészt talán az tény, hogy közvetlen felmenői egyszerű iparosok voltak, már nem illett a 20. sz. nagypolgári keretébe. Apja újpék, nagyapja kéményseprő, dédapja kőműves, úkapja pedig cipész volt.⁶

Férjem nagyanyjának származása nem hagyott nyugodni és így a winterthuri levéltárhoz fordultam, hogy megkeressem a Liechti család gyökereit. A levéltár rendkívül nagy anyagot bocsájtott rendelkezésemre,⁷ melyből kiderült, hogy a Liechti család már 1400 elején feltűnt Winterthurban és a századok folyamán Európa-hírű toronyóra-készítő családdá lett. Bár a statisztika 20 Liechti nevű órást tart nyilván, igazolt leszármazási táblázatuk Laurentius Liechtivel kezdődik és 12 generáción át folytatódik a 15. sz. második felétől 1857-ig.⁸ A család tehát semmiképp sem maradt a Haggenmacherek mögött, sőt bizonyos szempontból a múltban túl is szárnyalta őket. Éppen úgy mint a Haggenmacher családnak, még számtalan utódja él a 20. században is Winterthurban. Liechti Mária hetedik órás-generációból származott, mint Tobias Liechti (1670–1711) és Barbara Troll (1665–1716) utóda. Tobias Liechti építette 1689-ben a winterthuri városi templom felemelt déli tornyának óráját. Az órásmesterséget feltételezhetően az elsőszülött Hans-Ullrich (1669–1770) vitte tovább és az apa, Tobiás, korai halála folytán úgy tűnik, hogy Mária dédapja már kisebb felkészültséget igénylő mesterségre, a cipészségre szorult. Míg Henrik édesanyja, Weidmann Anna-Mária átadja két fiának molnár felmenői minden adottságát,⁹ addig Liechti Mária révén az utána következő generációban nem találkozunk átörökölt tehetségekkel; órára sem tudunk egyebet, mint hogy tiszteletreméltó felesége volt Henriknek és felnevelt 10 gyermeket. A Liechti család

címere ismert. Kezdetben kézműves címerrel majd ún. családi címerrel rendelkeznek, végül 1661-ben Hans Caspar őrnagy és városbíró a „Donatorenbuch” szerint heroldos, sisakos címert vallhat magáénak, ami egyben címerük végleges formáját is jelenti.¹⁰ Haggenmacher Henrik tehát a winterthuri családok elitjébe nősült, sőt feleségének apja bocsájtja rendelkezésére hozományként azt a 200,- frankot, amellyel 1855-ben Henrik önállósítja magát mint a pesti Rákospatak duzzasztójában álló Ördögmalom bérelője.¹¹

Jellemző, hogy Henrik az első malmos, aki Széchenyi István gróf intencióit követve, felismerte abban az időben munkásellátás és közlekedés szempontjából kedvezőbb Budáról átjön Pestre.

Az Ördögmalom az 1780-as évektől szerepel a régi térképeken. Tőzegben gazdag terület övezte, amit Henrik igyekezett kihasználni és már önállósulása harmadik évében kimustrált hajógőzgépet vásárolt, hogy 1858-ban 5 kőjáratos gőzmalommá alakítsa át bérleményét.¹²

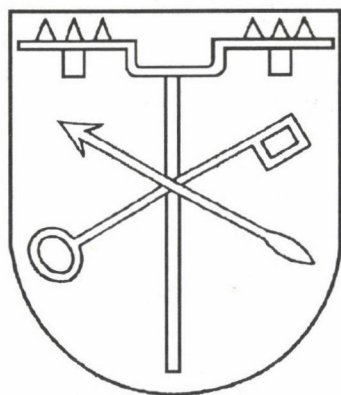
1861-ben lesz pesti polgár és egyben az első molnár, aki a József-malom példáját követve gőzmalom épít Pesten a Tüköry-gát mellett.¹⁸ Ő és Blúm János voltak az első vizimolnárok, akik kimerészkedtek a partra, hogy az idegen tőkével létesített gőzmalmi részvénytársaságokkal szemben vállalják a konkurenciát. Szorgalma, munkabírása szinte fékezhetetlen. Malma kapacitását állandóan növelte, 1865-ben¹⁴ már újabb telket vásárolt a Lipótvárosban hogy megkezdje ötemeletes malmának építését, amelyet félig készen már 1860-ban üzembe helyezett. Két malmának együttes termelésével első helyen állt Pest-Budán.

1867-ben eladta első malmát, de ugyanakkor résztvett az Első Magyar Részvényserfőzde RT alapításában Kőbányán. A sörgyártásban rejlő lehetőségek már akkor foglalkoztatják, akárcsak a telek és házingatlanban való spekuláció. Ugyancsak 1867-ben a Hermina mezőn¹⁵ 6944 négyzetölnyi területen álló majort vesz, amelyet felerészben felesége nevére irat. Nyilván ezzel honorálja az egykori Ördögmalomba befektetett hozományt. Nem tisztázott, vajon a major területén álló lakóházat – melynek maradványai ma is láthatók – ő építtette-e, vagy sem. Mivel azonban „Villa Helvetia”-nak nevezte el és szép parkkal vette körül, feltehető, hogy az ő létesítménye.

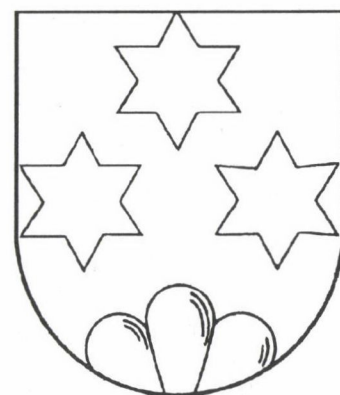
1868-ban lisztüzletet nyitott a Terézvárosban, az Akácfa u. 14. sz. alatt,¹⁶ majd alapító részvényese a Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalmi Rt-nek. Ettől kezdve ő az egyedüli malomtulajdo-

nos a Pest-Budán felépített 11, nagy tőkével rendelkező gőzmalom részvénytársasággal szemben, és élete végéig állja ezt a konkurenciát. A terménykereskedőkkel folytatott versengése nemcsak malomipari téren érvényesül. Amibe belekezd, abban élen jár. Amikor 1872-ben¹⁷ a Sugár út építésére alakult „Baugesellschaft” csődbe jut, Haggenmacher Henrik a két Weiss testvér mellett megveszi a társulat ingatlanainak nagy részét. Az építkezésben is ő az úttörő. Még ugyanabban az évben megszerezte a Sugár út 58. sz. ház építési engedélyét és Unger Emil tervei szerint ez a ház épült fel elsőnek a Gyár utca sarkán, hogy előre vetítse a mai Andrássy út 32–44-ig terjedő Haggenmacher-házsor stílusát.

1873-ben díjat nyert a bécsi világkiállításon,¹⁸ de amíg feleségével ott járt, malma leégett. Henrik nemcsak újraépítette, de olyan tőkeerős volt, hogy a biztosítási díj felhasználásával megvette a válságos években csődbe jutott UNION malmot is. Attól kezdve két malommal vívta harcát a részvénytársaságokkal. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése szerint 1875-ben ő foglalkoztatta a legtöbb malommunkást Budapesten. Bámulatos pályafutását a kortársak a svájci szívósság, a szorgalom és a hozzáértés számlájára írták. Kétségtelen, hogy a részvénytársaságok elnökei, vezérigazgatói, műszaki és kereskedelmi igazgatói, valamint az igazgatóságokat irányító terménykereskedők szerepét ő egyszemélyben saját malmaiban, és így a vállalatokkal szemben jelentős rezszi-megtakarítást ért el, amit malmi modernizálására fordíthatott. A nagy Haggenmacher vagyoni kialakulását Sándor Vilmos az ipari tőke jellegzetes koncentrációjával magyarázta. Mindez azonban csak elmélet, amely szerintem nem indokolta az ilyen mérvű pénzügyi hatalom kialakulását. A rejtély nyitja csakis egy magasabb fokú termelékenység lehetett. Az ebben az irányban folytatott kutatásom sikerrel is járt, 1982-ben a bécsi „Patentanwalkammer”-hez fordultam, Haggenmacher Henrik esetleges, még ismeretlen szabadalmait keresve. A bécsi szabadalmi hivatal készséggel bocsájtotta rendelkezésemre Henrik titkosított találmányait,¹⁹ melyek között olyan is volt, amely még nem került felbontásra. Így a hivatalnak külön engedélyt kellett kérnie a továbbításhoz. A 19. századi német szakirodalma már méltatta a találmányok egy részét, de a magyar technikatörténetben ezek mindeddig ismeretlenek maradtak. Így azonban bebizonyosodott, hogy Haggenmacher Henrik daraszék és különféle hengerek találmányaival

Andreas Liechti
kézműves címere

A Liechti család
címerpajzsa

magasabb termelékenységi szinten állta a versenyt, hengersizékeivel megelőzve Wegmann Frigyeszt és Mechwart Andrászt. Csak akkor vált meg saját szerkesztésű gépeitől, amikor a Ganz gyár Mechwart világsikerű hengersizékeit gyártani kezdte.

Malmait szigorúan őrizte az idegenektől és teljes erővel védekezett az ipari kémkedés ellen. Cseh cégnél legyártatott hengersizékeivel megjelent ugyan a bécsi gépkiallításán (1875), de teljes gépi berendezését csak 1876-ban mutatta be, amikor az Iparkamara aranyéremmel tüntette ki működését.²⁰ Pénzügyi sikereinek titka a magas termelékenység mellett az exportban rejlett. Az 1876-ban kiküldött bizottság jelentése szerint fény derült arra is, hogy már évek óta kiépített piachálózata volt külföldön. Exportált Angliába, Franciaországba, Amerikába, Braziliába.

Zsenialitása vitathatatlan. Technikai végzettség nélkül is kitűnő gépeket szerkesztett. Ősztöne pénzügyi vonalon szinte páratlan. Mint az Első Magyar Részvényserfőzde alapító tagja (1867) már betekintést nyert és bizonyos tapasztalokat is szerezhett a sörüzlet vonalán is. Hallatlan merészséggel, az 1870–73²¹ közötti válságidőben, – a sörüzlet hullámvölgyében – megvette az 1869-ben felújított Frohner-féle sörgyárat Promontoron,²² amely felszerelését illetően első helyen állt az országban. Legidősebb fiát, Henriket (2) – aki eredetileg molnárnak készült²³ – ekkor elküldte a zürichi Polytechnikumra, hogy ott szerezzon előbb kellő kiképzést, majd Németországba, Franciaországba és Angliába, hogy a sörgyártás terén kellő gyakorlatra tegyen szert. Közben a sörüzlet válságos éveit egymaga vészelte át és a gyárat csak 1880-ban adta át hazatérő fiának, ezzel megalapozva a leendő sördinasztiát.

Évszázados távlatban úgy tűnik, hogy a 70-es évek Henrik legkiemelkedőbb korszakát jelentették. Mint két malom tulajdonosa szakmai vonalon ő vezeti a Wegmann-féle porcelánhengerek elleni harcot, majd Naeff Ferencsel, az Erzsébet Gőzmalom igazgatójával közösen sürgetik a Ganz-gyárban Mechwart hengersizékeinek legyártását.

Társadalmi vonalon is megalapozta nevét. Az 50-es években bevándorolt kétkezi molnár 1872-ben svájci konzul lesz és e tisztségét 40 éven át viseli. Az 1870–80-as években a malomipari termelésben is mindig az élmezőben jár. Mint a malomegylet választmányi tagja, harcol a vámviszonyok, az osztrák elnyomás, majd pedig az „örlési forgalom megszüntetése” ellen. Svájci állampolgárságáról nem mond le, de körömszakadtáig küzd a magyar érdekekért. Érdekes módon a bárósított terménykereskedőkkel és az ún. pénzarisztokráciával nem barátkozott. Családi hagyomány szerint neki is felajánlották a magyar nemességet, majd a báróságot, amit kitartóan visszautasított azzal az érvel, hogy négyszázéves kézműves címerét sohasem fogja felcserélni egy pénzért vásárolható rangért.

Amikor a malomüzlet lehetőségei hanyatlanak, akkor termelés terén visszaesik a részvénytársaságok mögötti 6–7. helyre szorul vissza. Újabb üzletet az építkezésben keres; 1910-ig eljut Budapest ingatlantulajdonosainak élcsoportjába és 16 házával Budapest²⁴ legnagyobb adófizetői közé számít. Ezen a vonalon is főként a minőségre törekszik, és csak a legkiválóbb építésekkel dolgoztat. Ybl Miklós, Unger Emil, Schubert és Hiskisch, Petschacher Gusztáv, Hubert József neve fűződik építkezéseihez, melyek koronáját a Sugár út 66. sz. alatti konzuli palota jelenti, amely ma Andrassy út 52. sz. alatt műemléknek számít. A

telket 1880-ban vette, a házat Schmahl Henrik tervezte, Wahl Hugo²⁵ volt a kivitelező és 1885-ben készült el. A konzuli palota mai, lezüllesztett állapotában is a tervező zsenialitásáról és a megrendelő hallatlan nagy igényeiről tanúskodik.

Szükség is volt erre a reprezentatív épületre, mert Henriknek felnövő leányai érdekében ki kellett lépnie a puritán elzárkózottságból, a malomudvarban felépített lakóházból, hogy vagyonának megfelelő keretet biztosítson.

1900-ban városrendezés miatt kénytelen volt Szemere utcai malmát lebontani, de ugyanakkor kibővítette a Katona József utcában lévő malmát; a Lipót körúton pedig a malom helyébe hatalmas bérházakat építtetett, amelyek a Vígszínházzal szemben még ma is dacolnak az államosítás következményeivel és az idő vasfogával.

Jótekonysága közismert volt. Híven támogatta a protestáns létesítményeket, a Bethániát, a Bethesda-t; 1889-ben felesége emlékére 4000 koronás alapítványt létesített az Országos Protestáns Árvaházban. 1907-ben betöltött 80-ik születésnapja alkalmából 50 000 koronát²⁶ ajándékozott jótékony célú intézményeknek. Vagyonára jellemző, hogy még életében minden gyerekének 1 000 000 aranykoronát juttatott, míg – a sörgyártól eltekintve – végrendelete mintegy 30 000 000 aranykoronáról intézkedett.

1917-ben méltó keretek között temette a családot, a malomipar és a társadalom a Kerepesi temetőben lévő Haggenmacher kriptába (bal 312). A kriptát a világháborúban erősen megsérült, de a temető-igazgatóság védelem alá vette és műemléknek nyilvánította. Az 1992-ben kezdődött renoválást 1993 halottak napjára fejezték be. Ma már teljes pompájában örzi Haggenmacher Henrik emlékét.

Haggenmacher Károly

Haggenmacher Károly világhírré vezető pályafutása minden vonalon szöges ellentétben állt Henrikével. Az ő gyerekkora már nem esett az apai csőd mélypontjába; tíz éves volt, amikor a család pénzügyi egyensúlya újból helyreállt. Svájci adatok szerint előbb polgári, majd ipari, végül kézműipari iskolát végzett, utána a nagynevű Sulzer Finommechanikai üzembe került gyakornoknak. Itt döbönt rá, hogy fokozódó rövidlátása miatt nem alkalmas finommechanikai munkákra, így ő is a malomipart választotta. A svájci Heiden-

ben tanulta ki a mesterséget.²⁷ Vándorkönyve nem maradt fenn, így csak annyit tudunk, hogy 1856-ban már a Henrik bérelte Ördögmalomban dolgozott és így tanúja lett bátyja problémájának, akinek főgondja, hogy miként lehetne kevés befektetéssel a régi vizimalmot gőzgéppel felszerelni. Károly nyilván itt kapott impulzust arra, hogy néhány éven át járja az országot és régi malmok felújításával vagy átalakításával²⁸ foglalkozzék. Nagy segítségére lehetett e tekintetben a továbbra is Nagyváradon működő legidősebb bátyja, Emanuel, aki jól ismerte az ország keleti részének malmait. Károly a malomépitésben szerzett tőkével és gyakorlattal 6 év múltán visszatért Svájcba, ahol átmenetileg terménykereskedelemmel foglalkozott, hogy annak minden fortályát kiismerje. Két fivérével már tudta, hogy a terménykereskedelem milyen lényeges szerepet játszik a Monarchiában. 1863-ban érkezett végleg Magyarországra. Elhelyezkedése, hála sokirányú gyakorlatának, az akkor már gőzmalom-tulajdonos Henrik árnyékában nem okozott problémát. Közös működésről már eleve nem lehetett szó, mert Henrik szinte zsarnoki természete mellett Károly egyéni elképzelései aligha érvényesülhettek volna. Másrészt mindketten tudták, hogy erélyes és önféjű lényük nem alkalmas az együttműködésre. Károly így először a Pesti József Hengermalombban helyezkedett el mint főmolnár,²⁹ majd az Első Pest-Budai Gőzmalom Társulathoz szegődött előbb főmolnárnak, ezután rövidesen ő lett az 1866–67-ben épült pesti malomnak műszaki egyben kereskedelmi igazgatója.³⁰ Élete végéig ennél a vállalatnál dolgozott és mint vezérigazgató majd mint elnök fejezte be pályafutását.

A sors iróniája, hogy Henrik öteemeletes malma és az Első Pest-Budai Gőzmalom egyidőben, szinte versengve épült közvetlen egymás mellett, mivel a telkek a Szemere utca sarkán érintkeztek egymással. A magántőkével dolgozó Henrik a részvénytársasági tőkével építő Károllyal találta magát szemben, mint legnagyobb konkurensével. Családi hagyomány és fennmaradt levelezés szerint az így kialakult ipari verseny nem zavarta meg testvéri viszonyukat; ki-ki háborítatlanul ment a maga útján. A magántőke és a részvénytársasági tőke természetesen ellentétes magatartást követelt. Míg Henrik szerzett ipari tőkéjével, találmányai révén saját malmaiban növelte termelékenységét, addig a lényegében tőke nélkül indult Károly találmányainak eladása révén szerzett vagyont. Ezzel szemben Henriket csak 100 évvel találmányai ke-

letkezése után, az 1980-as években sikerült Pénzes István műszaki segítségével a feledés homályából kiemelni, míg Károly a Műszaki Nagyja-ink³¹ között szerepel. Kétségtelen azonban, hogy a két fivér versenyfutása a malomipar terén rendkívül előnyösen hatott a magyar malmászat fejlődésére.

Míg Henrik Winterthur ősi nemzetségéből származó, de kétkezi iparoscsaládból nősült, addig Károly pesti polgárleányt, Szalay Gizellát vette feleségül, aki valószínűleg az „Ágoston”-ág egyik oldalhajtásából származhatott. Míg Henrik 10 gyermeket nevelt fel, addig Károly házassága gyermektelen maradt. A sors különös szeszélye, hogy Henrik feleségéről sem fénykép, sem más emlék nem maradt fenn, addig Károlynak és feleségének életnagyságú arcképe ma is látható a „Németajkú Református Egyház” (Alkotmány u. 15.) fogadó-termében. A gyermektelen házaspár mindent megtett, hogy örököszt biztosítson neve és vagyona számára. Károly nővére, Barbara 1889-ben a Württembergből származó Karl Maier felesége lett, akitől utóbb elvált. Két fia, Karl és Wilhelm, Haggenmacher Károly intencióinak megfelelően Magyarországra jött, ahol nagybátyjuk teljes támogatásában részesültek. Az egyik Maier-utód közlése szerint apját Károly nevelte és örökbe akarta fogadni, ami azonban nagyanyja ellenkezése miatt sajnálatos módon megghiúsult. Az utód nélküli sors lett Károly életének egyetlen kudarca.

Míg Henrik malmokat létesített, sörgyárat vett, 16 bérházat építtetett, majort vett a Hermina mezőn, addig Károlynak csak egyetlen bérháza volt, a Margit-rakpart 54. sz. alatt. Ő maga az 1873. évi Adressen Kalender szerint a Valerodamm 390 sz. házban lakott. Svájcban 1985-ben beszerzett végrendelete szerint vagyonát értékpapírokban tartotta. Teljes visszavonultságban, csakis munkájának élve került minden feltűnést. Egyedüli kivétel az Istenszeme villa³² volt, amelyet több mint 100 holdat kitevő erdő vett körül, ekként biztosítva magányát és nyugalját. Ez lett öreg korának menedéke. Ebbe fektetett bele minden elképzelhető: gyönyörű parkot létesített a kis tóra néző ház körül, utakat, gazdasági épületeket, erdészházat építtetett és a viharvert házat műértő ízléssel alakította át saját elképzelései szerint. Az a ház színes, berakott üvegablakaival, régi svájci kályháival olyan volt, mint egy ékszer az erdők mélyén. Valószínűleg maga sem tudta, hogy milyen történelmi értéket mentett át egy mindent

leromboló utókor számára. Mert az erdő a tenger-szem-szerű tóval, melyet oly nagy szeretettel és hozzáértéssel ápolt, valamikor Mátyás király kastélyához és vadászterületéhez tartozott. A villa eredetileg egy faoszlopos tornáccal ellátott kis ház volt. Díszítő elemét olyan embléma képezte, amelynek háromszögében egy napsugarak-övezte szem volt látható, mint tipikus szabadkőműves jel. A kis ház innen nyerte nevét. Történelmi nevezetessége, hogy 1837-ben itt fogták el az erdők mélyén rejtőzködő Kossuth Lajost.³² Amikor Károly a házat átépítette, tiszteletben tartotta az emblémát, annál is inkább, mert jelen kutatásig úgy látszik senkinek sem jutott eszébe, hogy ez valójában nem keresztény, hanem szabadkőműves jel. Zakariás G. Sándor szerint 1961-ben még megvolt az Istenszeme festett képe, sőt a márványból készült Kossuth emléktábla is a később Kossuth kollégiumnak nevezett ház gyűjteményében. Azóta nyoma veszett. A ház faláról levésték az Istenszeme emblémát, kidobták a színes üvegablakokat, a régi kályhákat, a falborításokat, tönkretéve a házat, a parkot, az erdőt. A gyönyörű kis tó helyét ma kiszáradt, esős időben mocsaras talaj jelzi.

1837-ben a ház majorral együtt a Stettner-család birtokában volt. „Herr Sebastian Stettner” mint festő, Buda polgárainak statisztikája szerint 1736-ban nyert polgárjogot, 1790-ben pedig Gabriel Stettner (ad fundus) telektulajdonos. 1839-ben a ház kovásznai Kováts Zsigmond tulajdonába ment át, aki mulatóhelyet és vízgyógyhelyet akart a Disznófő körül létesíteni. Valószínűleg ebben az időben történt³² a ház első átépítése. A történelmi múlthoz méltó formáját azonban Haggenmacher Károly adta meg mind a háznak, mind környezetének.

Károly 1873 óta sorozatosan beadott találmányaival, végül a világhírűvé vált síkszítáival hatalmas vagyonra tett szert. Örökös hiányában, a jótékonyságot és a mecénási tevékenységet tűzte ki élete céljául. Legjelentősebb magyarországi adománya az 1880-as évek elején a „Budapesti Német Református Leányegyház” részére telekvásárlásra juttatott 20 000 korona volt, amelyet 1887-ben újabb 50 000 koronával toldott meg, hogy Bethánia³³ néven árvaházat létesítsenek. Az árvaház a Bethesda-kórház közelében volt, de már nem tisztázható, vajon meglévő épületben, vagy pedig e célra épült házban helyezkedett el. Az alapítólevél, melyet a Németajkú Református Egyház (Alkotmány u. 15.) ma is őriz, 1893. március 23-án

kelt. Az árvaház a II. világháború során megsemmisült, a telket államosították de évkönyvei a Széchenyi-könyvtárban mind megtalálhatók. Károly a Haggenmacher nemzetség 500 éves történetének talán egyetlen, de világhírű tagja, aki mecénási szerepet töltött be. Svájcban ezt nyilván is tartják, míg Magyarországon 45 év történelem-pusztítása során feledésbe merült. Egyedül Cserey Éva múzeológus emlékezett meg róla „Rudolf Kuhn festett kályhacsempéi” című tanulmányában (1967).³⁴ Károly ui. ma már felbecsülhetetlen értékű, 53 darabból álló, 18. sz.-beli svájci, különleges kályhacsempéből álló gyűjteményt vásárolt 1885-ben Adolf Scheuchzer híres baseli műgyűjtőtől az Iparművészeti Múzeum részére. Az erre vonatkozó levelezés megtalálható a múzeum levéltárában; további adományai nem kerültek publikálásra. Ezzel szemben Svájc híven őrzi emlékét, minthogy vagyont majdnem teljes egészében svájci alapítványok létesítésére és Winterthur városára hagyta.³⁵ Végrendeleti mérlege 44 160 823.25 korona aktívát jelez, amelyben az Istenszeme villa és a hozzá tartozó erdősség mindössze 155 339.25 korona értékkel szerepel. Egyedül ezt örökölték Henrik utódai, azzal az indokkal, hogy az „örökölt vagyon nem serkent munkára”. A sok örökösre és egyéb problémákra tekintettel a család ezt az ingatlant az 1930-as években eladta a városnak. Míg Magyarországon minden magánvagyonuk elveszett, addig Svájcban Károly legkü-

lönbözőbb célú alapítványai kiválóan működnek és gyarapítják vagyonukat. Károly születésének 150-ik évfordulóján a „Der Landbote” (1985, Nr. 59, p. 13) még arról is megemlékezett, hogy amikor Svájc 1916-ban az első világháború idején nehézségekkel küszködött, Károly 1.000.000 svájci frankot juttatott három ottani alapítványának, hogy kamataiból a rászorultakat támogassák. Az évforduló alkalmából több méltató cikk jelent meg érdemeiről. Winterthur városa ma is nagy tisztelettel, – „Ein grosser Wohltäter an der Stadt” – emlékezett meg róla. Emlékét Winterthurban tábla őrzi a „Villa Sonnenberg” nevű öregek otthonának falán, amely szintén alapítványai közé számít. Csak mi töröltük ki nevét Budapest várostörténetéből. Szerencsére a malomipar híven őrzi munkássága emlékét. Pénzes István a „Műszaki Nagyjaink”-ban örököltette meg; a Malomipari Múzeum állandó kiállításon mutatja be találmányait és a múzeum igazgatója, Kirsch János, 1985-ben sírkoszorúzással egybekötött nagyszabású emlékművet rendezett születésének 150. évfordulóján.³⁶

– Haggenmacher Károly öregségére megvakult, és ezért 1921-ben önkézevel vetett véget életének, az Istenszeme villában. Nem tudott munka nélkül élni.

(Befejezés következő számunkban)

Pekár Zsuzsa

JEGYZET ÉS HIVATKOZÁS

1) Wegmann, Emil: Die geschichte der Familie Haggenmacher von Winterthur. In: Neujahrsblatt der Stadtbibliothek Winterthur, 288, 1957. 77. p.

Pekár-Pénzes: Heinrich Haggenmacher, Bahnbrecher der ungarischen Mühlenindustrie. In: Die Mühle und Mischfuttertechnik, Detmold 1985. 149. p.

2) Pekár Zsuzsa: A Magyarországra bevándorolt Haggenmacher család. Turul 1993/3. 23. p.

3-4) Vö.: 1. jegyzet

5) Wegmann: i.m. 103–105. és 115. p.

Henrich (2), 1855–1917

Viktor Alexander Géza 1857–1891

Walter 1859–1921

Kasper Róbert 1863–1921

Paul Árpád 1865–1914

Marie Martha 1867- nincs adat

Melanie Louise 1869- nincs adat

Frederika 1871–1898 (a)

Oskar 1874–1942

Bertha Louise (Lily) 1878–1970 (b)

A túl fiatal korban elhunytak itt nem szerepelnek.

a) a halálozási adat kiemelve: a Saxlehner leszármazási táblázatból in: „Vizkutatás” 1989 2. sz.

b) Pekár Zs.: a Dreher család története, kézirat. MTA Mezőgazdasági Kutatóintézet Könyvtárában, Martonvásár.

6) Kiemelve a Haggenmacher leszármazási táblázatból, kézirat.

7) Lorenz Liechti már 1454-ben toronyórát épít Solothurnban, 1514-ben egy másik Laurentius Liechtit bízzák meg, hogy a müncheni „Frauenkirche” részére asztronómiai órát készítsen, 1529-ben ugyanő szereli fel Winterthurban az 1870-ig fennállott tornyot (Marktgasse) olyan művészi órával, amely harangjátékán kívül a Nap és a Hold állását is mutatta. 19 toronyórája maradt az utókorra, amelyek közül egynéhány még ma is működik. Óráit hatágú csillaggal, évszámmal és „L.L.” monogrammal jelölte.; Schenk, Adolf: Die Uhrmacher von Winterthur und ihre Werke 72. p.; In: Neujahrsblatt der Stadtbibliothek, 290., Winterthur, 1959.; Frommer, I: Turnuhrmacher in Kanton Zürich, In: Zürcher Chronik 1970/4 183–186. p.; Frommer, I: Die Uhrmacher Liechti aus Winterthur, In: Zürcher Chronik 1976/4 183. p.; Klau, Hans: Die alten Winterthurer Geschlechter und ihre Wappen (Liechti) I.

und II. 1954. 266, 272. p.; In: Neues Winterthurer Tagblatt (NWT); Klau, Hans: Die Uhrmacher aus der Familie Liechti, In: Neujahrsblatt der Stadtbibliothek Winterthur, 290., 2959. 1. p. a) Allgemeines, Wappen; b) Einzelne Persönlichkeiten; Klau, Hans: Die alten Winterthurer Geschlechter und Ihre Wappen (Blum) In: NWT 54 Nr. 49.

8) Schenk, Adolf: Liechti leszármazási táblázat.

9) Pekár Zsuzsa: i.m. Turul 1993/3. 23. p.

10) Klau, Hans: Die alten Winterthurer Geschlechter und ihre Wappen. I. és II.p.

11) Pekár-Pénzes i.m.

12) BFL 11902 V.22/1863. 1. és 2. sz.; BFL IV: 1303 f II/17 1862.; H.H. 1861-62 és 1865 anyaga.; Sándor Vilmos: A Budapesti Nagymalomipar Kialakulása 345. p., in TBM XIII., k; 1959 ui. 350. p.

13) BFL 19658/486 Szépitési és Építési Bizottmány jk. Telekátírási jk 1862-66.; BFL VI-50/1863. 862. 1011/62

14) BFL/486. 1865. VIII. 11.; BFL 26594. 1865. X.31.; Pekár Zs.: Haggenmacher Henrik Lipótkörúti malma. Gabonaiipar, 1893. 1. sz. 24. p.; Sándor Vilmos: i.m. 369., 378. p.

15) Telekátírási jk. 1866-67; BFL 1867/64543; Buza Péter: Herminamező 1992. Haggenmacher Villa Helvetia, Edison u. 9., egykor Haggenmacher u. 21, 64, 134. p. 8.sz. kép.

16) BFL 35.900/1868, II/17 ill. V/22/1868

17) Lechner: Budapest Építőművészeti topográfiája 1917. 1. Sugár út.; Preisich Gábor: Budapest városépítésének története, Bp., 1964. 62. p.; Ybl Ervin: Ybl Miklós Bp., 1956. 141. és 58. p.; Varga László: Egy finantókéskarrier (Weiss) „Történelmi Szemle” 1983/1.; Genthon I. Mo. Műv. Eml. III. k.; Zakariás G.S. Bp., 1961.; Edvi Illés A.: Bp. műszaki útmutatója 1896. 185. p.; Népköztársaság útja 32. 44. 144. p.

18) Burchard Conrad: Rapport sur l'occasion de L'Exposition Nationale de Bp., 1885.; Bp., 1887. 46. p.

19) Pekár Zs.: Haggenmacher Sné gyűjtemény anyagában Széchenyi könyvtár, Kézirat osztály; Pekár-Pénzes: Gabonaiipar, 1987: Adatok és feljegyzések a hengerek történetének háttéréről. XXXIV/1, 2, 3, 4, és 1988. XXXV/1.

20) Anyagi érdekeink 1876/IX/30 VI. K. p. 87.

21) Adressen Kalender 1873. CXIV/94. kép 1. hirdetés.

22) Pester Ll. 1869. Nr 143 Ein Eröffnungsfest in Promontor.

23) Neue Züricher Zeitung 1712/1929 Aus Winterthur (Korr)

24) Sugár út 32., 36., 38., 40., 42., 44., 52.; Lipót körút (9), 11., 13., 15., 18.; Teréz körút 17., Szentkirályi u. 11., Kádár u. 7., Villa Helvetia, Katona J. u. 2b. (1. végrendelet); Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917. In.: TBM XVII. k. Bp., 1966. 157. p.

25) Fővárosi Tervtár 28666.; Borsos-Sódor-Zádor: Budapest építészettörténete, városképei, műemlékei. Bp., 1959. 262. p.; Sós Aladár: Die ungarische Baukunst am Ende des 19 Jh-es. Palais Haggenmacher. 246. p.

26) ML. 1907/I/22. 25. sz. 653. p.

27) Bachmann, Hans: Ein grosser Wohltäter der Stadt.; In: der Landbote Nr. 59. 13. III/1985. Stadt Winterthur

28) Wegmann, Emil: Geschichte der Familie Haggenmacher von Winterthur, 288. p. Neujahrsblatt der Stadtbibliothek Winterthur 1957. 79-80. p.

29) Uo. 80. p.

30) Sándor V., i.m. 394. p.

31) Péntzes István: Haggenmacher Károly in: Műszaki Nagyjaink, Bp., I.k. 1967. 467. p.; Péntzes István: Haggenmacher Károly malomgépészetéről születésének 150. évfordulóján, In.: Gabonaiipar XXXII/3. 1985.; Pekár-Pénzes: Neue Forschungsergebnisse über Carl Haggenmacher, der Erfinder des Plansichters In.: Die Mühle i.m. Nr. 32, 1985.; Pekár Zs.: Erinnerung an Carl Haggenmacher anlässlich seines 150. Geburtsjahres. In.: Die Mühle i.m. Nr. 44. 1985.

32) Pekár Zs.: Pusztuló történelem. Kézirat. Az Istenszeme villa emlékényaga: (Széchenyi Köyvtár kézirattár. Pekár Zs. H. Sné gyűjtemény.) Minden ezzel kapcsolatos kutatás pl. szabadkőműves jelek stb. itt lesz megtalálható a közeljövőben.

33) Buza Péter: i.m. 63., 64., 65. p.

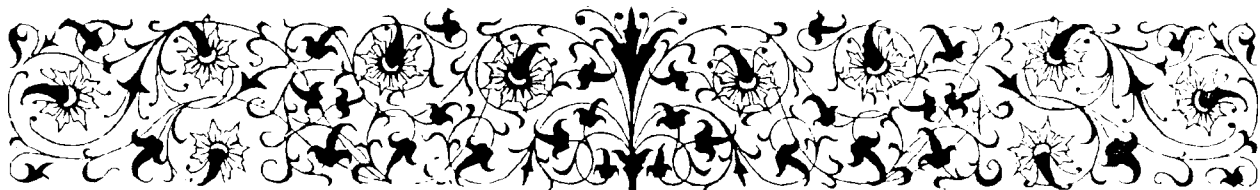
34) Cserey Éva: Svájci kályhacsempék a XVI-XVIII. századból, In: Iparművészeti Múzeum évkönyve XI., k. 1968.: „Haggenmacher Károly 1885-ben 53 db tárggyal gyarapította az Iparművészeti Múzeumot”. „A gyűjteményről beszámol a Művészi Ipar 1885.; Cserey annyiban téved (59. p.), hogy a kézzel írt német levelekben nem vette észre, hogy H.K. levelezése Radisits Jenővel 1855-ből származik, és azt R.J. még titkári minőségében folytatta és nem volt tudomása a Szalay Imrével (akire H.K. csak névvel, rang meghatározás nélkül hivatkozik) folytatott megbeszélésről. Meghatározott tárgyakat kért, akkor amikor a kályhacsempé gyűjtemény már útban volt Svájcól a múzeumba, Szalay Imre címére. A Szalay Imrével folytatott megbeszélés és barátság az egyedüli alap, miszerint feltételezhető hogy Károly felesége a Szalay családnak ehhez az ágához tartozhatott.; Cserey Éva: Rudolf Khun festett kályhacsempéi Iparművészeti Évkönyv VIII.k. 1965 ill. X. k. 1967. (A különnyomaton két kézzelírt dátum szerepel. H.K. ajándékozására vonatkozó levelezés az Ipm. Múz. adattárában van 207., 217., 221., 224., 242/1885. sz. alatt. Az ajándékozás 12 000 Ft értéket tett ki.

A fennmaradt számlák alapján megállapítható, hogy H.K. az állandó kiállításon látható vagyontérő kályhacsempéken kívül 45 további tárgyat küldött még a múzeumnak, amiről azonban hallgat a feljegyzés.

35) Neue Züricher Zeitung Nr. 438/1930. Kleine Mitteilun-gen. Ebben szerepel H.K. hagyatéka, amely csak özvegye halála után került svájci tulajdonba, a közbejött infláció folytán nagy veszteséggel. Az örökösök – a Hilfgesellschaft Winterthur, a Stadtgemeinschaft Winterthur, a Kantonal-Zürcherische Gemeinnützige Gesellschaft és a Schweizerische Gemeinnützige Gesellschaft – fejenként 240 000 F. értékhez jutott jótékony célú alapítványok létesítésére. Az erre vonatkozó végrendelet másolatát és levelezést Svájcól rendelkezésemre bocsájtották, sőt van olyan cég is, amely jelenkori mérlegét is megküldte. Tehát ma is virágozó vállalkozások. 1. Széchenyi kézirattár, P.Zs., H.Sné gyűjtemény.

36) Pekár Zs.: Megemlékezés Haggenmacher Károlyról születésének 150. évfordulóján. In.: Gabonaiipar 1985. 2. sz.; Kirsch János: Emlékünnepe Haggenmacher Károly születésének 150. évfordulója alkalmából. In.: Gabonaiipar Híradó 1. sz. 13. p.

A BUDAPESTI MAGYAR UTCA ÉS A NÉVADÓ CSALÁD

Pest Belvárosának szélén húzódik a fél kilométer hosszú, hajlott vonalú, szűk, egyszerű házakkal talán aránytalanul magasra beépített Magyar utca, amely a nyüzsgő Múzeum körúttal párhuzamosan váratlan nyugalommal és csenddel fogadja a járókelőt. Mintha itt elkésett volna az idő egy évszázadot – talán a nyugdíjas színészek otthona is hozzájárul ehhez a hangulathoz, amely ma az utca legnevezetesebb intézménye. Pedig régebben rossz híre is volt az utcának, számos „előkelő” nyilvános házával. De nagyon régen, amikor a házudvarokban itt-ott most is megtekinthető városfal még eredeti céljainak szolgált, itt a beépítetlen falmenti sorról jutottak fel a védők a gyilokjáróra. Ezzel szemben húzódott akkor egy gyéren beépített, kisebb-nagyobb kertekkel megszagott házsor, melyet a törökök kiűzése után „Stadtmauergasse” (Városfal utca) néven írtak össze 1695-ben.

A fal menti sort a XVIII. század első éveiben engedték csak beépíteni; az apró telkeken napszámosok, kapások támasztották falusias házacskáikat a városfalhoz. Ez a szegényes település alkotta meg a kétsoros utcát, amely a legrövidebb irányban kötötte össze a Hatvani és Kecskeméti kapukat, és különböző nevekkel volt emlegetve: „Szabó rondella utca”, majd alsó részében „Bástya utca”, feljebb pedig „Városi bástya utca”, ugyanígy „Kecskeméti kapu felé” illetve „Hatvani kapu felé” is, míg 1750 után egyik része „Alsó bástya utca”, a másik, a Hatvani kapui részén pedig „Unger Gasse” lett.

Az első gondolat annak magyarázatára, hogy az utcanév magyar változata máig megmaradhatott, természetesen az, hogy az új név magyarok lakta utcát jelentett. De mivel az utca addig határozot-

tan a városfalakra vonatkozó neveket viselt, az ilyen egészen más értelmű névváltozást – az akkori spontán utcaelnevezés szokásai szerint – csakis valami igen figyelemreméltó új körülmény idézhette elő. Megemlítendő, hogy a betelepítések által egyre inkább elnémetesedő Pesten korábban egészen más helyen létezett egy „Hungar Gässl” a mai Bástya utca táján.

Érdeklődésünk tehát az utcanév keletkezését illetően elsősorban a Hatvani (ma Kossuth Lajos) és Reáltanoda utcák közötti szakaszra összpontosul. Itt történtek ugyanis nagyobb változások még a XVIII. század első felében, mivel az utca megnyitását 1719-ig a ferenciek kertje akadályozta. A már megnyitott utca kezdete eleinte más irányban haladt, mint ma: egy 1743-ban kelt városterv tanúsága szerint a Magyar utca betorkolása távolabb esett a Hatvani kaputól, mint a mai Semmelweis (egykor Újvilág) utcáé. Az utcarész végleges átépítése, közelebb helyezése a Hatvani-kapuhoz, tehát nyilván a negyvenes években történt, amikor itt új tulajdonjogok és házépítések valósulhattak meg. Új sarokházak hatása az utcanévek keletkezésére pedig nem ismeretlen dolog Pesten: a terézvárosi Mittermeyer (Király, Majakovszkij) utca régi neve is a Mittermeyer család sarokházának emlékére utalt.¹ A mi esetünkben ugyanezt Budapest Főváros Levéltárának 253/77. számú igen becses leveléből a következő idézet tanúsítja: „Unger Benedek kovácmester és felesége (keresztneven Cordula) 1740 júniusában vették meg az Újvilág utca (mai Magyar és Semmelweis utca) 364-es számú házát Muczsh Ferenctől. A telekadókönyv szerint már 1736-tól adót fizetett a házáért, melyet 1738-ig birtokolt, mikor Török Antallal felcserélte házát a Hatvani kapuval szemben fekvő 345-ös sz.

háza. A teleklevelek jegyzőkönyve – ez a hihetőbb adatot tartalmazza – a cserét 1746-ra datálja... Ma a 345. sz. háznak a Magyar utca 1. (Kossuth Lajos u. 17.), a 364. sz. háznak pedig a Semmelweis u. 17. felel meg.”

Bár Unger Benedek személye és életkörülményei még nem mondhatók eléggé tisztázottaknak, az eddigi kutatások alapján életrajza a következőkben ismertethető:

Pinkafőn (Pinkafeld, Burgenland), az egykori Vas megyei iparosvároskában vagy ennek közvetlen környékén született, 1703 körül, ahol a családnév már a XVII. századból ismert. Feltehető, hogy a középkori magyar határőrök ivadékai kapták ezt a nevet; a XVI. századbeli török dúlások után megmaradt leszármazottaikat az utóbb betelepülő németek kezdték így hívni. Maga Benedek nyilván mesterlegényi vándorlása során került Pestre. A szokásos érdekházasságot a nálánál idősebb özv. Lambeckné Cordulával a felső-vizivárosi római katolikus plébániatemplomban 1740. február 14-én kötötte, majd 1740. augusztus 22-én pesti polgárnak fogadták, ami lehetővé tette számára a fent említett tranzakciót a Hatvani-kapu környékén. S itt, a mai Kossuth Lajos és Magyar utcák nyugati sarkán, nyilván a negyvenes évek vége felé épített új házában nyithatta meg kovácsműhelyét – amely elég feltűnést keltett ahhoz, hogy a kis utcát attól kezdve róla nevezzék.

Unger Benedek ettől függetlenül is elég jelentős személynek tűnik az akkori pesti viszonyok között. Kétségtelen, hogy igen tekintélyes polgárrá lett. Már a polgárjog elnyerését is nyolc pesti kézművesmester ajánlásával kérvényezte, majd 1755. április 24-én a választópolgárok százas testületébe is beválasztották. Miután gyermektelenül özvegyen maradt, a rézműves Hagen család fiatalon megözvegyült leányát, Letzianné Klárát vette másodszer feleségül 1762. április 25-én a Belvárosi főplébániatemplomban, amelynek anyakönyveiben tovább követhető a család genealógiája. Sőt Benedek már korábban is számtalanszor szerepel ott keresztapaként. Házasságkötésénél nem kisebb személyiségek tanúskodtak, mint Pest két első polgára: Mosel József városbíró és Scopek Ferenc tanácsjegyző. Mosel, aki Pest történetében először lett polgármester, keresztapja volt Benedek 1763 és 1778 között született mind a nyolc gyermekének. Három eladó leánya közül különösen az 1776. augusztus 19-én született Rozália életpályája érdemel figyelmet: miután első férjét, Taucher Mihály aranyművest túlélte, 1809-ben

Wurm (később Almay) József dúsgazdag pesti vaskereskedő, háztulajdonos, majd földbirtokos neje lett, Irma unokájukat pedig gróf Széchenyi István fia, Ódön vette nőül.

Benedek iparos tevékenységéről és vagyoni viszonyairól csak kevés ismeretes. Kovácsműhelyének kiváló, forgalmas helye a Hatvani-kapunál, de a Kecskeméti-kapu felől is jól elérhető, mindenestre gyors gyarapodást hozhatott neki. Utóbb telekpárt szerzett a várfal mindkét oldalán, a mai Reáltanoda utca torkolatával szemben. Nyilván jól végezvén dolgát, Benedek 1781. május 15-én tért örök nyugovóra az egykori Felső temetőben. Ekkor, vagy nem sokkal ezután – legkésőbb 1791 után – a Magyar utca már egész hosszában az ő nevét viselte.

Az utcanév ilyen magyarázatának hites bizonyítéka természetesen aligha fog valaha is előkerülni. Utcaneveket akkor még szokásból, nem pedig hivatalos dekrétumok alapján adtak; a nemzetiségre utaló hangzás pedig a város növekedése során hamar feledésbe meríthette az elnevezés családnévi eredetét. Ennek jele az is, hogy az utcanév „Ungar” formában is elő szokott fordulni. Az „Unger” forma a régi térképeken és irodalomban mégis félreérthetetlenül követhető, egészen a városegysítésig. A zavarok onnan származnak, hogy minden attól függött, ki mit tartott helyesnek, vagy hogyan fülelt oda a jegyző. Sőt, az utcaneveket önkényesen fordították németről magyarra és ismét vissza is. 1872-ig az utcák kettős nyelvű táblákat viseltek, s csak azután léptek fel kizárólagos magyar elnevezések. Ekkor lett az „Unger-Gasse”-ből végleg *Magyar utca*, és nyilván ekkor szűnt meg egy ferencvárosi másik Magyar-utca párhuzamos neve is.

Lehetséges volna, hogy mégsem családnévről volt szó? Láttuk, hogy az utcanév keletkezésétől annak magyar etimológia szerinti rögzüléséig több mint egy évszázad telt el. Az egykor közismert „Schmied-Unger” család akkor már többé-kevésbé elmerült a rohamosan fejlődő főváros néptömegében, a név pedig könnyen félreértelmezhető volt. De Unger Benedek összes utóda, női leszármazás ágain is, az egymástól való elszakadás és kölcsönös feledés ellenére – sőt még az egyik távolra költözött család is, amely már nem is tudta, merre van egyáltalában az az utca – kivétel nélkül máig azt vallja, hogy a Magyar utca a család nevét viseli. Ez a mély gyökér elég bizonyíték kell hogy legyen ahhoz – ha írott nyoma nem maradt volna is – hogy a hagyomány eléggé reális. Az 1970-80-

as évtizedek alatt három irányból folytatott családkutatások, amelyek a családok kölcsönös egymásra találását eredményezték, nem hoztak napvilágra olyan adatot, amely ezt kétségessé tenné.

Lássuk most röviden a „Schmied-Unger” örökösök még igen sokáig a Magyar utca táján forgó sorsát: Benedek második neje, Klára, 1807 körül kiadta a hagyatékot gyermekeinek. Két fia volt: az ifjabbik, Ferenc kapta az ősi Magyar utca 1. számú sarokházat, az idősebbik, Antal pedig a Magyar utca – Országút közötti várfallal szétválasztott háztelek tulajdonosa lett. Mindketten érett férfikorukban voltak ekkor, s két ma is virágzó családi főág megalapítóivá lettek.

Unger főág:

I. *Unger Antal* (1771-1835), igen gazdag kovácmester volt, számos bérpalota tulajdonosa. Két leánya és két fia nőtt fel. A fiatalabbik fiú volt Henrik (1809-1877), nőtlen, jogász és fővárosi képviselő, Budapest egyik leggazdagabb magánzó háztulajdonosa. Megrendelése szerint a fiatal Ybl Miklós építész 1852-ben tervezte a Múzeum körút-Magyar utcai átjáró házat, amely ma műemlék. Ezt Aigner Borbála, Henrik nővére örökölte.

II. *Unger Antal* (1801-1868), vaskereskedő, Magyarország egyik legjelentősebb ilyen kereskedésének, az Arany Kaszának megalapítója. Neje, Magdolna a neves építész, Pollack Mihály leánya volt. Négy fiúk és egy leányuk nőtt fel. Két fiú, III. *Antal* (1835-1907) és *Leó* (1840-1881) örökölték a vaskereskedést. Antal gyermektelen volt, Leónak *Emil* fia (1878-1925) viszont nőtlen maradt. III. *Antal* és *Leó* testvére, *Emil* (1839-1873) Ybl Miklós oldalán építési pályát kezdett, de figyelemreméltó tehetségét korai halála derékba törte.

A negyedik fiú, I. *Unger Béla* (1843-1920) egyedüli folytatója lett a családnak. Halle-ban végzett gazdasz, tovább gyarapította a családi vagyont mind Pesten, mind a Pollack földbirtok megszerzésével Tahiban. 1918-ban nemességet nyert tahi előnévvel. Nekrológiájában a „Pester Lloyd” (V.4.) megemlíti a Magyar utcának az Unger családnévre vonatkozását. Két házasságából három fia és két leánya született és nőtt fel, így utána három Unger ág virágzik tovább:

Dr. *Unger Richárd* (1877-1928) jogász, miniszteri tisztviselő, majd magánzó, megalapítója és tulajdonosa az Astoria hotelnek, szintén a Kosuth Lajos és Magyar utcák sarkán. Nekrológia az „Újság”-ban (III.4.) megismétli a Magyar utca névszármazását. Első fia, *István* (1905-1934) gaz-

dász, nőtlen volt. Másik fia, *Ödön* (1918-) Budapesten és Oxfordban végzett jogot, két fiával Angliában él, ahol jelentős keleti műtárgy-gyűjteménnyel rendelkezik.

II. *Unger Béla* (1885-1945) mélyépítő mérnök, az első világháborúban szerzett rokkantsága miatt hivatását nem gyakorolhatta. Egyetlen fia, *Mihály* (1925-) főépítésvezető, Budapesten él leányával és fiával.

Unger Ervin (1886-1965) huszáralezredes, két fia és egy leánya van: III. *Béla* (1918-) plébános Németországban, *Kristóf* (1933-) vegyésztechnikus, fiával szintén Németországban él.

Unger-Magyar főág:

I. *Unger Ferenc* (1778-1861) gazdag kovácmester, nyolc bérház és kőbányai szőlők tulajdonosa. Két fia és két leánya nőtt fel. Mindkét leány, *Karolina* és *Krisztina*, Erkel Ferenc, a nagy zeneszerző testvéröccseihez ment férjhez. Unger Ferenc a Magyar utca 1. sz. ún. „Elefánt” házában² élt és halt meg, ahol Erkel Ferenc is sok évig lakott. Két fia két családi ágat alapított.

Unger ág:

II. *Unger Ferenc* (1814-1858) hadbíró százados, egy fia és két leánya nőtt föl.

I. *Unger Emil* (1848-1911) kulturmérnök, MÁV főfelügyelő és kir. tanácsos. Ifjúkorában még részörököse volt az „Elefántnak”. Egy fia volt:

II. *Unger Emil* (1887-1968) gépészmérnök, elektrotechnikai műszaki igazgató, növelte a család jólétét. Egy fia és egy leánya van.

Fia, III. *Unger Emil* dr. (1926-) az orvostudományok kandidátusa, nyugalmazott tudományos főmunkatárs. Budapesten él gyermektelenül.

Magyar ág:

Unger-Magyar Gyula (1830-1908) müncheni művészakadémiát végzett építész, magánzó és az I. kerület előljárója. Családnévét 1861-ben magyarosította. 1869-ben ő intézte az „Elefánt” eladását, amely később lebontott. Egy fia és két leánya, *Irma* és *Etelka* nőttek fel. *Etelka* második házasságát báró Máriássy Tiborral kötötte.

Dr. *Magyar Antal* (1857-1909) jogász, huszárszázados, eltávozott Magyarországról, és a dél-dalmáciai Zelenika faluban 1902-ben szállodát alapított, ami a mai Montenegró idegenforgalma megalapításának számít. Neje, szül. *Jaczkó Ida*, Madarász Viktor festőművész közeli rokona volt. Egy fia és egy leánya nőtt föl.

Magyar Adorján (1887-1978) Rómában és Firenzeben kapott képzőművészeti kiképzés után hoteltulajdonos lett, majd különösen a szálloda 1948-ban történt államosítása után népszerűséget szerzett hungarológiai írásaival. Három fia és egy leánya van.

Magyar Zoltán (1928-) nyugalmazott okleveles építészmérnök leányával és fiával Németországban él. Fiági unokája van.

Magyar Csaba (1930-) nyugalmazott építésztechnikus két leányával és fiával Kis-Jugoszláviában él.

Magyar Ákos (1932-) elektrotechnikus Horvátországban él, két házasságából egy leánya és egy fia van.

Magyar Zoltán

ÁBRA MAGYARÁZATA

1. Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv G I h 67, Bécsben, 1743. év. Pest tervében utólagos bejegyzések: „a” = Hatvani kapu. Vonalkázva az akkor még nem így nevezett Magyar utca. Ennek betorkolása a Hatvani (Kossuth) utcába nem felel meg a későbbi helyzetnek. Unger Benedek krb. a terv felvételezése idejében szerezte meg az itteni saroktelkét.

2. Pallas Lexikon 1893, Budapest cikkely. Tervfelirat: „Pest sz.kir. városa 1758-ban”. A Szabó Rondella utca betorkolása a Hatvani utcába megfelel a mai Magyar-Kossuth utcák helyzetének. Unger Benedek a 345-ös saroktelek tulajdonosaként az 1743-1758 közötti időben érintve volt ezzel az átrendezéssel. Figyelemreméltó a két egészen más Magyar utca a város déli sarkában: a „Lipót” meg az „Alsó Duna” bástyákról.

3. Térképrészlet a Hatvani kapu lebontása után, még az „x”-el jelölt Astoria Hotel építése előtt, Halácsy 1872-ben készült Pest-város térképe után. Feketével jelölve a Magyar utca 1-es, beludvaros, „Elefánt”-nak nevezett ház, 1869-ig az Unger-Magyar család tulajdonában: épülhetett 1758 után a 345-538-624 számú telkek összevonásával. Pontozással jelölve az 1852 óta álló, átjáró „Unger ház” (múemlék), amely a 342-437-614 számú telkek meg a jóval előbb lebontott Szabó Rondella helyét foglalta el. A Magyar utca név itt már több mint egy évszázada használatos (v.ö. Schmall L. „Buda-Pest utcái és terei” Bp. 1906). Illetve nevét Unger Benedek sarki kovácsműhelye, vagy házépítésének körülményeivel nyerte, egyben a régi két Magyar utca elenyésztevel.

JEGYZETEK

1. V.ö.: Schmall Lajos: „Buda-Pest utcái és terei”, Bp., 1906; „Budapest története” III. kötet. Bp., 1975.)

2. Az „Elefánt” aránylag magas, kétemeletes, sarokerélyes ház volt, s a Nemzeti Színház régi képein kivehető a háttérben. Az exotikus név a házra akasztott cégérre vezethető vissza: 1834-ben léteztek bizonyos „Eder F.M. Fűszer anyag Festék árúk és bor kereskedésből az arany Elefánthoz” feliratú borosüvegcímkék. Ez a még rokokó ízlés szerint aranyozott cégér aztán biedermeier feketére lehetett festve, mert a „Magyar Hírlap”-ban (1851. év, 1814. old.) egy a „Fekete Elefánthoz” címzett fűszer, csemege és borkereskedés hirdette a Hatvani utcából. Közelebbit hoz – már a ház eladása után – a „Vasárnapi Újság” (1873. év, 127. p.) azzal, hogy a „Fekete Elefánt” a Hatvani és Magyar utcák sarkán található. A házat a megmaradt családi iratokban ezért nevezik egyszerűen „Elefántnak”. A ház lebontása után a közismert elefántos cégért egy lenvászonkereskedés szerezte meg, a Váci utca 2. számú ház emeletére akasztva, ahol a vastartói állítólag még láthatók. Mivel a kis méretű cégéren a címszalag ilyen magasságban nem volt olvasható, ezt is feketére mázolták. Innen került a cégér a két háború között a Kiscelli Múzeumba.

tett a Hatvani utcából. Közelebbit hoz – már a ház eladása után – a „Vasárnapi Újság” (1873. év, 127. p.) azzal, hogy a „Fekete Elefánt” a Hatvani és Magyar utcák sarkán található. A házat a megmaradt családi iratokban ezért nevezik egyszerűen „Elefántnak”. A ház lebontása után a közismert elefántos cégért egy lenvászonkereskedés szerezte meg, a Váci utca 2. számú ház emeletére akasztva, ahol a vastartói állítólag még láthatók. Mivel a kis méretű cégéren a címszalag ilyen magasságban nem volt olvasható, ezt is feketére mázolták. Innen került a cégér a két háború között a Kiscelli Múzeumba.

ADATTÁR A MAGYAR CSALÁD ÉS A MAGYAR UTCA TÖRTÉNETÉHEZ

Bács Gyula: Jugoszlávia utikönyv. Bp., 1977.

Budapest története. III. és IV. köt. Bp., 1978.

Ferdinándy, Michael de: Genealogie als Weltgeschichte. „Herold” évkönyv. I köt. Berlin 1972.

Ferdinándy Mihály: Az ellenszegülők. San Francisco 1980.

Hevesi Lajos: Budapest és környéke. Bp., 1873.

Hidvégi Violetta: Adatok az Unger-ház történetéhez. In: Ybl Miklós építész 1814-1891. A Hild-Ybl Alapítvány kiállítása a Budapesti Történeti Múzeumban 1991. dec. – 1992. márc. Bp., 1991.

Jászai Géza: München und die Kunst Ungarns 1800 bis 1945. Ungarn Jahrbuch, Mainz 1970.

Komárik Dénes: Brein Ferenc és a pesti Brein család. „Építés és építészettudomány”, IV. 1-2. Bp., 1973.

Magyar Zoltán: Egy művészremete. In: Duna 11/1974., Fahrwangen (CH).

U.ö.: Hotel „Plaza” Zelenika od 1902. do 1960. godine. In: Boka évkönyv 6-7. Herceg-Novi 1975.

U.ö.: Magyar Adorján 90 éves. In: Duna 13/1977. Fahrwangen.

3.

1.

Pest 2.

U.ő.: Magyar Adorján emlékezetére. In.: Duna 1-2/1979. Fahrwangen.

U.ő.: Tempora Mutantur. Duna, karácsonyi irodalmi melléklet. Fahrwangen 1981.; *U.ő.*: Die Unger-Magyar, eine pester Bürgerfamilie. : „A d l e r” 12. (XXVI) Bd. H. 9/1982. Wien. Megismételve a „Donauschwäbische Familienkundliche Forschungsblätter” Nr. 27/83. Darmstadt.

U.ő.: „Lokanda” kontra „Plaza”. In: Monitor 1993. XI. 5. (V.ő. Susic).

U.ő.: 90 éves magyar hotelipari kezdeményezés Dél-Adrián. Előkészületben 1994 tavaszára: Pavilon, építészet-művészet-történet. Budapest.

Magyar Zoltán – Unger Emil: Kovácsmesterből városi patricius. „História” 2/1983.

D. Nagy András – Márai György: Az Erkel család krónikája. Gyula 1992.

Pallos Jenő – Illyefalvi Lajos: Pest és Buda polgárjogot nyert lakosai. Bp., 1930. körül

Patulich, Joseph: Die Bürger Pest's. Pest 1834.

Pesti és budai címkönyvek: 1822, 1827, 1866, 1870, 1871-72, 1873, 1874, 1875, 1881, 1885-86, 1888, 1907.

Scherer Ferenc: Erkel Ferenc. Gyula 1944.

Schmall Lajos: Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. Bp., 1899.

Sisa József: Unger Emil (1839-1873). „Műemlékvédelem” 3/84.

Unger Ödön tulajdonában lévő „Keir Collection”-t feldolgozó könyvekben (London 1976); Géza Fehérvári: Islamic Metallwork of the Eighth to the Fifteenth Century; B.W. Robinson, Ernst J. Grube, G.M. Meredith-Owens, R.W. Sketon: Islamic Painting and the Arts of the Fifteenth Century.

Unger Emil: Egy nyugat dunántúli eredetű budapesti polgárcsalád története. In: A magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának értesítője – A Dunántúl története V. (1900-1944) – Veszprém 1968.

U.ő. – Magyar Zoltán: Ungerek a Magyar utcában, „Budapest” 4/1982.

Unger Emil – Magyar Zoltán: Letopis jedne pestanske gradjanske porodice, doseljene u Zeleniku pre jednog veka: In.: Boka, évkönyv, 15-16/1984. Herceg-Noví.

Vörös Károly: Egy pesti ház regénye. „Élet és Tudomány”, XXIII. 1971.

U.ő.: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-ban. In.: Tanulmányok Budapest múltjából, XVIII. Bp., 1971.

U.ő.: Budapest legnagyobb adófizetői 1888-ban. Uo. XIX.-1972.

Ybl Ervin: Ybl Miklós, Bp., 1956.

Zádor Anna: Polláck Mihály. Bp., 1960.

Vasárnapi Ujság 1901. VII. 28. (fénykép: Zelenika, a végső állomás) Budapest.

2. KISEBB ROVATOK

CÍMERESLEVÉL-GYARAPODÁS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti, vagy formahű, hitelesített másolatban megtalálható címereslevelekről az 1980. december 31-i állapotot tükröző levéltári segédlet¹ megjelenése óta történt gyarapodás ismertetésének folytatása² az alábbi jegyzék.

A címereslevelekről a következő adatokat közöljük: a fő címerszerző nevét, azt, hogy az adomány mire vonatkozik (címer, nemesség, rangemelés, stb.), továbbá megadjuk azoknak a személyeknek a nevét, akik a fő címerszerző által az adományban részesültek. Ez után következik a címer heraldikai leírása. Megjegyzésként szerepel, ha hamisítás nyoma fedezhető fel, ha a címerkép helye üresen maradt az oklevélen, ha az oklevél szövege eltér a szokványostól. A tárgyalt oklevél levéltári jelzete zárja az ismertetést, előtte utalás olvasható, ha Áldásy Antal: A MNM Könyvtárának Címereslevelei c. kiadványban³ az oklevél szerepel.

1. Nagy alias Oláh Péter

1632. november 9., Várad

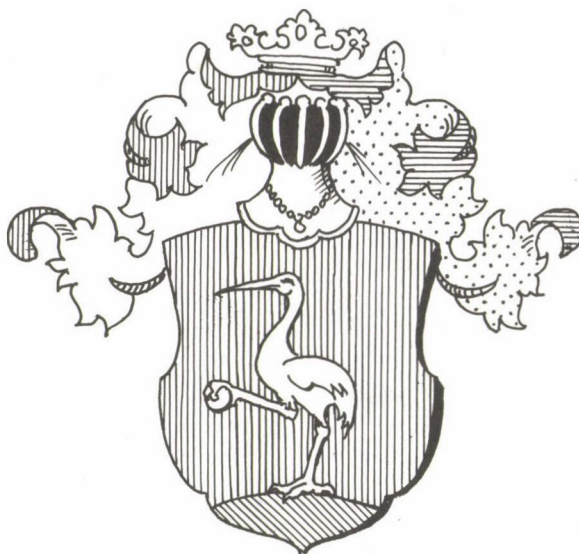
I. Rákóczi György fejedelem
nemesség és címer

általa: fia János, Renes István és fia Péter, ennek felesége Damakos Ilona, lánya Renes Ilona, valamint menyé Lucza Ilona

Címerleírás: hegyestalpú tárcsapajzs vörös mezejének alján ezüst dombon jobbra fordult, felemelt jobbában arany követ tartó, arannyal vértezett ezüst daru. Sisak: szembe fordult, zárt, koronás. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja, a plikán kihirdetési záradék. Az oklevél erősen sérült, hiányos, függő pecsétje töredékes.

Jelzete: R 319 Nagy al. Oláh család

1. Nagy al. Oláh Péter címere (1632)

2. Timár Demeter

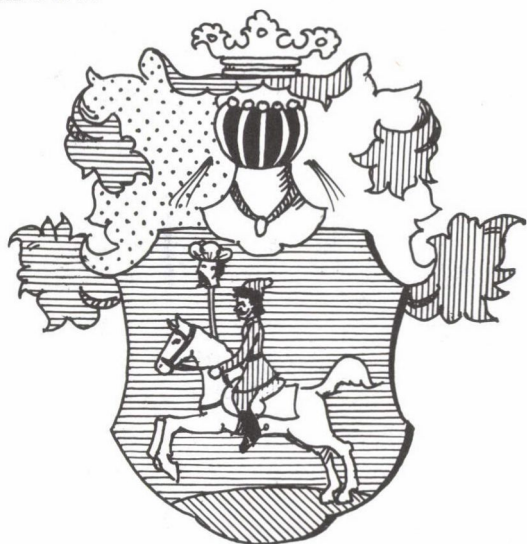
1678. március 4., Fogaras vára

Apafi Mihály fejedelem
nemesség és címer

Címerleírás: ívelt talpú tárcsapajzs kék mezejének alján zöld talajon fehér lovon jobbra vágató, vörös kabátos és nadrágos, vörös-fekete süveges, fekete csizmás férfi, baljával a kantárt, jobbával cölöpös helyzetű kardot tart, melyre turbános török fej van tűzve. Sisak: szembe fordult, zárt. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja, a plikán kihirdetési záradék. A hártya ép, a függő pecsét sérült.

Jelzet: R 64

2. Timár Demeter címere (1678)

3. Füstös Miklós, csikszentgyörgyi

1671. augusztus 8., Radnót

Apafi Mihály fejedelem

nemesség és címer

általa: fiai István, Mátyás, Pál, Gergely, András, testvére János

Címerleírás – az oklevélen látható kép leírása: négyzetes keretben, kék háttérben, zöld talajon, fehér lovon balra lovagló, vörös kabátos, vörös-fekete süveges, zöld nadrágos, barna csizmás férfi baljával a kantárt tartja, felemelt jobbában pallos, a lovas mögött sárga szénaboglya(?).

– az oklevél szövege szerint katonai pajzs kék mezejében zöld talajon jobbra vágató fehér lovon jobbában szablyát tartó férfi. Sisak: zárt, koronás. Takaró: színeit nem adja meg, csak jelzi meglétét.

Megjegyzés: az oklevél élén látható rajz nem csak heraldikailag, de kivitelében is meghökkentő. Az oklevél szövege a címerszerző érdemeit nem részletezi, kihirdetési záradék nincs. A hártya ép, függő pecsétje kopott.

Jelzete: R 64

4. Végh alias Galgóczy Mihály

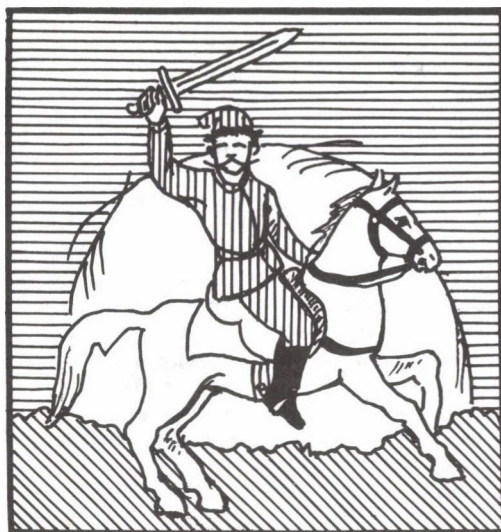
1687. szeptember 29., Bécs

I. Lipót

nemesség és címer

általa: fiai Péter, István, Tamás, testvére Menyhért

Címerleírás: álló, csücskőstalpú pajzs kék mezejében zöld hármashalom közepén arany koronából kinövő vörös ruhás, arany sujtásos és öves, vörös-arany süveges, szembe fordult,

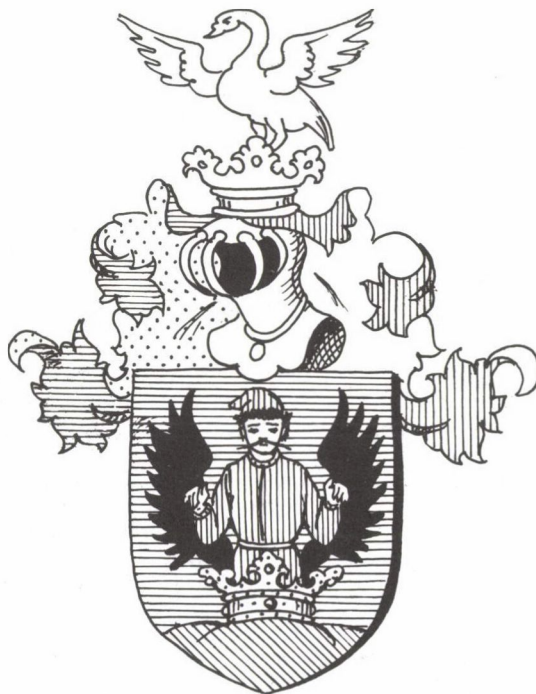

3. Füstös Miklós címere (1671)

bajuszos férfi két kezével a korona két szélén kinövő fekete sasszárnyat fogja. Sisak: jobbra fordult, nyitott. Sisakdíz: koronában álló, jobbra fordult, kitejesztett szárnyú fehér hattyú. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja, kihirdetési záradék nincs. A hártya sérült, az oklevél szövege nehezen olvasható, a függő pecsét elveszett.

Jelzete: R 64

4. Végh al. Galgóczy Mihály címere (1687)

5. Lorengo, Dominicus, bécsi kanonok

1715. április 13., Bécs

III. Károly

birodalmi nemesi rang és a „de Sulzberg” előnév

általa: rokonai Ferenc Antal, János Keresztély, és Jeromos, mind Lorengo

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs négyelt 1. és 4. arany mezejében lebegő helyzetben jobbra lépő, vörös, kétfarkú griff, felemelt jobbában egy zöld száron három arany liliom; 2. és 3. kék mezőben egy zöld száron három arany liliom lebegő helyzetben. Sisak: szembe fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: a pajzsbeli griff kinövő helyzetben, a koronából oldalt 2-2 zárt struccotoll hajlik ki, a jobb oldalon arany és kék, a bal oldalon vörös és ezüst. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél részletesen leírja a címerszerző és családjá érdemeit a 15. századtól, a címer szintén leírva, kihirdetési záradék nincs. A vörös bársonyba kötött, könyv formájú oklevél, valamint függő pecsétje ép, a lapok mindegyike díszített.

Jelzete: P 1881

JEGYZETEK

1. A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzéke. Összeállította Nyulásziné Straub Éva. Forrástudományi segedletek 2. MOL Budapest, 1981. Kézirat.

2. Előző részek in: Turul 65.k. 1951-1992. Bp., 1992. 45-48. pp., 66.k. 1993/1-2. füzet. Bp., 1993. 29-32. pp., 66. k. 1993/4. füzet. Bp., 1993. 30-33. pp.

3. Áldassy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei 1-8. k. Bp., 1904-1942.

5. Dominicus Lorengo birodalmi címere (1715)

Nyulásziné Straub Éva

FILKORN PÁL (1910–1993)

Nagy napon született: október 23-án... 1910-ben; 83-ik évét közelítette, amikor 1993. szeptember 16-án örök álomra szenderült. Alig két héttel elhunyt előtt láttam volt utójára, – először pedig 1971-ben, már jó két évtizednyi levelezést szublimálva ekként személyes ismerettségé. A szimpátia és barátság úgyszólván egycsapásra született a szívélyes szakmai levelezés töretlen folytatásaként.

Miről is leveleztünk e drótsövényes korszak zilált éveiben? – Afféle közös témákról, mint Zrinyi Miklós tizenkét gyermekének születésrendje, vagy az utolsó Báthoryak lengyel ősei, esetleg a horvát főurak magatartása a felszabadító háborúk után...

Csinján fogalmaztuk a leveleket, nehogy a lebzse cenzorok rejtvélet gyanítsanak a levéltári jelzetekben. Egy-egy OL/NRA – az újonnan lajstromozott középkori okiratok Bécsikapu-téri kulcs-rövidítése – miért is ne jelenthette volna a tankcsapdák dunántúli helyrajzát a hivatalból gyanakvók sanda és tömpe képzeletében?... A kapocs mégiscsak tartott: az egyébként hozzáférhetetlen OL-hivatkozások mind csak gyarapodtak Buenos Airesben, Párizsban, Genfben... Végülis eljött a személyes budapesti találkozás órája, 1971 novemberében.

Szívélyes egymásratalálás volt, mint már régi ismerősöké, a zuglói kincseskamrában. Ám ennek őrzői nem a néphagyomány

sárkánykígyói valának, hanem egy doromboló fekete cica és egy szabadon röpködő, szelíd veréb. Szívjósaágról kezeskedő keret a Tudomány egyszobás szentélyében. S ehhez egy csupamosoly háziasszony meg egy sürgő-forgó menyecske-leány.

E *mundus clausus* „Pali bácsi” körül sürgött és forgott, – aki most elment... Sem bölcs mindentudása nem nyugtat többé, sem huncutul mosolygó szeme nem villan már rám, amint nekifog: „Te, a könyvek alapján ugye azt hiszed, hogy az úgy volt, hogy... márpedig én az okmányokban bizony mást találtam, méghozzá azt...” – s ezzel máris fordult a világ, tákolmánnyá fitult a sziklaszilárdnak vélt genealógia, „átépültek” a családfák... Mert: Pali bácsi *dixit*... És amit mondott, az úgy is volt.

Ugyanazzal a szakmai pontossággal mérte fel a századok burkába ágyazott társadalmi struktúrákat, mint a MÁV főtanácsos – aki pályafutása során volt – a vágányok, váltók, menetrendek és hivatali ügydarabok útvesztőjét. Amíg ő vigyázta, nem siklott ki soha a vonat, de nem futottak vakvágányra a genealógia ágbogai sem.

Míndezt az ismeret-tömeget csak aligpár kurta tanulmánya érzékeltette. Rossz idők jártak a Duna-tájon a genealógiai szakismeretre: a kisebbrendűség esküdt ellenséget látott minden nagobbrendű szemléletben. – Pali bácsi tollából is csak

itt-ott bujtatva jelent meg egy-egy – szó se róla: borotvaéles és kristálytisza – cikkek: a *Levéltári Közlemények* (1976, 1981) az *Antik Tanulmányok* (1977), az *Új Auróra* (1980) hasábjain, avagy az ügybuzgó és bátor vidéki múzeumok és levéltárak valamely nagyszerűen jelentkező Évkönyvében. – Tudásának hatalmas mestergerendájáról elszórtan gyalult források.

Am a nemzetközi szakma még e kevéske kicsillanásra is felfigyelt. *Qualitus quantitatem superat...* 1985. évi ausztriai közgyűlésén, a császár/királytól olyannyira kedvelt Badgasteinban, a *Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetsége* által „Életmű-Díjat” nyert tíz kitüntetett egyike Filkorn Pál volt.

Hazatérvén sem pihent babérjain. Fáradhatatlanul dolgozott tovább, úgyszólván mindhalálg: tisztázott, rendezett,

lajstromozott. Hozzáférhető, közhasznú életművet kívánt hátrahagyni. – Ez történt.

Tudott dolog, hogy a mindvégig csak az igaz utat járó genealógusoknak külön mennyország dukál. Ott találkoznak azokkal, akiket munkásságuk mentett meg a „második haláltól”, – az elfeledéstől. Akik archaeológiai lelet helyett régmúlt genealógiák láncszemeivé válhattak. – Egy emelettel feljebb pedig azok várják őket, akiknek élet-titkát mégsem sikerült megoldaniok. S együtt figyelik majd Pali bácsival, hogy az utódok, a barátok, a munkás életének példáját és szigorát követő újabb nemzedék jut-e vajjon előbbre – Néki is hála – a végnélküli kutatás ama labirintusában, amely az Élet láncolatát – a genealógiát – nemzedékeken és századokon át fonja tovább, a múlt tiszteletében, a jelen feladatáért és a jövőd tanúságára.

Vujay Szabolcs

EMBER GYŐZŐ (1909–1993)

Mély megrendüléssel értesültünk arról, hogy 1993. december 1-jén életének 85. évében elhunyt Ember Győző akadémikus, a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott főigazgatója.

Ember Győző 1909. április 17-én született a Krassó-Szörény megyei Stájerlakaninán. Elemi iskolai tanulmányait Csanyteleken, a gimnázium nyolc osztályát Budapesten a Barsay utcai Állami Gimnáziumban (ma Madách) végezte el, majd egy évet házitanítóként szolgált a gr. Széchenyi család rumi kastélyában. Egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta történelem-latin szakon. Tagja volt a tehetséges hallgatók képzését erősíteni hivatott Eötvös Kollégiumnak. 1933-ban végzett és szerzett történelem-latin szakos középiskolai tanári, valamint újkori magyar történelemből doktori oklevelet. Szekfü Gyula volt a tanítómestere. 1933 őszétől 1934 nyaráig a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet rendes tagjaként a császárváros levéltáraiban végzett kutatásokat. Elsősorban a Staatsrat anyagát tanulmányozta. Hazatérése után 1934. augusztus 21-én állástalan diplomásként a Magyar Országos Levéltárba osztották be, ahol nyugdíjazásáig dolgozott. Végigjárta a teljes levéltári ranglétrát, miután 1936. július 1-jén az intézmény státusába került. Dolgozott a levéltár irodájában, a kutatótermi szolgálatban és a helytartótanácsi iratanyag referenseként. 1949. április 15-én jutott intézményi pályafutása csúcsára: ekkor kapta főigazgatói megbízatását, amelyet 29 éven át, 1978-ban történt nyugdíjazásáig megszakitás nélkül betöltött.

Ember Győző hosszú pályafutása alatt számos funkciót látott el a magyar tudományos közéletben. 1942-ben Szekfü mellett egyetemi magántanár lett, 1954-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező taggá választotta (1961-től rendes tag). Részt vett az 1949-től induló egyetemi levéltárosképzésben. 1964-től címzetes egyetemi tanár, 1967–1976 között a Magyar Történelmi Társulat elnöke, szerkesztette a *Levéltári Közleményeket*, tagja volt a Századok szerkesztőbizottságának.

Ember Győző jelentős történettudományi életművet hagyott az utókorra. Elsősorban az újkori magyar közigazgatás történetével, valamint gazdaság- és társadalomtörténettel foglalkozott. 1940-ben jelent meg A m.kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848. c. munkája, amely a hivatal-történet mintaszerű alkotása. E mű eredményezte számára a

Baumgarten-díjat és a magántanárságot. A közigazgatás átszervezésének kormánybiztosa, Magyary Zoltán bízta meg az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig c. munka elkészítésével. Történelmi teljesítményéért 1949-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. Számos önálló kötete közül csak néhányat emelek ki: Az 1848/49-i minisztériumok levéltára (1950), Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez (1951), A Habsburg abszolutizmus osztálypolitikája Magyarországon (1963), A Magyar Történelmi Társulat száz éve (1967), Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén (1988).

A gazdag történelmi természet mellett Ember Győző mint levéltáros is nagyot alkotott. Szervezési és szakmai vonatkozásban, valamint a levéltárban művelőjeként időálló teljesítményt ért el.

A levéltári anyag feldolgozásának céltudatos programját Ember Győző dolgozta ki és irányította a végrehajtást. Irányításával alakult ki az Országos Levéltár iratállományának ma is érvényes egységes rendszere, s a 70-es évekre megvalósult az intézmény teljes, közel 35 ezer folyóméteres iratállományának ún. középszintű rendezése. Jól használható segédletek készültek és jelentek meg. Az 50-es évektől kezdve sorra láttak napvilágot az intézmény négy sorozatba tagolt, forrásközléseket, hivataltörténeti, forrástudományi munkákat és ismertetőleltárakat tartalmazó közismert „sárga” kötetei. A történészek és más levéltárhasználók sokat köszönhetnek Ember Győzőnek azért, hogy igen sok ellenállást is leküzdvélve elvégeztette a felsorolt rendezési, segédletkészítési munkákat. Enélkül ma szinte elképzelhetetlen lenne a kutatómunka!

Ember Győzőnek elévülhetetlen érdemei vannak a levéltártudomány hazai meghonosításában és művelésében. Olyan hűzaggótló művekért hálás neki a szakma, mint pl. a segédletkészítésről, a levéltári rendezésről és kiadványkészítésről írt munkák, vagy az 1982-ben megjelent *Levéltári terminológiai lexikon*. 1954-ben ő támasztotta fel a hosszú évekre elhallgatott *Levéltári Közleményeket*.

Az újkori magyar közigazgatás történetének tudós kutatóját, egyedülállóan nagy levéltárosunkat veszítettük el Ember Győző halálával. Már nem tudta megvalósítani az Államtanács 1761–1768 közötti magyar politikájáról tervebe vett munkála-

tát, amelyben az 1945-ben elpusztult bécsi iratanyagról készített kivonatait is közölte volna.

Ember Győző akadémikust 1993. december 21-én kísérték utolsó útjára családtagjai, pályatársai, tanítványai és más tisztelői a Farkasréti temetőben. Ravatalánál a Magyar Tudo-

mányos Akadémia nevében Benda Kálmán, a Magyar Országos Levéltár nevében e sorok írója mondott gyászbeszédet.

Néhai főigazgatónk emlékéit a Magyar Országos Levéltár kegyelettel megőrzi. Nyugodjék békében!

Lakos János

BENDA KÁLMÁN (1913-1994)

Kerek hat évtizedet töltött a történész pályán, ami emberéletnek sem kevés, váratlan halála mégis megdöbbenést keltett. Nyolcvanegy évével valahogy kortalannak tűnt, olyanak, mint akin nem fog a mulandóság. Akik koporsóját körülvették a Farkasréti temetőben, nehezen tudták elhinni, hogy az örök emberi sors rajta is beteljesült.

Gazdag, termékeny, eredményes történész pálya volt az övé. Pedig volt idő, amikor nemcsak hogy méltánylást és elismerést, de munkalehetőséget sem kapott. A Párizst és Bécsset megjárt Eötvös-kollégista, az egykori Szekfű tanítvány, a Teleki Intézet osztályvezetője éveken át szellemi inségmunkára kényszerült, és csak hosszú évek eltelte után lehetett ismét hivatásos történész. Neki, a született tanárnak, akkor sem jutott egyetemi katedra. Kései jóvátétel volt, hogy élete utolsó éveiben magkapta a Széchenyi-díjat és az akadémiai tagságot.

A mellőztetés nem szegte kedvét, és még a nehéz években sem panaszkodott. A tudomány művelését élethivatásnak tekintette. Nem tagadta, hogy témaválasztását érzelmi szempontok is motiválták. Bocskai István esetében a Lónyai utcai református gimnáziumból magával hozott protestáns öntudat, a magyar jakobinusoknál a nagyot akarással szembeni rokonszen, a csángóknál meg a nemzeti határokon kívül rekedtek iránti együttérzés. Tollát azonban nem az emóció, hanem a hívős tárgyilagosság és az elfogulatlan szakszerűség vezette. Amikor forráskiadványait készítette, nem valamiféle előzetes

elképzelés szerint válogatott, hanem a totalitásra törekedett, amikor könyveit és tanulmányait írta, a klasszikus történész hagyományokhoz igazodva a "hogy is történt tulajdonképpen" válaszolta meg. A tudomány mindig új forrásokat tár fel és a lezárt múlthoz mindig új nézőpontból közelít. A jövő történész nemzedékei számára azonban minden bizonnyal átélhetően lépcsőfok lesz mindaz, amit Benda Kálmán a 17. és 18. század magyar történelméről publikált.

A történész az utókor számára műveiben él tovább, de a kortársak szerencsésüknek mondhatják, hogy magát az embert is ismerhették. A sokoldalú, fáradhatatlan, önzetlen és kedves személyiséget. A magyar történettudomány utazó nagykövetét, aki éppúgy otthonosan mozgott Bécsben és Párizsban, mint Pozsonyban és Kolozsvárott. A tudományos közélet tapasztalt irányítóját, aki bölcs mérsékletével a kusza helyzetekben is mindig eligazodott és eligazított. A népfőiskolák és a tudományos ismeretterjesztés megszállottját, a rádió történész műsorainak legkedveltebb szereplőjét. A sokat próbált és sokat megélt kiegyensúlyozó személyiséget, aki ellentételtől szabadult világunkban, tekintet nélkül politikai, nemzeti és vallási hovatartozásra, mindig az értéket és a tisztességet tartotta egyedüli mércének. A történész társadalomban azoknak, akik ismerték és szerették – és ki nem ismerte és ki nem szerette? – amíg élnek, hiányozni fog.

Diószegi István

BOGYAY TAMÁS (1909-1994)

Bogyay Tamás, aki 1994. február 8-án hagyott itt bennünket, 1909. április 9-én született Kőszegen. Két világ határán: akkor a Dunai Monarchia osztrák és magyar karéjának ölelkező végvidékén, utóbb – alig 40 évre rá – Kelet és Nyugat zord választóvonalán. Mind a Monarchiát, mind a Vasfüggönnyet öröklétűnek szánták. Bogyay Tamás mindkettőjüket túlélte. Életének 85 esztendeje a magyar tudomány és kultúra szolgálatában telt: 1945-ig Magyarországon, 1981-ig Münchenben, attól kezdve pedig a szülőföld és a befogadó ország közötti megosztásban. Nem ritka embersors a XX. század dunatáji elitjében.

Bogyay művészettörténésznek indult, de nem kerülhetett ki anyai nagyatyjának, a századfordulón az Országos Levéltárt vezető Pauller Gyula szellemi hatása alól sem. Hovatovább rádőbent, hogy minden "történet" – legyen az művészettörténet, családtörténet, gazdaságtörténet, vagy társadalomtörténet –, közös nevezője a *Történelem*. S azon belül az Ember, aki e történelmet megéli. Az ember történelmi kivetítése pedig a

család és ennek folytatottsága: a genealógia. E felismeréssel jutott el a művészettörténész Bogyay "a szakmához", amely mindahány munkájának bemutató háttérül szolgált.

Középiskoláit a piaristáknál végezte, az egyetemet pedig mint Eötvös-kollégista. Tanárai *inter alia* Domanovszky Sándor, Szekfű Gyula, Eckhardt Ferenc és Moravcsik Gyula voltak. Francia, német és olasz tanulmányutak terelték a nemzetközi művészettörténet felé. Mindhárom nyelvet egyforma eleganciával beszélte, cikkeit is eredetiben írva, elkerülve így a fordítások megannyi kisiklását. Ösztöndíj nyertesként került 1933-ban a berlini *Collegium Hungaricum*-ba, majd 1934-ben Rómába.

Pályafutását Zalaegerszegen kezdte, ahol a középkori műemlékvédelmet tekintette fő feladatának. Hamarosan rádöbent ama kutatói egységre, amely a Délnyugat-Dunántúlt a szomszédos Kelet-Szlovéniával és Észak-Horvátországgal egyetlen kultúrtömbbé avatta. E nézetének a *Dunántúli Szemlé*-ben adott hangot, 1945 után pedig a *Deér József* szerkesztette *Új Magyar Ut* hasábjain. Ez utóbbinak kötdésében telepedett le

Münchenben. Átfogó történetiszemléletével nemzetközi dicsőséget és elismerést szerzett a magyar tudományosságának. Politikával sohasem foglalkozott. Világnézeti elkötelezettsége viszont félreérthetetlenül sorolta egy keresztény, magyar és demokratikus életszemlélethez. Messze fölötté állott a külföldön sem ritka magyar egyenetlenkedéseknek, miértis éppen őreá bízták a Münchener Magyar Intézet tudományos vezetését, amit 1962-1969. között példamutatóan látott el.

Közel félszáz műve közül említsük: *Lechfeld. Ende und Anfang* (München, 1955); *L'homme de l'Occident en face des incursions hongroises* (Modena, 1966); *Stephenus Rex* (Wien,

1975); *Grundzüge der Geschichte Ungarns* (Darmstadt, 1977); *A Szentkorona mint a magyar történelem forrása és szereplője* (Wien, 1983) és első ismét Magyarországon megjelent művét, amelyet olyan örömmel élt meg: *Magyarország története távlatból*. (Budapest, 1993). Ezenkívül mintegy 300 szakcikk, előadás, könyvismertetés, vagy lexikális címszó fémjelzi életművét.

Hazai földbe temették: április 9-i születésnapján, Badacsonyan. A *Turul* szerkesztői és olvasói meghatott emlékezéssel búcsúznak Bogvay Tamástól.

Vajay Szabolcs

KÖNYVISMERTETÉSEK

Zsigmondkori oklevéltár III. (1411–1412). MÁLYUSZ Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette BORSA Iván. Budapest, 1993. Akadémiai Kiadó, 869 lap, ISBN. 963 05 6448 3

A Zsigmondkori oklevéltár első és második kötetének megjelenését (1951, 1956 és 1958) követő ismertetések egyöntetűen kiemelték e vállalkozás epochális jelentőségét. Mályusz professzor ugyanis olyan közlési módszert dolgozott ki és alkalmazott sikeresen, amely reményt nyújtott arra, hogy a magyar medievisztika belátható időn belül leküzdhesse a továbbfejlődését egyre inkább fékező lemaradást a forrásfeltárás területén. Mályusz professzor ösztönösen ráértett a kor kiválmára, amikor Fejérfatáky múlt századi kiadási koncepcióját egy hosszú korszak újszerű oklevél-corporusának megteremtése irányában módosította. A második világháború utáni évtizedek osztrák, szlovák és román edíciós törekvéseinek ismeretében a magyar történettudomány – véleményem szerint – ma már tudatosan és sürgősen vállalnia kell a középkori Magyarország oklevél-corporusának összeállítását, vagy pedig le kell mondania a térség medievisztikájában elfoglalt központi helyéről, hogy ezután a szomszédok többé-kevésbé hiányos oklevél-corporusaira utalva végezze munkáját. Györffy György eredményes fáradozásai legrégibb okleveleink kritikai kiadása körül, az Árpád-kori királyi oklevelek Szentpétery Imre által kezdett kritikai jegyzékének befejezése Borsa Iván által, Kristó Gyula ígéretes kezdeményezése az Anjou-kor corpusának elkészítésére biztató jelek arra vonatkozóan, hogy a magyar középkorkutatás munkásai felismerték e feladat halaszthatatlanságát és vállalják is az országos corpus összeállításának terheit.

Ennek a várva várt országos corpusnak fontos alkotóeleme a Zsigmondkori oklevéltár. S ezért lehet hálás Borsa Ivánnak a középkori magyar história minden művelőjé, hogy Mályusz professzor halála után folytatta a Zsigmondkori oklevéltár munkálatait. Ezáltal ugyanis, akárcsak az Országos Levéltár családi levéltáraiban őrzött középkori anyag regesztázására évtizedekkel korábban indított vállalkozás esetében, újból megóvta a magyar történetírást attól, hogy tudományos torzónak száma további befejezetlen vállalkozással szaporodjék.

A Zsigmondkori oklevéltár több évtizedes megszakítás után most megjelent harmadik köteté már csak két esztendő (1411–1412) anyagát öleli fel 3209 regeszta alakjában. Ezeket éppen úgy az edíciós munka gondossága és az információk gazdagsá-

ga jellemzi, akárcsak a korábbi köteteket. A középkori Magyarország teljes élete van jelen a kötet lapjain a maga sokszínűségében. Ma már szükségtelen felhívni a figyelmet e kiadvány nélkülözhetetlen voltára, akár a családtörténet számára is. Ezért erre a továbbiakban kísérletet sem teszek, hanem megjegyzéseimet azokra a kérdésekre korlátozom, amelyekben az örömdetesen szaporodó magyar regeszta-kiadványok kapcsán a kutatóknak ajánlatos lenne mielőbb egyöntetűsége jutniok.

Nincs olyan tökéletes módszer, amelyet több évtizedes munka rendjén ne lehetne tovább finomítani. Ezt érezte Borsa Iván is, amikor e kötet szerkesztése során néhány módosítást vezetett be az előző kötetek gyakorlatába, anélkül azonban, hogy ezek Mályusz professzor elképzeléseinek lényegét megváltoztatták volna. Ezekkel az újításokkal és az eredeti koncepciónak a korábbi ismertetőik által is érintett néhány kérdésével kapcsolatosan kívánok az alábbiakban véleményny nyilvánítni.

Teljes mértékben helyeselhető az új szerkesztő állásfoglalása az oklevéltárba felveendő iratok körének további bővítése mellett és a regesztákba bekerülő adatok szelektálása ellen. Azok a terjedelmi szempontok, melyek Mályusz professzort az ötvenes években álláspontra kialakítására készítették, ma már lényegesen kisebb súllyal esnek a latba. A kiadvány elindítója még 1980-ban is óvta a későbbi kötetek szerkesztőit attól, hogy „engedjenek bizonyos vélt levéltári érdekeknek”, azaz hogy „ne csak az érdemleges oklevelek nyerjenek helyet a következő kötetekben, hanem egy-egy sor erejéig valamennyi oklevél”. Ma azonban már többnyire úgy látjuk, hogy valóban kívánatos lenne a középkori Magyarország teljes iratanyagáról, a tudományos kutatás szempontjait érvényesítő, tehát a lényeges és lényegtelenebb információkat szétválasztó oklevéltár mellett olyan levéltári érdekű nyilvántartás elkészítése is, mely minden fennmaradt középkori iratot regisztrálna. Egy ilyen tervnek azonban jelenleg aligha van realitása. Nemcsak azért, mert szűkölködünk szakemberekben, hanem mert egyelőre hiányzik az együttműködési készség szomszédjaink történetírói körében, ami pedig nélkülözhetetlen feltétele egy ilyen nagy feladat sikeres megoldásának. Egyetlen járható útnak tehát csak az országos corpus megteremtése marad

számunkra. Tudomásul kell végre venni, hogy szomszédainkat csak a saját államuk jelenlegi területére vonatkozó forrásanyag érdekli, és az egykori Magyarország egészének kutatása csupán a magyar medievisztika vizsgálódási területe.

Az 1918-as határok úgy szabdalják szét a régi történeti forrásanyagot, hogy mindegyik szomszéd állam gyűjteményeiben bőven akad számára érdektelennek vélt, más országok területére vonatkozó oklevél. Ahhoz, hogy a szomszédos népek a középkori magyar államban eltöltött évszázadaikat a jelenleginél tárgyilagosabban ítélhessék meg, lehetővé kell tenni történészeik számára, hogy múltjukat az egykori keretekbe helyezze vizsgálhassák. Nem hiszem tehát, hogy a magyar történettudomány kitérhetne a középkori (szerintem 1542 előtti) magyar állam teljes okleveles anyaga feltárásának valóban óriási feladata elől. Erre pedig egyetlen lehetősége még igen hosszú ideig egy regeszta formában megszerkesztett országos corpus marad. Legfeljebb erre ha futná a szakértelem és az anyagi erő. Ennek a corpusnak pedig, lehetőség szerint, minden okleveles emléket fel kellene ölelnie, hiszen – legalábbis az egykori ország keleti feléből nézve a dolgokat – a forrásokban szegény hódoltság területek vagy Erdély régebbi múltjának kutatói számára néha olyan iratok jelentik az egyetlen nyomot, melyek pl. a Dunántúl és a Felvidék vonatkozásában valóban figyelmen kívül hagyhatónak minősíthetők. Az Országos Levéltár DL és DF gyűjteménye egy ilyen vállalkozás révén válhat majd a magyar medievisztika élesztő kovászává, valóságos forradalmasítójává. Szerintem edíciós tevékenységünk a korszerű reprodukciós technika és a regeszta-művek összekapcsolásával mozdíthatja ki a kátyuból forrásfeltárásunkat. A regeszta-művek ugyanis elsegíthetik a kutatót az őt érdeklő oklevél reprodukciójához addig is, amíg az integrális szövegközlések felzárkózhatnak az igényekhez. Oklevéltárak közzétételében már bizonyára számíthatunk szomszédaink közreműködésére is, saját területüket illetően. Nekünk is érdekünk tehát, hogy segítsük szomszédaink edíciós munkáját a minél teljesebb tájékoztatással. Örvedetesnek tartom, hogy az új Anjou-kori oklevéltár szerkesztői hasonlóan ítélik meg a teendőket és – ha az eddig megjelent kötetekből jól következtek – szintén a teljes fennmaradt okleveles anyag feltárását vallják feladatuknak.

Örömmel üdvözölhető az új szerkesztőnek az a törekvése is, hogy a nyomtatásban már megjelent okleveleket „a rövidítési kényszer görcsétől mentesen” regesztázza. Ebben a tekintetben jó lenne a következő kötettől kezdődően tovább csökkenteni a kiadatlan és a kiadott oklevelek regesztái közötti különbséget olyan értelemben, hogy a személy- és helyneveket, illetve a tartalom legfontosabb elemeit ez utóbbiak is tartalmazzák. A nyomtatásban már megjelentek regesztáit főként az eredeti latin szövegrészleteknek, a peres eljárás időpontjai felsorolásának, lényegtelen mozzanatok stb. megemlégtetésének elhagyása kellene megkülönböztesse a kiadatlan oklevelek regesztáitól, különösképpen a belföldi oklevéladók szövegei esetében. Gondolni kell arra, hogy szomszédaink növekvő edíciós tevékenysége következtében egyre inkább szaporodni fognak az olyan közlések, amelyekhez a magyarországi kutatók nagy nehézségek árán, vagy sehogyan sem juthatnak hozzá.

A fentiekből következik, hogy az ismertetés írója az új szerkesztőnél is határozottabban foglal állást a kiadványnak azzal a korábbi gyakorlatával szemben, mely információ-kategóriákat említésre érdemesneként kirekesztett a regesztákból. Véleménye szerint, legalábbis kiadatlan oklevél esetében,

a regesztának a személyek nevét, tekintet nélkül társadalmi súlyukra, minden megkülönböztetés nélkül tartalmaznia kell. Szolgák, jobbágyok, köznemesek esetében sincs helye a nevek közötti válogatásnak.

A határjárások kivonatolásával, magyarra fordításával, bizonyos elemei kiemelésével, mások elhagyásával sem lehet egyetérteni. Álláspontom szerint a határjárásokat teljes terjedelmükben és eredeti nyelvükön kell belefoglalni a regesztákba. Megjegyzendő, hogy ebben a kötetben található olyan jegyek, amelyek arról árulkodnak, hogy Mályusz professzor is foglalkozhatott korábbi eljárása felülvizsgálatának gondolatával. Egyes határjárásokat ugyanis már nem fordított vagy kivonalt, hanem teljesen és eredeti szövegében adott (Pl 1733, 2232. sz.)

Mályusz professzor a Zsigmondkori oklevéltár historiájában (Századok 1982) maga emlékezett meg arról a vitáról, mely a kivonatok készítésének módjáról közte és lelkes munkatársa, Fekete Nagy Antal között folyt. Arról volt ugyanis közöttük szó, hogy a kivonatot a szövegrendjében haladva, az író gondolatmenetét követve „fényképszerűen” kell-e megszerkeszteni, vagy pedig „a mai ember logikája szerint”, és az oklevél lényegének összefogásával azt kiemelni, „ami a mai történész számára fontos”. E kérdést Borsa Iván is felveti, de maga nem nyilvánított határozott álláspontot. Nézetem szerint mindkét említett eljárásnak van jogosultsága, de csak a maga helyén. A terjedelmes ítéletlevelekben, összekuszált szerkezetű periratokban valóban csak „fényképszerű” eljárással biztosítható az adatok gyors visszakeresése az eredetiben. Az oklevelek többségében, az átlagos terjedelmű iratok esetében azonban „a mai ember logikája szerint” való kivonatolás teljesen kielégítheti a kutatói igényeket, egyben elősegíti a világos áttekintést és jelentős helymegtakarítást eredményez. Szükségtelen tehát a kettő közül bármelyik megoldást kizárólagossá tenni a regesztázás során.

Az oklevéltár első kötetének külföldi ismertetői közül többen kifogásolták, hogy e regeszták nem latin nyelvűek. Erre még maga Mályusz professzor megadta a választ, mellyel ma is egyetérthetünk. Különösen, ha a latin nyelvismeretnek az ötvenes évek óta is feltartóztathatatlan összeszűkülésére gondolunk. Ma már a történészek szélesebb köréhez is csak ezzel a kétnyelvű módszerrel juttathatók el a középkorra vonatkozó friss információk. Nézetem szerint a regeszták nyelvvel kapcsolatosan csupán az a vitatható kérdés, hogy a szélesebb körű informálás csak a magyar és a latin nyelv ilyen egybekeverésével érhető-e el? Nem a regeszták kétnyelvűsége ellen szólok, mert ez elkerülhetetlen, hanem a jelenlegi gyakorlat által létrehozott nehézkes öszvényelvezetet kifogásolom. Kívánatos lenne a latin szavak, egész szövegrészek beékelését a magyarul kezdett és megszakítások után így is végződő mondatokban ezután csak a tényleg elkerülhetetlenül szükséges esetekre visszazorítani. A mostani gyakorlat éppen a latinul gyengén vagy egyáltalán nem értő olvasók számára nehezíti meg a szöveg megértését, akikért pedig létrejött ez a közlési mód. Tapasztalatom szerint ez a nyelvezet az említett olvasókat valósággal elriasztja e kötetek forgatásától. Magam a kétféle szövegrészek szétválasztásának vagyok a híve. Jobbnak tartom, ha a pontosítást szolgáló latin szövegrészek a mondatokban zárójellel elkülönítve kerülnek a tartalmukra néhány szóval utaló, kivonatos magyar fordítás mögé. Így biztosítható, hogy a mondat épkezláb szerkesztmény maradjon és az érdeklődő mégis hozzájuthasson a forrás eredeti

szövegéhez. Pontosan fordítható egyes latin szavak és kifejezések esetében kerülni kellene a zárójelben való közlést, hacsak valami különleges érdek azt nem kívánná.

Némileg a latin nyelvűséggel függ össze néhány apróbb megjegyzésem a kelezések regesztázásával kapcsolatban. Kifogásolhatóan tartom a kiadványnak azt az eddigi gyakorlatát, hogy a szövegekben, főként a peres iratokban előforduló dátumoknak nem adja meg az eredeti latin szövegét is, hanem az ünnepnap nevét fordítja magyarra. A kutató számára csak a latin szöveg biztosítja a kelezés feloldása helyességének ellenőrizhetőségét; az egyházi ünnepek magyar fordításával semmire sem megy, ezeket az ünnepeket ma már legtöbbször nem is ismerik időmeghatározóként. Kisebbségi nyelvek teret igényel, ha a regeszta szövegébe a kelezés a mai naptár szerint kerül be és ezt a latin dátum követi rövidített alakban, zárójeltek között.

Feleslegesnek, sőt károsnak vélem azt az újítást, mely a regeszta kelezésének latin változatában csak a határnapként szereplő hétköznapi (feria) esetében őrzi meg az eredeti római számait, de a határnaptól számított nap (dies) sorszámát már arab számjegyre írja át. Minthogy a XV. század közepétől fogva már az eredeti kelezésben is előfordulnak arab számjegyek, ez a most kezdeményezett gyakorlat megfosztaná a magyarországi diplomatikát egy korjelző ismérvtől és akadályozná az arab számjegyek itteni elterjedésének pontos nyomon követését.

Hasonlóképpen megkérdőjelezhetőnek gondolom a latin szövegekben előforduló vulgáris szórványszavak dőlt betűvel való kiemelését a regesztákban, mert megbontja a nyomdai összkép harmóniáját. Minthogy ezeket a szavakat a mutató is tartalmazza, talán jobb lenne ottani kurzíválással jelölni a szó vulgáris nyelvű eredetét. Nyelvészeink azonban bizonyára azért lennének a leghálásabbak, ha az oklevéltár mindegyik kötetének végén betűrendes külön szójegyzék (glossarium) tüntetné fel – más diplomatáriumokhoz hasonlóan – a latin szövegekben előforduló, bármely nyelvű vulgáris közszavakat.

Kétségek támadhatnak abban a tekintetben is, hogy vajon az apparátusnak a felhasznált levéltári forrásokról tájékoztató terjedelmes és külön mutatóval is felszerelt fejezete (47–73) jelenlegi alakjában könnyítheti-e meg leginkább a kötet használatát. Talán egyszerűbb és gazdaságosabb lenne az általános mutatóba belefoglalni ezeket a tájékoztatásokat is. A jelenlegi egyszerű címjegyzéknél több haszonnal járna, ha az érdeklődő akár e felsorolásban, akár az általános mutatóban arról is kapna tájékoztatást, hogy az egyes levéltárak anyaga milyen számú regesztában található meg a kiadvány lapjain.

Határozott nyereséget jelent viszont az új szerkesztőnek a megoldása, hogy a regeszták sorszámának a margóra áthe-

lyezésével megszüntette az előző kötetek nyomdai képét jellemző zsúfoltságot. A szövegek áttekinthetősége, a lapok levegőssége jelentős mértékben megkönnyíti a kötet használatát. A nyomdai összhatalom eleganciáját csupán a regeszta-szövegekből valósággal kikiabáló félkövér utalószámok zavarják. Jó lenne, ha a kifogástalan nyomdai munkával jeleskedő Akadémiai Kiadó ezt a felesleges hangoskodást, mintegy szepelőkét a szép arcáról, a következő kötetekben eltávolítaná.

A kiadvány színvonalának további emelését jelenti Borsa Iván több más újítása is. Ezek közül első helyen kell említenem azt a döntését, hogy ettől kezdve minden további kötetnek legyen mutatója. Több kötet összevont mutatózása ugyanis nemcsak megjelenéséig, de később is nehezíti a kiadvány használatát, már csak a bonyolultabb kezelhetőség okán is.

Komoly előrelépést jelent a könnyebb használhatóság irányába a könyvészeti és egyéb rövidítések jegyzékének egyesítése. A kutatóknak nem kell többé különböző jegyzékekben való keresgéléssel vesztegetnie az idejét. Öröndetes újítása e kötetnek továbbá, hogy a könyvészeti adatok között a folyóiratoknál most már feltüntetni az idézett évfolyamon belül a közlemény teljes címét és a szerző nevét is. A szerző nevével pedig a jegyzékben utalás történik a periodikum vagy a gyűjteményes kötet megfelelő helyére.

A Zsigmondkori oklevéltár új kötetét többszörösen is biztató jel a magyar medievisták számára. Megnyugtató az abban a tekintetben, hogy Mályusz Elemér öröksége jó kezekbe került. Borsa Iván eddigi munkássága, gyakorlottsága és személye biztosíték arra, hogy Mályusz professzor vállalkozása folytatódik, színvonala érintetlen marad, megoldásai tovább finomodnak. Tovább élhet tehát egy korábbi műhely, melyben a középkorkutatásnak újabb munkái formálódhatnak. Mindez reményt nyújt abban a tekintetben, hogy a középkori Magyarország oklevél-corpusának elkészítése, mely a legrégebbi időkre, az Anjou- és Zsigmond-korra vonatkozóan már eredményeket mutathat fel, nem marad hiú ábrándozás, hanem több nemzedék egymásra épülő, folyamatos, tervszerű munkájával tényleg létrejön. Ebbe a távlatba állítva kell értékelni a Zsigmondkori oklevéltár legfrissebb kötetének megjelenését.

Az újabb kötetek mielőbbi kiadását várva kívánnak erőt a középkori Magyarország múltjának kutatói, magyarok és külföldiek, Borsa Ivánnak a Mályusz-örökség kamatoztatásához. Adottságait ismerve abban is bizakodnak, hogy új munkatársak nevelésével sikerül megalapoznia az 1412–1437 évek anyagának feltárását, a vállalkozás további folyamatosságát és a végső majdani elérését.

Jakó Zsigmond

Diplomata Hungariae Antiquissima. Volumen I, 1000–1131. Edendo operi praefuit Georgius GYÖRFFY. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1992. in-4° – 544 oldal, 6 facsimile képtábla 15 felvétellel; ISBN 963 05 4953 0

Igényes kiadvánnyal és rangos szerzővel lép a szakmai közönség elé a Magyar Tudományos Akadémia: a legrégebbi eredetiben ismert magyarországi oklevelek, levelek és iratok kiadásával és a pecsétek ábráival. Az "Antiquissima" megjelölés az 1000–1196 közötti, azaz jobbadán a királyi kancellária megindultát megelőző időszakot fedi, amelynek az 1992-es kiadási évszámmal 1993-ban megjelent első kötet, az 1131-ig – azaz tíz uralkodónk

országlására – terjedő szakasza, 157 tételt és két – összesen 15 további felölöl – függelékkel mutat be.

Szenteljünk néhány szót e több mint 30 évi ernyedetlen munka eredményeként előállított mű létrejötté történetének. – Fejér György 1829-ben indult monumentális okmánytára óta a legrégebbi okleveles anyag nem kerülhetett be egy fejlesztett, gyarapított, vagy javított kiadásba. A teljes okleveles anyag-

nak nemzetközi igényű szinten való új bemutatása nyilván meghaladja egyetlen szakember munkaerejét, s így Györfly György is neves kutatókkal vette magát körül: Borsa Iván, Hervay Ferenc és a munka megindultakor még közöttünk élő Kumorovitz Bernát és Moravcsik Gyula nagy tudományú professzorokkal. Az egységes irányítás és a megvalósítás mindazonáltal Györfly érdeme, míg a használhatóságot messzeemenően megkönnyítő két – személyi és tárgyi – index Fehértói Katalin és Déri Balázs hozzáértését dicséri (473–515, illetve 516–538 oldal).

A 157 + 15 tétel különböző történeti emlékek sommájából adódik: adományok, alapítások, kiváltságolások, megerősítések, misszilis levelek, intések, pecsétek... Ez utóbbiak, Péter és Salamon királyok ólombulláinak, valamint András, Béla, László és Kálmán királyaink pecséteinek, illetve I. András billogjiainak összefűzésével első ízben jelennek meg gyűjteményesen.

Ugyanezt a gazdagságot tükrözi a kibocsájtók listája is (468–472. oldal), holis az említett királyokon kívül Gizella királyné, 9 pápa, öt császár, két bizánci basileus, három velencei doge, számos hazai és külföldi egyháznagy – pápai legátusok, érsekek, püspökök, apátok – mellett világi méltóságok és külföldi előkelők, sőt városi közösségek – Trau, Spalato, Pisa – is szerepelnek.

A történeti politikai főtéma mellett olyasmikről is szó esik, mint a Szent István alapította zarándokházak, vagy a korabeli Európa távolsági kereskedelmét is szolgáló jeruzsálemi zarándokút. – Nem maradnak figyelmen kívül a tárgyalt korszakra vonatkozó kései hamisítások sem, amelyeket éppen a második függelék nyolc tétele sorol fel.

Területileg az ország terjeszkedése irányadó, azaz a XI. század végétől kezdődően a Száván túli horvát, „moesia” (boszniai) majd a dalmát társország is.

Az igényes és korszerű módszert követve említi mindegyes tárgyalt emlék netáni korábbi kiadását is, felsorolja esetleges szakirodalmát, szükség esetén kritikai jegyzetekkel helyesbít, illetve magyarázatokkal lát el. A szakirodalmi körütekintés fokozott gondosságról a bibliográfia 662 tétele tanúskodik (441–466. oldal).

A mű teljes szövege latin nyelvű, vagyis a középkor szakmai kutatóinak bárhol hozzáférhető. Ugyanakkor nem hanyagolja el a görög/szláv térséggel adódott hajdanvolt magyar kapcsolatokat sem, amelyeknek külön indexe (539. oldal) szintűgy említendő. – Ezekután abban kell bízunk, hogy az *Akadémiai Kiadó* serényen fogja szorgalmazni a mű külföldi szakmai terjesztését.

E kiadvány önmagábanvaló értékén túl, *hic et nunc* felvetjük a kérdést, mi is lenne a mű genealógiai/sigillográfiai kötődése? – A választ akként fogalmazhatnánk, hogy elengedhetetlen alapanyag az oly fájón hiányzó magyar *prosopográfia* létrehozásához. Ez az újmódi tudományág már számos alapvető kiadvánnyal csatlakozott a genealógiai felmérésekhez.* Lényege: az összefüggő leszármazások kialakulta előtti töredékes egybetartozások lajstromozása, amiből ha egy folyamatos leszármazás nem is pontosítható, de a „társadalmi bölcsők” behatárolása mégis kiderülhet, a társadalomfejlődés alaposabb ismeretét elősegítendő. Az itt tárgyalt *Antiquissima* anyaga mellett a prosopográfia felölelheti még a krónika- és gesta-szövegek utalásait, sőt a családi hagyományokat is. E lélektani hármának hol okiratilag adatolt, hol meg csak öntúlértékelt tükrözéséből végeredményként mégis kitűnhet az a bűvópatak szerű folyamat, amely rávilágít a társadalomalakulás szinte törvényszerű folyamatára, amely minden nemzet, illetve minden *potestas*, *genus*, vagy struktúra felködlő körvonalaiából következtetni enged az előidők nemzetformáló és államalkotó dinamikájára.

Íme hát genealógiai vonatkozása ennek a történelmileg és politikailag mindenképp elsőrendű forráskiadványnak, amelyért hála és elismerés jár Györfly Györgynek és mindahány munkatársának.

* Néhány alapvető kiadvány:

– J.R. Martindale (szerk.): *The Prosopography of the Later Roman Empire*, I–III. (260–641); Cambridge University Press, 1971–1992;

– J.-C. Cheynet et J.-F. Vannier: *Etudes prosopographiques*; Publications de la Sorbonne série „Byzantina Sorbonensia”, N° 5, Paris, 1986;

– E. Trapp (szerk.): *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, futó sorozat, jelenleg 9. köteténél (P-betű);

– E. Hlawitschka: *Franken, Alemannen, Bayern und Burgunder in Oberitalien (774–962)*, „Forschungen zur Oberrheinischen Landesgeschichte”, Bd. VIII., Freiburg im Breisgau, 1960.

és egy, az Egyesült Államokban 1979 óta kiadott évnegyedes egyetemi folyóirat:

– „Medieval Prosopography”, Western Michigan University, College of Arts and Sciences, Medieval Institute Publications; Kalamazoo, MI, 49008–3801, USA.

Vajay Szabolcs

Steven TÖTÖSY de Zepetnek: A Zepetneki Tötös család adattára Records of the Tötös de Zepetnek Family; József Attila Tudományegyetem, Történeti Segéd tudományok Tanszéke, Szeged, 1993; sokszorosított és kötés: Academic Printing and Publishing, Edmonton, Alberta, Canada; in-8°, 280 oldal, 91 képmelléklet (ebből 10 színes); megjelent 300 példányban; ISBN 963–481–914–1.

Minden emigráció kettős tudattal párosul: az odahagyott és a befogadó haza átfedő képzetével. Mihelyst e kettősség megszűnt – két, három nemzedék kérdése – megtörtént a beolvadás: új társadalmi helyzet állt elő. – Az átmenet nehéz korszaka az úttörőknél – példája a délamerikai conquistádorok, vagy az északi puritánok – éppannyira vajúdó folyamat, mint az utóhullámként érkező „allúviális emigráció” esetében, amely

politikai, vallási, vagy gazdasági törések eredőjeként sodródik egy másik világba, új társadalmi közegbe. E folyamat gyűjtőpontjában egy öntudati kérdés áll; a hajdanvoltak megőrzésének, avagy a végleges szakítás törésének választója.

E társadalmi szükségszerűséget példamutatón tükrözi Tötös István családtörténeti munkája. Kanadában írta, Szegeden adták ki, Edmontonban nyomták, szövege váltakozón ma-

gyar és angol, 91 illusztrációja pedig a magyar archetypusok ismert orcái mellett bemutatja az összeházasodások nyomán adódott azonos szintű, külső párhuzamokat is. – Mindez nemcsak a családtörténet, hanem a társadalomalakulás jeles dokumentuma is, amaz új gyökérverésnek számító véghatár esetében, ami egy elhatározott emigráció.

Maga a történet egyszerű: emberi megközelítése egy, a világtörténet sodrában találompróbnának tekinthető magyar köznemesi család sors-vetületének. – A hajdanvolt magyar társadalom tárházában ilyen család tizezrével akad, ezrével élte túl a XIX. század történelmi váltását és százával emigrált a honelhagyás XX. századi közel félmillió állagában.

Csak kevesük őrizte meg a „Tudatot”, – az identitást – mert csak kevés Tötösy István akadt közöttük, aki a felmérést vállalta volna. Hála jár neki ezért és elismerés; nemcsak családjától, hanem a magyar társadalomkutatás tudományszakától is.

Miről szól ez a tanulmány? – Bemutatja a Tötösy nevű családokat, függetlenül az összekapcsolás lehetőségétől, azaz mindahány névviselőt 1358 és 1587 között. Ennyiben a mű prosopográfiai jellegű, aminek fontossága messze nem elhanyagolandó. – Az említett két dátum előbbje a név első feltűnését, az utóbbi pedig az egyik névviselő ág címerszerzését jelzi, vagyis a magyar nemesi társadalomba való beüzülésüket. Zepethneki Tötösy György és gyermekei II. Rudolftól 1587. február 22-én Prágában kelt címeres nemeslevelet nyertek. – A magánkézen fennmaradt eredeti hártya és épen maradt függőpecsétje a kötet színes műmellékleteinek egyike.

Ezzel indul a tulajdonképpeni családtörténet, amelyet a mikrobiográfiák hol anekdotikus, hol pedig történelem-illusztráló sorozata társadalomtörténetét avat: embersorsok 1848/49, 1914/18, 1939/45, vagy 1956 forgatagában, illetve az e határ-dátumok térközét kitöltő „politikai divatok” – Abszolu-

tizmus, Kiegyezés, Milléneum, Trianon, Horthy-korszak, összeomlás, hiú remények eltiprásának – egyes szakaszaiban.

További járuléka e sorozathoz: az emigráció. Ezzel „tör be” az új társadalmi elem az eladdig homogén összképbe. Az élet rendje, a kanadai házasságok révén, angol eredetű, szintűgy emigráns családokkal hoz létre többszörös kapcsolatot: Grant, Squire, Barting, Toms, Smith... Ám nem hanyagolja el a szerző a Magyarországon maradt, illetve a még az emigráció előtt létrejött oldalági kapcsolatokat sem, amelyben a hajdanvolt köznemesség csakúgy részletetett – Ötömösi Szirányi, Vittnyédy, Seregély – mint a feltörő polgári elem: Haidekker, Bíró, Daempf és így tovább. Megannyi értékes rögzítése oly mostohán kezelt polgári genealógiáinknak.

Függelékül egy névazonos – már kihalt – *bene possessionatus* család is bemutatásra kerül az onomasztikai körkép keretében: az Egyházasfalvi és Bástifalvi Tötösyek, akiknek kötődése a hason szintű Fánchy, Spissich és Vigyázó családokkal mutatható, inter alia, ki.

Mind ehhez számos illusztráció. Az ilyenkor megszokott díszmagyaros ősök és fogatfelhajtós kúriák helyett a magyar nemesi zöm olykor szemérmesen kendőzött, valós képeit pillantjuk meg: a XIX. század merev „családi felvételeit”, a kisvárosi lakóházakat, egy-egy szerényebb úrilakot, az ünnepi asztal körül poharazó családot... Az életet. Az illúziók aranyfüstjét levetkező társadalmat.

Ha e jeles kiadvány itt-ott talán igényelhetne némi adat-egészítést, vagy pontosítást, Tötösy István műve mindenképp példás útmutató egy mai családtörténet módszertanához. Az emigrált családok tekintetében pedig kétségtelven úttörés.

A bibliográfia és az átnézett levéltári anyag 171 tétele szintűgy tükrözi a körültekintő előkészítést.

Vajay Szabolcs

„Erdélyi Történelmi Adatok”, az Erdélyi Múzeum kiadása,
Kolozsvár 1993. VI. kötet 1. füzet: Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603–1678.
Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi WOLF Rudolf, 100 oldal.

Hatodik kötetével harmadszor lendül küzdelmes útjára az Erdélyi Történelmi Adatok forrásközlő sorozata. Gróf Mikó Imre 1855. évi kezdeményezésére az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában megjelent első szakasza már negyedik kötetével 1862-ben elakadt, hogy a Jakó Zsigmond szerkesztette ötödik kötetel csak 1945-ben éledjen időlegesen újjá. Ugyancsak Jakó Zsigmond neve fémjelzi a negyvennyolc évi kényszerűszünetelés után 1993-ban „harmadik nekifutásra” megjelent hatodik kötetet is. Ennek Wolf Rudolf gondozásában és kommentárjaival megjelent első füzeté Torda város jegyzőkönyvét mutatja be az 1603–1678 időszakból.

Méltó forráskiadványi folytatása a már korábban közzétett krónikák, emlékiratok, oklevelek, országgyűlési végzések, naplók és levelezés felbecsülhetetlen forrásértékű sorozatának.

Említésre érdemes, hogy az új sorozat is mecénási kezdeményezésnek köszönheti létét, Gróf Kornis Gabriella jóvoltából.

A kitűnő mutatóval ellátott első monográfia mindég betűhív, hol magyar, hol latin szövegének mintaszerű bemutatása a Basta-vész utáni Torda újjáéledő városi strukturáját, napi problematikáját és az országos gondok helyi vetületének bemutatását tükrözi; a genealógiák „élet-hátterét”.

Újabb szép példája ez a sorozat ama áldozatos célkitűzésnek, amely az erdélyi magyar forráskutatás távlati koncepciójaként összegezhető. Mind a továbbiak a feltárás nehéz munkáját vállaló szakembereken és az eddigieknél talán kedvezőbb kiadási lehetőségek reménységén múlik. Ennek jegyében várjuk az „Erdélyi Történelmi Adatok” további füzeit.

Vajay Szabolcs

BENDA KÁLMÁN Emlékkönyv – A Tudomány Szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. (szerk.: GLATZ Ferenc) MTA Történettudományi Intézet. Budapest, 1993. 451. oldal. ISBN 963-8312-02-5

Dr. Benda Kálmán akadémikus 80. születésnapját barátai és tisztelői Emlékkönyv kiadásával ünnepelték. Miként ilyenkor szokásos, a legkülönbözőbb szakmai témákkal hódoltak a sokoldalú jubilánsnak. Adódik a Benda-Emlékkönyvben a Turul olvasóit érdeklő genealógiai és prosopográfiai téma is:

1.) *Jakó Zsigmond* (Kolozsvár): Csáki Mihály (1492–1572) erdélyi kancellár számozásáról (41–46. oldal).

A Dunántúlon honos Csák nemzetség Kisfaludy ágával törzsközös Mihályi Csáki családnak a kettős királyválasztás után Szapolyai-párton Erdélybe került ágának bemutatása.

2.) *Heckenast Gusztáv*: A Rákóczi-szabadságharc tábornokai (163–174. oldal).

Életrajzi adattár a kuruc-sereg legfelsőbb vezetőségének 27 tagjáról. A főrendiek jelentős számaránya az elit-kutatás

adattárát bővíti, nevezetesen – hogy csak a mindmáig virágzó családokat említsük – az Andrassy, Csáky, Esterházy, Forgách, Károlyi, Mikes és Sennyey életrajzok esetében. Képviselet a bene possessionatus nemesség is, a Bagossy, Bertóthy, Ebeczky, Gyürky, vagy Orosz családok egy-egy tábornoki rangú tagjával.

A miscellanea – kiadványok genealógiai és heraldikai anyagának figyelése és jelzése szakmai tekintetben messze nem elhanyagolandó. E tekintetben az Emlékkönyv közli Benda Kálmán eddigi teljes bibliográfiáját is (1935–1993), amely szintén figyelmet érdemel (415–451. oldal; Soós István összeállítása).

Vajay Szabolcs

STEINER, Jörg C.: Das Feldpilotenabzeichen. (A Táborigilóta-jelvény.) Edition S. and H. kiadása Wien 1992. (Militärhistorische Themenreihe, Band 4.) 130 oldal, 37 illusztráció. ISBN 3-901215-05-0

A szerző rövid áttekintést ad az Osztrák-Magyar Monarchia katonai repülésének múltjáról, majd beszámol az 1912-től kezdődő dinamikus fejlődéséről.

A publikációból megismerhetjük a táborigilóták kiképzését, valamint a Táborigilóta-jelvény megszerzésével kapcsolatos előírásokat.

Az osztrák-magyar Táborigilóta-jelvény 1913-as, 1917-es típusai, illetve előállítási (emlék) variánsai – a későbbi készítményekre is tekintettel – részletes bemutatást nyernek.

A kiadvány értékét emeli, hogy összesítést közöl a jelvényt elnyert személyekről is az 1913. március 1. – 1918. szeptember 18. időhatárok között. E névsorban számos a magyar. Az adományozási statisztika rendfokozatok szerinti bontásban is szerepel.

Az anyagot számos fénykép egészíti ki: ú.n. viselési képek, sőt repülőgépek, ezeknek részletei stb.

Sajnálatos a forráshivatkozások hiánya.

Pandula Attila

BORDA ANTIKVÁRIUM – 17. Katalógus. Ajánlójegyzék – Kéziratos emlékek és ritka nyomtatványok XV-XX. század. Borda Antikvárium kiadása Budapest, 1993; gazdagon illusztrált.

Az igényes kivitelű katalógusban több érdekes címereslevél, adománylevél is található. Így a Jabukai Nemeshegyi család, finom kivitelű címereslevele (1837) – V. Ferdinánd – az erdélyi Ványai Teleki Mátyás és fiai, István és Lőrinc címereslevele

(1583) – Báthori Zsigmondtól. E dokumentumok színes képe is megtalálható a különleges anyagokat kínáló katalógusban.

Pandula Attila

TRENČAN, Ludovit: Rady a vyznamená Sloveskej republiky 1939–1945. (A Szlovák Köztársaság rendjelei és kitüntetései 1939–1945.) Záposdoslovenské Múzeum kiadása; Trnava, 1992. 64 oldal, 80 illusztráció. Angol- és német nyelvű összefoglalással. ISBN 80-85556-02-2

Hiánypótló kiadvány, a szakirodalomban eddig alig érintett témáról; a szlovák állam (1939–1945) rendjeleiről és kitüntetéseiről.

A szerző megemlíti valamennyi korabeli elismerést: Pribina Rend, Szlovák Kereszt Rend és Érem, valamint a Katonai Vitézségi Kereszt kitüntetését. Ismerteti a különféle emlékérmeket, emlékkereszteket, katonai jelvényeket. Elosorolja a kitüntetés rendszerének jellegzetességeit, továbbá az úgynevezett szimbólikus kitüntetések is.

E rendjelek, kitüntetések, emlékérmek motívum-kincsében központi szerep jut a XIX. század derekától szlovák nemzeti szimbólumnak számító kettőskeresztnek is.

A kiadvány egyébként gazdag képanyaga – különösen színes illusztrációi – még nyomdatechnikai kivánnivalókat hagyunk maguk után.

Pandula Attila

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

1993. szeptember 28-án nyílt meg Bécs 18. kerülete (Währing) Városházának kiállítóhelyiségében az *Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde* által szervezett „Orden und Ehrenzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie” című jelentős szakmai bemutató. Az Egyesület jelentékeny magángyűjteményekkel rendelkező tagjai állították ki az Osztrák-Magyar Monarchia fontosabb rendjeleit és kitüntetésait, közöttük több egyedülálló példányt és ritkaságot. Különösen a Katonai Érdemkereszt változatainak gazdag sorozata érdemel figyelmet.

* * *

1993. október 2-án nyitották meg a Bécs melletti Deutsch-Wagram Helytörténeti Múzeumában az 1. Osztrák Rendjel- és Kitüntetéstúdmúzeumot. Az intézmény az *Österreichisches Gesellschaft für Ordenskunde* részlege. A megnyitó kiállítás az Osztrák Köztársaság kitüntetésait mutatta be – „Die Bundes- und Landesauszeichnungen der Republik Österreich” címmel.

* * *

1993. október 25-én nyitották meg Budaörsön a Jókai Mór Művelődési Központban *Polgár Mariann* grafikus „Magyar főpapi címerek” című kiállítását.

* * *

A *Magyar Numizmatikai Társulat*, a szegedi *Móra Ferenc Múzeum*, a *Magyar Nemzeti Múzeum* és a *MTA Régészeti Intézete* 1993. október 25–26-án Szegeden „A numizmatika és a társtudományok” címmel tudományos konferenciát rendezett. Több előadó foglalkozott elméleti jellegű kérdésekkel, az egyes történeti segédtudományok kapcsolatával, a tudományterületek rendszerezésével. Pl.: Kállay István: Történeti segédtudományi alapvetés; Pandula Attila: Falerisztika, egy alig ismert történelmi segédtudomány; V. Székely György: Megjegyzések Árpád-kori éremleleteinek keltezéséhez.

* * *

Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata és a *Városi Levéltár* a Diploma Leopoldinum 1703. kiadásának 290. évfordulóján 1993. október 28-án tudományos konferenciát rendezett, ahol a következő előadások hangzottak el: *Farkas Gábor*: A fehérvári jog és a fehérvári jogcsalád; *Gajári István*: Buda sz. kir. város kiváltságlevele; *Ortutay András*: Esztergom sz. kir. város privilégiumai; *Benczéné Nagy Eszter*: Pest sz. kir. város kiváltságai; *Kállay István*: Székesfehérvár sz. kir. város: jogi, önkormányzati és gazdasági kiváltságok; *Pandula Attila*: Buda, Esztergom, Pest és Székesfehérvár sz. kir. városok címerei.

* * *

Az *ELTE Történelem és Segédtudományi Tanszék* és a *Szentpétery Imre Tudományos Diákkör* 1993. november 2-án „Bemutatkozik az ifjúság” címen kilenc egyetemi hallgató tudományos eredményeinek bemutatására adott lehetőséget. Az előadók történeti-, jogtörténeti-, tudománytörténeti-, genealógiai-, egyháztörténeti-, művelődéstörténeti témákat dolgoztak fel.

* * *

Az *Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde* 2. Nemzetközi Rendjel- és Kitüntetéstörténeti kongresszusát 1993. november 26–28. között tartotta Deutsch-Wagram-ban. A hazai és külföldi előadók – közöttük magyar szakemberek is – elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia rendjeivel, kitüntetéseiével kapcsolatos előadásokat tartottak. De szöbakerültek módszertani-, illetve elméleti jellegű kérdések is.

* * *

Január 20-án védte meg *Dr. Engel Pál* a Magyarország világi archontológiája 1310–1457 témakört tárgyaló nagydoktori értekezést. Opponensei *Jakó Zsigmond*, *Kubinyi András* és *Kristó Gyula* professzorok voltak; az ülésen *Györffy György* akadémikus elnökölt. A még az év folyamán kiadásra kerülő mű előzetes bemutatásául *Jakó Zsigmond* professzor magvas és alapos opponensi véleményéből ragadunk itt ki egy-egy értékelő, ill. elvi jelentőségű szakaszt: „A disszertáció komoly nyeresége a magyar medievistikának, alapvető segédkönyve lesz nem csak Magyarországnak, hanem szomszédjai történetkutatásának is. Úttörő vállalkozás, mert új távlatokat nyit a magyarországi archontológia előtt és megteremti a szilárd alapokat a középkor vizsgálatában annyira nélkülözhetetlen személytörténet korszerű felvirágoztatásához. Meggyőződésem szerint komoly segítséget fog nyújtani a szomszéd országok történetkutatóinak ahhoz, hogy a körükben meggyökerezettnél realisabb képet alakíthassanak ki magukban a középkori magyar államról és annak szervezetéről.”

Ezen ígéretes szakvélemény után tegyük szövé *Jakó Zsigmond* egy lényegbe vágó, általános érvényű kijelentését is:

„Úgy gondolom, hogy egyre halaszthatatlanabb követelmény a magyar történettudomány távlati kutatási koncepciója kialakításakor azzal is számolni, miszerint a Kárpát-medence múltjával a magyaron kívül ma már a szlovák, ukrán, román, szerb és horvát történetírás is foglalkozik. Egyelőre talán szomszédaink részéről ebben a foglalatosságban még több az indulati-érzelmi elem, mint a szakértelem, és fontosabb a politikum mint a tudományos megismerés, de talán részben a magyar tudományosságon is áll, hogy mikor következhet kedvező fordulat ebben a tekintetben. Ahhoz ugyanis, hogy szomszédaink történetírása egyáltalán továbbléphetessen és az ősi prioritások vagy történeti jogok bizonyításának védőügyvédjéből a közös múlt vizsgálatának tudományos eszközévé válhasson, a magyar történészeknek – határokon innen és túl – még nagyon sok feladatot kell megoldani. Olyan feladatokat, amiket valójában csak ők tudnak kielégítően megoldani, sőt amelyeket nekik kötelességük megoldani, hiszen vizsgálódásuk főtárgya az 1918 előtt időszakokban mindenkor az egykori Magyarország marad. A történészeknek mindenek előtt vizsgálódása tárgyát kell minél hitelesebben rekonstruálnia. Ez a szomszédokkal közös kutatási tárgy pedig az 1918 előtti Magyarország múltja. Valóban nem lehet szomszédainktól elvárni, hogy a régi Magyarország világi és egyházi szervezetének, politikai elitjének stb. rekonstrukcióját ők végezzék el helyettünk. Az ilyen feladatokra nyilvánvalóan a magyar historikusoknak kell vállalkozniuk. Remélünk, hogy ha a közösek lesznek legfontosabb munkaeszközeink, ha egyaránt hitelesnek tekinthetők a kutatási tárgyak rekonstrukciói, ha nagyjá-

ból azonosak lesznek vizsgálódási módszereink, akkor az értékelésben jelentősen csökkenni fognak a vitás kérdések, szünni fog a gyanakvás, megnő a magyar történettudomány súlya és tekintélye a térségben. Ezek a fenti feladatok tehát magából a tényleges múltból hárulnak a magyar történettudomány határokra inneni és túli egészére; vállalásuk elől historikusaink ha akarnának sem térhetnek ki.

- Nem hiszem, hogy a szerző akárcsak gondolt volna is a fenti szempontokra, amikor értekezése tárgyát kiválasztotta. Bizonyára pusztán a magyar medievisztika szükségleteinek ismeretében dönthetett így. Ez is kellően indokolhatja a témaválasztás időszerűségét és helyességét. A fentiekből azonban talán az is kiderült, hogy e témaválasztás pontosan abba az irányba tett fontos lépés, amerre a magyar kutatási koncepciónak a jövőben tudatosan haladni kellene. A témaválasztást tehát nem csak helyesnek, előremutatónak ítélem, hanem nagyon is kívánatosnak tartom, hogy akadjanak kutatók e kezdeményezés folytatására és készüljön el mielőbb a középkori Magyarország teljes archontológiája.”

Legyen Jakó Zsigmond tapasztalati útmutatása iránytszabó a Kárpát-medence egészének szenvedélyektől mentes és egyedül csak a történeti való kiderítését célzó szakmai kutatá-

sa számára, a térségben közösen élt és tovább élő népek mindegyike javára.

Ezt a nemzetfeletti objektív együttműködést tűzte ki céljául a Turul szerkesztősége is, a jószándékú népek tudományos megbékélésének előmozdítására.

* * *

1994. február 10–22. között a világ számos országának, egyes tagállamoknak stb. címereit, zászlóit bemutató érdekes kiállítás volt látható a Józsefvárosi Galériában, *Balogh László* (Budaörs) magángyűjteményről. A közelmúltban függetlenné vált országok szimbólumai is láthatók voltak e bemutatón.

* * *

Hoppál Dezső győri tervező-építészmérnök, ismert heraldikai gyűjtő folyamatosan közreműködik település és közületi címerek tervezésében. Figyelemreméltó, hogy tevékenységében nagy hangsúlyt kap a klasszikus heraldika, az igényes formanyelv tiszteletben tartása. A napjainkban elburjánzott jószándékú, de sokszor szakmailag sajnós vitatható túltagolt címerek jó ellenpéldái kerülnek ki keze alól.

Szerkesztőségi hírek

Helyreigazítás

A 1993/3. sz. 36. oldalán sajnálatosan lemaradt „A 110 éves Magyar Heraldikai és a Genealógiai Társaság emlékülése” című írás szerzőjének, Radácsi Imrének neve.

Kérjük a szerzőket, hogy ismertetés céljára munkájukat juttassák el a Szerkesztőséghez.

Kérjük T. előfizetőinket, hogy amennyiben a Turul egy-egy számát a naptári év június, illetve december hónapjának végéig nem kapják meg, azt a szerkesztőségnek jelezni szíveskedjenek, mert sajnálatos módon nem minden egyes postázott példány érkezett el a címzetthez. Értesítés esetén az elkallódott számot szívesen pótoljuk.

Kérdezz – felelek rovat

FELELETEK:

Válasz az 1993/5. kérdésre:

Báró *Perényi Imre* (1685–1730) valóban két házasságot kötött. Nagy Iván (IX. 230.) a *Perényi-stemmán* csak a *második* feleséget, gróf *Keresztes Klárát* tünteti fel. Ismeri pedig első feleségét is: Csebi *Pogány Krisztinát*, akinél Imrét harmadik férjként említi (IX. 378.). Krisztina szülei: Csebi *Pogány Menyhért* máramarosi alispán és *Sarmasághy Katalin*; első férje *Ippi és Bélmezei Fráter István* huszti várnagy, † 1703 (Nagy Iván IV. 257.); a második *Dolhai és Petrovai Dolhay György*, † 1708, akitől lánya, *Borbála* született. – Ennek a *Dolhay Borbálának* báró *Perényi Imre*, mint *mostohaapa*, 1708-ban gyámja volt (Turul XI. 1893, 176.). – A kérdező feltételezése tehát helyes volt. Tegyük még hozzá, hogy *Perényi Imre* meghalt *Nagyszőlősen*, 1730. november 13-én, „kora 45. évében” (azaz 1685-ben születhetett). – Említsük azt is, hogy *Imre* második felesége, gróf *Keresztes Klára*, 1730-ban megözvegyülvén, 1732-ben újabb házasságra lépett *Banczai Károly* aranyosszéki köznemesselel. Nagy Iván tud e második házasságról (VI. 219.), de a férj kilétét nem ismeri. *Klára* asszony 1743-ban még élt.

Válasz az 1993/6. kérdésre:

Semsey „Zsófiának” – aki előbb *Jármy Miklós*, majd *Bilkey Miklós* hitvese – keresztneve helyesen: *Júlia*. Apja az *Abaúj megyei Sáczán* birtokos *Semsey György*, aki házassága révén *Erdélybe* származott, feleségül véve báró *Hadadi Wesselényi Krisztinát*, akitől született *Júlia*. – Ezt a *Wesselényi/Semsey* házasságot Nagy Iván csak a *Wesselényieknél* említi (XII. 159. p.); *Júlia* mindkét házasságából gyermektelen. Végrendelkezett (*Nyir-Madán*, *Szabolcs megyében*, 1713. január 19-én.

KÉRDÉSEK

1994/1.

Kik voltak szülei *Ajtics-Horváth Ferdinánd/Nándornak*, aki *Nagyróczén* (*Gömör és Kishont vm.*) 1850 május 11-én halt meg 38 éves korában (r. k.) a *Szász-Coburg hg.* murányi uradalmának főhercezeként?

Családja a XVIII. században *Ipolykeszin* (*Hont vm.*), *Fülek-kelecsényen* (*Nógrád vm.*) és *Szentiványon* (*Nógrád vm.*) volt birtokos; éltek tagjai a *Csallóközben* (*Komárom vm.*), *Vágvescsén* (*Nyitra vm.*) és *Esztergomban* is. Elhagyva az eredeti *Ajtics* családnevet, gyakran csak *Horváth* néven fordulnak elő.

Köszönettel vennék e családra vonatkozó minden egyéb adatot is.

1994/2

Sorkikisfalud (*Vas megye, vasvári járás*) római Katolikus anyakönyvezése 1734-ben indult. – *Hol* jegyezték be *azelőtt* a *Kisfaludon* születetteket, vagyis melyik szomszédos parókiának volt leányegyháza *Sorkikisfalud* 1734-ig? – A község mai neve *Sorkifalud*, amely *Kisfaludon* kívül *Dömötöri* és *Szentléránt* egyesítéséből alakult.

1994/3

Két *Perényi Éva*? – *Szuhányi Márton* helytartósági tanácsos felesége báró *Perényi Éva* (*Pál* és báró *Károlyi Zsuzsanna* leánya). Özvegykét állítólag újból férjhezett volna, *Ibrányi Istvánnal*. – *Ibrányiné Perényi Éva* elhunyt valóban anyakönyvezve *Oroson*: elhunyt 1759 március 11-én *Ibrányban*. Ám erről a második házasságról a *Szuhányi* utódoknak semmi tudomása. – Ugyanarról az *Éváról* van-e tényleg szó?

1994/4

A *Paczolaji Hellenbach* bárókat Nagy Iván műve két helyen is tárgyalja: V. 86–87, pp. és pótkötet 173–274. pp. Úgyszintén a *Magyar Nemzeti Zsebkönyv* I. kötete is. – Mindazonáltal egyikük sem köti össze a családnak címerszerző – már kihalt – felvidéki ágát a még virágzó horvátországi ággal, amelynek ismert leszármazása *Lázár* báróval (1827–1887) kezdődik, aki még a *Nyitra-megyei Pacolajon* született 1827 szeptember 3-án. Kérdés: miként kapcsolódik e *Lázár* a Nagy Iván közölte családfához?

ZUSAMMENFASSUNG

Prof. Iván Bertényi setzt die Bewertung der historischen Hilfswissenschaften in der Periode 1951-1991 fort. Er untersucht die Entwicklung der Paleographie und Epigraphie, die Wichtigkeit des von István Hajnal bearbeiteten allgemeinen Repertoriums und der von Sándor Schreiber zusammengestellte Sammlung betonend. Die altungarischen Kerbschriften wurden von Prof. András Róna-Tas bewertet. Frau Annamária Németh ist die Autorin einer wertvollen sigillographischen Bibliographie, d.h. einer Disziplin, deren Forschungsgebiet und Neuformulierung von dem kürzlich verstorbenen Professor Bernát L. Kumorowitz vervollständigt wurde (siehe Turul XLV, 1951-1991. S. 49-50.), dessen postumes Werk neulich erschienen ist (Turul XLVI, 1993. S. 36.) Eine beträchtliche Zahl sigillographischer Identifizierungen sind dem Prof. András Kubinyi, Dr. Géza Érszegi und Dr. József Holub zu verdanken. Im vergangenen Zeitabschnitt war eher die Kommunalsigillographie bevorzugt; das das Bauerntum betreffende Material ist das Ergebnis der durch Lajos Horváth verrichteten Untersuchungen. Demgegenüber war die Heraldik als "verwünschte Wissenschaft" verpönt. Unter diesen Umständen konnte die letztgenannte Disziplin nur auf die Analyse von Motiven beschränken (z.B. László Magyar: die Vögel; Károly Huszár: die Jagd, usw.), bzw. auf die Zusammenhänge mit den bildenden Künsten (Dr. Dénes Radocsay), mit der Archeologie (János Kalmár), oder mit der Literatur (Dr. Iván Bertényi). Wichtige Einzelheiten waren durch Mária Szentgyörgyi, Ernő Tompos und Péter Nagybákay (Bahnbrecher der Heraldik der ehemaligen Zünfte) analysiert. Seit den 1970er Jahren wurden die früher getroffenen Massnahmen irgendwie gelockert, so kam es das erstmal zur Veröffentlichung des Werkes eines im Ausland lebenden Spezialisten (S. de Vajay, 1973.). Als neue Erscheinung galt die Rückgliederung der Heraldik ins strukturelle System der Wissenschaften mit dem Werke von Frau Éva Nyulászi-Straub, Redakteurin unserer Zeitschrift; die umfangreiche Darstellung umfasst 1173 Wappenbriefe, die im Staatsarchiv aufbewahrt sind. Unter den archontologischen Werken sollen die Studien von Dr. Kálmán Benda, Lajos Gecsényi und Dr. Zoltán Fallenbüchl erwähnt werden, während für die Nomenklatur des öffentlichen Dienstes in der Periode 1848-1980 das Werk weiland des Professors József Bölöny massgebend ist. Was die Studie der verschiedenen Orden anbelangt, hat die Faleristik ihren Spezialisten in der Person von Dr. Attila Pandula, Mitredakteur von Turul gefunden. Er war der Beförderer des ersten internationalen Kongresses, der in diesem Themenkreis zu Keszthely (Ungarn) veranstaltet wurde, infolge der Mitwirkung des Abgeordneten Dr. László Czoma. Damit endet sich die von Prof. Iván Bertényi gegebene Übersicht, die sich zugleich über gewisse Sektoren verwandter Disziplinen ausbreitete, welche mit dem Profil unserer Zeitschrift in keiner direkten Verbindung stehen. Diesem Bereich gehören Studien über verschiedene Insignia (z.B. die ungarische Königskrone), sowie onomastische, vexillologische und numismatische Themen. Das sind Wissenschaftszweige, die glücklich genug waren – zwar nicht ohne Schwierigkeiten und Opfer – die kärglichen Jahre der Verpönung von allen Disziplinen zu überleben, welche mit den Traditionen der nationalen Identität zu tun gehabt hatten.

Dr. Zsigmond Nyáry gibt eine Übersicht seiner im Spätmittelalter auftretenden Familie. Im Laufe voriger Jahrhunderte waren zahlreiche ungarische Geschlechter ihrer eigenen Her-

kunft nicht mehr bewusst. Das soll keineswegs als Zeichen einer Nachlässigkeit betrachtet werden; es ist eher den massiven Zerstörungen im Laufe der ottomanischen Eroberung des Landes zuzuschreiben, wobei Schlösser, Herrenhöfe und Archive in Brand gesteckt, Friedhöfe verwüstet wurden. Diese Umstände haben die Kontinuität und die Traditionen einfach verwischt. Im 17-ten Jahrhundert sollte auch die Vergangenheit dieser Adelsgeschlechter rekonstruiert werden, was in Mangel verlorener Urkunden gelegentlich mittels fragmentarischer mündlicher Überlieferungen geschah, welche manchmal auch durch die Phantasie verschönert waren. Man könnte solche Erscheinungen einfach mit Achselzucken ausser Acht lassen, aber die zeitgenössischen Untersuchungen sind nun bestrebt diese Mängel zu ersetzen, durch Wiederauffindung von vermissten alten Urkunden und die Verwendung neuer Forschungsmethoden. Die Familie Nyáry von Bedegh und Berencs gehört dem ungarischen Uradel, welche vermutlich aus der zur Zeit der ungarischen Goldenen Bulle (1222) neu aufstrebenden gesellschaftlichen Schicht stammt – eine soziale Bewegung, die der Gesellschaft der alten Clans ein Ende bereitete. Dieser Tatsachen bewusst strebten Familientraditionen die Abstammung eines Geschlechts mit einem fiktiven Ahnherrn verknüpfen; in diesem Fall mit einem János (Johann) de Nyáry, der angeblich um das Jahr 1457 leben sollte. Der Autor dieser Studie ist bestrebt diese fromme Tradition seiner Familie zu berichtigen, und mit Erfolg führt er die mit Dokumenten unterstützte Abstammung bis in die letzten Jahrzehnte des 14-ten Jahrhunderts zurück, als die Brüder Petrus, Nikolaus und Stephanus de Nyáry erscheinen, die im letzten Jahrzehnte des 14-ten Jahrhunderts geboren sein sollten. Die jetzt lebenden Mitglieder der Familie – die seit 1655 bzw. seit 1723 den Grafentitel führte – stammen von dem obigen Petrus ab, während die übrigen Familienzweige im Laufe des 16-ten Jahrhunderts den Kriegen und Verwüstungen zum Opfer fielen. Auch Abkömmlinge von Familientöchtern waren damals bestrebt den Familiennamen weiterzuführen, aber diese Versuche waren zum Scheitern verurteilt. Des weiteren legt der Autor eine neulich aufgefundene Urkunde vor, um die berichtigte Genealogie seiner Familie zu unterstützen und die Unklarheiten bezüglich der Abstammung der Familie zu beseitigen.

Márton Szluha gibt eine Übersicht von zwei gleichnamigen und oft verwechselten transdanubischen Familien, welche sich nur nach ihrem Prädikat unterscheiden: d.h. die Familien Káldy von *Alsókáld*, bzw. von *Felsőkáld*. Die erste, die 1266 erscheint, stammt von *militēs castrensēs* ab; die zweite, die seit 1256 bekannt ist, blühte schon damals in verschiedenen Zweigen. Der Autor berichtet die Unsicherheiten der Abstammung und schildert die Geschichte beider Familien. Die Káldy von *Alsókáld* erreichten 1521 den Höhepunkt ihrer Blütezeit; dann führt eine Periode der Dekadenz zum Erlöschen der Familie im 19-ten Jahrhundert. Die nach heutzutage blühende Familie Káldy von *Felsőkáld* hat sich als Erwerber beträchtlicher Landgüter erwiesen, hauptsächlich mittels vorteilbringender Eheschliessungen. Als Zeichen des gesellschaftlichen Aufstieges erhielt die Familie 1581 ein neues Wappen mit geviertem Schild. Die Abstammung beider Familien folgt im zweiten Teil der Studie, wobei auch die im klassischen Werk

von Iván Nagy 1860 veröffentlichten Genealogien beider Familien berechtigt werden.

Frau Zsuzsa Pekár setzt die Geschichte der Familie Haggemacher, dieses alten Bürgergeschlechts, das in Ungarn eine glänzende Karriere gemacht hatte, fort. Nach der Schilderung des bescheidenen Debüts der Familie, widmet die Autorin den zweiten Teil ihrer Studie den Familienstiftern in Ungarn: den Brüdern Henrik (Heinrich, 1827-1917) und Károly (Carl, 1835-1921), die zwar Träger von sehr verschiedenen Charakterzügen waren, haben trotzdem einen gleichen Erfolg in ihrem Leben gehabt. Sie haben miteinander sogar rivalisiert: mittels neuer technischer Erfindungen ist es ihnen gelungen das alte Müllergewerbe – das in Ungarn als ein Überbleibsel aus der Vorzeit galt – erneuern und zum neuen Blüten helfen in der Gestalt einer modernen und wettbewerbsfähigen Industrie. Die Anwendung des Doppelzylinders, des mit Buffer versehenen Plansiebes und die Einführung der Schalmühle sind mit ihrem Namen verbunden. Diese Einrichtungen haben eine Rentabilität ermöglicht, die die rasche Verbreitung des ungarischen Getreides auf dem Weltmarkt zur Folge hatte. Henrik und seine schweizerische Frau, die der Familie Liechti aus Winterthur entstammte, deren Mitglieder seit 1454 nachweisbar durch viele Generationen Uhrmacher waren, haben eine zahlreiche Familie in Ungarn gestiftet. Ohne die im Kindesalter verstorbenen Nachkommen in Betracht zu nehmen, haben sie zehn Kinder erzogen, deren die Mehrzahl sich in die Elite der ungarischen Gesellschaft integriert hatte. Was Károly anbelangt, heiratete er eine Ungarin, hatte aber keine Nachkommen. Henrik beendete seinen Laufbahn als Generalkonsul der Schweiz in Budapest. Das Konsulat hat er in seinem Palais eingerichtet: das Gebäude steht auch heute, an einem wichtigen Pulsader der ungarischen Hauptstadt. Károly hat den Mangel an Erben mit philanthropischen Stiftungen kompensiert, teils in der Schweiz, teils in Ungarn. Die in Winterthur gegründeten Stiftungen existieren auch heute, während jene, die in Ungarn errichtet wurden, sind aufgelöst oder konfisziert worden, im Laufe der vier Jahrzehnte der kommunistischen Wirtschaft im Land. Auch die prachtvoll eingerichtete Wohnung von Károly in einem Wäldchen in der Umgebung der Hauptstadt wurde zugrunde gerichtet. Henrik dagegen ist es 1945 gelungen sein Industrievermögen ins Ausland zu retten, wo es mit Erfolg neugestiftet werden konnte. Die genealogischen Verbindungen der Familie Haggemacher mit Ungarn sind aufrechterhalten geblieben, und werden im dritten Teil der Studie behandelt werden.

"Magyar" als Bezeichnung einer Strassenname oder einer Familiennamen führt uns zur toponymischen Onomastik der sich entfaltenden ungarischen Hauptstadt im 18-ten Jahrhundert. Um das Jahr 1740 ist eine aus Westungarn stammende Familie Unger in der Stadt Pest ansässig geworden und Vermögen gesammelt. Mit der Zeit hat die Familie ihren Namen magyarisiert, indem sie den bisher geführten Familiennamen Unger ins entsprechende ungarische Synonym Magyar übersetzte. Der Strassenname richtete sich nach dieser Namensveränderung. Der Bezeichnung Magyar bedeutet also keineswegs eine deutsche bzw. ungarische Mehrheit der Bewohner, sondern ist die Folge der Namensänderung eines vermögenden Bewohners des Quartiers. Die Familie blühte auch danach in zwei Linien: die erste hat den alten Familiennamen bewahrt, wobei sie teils in Budapest, teils in Deutschland und England wohnhaft waren; während die zweite – genauso wie die Gasse

wo sie wohnte – seit 1861 Magyar hiess und den ungarischen Adel erworben hat. Sie blüht in Ungarn, Deutschland, Kroatien und Montenegro.

Die Rubrik In Memoriam wird diesmal vir kürzlich erfolgten Todesfällen gewidmet. Die ungarische Fachwissenschaft hat in der Person von Pál Filkorn (1910-1993) einen unermüdeten und rigorösen Forscher, einen Kritiker strengen Urteils verloren. Den ungünstigen Verhältnissen von damals zufolge ist sein Lebenswerk unveröffentlicht geblieben, aber durch seine rege und breite Korrespondenz konnten seine tiefgehenden Kenntnisse doch verbreitet werden. Seine Kenntnisse hat er im In- und Ausland einem jeden, der an ihn wandte, wirklich grosszügig zuteil werden lassen. Im Jahre 1985 hat ihn die Internationale Genealogische und Heraldische Konföderation für sein Lebenswerk und für die Beförderung der Wissenschaft mit der Ehrenmedaille für Senioren ausgezeichnet.

Győző Ember (1913-1994) hatte durch lange Zeit den Posten des Direktors des Ungarischen Staatsarchivs inne, in den höchst unheilverkündenden Jahren, wo das Fortbestehen dieser einzigartigen Sammlung nur mit Mühe und Not, manchmal mit Mut, manchmal durch List gerettet werden konnte. Er war den nationalen Traditionen und den dokumentarischen Werten der Sammlung treu ergeben. Seine Persönlichkeit wird von seinem Nachfolger, Dr. János Lakos, Generaldirektor des Ungarischen Nationalarchivs gewürdigt.

Der Akademiker Kálmán Benda (1913-1994) war überall besonders in Frankreich bekannt: er war vertraut mit den Universitätsinstitutionen von Paris, Tours, Orleans, Toulouse und Aix, die seine immer richtige und massgebende Auffassung, seine Analysierung von scharfem Verstand und sein fehlerloses Französisch hochschätzten. Sein Fachgebiet war die Geschichte des ungarischen Protestantismus und den Geschichte von Siebenbürgen in den XVII-XVIII-ten Jahrhunderten, sowie die Periode der Aufklärung. Herr Benda war ein Bahnbrecher der ungarischen Historiker in der Welt, er war "ein reisender Botschafter" von Ungarn. Der Tod traf sich am 13-ten März am Flughafen aus Frankreich zurückkehrend unerwartet. Sein Tod bleibt ein deueruder Verlust im ungarischen Geistesleben.

In der Person von in München verstorbenen Tamás Bogyay (1909-1994) verlor Ungarn einen bedeutenden Historiker. Er hat in allen Zweigen der Geschichtswissenschaft den historischen Kern erkannt. Während der langen Verbannung zwischen 1945-1981 kämpfte er ununterbrochen – auch in der kritischen Periode – um die Verbreitung und Bekanntmachung der ungarischen Kultur. Er hatte das Glück die dynamische Wiedergeburt von Ungarn sein letztes Werk mit dem Titel "Geschichte Ungarns aus der Perspektive" im Jahre 1993 in Budapest erschien. Seine aus 300 Stichwörtern stehende Bibliographie bereichert das Schatzhaus der ungarischen Kultur.

In der bibliographischen Rundschau werden sechs neue Veröffentlichungen behandelt: (1) Der dritte Band (1411-1412) der Urkundensammlung aus dem Zeitalter des Königs Sigismund von Luxemburg. Das ist die Fortsetzung einer monumentalen Dokumentenreihe, die seit geraumer Zeit erwartet, von Dr. Iván Borsa fortgesetzt und ergänzt wurde. Die Sammlung und Veröffentlichung von Urkunden aus diesem Zeitalter wurde 1951 von weiland Prof. Elemér Mályusz in Gang gesetzt. (2) Der erste Band der Diplomata Hungariae Antiquissima (1000-1131) als Ergebnis der fortdauernden Unter-

suchungen im Laufe von drei Jahrzehnten des Akademikers György Györffy. (3) Die Fortsetzung der Siebenbürgischen Dokumentenreihe durch Prof. Zsigmond Jakó (Cluj-Klausenburg). (4) Eine in Kanada erschienene Monographie über die ungarische Adelsfamilie Tötösy de Zepetnek, deren Mitglieder nach zwei Weltkriegen ihr Heimatland verliessen und zerstreut im Ausland leben. (5) Eine faleristische Studie über das erste Emblem der österreichisch-ungarischen Luftstreitkräfte

im ersten Weltkrieg. (6) Ein illustriertes Werk von Ludovít Trancsán über die Ehrenzeichen und Medaillen der ersten Slowakischen Republik (1939-1945.)

Die doppelte Nummer der Zeitschrift (1-2./1994) wird auch diesmal mit der fortlaufenden Rubrik Frage-Antwort ergänzt.

Letztens wird die Festschrift des Akademikers und Historikers Kálmán Benda (1993) analysiert.

TURUL (LXVII) N° 1-2 RÉSUMÉ

Le Prof. Iván Bertényi continue l'évaluation des sciences d'appui de l'histoire pendant la période 1951-1991. Il passe en revue la *paléographie* et l'*épigraphe*, soulignant l'importance du répertoire général préparé par István Hajnal et du recueil des inscriptions hébraïques dû à Sándor Schreiber. Les tailles proto-hongroises ont eu comme interprète principal le Prof. András Róna Tas. – D'autre part, Mme. Annamária Németh fut l'auteur, en 1960, d'une bibliographie raisonné de *sigillographie*, discipline dont l'étude fut entièrement renouée par feu le Prof. Bernát Kumorovitz (voir: *Turul*, LXV, 1951-1992, p. 49-50) et dont l'oeuvre posthume vient d'être publié (voir: *Turul* LXVI, 1993, p. 36-37). Un bon nombre d'identifications sigillographiques se doivent aussi, *inter alia*, au Prof. András Kubinyi, au Dr. Géza Érszegi et au Dr. József Holub. L'époque révolue favorisait surtout l'étude de la sigillographie communautaire; celle de la paysannerie est redevable aux recherches de Lajos Horváth. – En revanche, l'*héraldique* fut durement frappée par l'interdit des „sciences maudites”, devant ainsi se réduire à l'analyse des motifs (László Magyar: les oiseaux; Károly Huszár; la chasse, etc.) ou a ses corrélations avec les beaux-arts (Dr. Dénes Radocsay), avec l'archéologie (János Kulmár) ou avec la littérature (Dr. Iván Bertényi). Certains détails d'importance ont pu être mis au point par Péter Nagybakay, pionnier de l'héraldique des corporations. Dès vers 1970, l'interdit ralâcha, signalé aussi par la première publication en Hongrie d'un spécialiste expatrié (S. de Vajay, 1973). Comme corrolaire de la réintégration de l'héraldique à l'organigramme des sciences „acceptées”, passe la publication, en 1987, du recueil encyclopédique de Mme. Éva Nyulászi-Straub, rédactrice en chef du *Turul*, répertoriant les 1173 octrois armoriés conservés en original aux Archives Nationales. – Parmi les travaux d'*archéologie*, il convient de signaler ceux du Dr. Kálmán Benda, de Lajos Geccsényi et de Zoltán Fallenbüchl, ainsi que pour l'époque contemporaine, la nomenclature ministérielle 1848-1980 due au feu Prof. József Bölöny. – En ce qui concerne l'étude des ordres et des décorations, la *phalléristique* trouva son spécialiste en la personne du Dr. Attila Pandula, co-rédacteur du *Turul*. Il fut aussi le promoteur du premier congrès internationale organisée sur ce thème à Keszthely, grâce à l'accueil du député Dr. László Czoma. C'est là que s'achève le tour d'horizon du Prof. Iván

Bertényi, tout en signalant l'existence d'autres secteurs scientifiques voisins, sans être attachés „en direct” au thémaire du *Turul*, telles les études à propos des *insignia* (notamment la Sainte Couronne), de l'onomastique, de la vexillologie ou de la numismatique. Sciences qui ont réussi à leur tour – non sans grandes peines et sacrifices pourtant – à survivre les „années maigres” de la mise en bas des sciences attachées aux traditions de l'identité nationale.

Le Dr. Zsigmond Nyáry présente la proto-histoire revue de sa lignées. – Plus d'une des souches notables de l'élite hongroise perdirent les coordonnées de leur origine véritable. Point par négligence, sinon à la suite des destructions massives perpétrées lors des invasions ottomanes qui firent flamber châteaux et archives, anéantissant les nécropoles effaçant la continuité et les traditions. – Tout fut donc à reconstruire dès le XVIIe siècle, processus guidé, à défaut de documents, par les traditions orales défaillantes, embellies par l'imagination. La recherche moderne s'efforce donc à remédier à ces carences, profitant des nouvelles découvertes documentaires et mettant en jeu une approche méthodologique plus raffinée. – Les Nyáry de *Bedegh* et *Berencs* constituent une vieille race issue sans nulle doute de „l'ère de la Bulle d'Or”, point de départ de la stratification, dès 1222, de la société archaïque des clans. Conscient de ce fait, les traditions familiales s'efforçaient, dès le XVIIe siècle, à se rattacher à une généalogie fictive, basée sur un certain János (Jean) de Nyáry dont l'existence en 1457 est effectivement documentée. – L'auteur rectifie cette pieuse tradition. Mais aussi réussit-il de démontrer la généalogie solidement documentée de sa lignée jusqu'aux dernières décennies du XIVe siècle, lorsqu'apparaissent les frères Petrus. Nicolaus et Stephanus de Nyáry dont l'aîné vit le jour vers 1395. La famille actuelle – titrée comte dès 1655 – descend dudit *Petrus*, les deux autres branches s'étant éteintes lors du XVIe siècle dévastateur. Elles cherchaient pourtant de „prolonger” le patronyme en le faisant passer par la quenouille. Or, ces „rallonges” disparaissaient aussi, à leur tour. – En plus d'abondantes références d'archives, le Dr. Zsigmond comte Nyáry présente aussi *in-extenso*, un document récemment découvert à l'appui de la généalogie rectifiée, faisant ainsi disparaître toute ambiguïté quant aux véritables origines médiévales de cette vieille souche.

Le destin de deux familles homonymes et souvent confondues, en Transdanubie, est mis au clair par M. Márton Szluha. Elles ne se distinguent que par leur prédicat: les *Káldy* d'*Alsó-káld* ou de *Felső-káld*, respectivement. Les premiers rappelés dès 1266 remontent aux *Milites castrenses*, les seconds sont connus depuis 1256, alors déjà en plusieurs branches. – L'auteur rectifie les confusions filiatives et retrace le destin parallèle des deux lignées. Ceux d'*Alsó-káld* atteignent leur apogée en 1521, puis suit la décadence s'étalant jusqu'à leur extinction au XIXe siècle. Ceux de *Felső-káld*, toujours existants, s'avèrent comme grands amasseurs de terres, au moyen surtout d'heureuses alliances. Leur promotion sociale a été consacrée en 1581 par l'octroi de nouvelles armoiries parties, symbole en Hongrie d'une réussite. – L'auteur opote parties la filiation corrigée, des uns et des autres, et présente aussi les généalogies rectifiées par rapport à l'esquisse contrefaite publiée en 1860 dans l'oeuvre classique d'Iván Nagy.

Madame Zsuzsa Pekár poursuit le saga des *Huggenmacher*, vieille bourgeoisie suisse appelée à une éclatante carrière industrielle en Hongrie, dès 1852. – Après avoir présenté les modestes débuts pourtant fort anciens, l'auteur consacre cette seconde tranche aux „fondateurs” en Hongrie, les frères Heinrich (1827–1917) et Carl (1835–1921). – Deux caractères essentiellement différents, porteurs pourtant d'un succès égal. Leurs génies rivalisaient: au moyen d'inventions techniques, ils ont réussi à renouveler et à faire éclore le métier de meuniers resté archaïque en Hongrie, en le transformant en une industrie moderne et compétitive. – Le moulin à double cylindre, le tamis plat en place, favorisant grâce à la rentabilité ainsi accrue l'irruption du blé hongrois au marché international. – Henrik fonda en Hongrie une famille nombreuse avec son épouse suisse, issue des *Liechti* de Winterthur, vieille souche d'horlogers, de père en fils, depuis 1454. Sans compter les morts en bas âge, ils avaient élevées dix enfants dont la plupart s'intégrait par la suite à la société d'élite hongroise. Quant à Károly, il resta sans postérité d'avec son épouse hongroise. – Henrik termina sa carrière publique en tant que Consul général de Suisse à Budapest, le consulat étant installé dans son hôtel particulier toujours existant sur l'une des artères principales de la capitale. – Károly compensait l'absence d'héritiers par des fondations philanthropiques, tant en Suisse qu'en Hongrie. Celles créées à Winterthur prospèrent toujours, tandis que celles fondées en Hongrie furent dissoutes, ruinées et expropriées lors de quatre décennies de mainmise communiste sur le pays. Ruiné fut aussi la splendide demeure de Károly, en pleine forêt, aux environs de la capitale, tandis que la fortune industrielle de Henrik réussit à prendre le chemin de l'exile dès 1945, pour être reconstituée en d'autres pays plus heureux. Néanmoins, les attaches généalogiques hongroises des *Huggenmacher* subsistent toujours en Hongrie et seront présentées dans la troisième tranche terminale de l'étude.

„La rue *Magyar* et la famille éponyme” nous amène à l'onomastique toponymique de la capitale hongroise naissante. Dès 1740, une famille *Unger* originaire des confins occidentaux du pays, s'établit à Pest et y fait fortune. Elle ne tardera pas de „hungariser” son patronyme, traduisant de l'allemand *Unger* en son correspondant sémantique *Magyar*. La rue, elle aussi, suit cette alternance. Par conséquent, la dénomination ne reflète point la prépondérance d'une ethnie, mais correspond au patronyme changé d'un propriétaire opulent établi

dans le quartier. – Les *Unger* fleurissent toujours, sur deux branches, l'une d'elles ayant conservée le patronyme original (établis encore à Budapest, ainsi qu'en Allemagne et en Angleterre), tandis que l'autre – suivie aussi par „leur rue” – s'appelle depuis 1861 *Magyar*, ayant aussi accédée à la noblesse, et qui fleurit en Hongrie, en Allemagne, en Croatie et au Monténégro.

Dans sa rubrique *In memoriam*, la communauté scientifique hongroise déplore quatre décès récents. En la personne de M. Pál Filkorn (1910–1993) elle perd un chercheur infatigable, d'une grande rigueur, et d'une analyse critique sans appel. Dû aux circonstances adverses, le plus clair de son oeuvre demeure inédite, bien qu'au moyen d'une correspondance abondante, le disparu sut répandre, très généreusement son grand savoir par toute la Hongrie et même à l'étranger. En 1985, la *Confédération internationale de généalogie et d'héraldique* a honoré ses mérites par l'octroi d'une de ses *Médailles à nos Aînés*, récompense d'une oeuvre de vie au service et à la promotion de nos sciences.

Monsieur Győző Ember (1913–1994) se trouvait à la tête des Archives Nationales Hongroises pendant la période la plus sinistre de l'existence de cette collection unique. Il sut la sauvegarder avec une fidélité exemplaire, ne manquant point ni de courage, ni de ruses. Il servait de toute dédicacion la cause des traditions nationales et la sauvegarde de leur trésor documentaire. – Sa mémoire est évoquée par son successeur actuel, le Dr. János Lakos, Directeur général desdites Archives.

L'Académicien Kálmán Benda (1913–1994) a été bien connu en France: Paris, Tours, Orléans, Toulouse et Aix académiques ont su apprécier ses vues toujours justes et mesurées, ses analyses sagaces et son français impeccable. – Spécialiste de l'histoire du protestantisme hongrois, de la Transylvanie et de l'histoire des Lumières en Hongrie aux XVIIe et XVIIIe siècles, il a frayé de nouveaux chemins dans l'historiographie contemporaine de son pays dont il a été aussi "l'ambassadeur culturel” le plus en vue. La mort inattendue l'a frappé à l'aéroport, le 13 mars, rentrant d'une mission en France, pays qui lui a été des plus chers. Il avait 81 ans. – Il sera bien difficile de combler la lacune qu'il laisse –; l'absence de cette activité polyvalente qui a été la sienne, pendent plus de six décennies de carrière d'historien.

En Thomas de Bogyay (1909–1994) la Hongrie perd un historien de marque qui, résident à Munich, fit preuve d'une performance interdisciplinaire entre l'histoire d'art, l'histoire sociale et culturelle, et l'histoire, tout court. – Il était de ceux qui pendant un long exil, entre 1945 et 1981, n'a jamais lâché le flambeau de la culture hongroise mise en péril par les adversités de nos temps. Il eut le bonheur de se voir réintégré à la dynamique renaissante de la Hongrie à nouveau libre où son dernier oeuvre global, *L'histoire hongroise en perspective*, venait d'être publiée, en 1993. Les quelque 300 titres de sa bibliographie enrichissent le trésor culturel hongrois du XXe siècle.

Les *Nouvelle en bref* analysent le *Festschrift* dédié à l'Académicien Dr. Kálmán Benda (1993) et annoncent la publication, en 1994, de l'Archéologie médiévale hongroises du Dr. Pál Engel, quant à sa tranche 1301–1457. – Quelques nouvelles d'actualité – expositions et colloques – complètent la rubrique.

La *Revue bibliographique* traite de six publications récentes; (1) le tome III (1411–1412) du *Cartulaire des temps de Sigismond de Luxembourg*, continuation très bienvenue présentée par le Dr. Iván Borsa de la série monumentale entreprise dès 1951 par le Prof. Elemér Mályusz; (2) le volume I. des *Diplomata Hungariae Antiquissima (1000–1131)*, rassemblés grâce à des recherches assidues pendant trois décennies, et plus, par l'Académicien György Györffy; (3) la reprise d'une série de *Documentation transylvaine*, relancée par le Prof. Zsigmond Jakó (Claudiopole); (4) une monographie pub-

liée au Canada à propos d'une famille de noblesse moyenne hongroise, dispersée par la tourmente de deux guerres hors de ses frontières d'origine: les Tötösy de Zepetnek; (5) une étude phalléristique concernant *Le premier enseigne des forces aériennes austro-hongroises* lors de la Grande Guerre 1914–1918; et finalement (6) le répertoire des *Décorations et Médailles* de la première République Slovaque (1939–1945), oeuvre illustrée de M. Ludovit Trenčan.

La rubrique permanente des *Questions et Réponses* complète ce double fascicule (N°s 1 et 2 de 1994) du *Turul*.

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

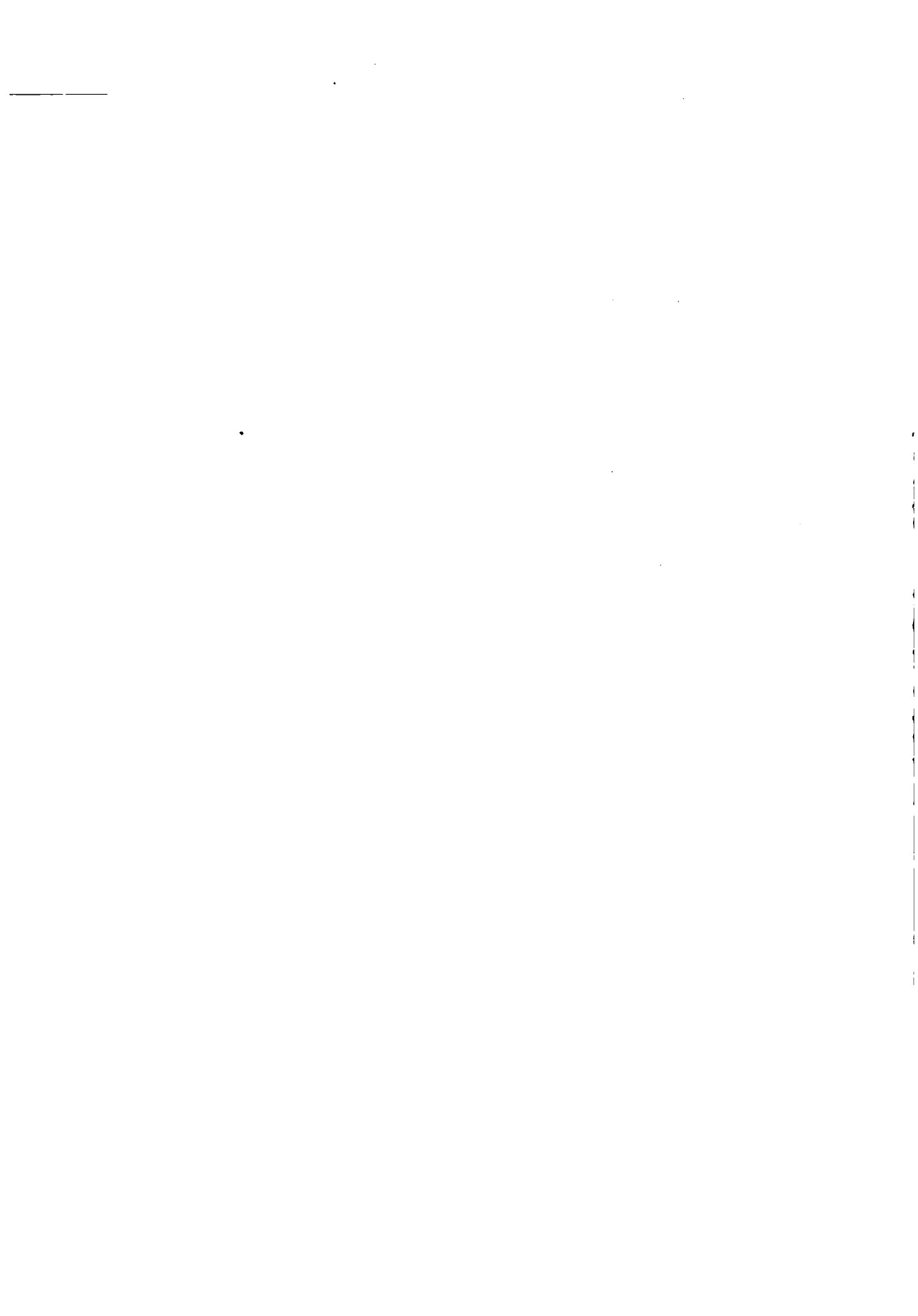
Bertényi Iván:	A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951-1991 között – Második, befejező rész 1
Nyáry Zsigmond:	Adatok a Bedeghi és Berencsi Nyáry család történetéhez 12
Szluha Márton:	A Káldy család (heraldikai rajz: ifj. Bogdán István) 24
Pekár Zsuzsa:	Haggenmacherek Magyarországon. Az első nemzedék (Második közlemény) 35
Magyar Zoltán:	A budapesti Magyar utca és a névadó család 42

2. Kisebb rovatok

Címereslevél-gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban – összeállította Nyulásziné Straub Éva, heraldikai rajzok: ifj. Bogdán István 48
Filkorn Pál 1910-1993 (Vajay Szabolcs) 50
Ember Győző 1913-1994 (Lakos János) 51
Benda Kálmán 1913-1994 (Diószegi István) 52
Bogyay Tamás 1909-1994 (Vajay Szabolcs) 52

Könyvismertetés

Zsigmondkori oklevéltár.III. (1411-1412). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. (ism.: Jakó Zsigmond) 53
Diplomata Hungariae Antiquissima. Volumen I, 1000-1131. Edendo operi praeffit Georgius Györffy. (ism.: Vajay Szabolcs) 55
Steven Tötösy de Zepetnek: A Zepetneki Tötösy család adattára (ism.: Vajay Szabolcs) 56
„Erdélyi Történelmi Adatok”; Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678 (ism.: Vajay Szabolcs) 57
Benda Kálmán Emlékkönyv 58
Steiner, Jörg C.: Das Feldpilotenabzeichen (A Táborigilóta-jelvény) (ism.: Pandula Attila) 58
Borda Antikvárium – 17. Katalógus (ism.: Pandula Attila) 58
Trenčan, Ľudovít: Rady a vyznamenania Slovenskej republiky 1939-1945. (A Szlovák Köztársaság rendjelei és kitüntetései 1939-1945.) (ism.: Pandula Attila) 58
Hazai és nemzetközi hírek 59
Szerkesztőségi hírek 60
Kérdezz-felelek rovat 61
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyáry Zsigmond) 62
Résumé en français (Vajay Szabolcs) 64

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HATVANHETEDIK KÖTET
1994/3. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCIV

E számunk szerzői

Baják László múzeológus (Magyar Nemzeti Múzeum)
Csapó György, nyugdíjas, mezőgazda (Budapest)
Deák Varga József, nyugdíjas, mérnök (Nagybajom)
Érszegi Géza, dr. főtanácsos (MOL)
Nyáry Zsigmond dr., nyugalmazott statisztikus (Budapest)
Nyulásziné Straub Éva dr., főosztályvezető (MOL)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
főtitkára (ELTE BTK)
Pekár Zsuzsa, nyugdíjas, tudományos kutató (Budapest)
Rainer Pál, régész múzeológus, Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)
Soós Ferenc, csoportvezető, AB Egon Ált. Bizt. Rt. (Budapest)
Vajay Szabolcs dr., a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének
tiszteltbeli elnöke (Svájc)

TURUL

LXVII. évfolyam

1994/3. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

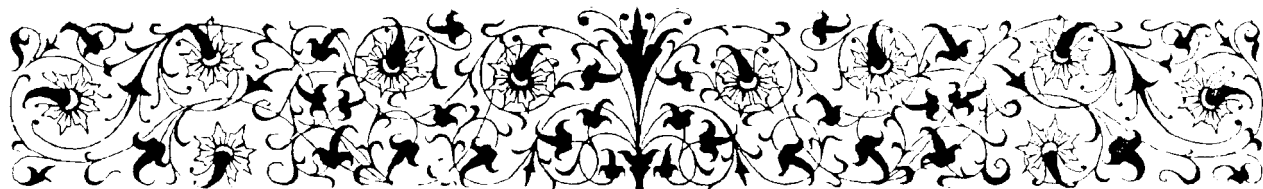
A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, s nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat
Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai kivitelezés: Agapé Kft. Szeged

Felelős vezető: Harmath Károly

ISSN 1216 -7258

I. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

AZ OSZTROLUKAI OSZTROLUCZKY CSALÁD TÖRTÉNETE

A család története IV. (Kun) László királyunk uralkodásának idejéig vezethető vissza.

A családi irattár 1346 és 1599 közötti időből 142 dokumentum másolatát tartalmazza,¹ melyek visszautalnak egészen a XIII. századig. IV. (Kun) László király az 1270-es években hívének, Zyma (Zyman) de Osztrolukának nemességét és birtokot adományozott a Zólyom megyei Osztroluka faluban.

A legrégebb adatok 1280-ból maradtak fenn, amikor IV. (Kun) László király Osztroluka (Zólyom vármegye) határának egy, már régebben neki adományozott részének birtoklásában megerősíti hívét Zyma (Zyman) hisztriót.²

A rákövetkező évek során számos bonyolult pereskedés zajlott Osztroluka egyes részeiért a környékbeli családok között, míg végül 1286-ban Henth de Zain és Tamás nevű testvére, kik Osztroluka másik részét birták, a fent nevezett Zyma jelenlétében és hozzájárulásával, az esztergomi káptalan közvetítésével, 50 arany márkáért örök áron eladták Otho de Kracsónak.³

Időközben Tamás váci püspök Zyma hisztriót adománybirtokából erővel kiszorította, de 1289-ben – a püspök elhalálása után – IV. László király Zyma de Osztrolukának az előbb adományozott jószágot újból visszaszármaztatta, a birtokhatárokat is kijelöltette.

Rövidesen viszályok támadtak az Osztroluka határában fekvő birtokért, amely olyan megegyezéssel végződött, amelynek értelmében Zyma utódai Osztrolukai Othó örököseinek a vitás birtokrészt visszaszolgáltatták.⁴

Ám ez a kibékülés sem volt tartós. Ugyanis a fent említett Othó utóda, János de Osztroluka, 1356-ban pert kezdeményezett a sági konvent előtt Osztroluczky Mykó és Péter ellen. Mykó és Péter 1357-ben oltalomlevelet eszközölt ki Othó János nevű fia és Osztrolukai Tamás ellen.⁵

1358-ban a fent említett Zyma de Osztroluka unokái: Gunda, Erzsébet, Klára, Helena és Margaretha a leánynegyed természetben való kiadatása iránt kértek intézkedést a garamszentbenedeki konvent közbenjárásával. A leánynegyedet ki is hasították.⁶ A legutóbbi időkig fennmaradt Gundapuszta név a leányok egyikének, Gundának nevéhez fűződik. Abban az időben a későbbi Osztroluka „Felső Osztroluká”-nak neveztetett, míg a gundai rész a „Kisded Osztroluka” nevet viselte, és külön kis községet képezett a Garam partján⁷ mindaddig, amíg a XVI. század során egy török betörés el nem pusztította, és fel nem égette.

A periratokból nem tűnik ki, vajon a két egymással pereskedő vonal megalapítói – a nemesség- és birtokszerző Zyma de Osztroluka és az osztrolukai birtok másik részét 1286-ban megszerző Nicolaus fia, magister Oth de Osztroluka – rokonok voltak-e, azonban megállpítható, hogy Oth alias Kracsó unokája: Dionysius de Osztroluka 1358-ban vagy 1360-ban feleségül vette Zyma de Osztroluka unokáját: Elisabethát. Ugyanabban az időben Zyma másik unokája: Gunda, Georgius de Osztroluka felesége lett.⁸ 1457-ben V. László király Osztrolukát és Gondafalvát Demeternek adományozta.

Mind Zyma, mind Nicolaus vonalán, majd a két egyesült vonalon is számos utódot találunk a régi

családi táblázatokon,⁹ azonban napjainkig csak az Oth – Nicolaus – Dionysius vonalat sikerült követni.

Dionysius fia Ladislaus, ennek fia Demetrius, kinek nem maradván fia, két leányát: Elisabethát és Dorotheát fiúsította.

Elisabetha férje, Georgius de Lukawitza, 1512 és 1518 között Zólyom vármegye alispánja. Felesége birtokán telepedett le és ezért a továbbiakban de Osztroluka néven szerepelt.

A fentiek szerint a napjainkban élő Osztroluczky család a XIV. században két de Osztroluka vonal egyesüléséből, majd a XVI. században a fiúsított Osztroluczky Erzsébet és Lukawiczay György házasságából származik.

Osztroluczky Erzsébetnek és Lukawiczay Györgynek fia Boldizsár 1540 és 1549 között Zólyom vármegye alispánja volt. I. Ferdinánd királytól 1561-ben új adományt nyert Urpinra és Budicskára. Újabb állomás a család vagyoni gyarapodásában. Ezt követően a család szinte minden nemzedékben adott Zólyom vagy Trencsén megyének tisztségviselőt.

Boldizsár nyolc gyermeke közül I. Menyhért (1549–1612) az ismert vonal folytatója; 1585-ben Zólyom, 1607-ben Nógrád vármegye alispánja volt. – Felesége balogi Baloghy Katalin. – Fivére Gáspár 1559-ben I. Ferdinánd királytól újabb adományban részesült. I. Menyhért fia II. Menyhért (kb. 1600–1649) Zólyom vármegye követe volt 1635–1637-ben. – Első felesége gyürki Gyürky Zsuzsanna; a második majtényi Majthényi Mária, akivel 1640-ben rendelkeznek vagyonuk örökléséről.

Az osztrolukai kastélyt II. Menyhért építtette 1636-ban. Kalandozó török csapatok több ízben

Osztroluka

megostromolták és felégették. Utolsó lakója Miklós volt 1947-ben bekövetkezett haláláig.

II. Menyhért és Gyürky Zsuzsanna fia Boldizsár (kb. 1630–1705) és testvére Kata 1650-ben és 1653-ban osztályos egyezsége léptek. – Boldizsár felesége giczi, assakürthi- és ablanczkürti Gyhczy Mária (†1720 előtt) volt.

Boldizsár fia Pál (kb. 1675–1740) 1725-ben hátrkiigazítást kért Vengher Éva ellen. – 1729-ben nádori adományt nyert a Nógrád vármegyei Felső-Petényre és Szalókra.¹⁰ Első felesége balogi Baloghy Erzsébet, a második pedig palásti és keszi-lóczi Palásthy Júlia volt

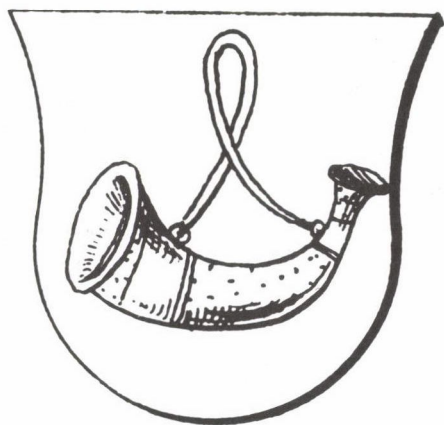
Boldizsár és Ghyczy Mária másik fia János, 1710-ben Pest vármegye alispánja. Felesége, Justh Judith 1683-ban királyi adományt nyert Aszódra.¹¹ Judith nevű lányuk Podmaniczky Jánoshoz ment feleségül. Az ő örökrészeként került az aszódi uradalom és kastély a Podmaniczky család tulajdonába, akik ettől kezdve használták az „aszódi” előnevet. Az aszódi kastélyon ma is egymás mellett látható az Osztroluczky és a Podmaniczky címer.

Pálnak Baloghy Erzsébettől négy gyermeke született: István, Adám, valamint két leány. Mindkét fivér Osztrolukán lakott, ahol utódaik még kb. másfél évszázadig laktak együtt.

István vonaláról csak kevés adat maradt fenn, ténny azonban, hogy dédunokája, Imre táblabírói

Podmaniczky Jánosné
született Osztroluczky Judit

Az eredeti Osztroluczky címer

hivatalos iratait még 1847-ben és 1855-ben is Osztrolukáról keltezte.¹²

Az általunk ismert vonal fennmaradása Ádám (1696–1763) nevéhez fűződik. – Felesége Zsolnay (Zolnay) Anna (1703–1768).

Fiúk Sándor (1734–1777), akinek felesége gosztonyi és krencsi Gosztonyi Erzsébet (†1800) volt. Öt gyermekük született: Lajos és a kiskorában elhalt Zsigmond, valamint három lány.

Lajos (1772–1813) Zólyom vármegye táblabírája és országgyűlési követe a XIX. század elején. Három helyen is tartott háztartást: Osztrolukán, Nemes-Podhragyon és Pozsonyban.¹³ Végrende-

Osztroluczky Lajos – 1772–1813

A bővített Osztroluczky címer

tében úgy intézkedett, hogy halála után Osztroluka Miklósé legyen, Gusztáv pedig Nemes-Podhragy. A Nógrád vármegyei és a Nyitra vármegyékben fekvő csermendi jószágot pedig osztatlanul birtokolják.¹⁴

Osztroluczky Lajos felesége br. Rothschütz Lujza (1773–1810), br. Rothschütz Zsigmondnak, Mária Terézia királynő hadvezérének leánya. Rothschütz Zsigmond 1759. november 20–21-én döntő szerepet játszott a Dreztától 20 km-re délre fekvő Maxen melletti győzelemben. A maxeni győzelem elismeréseként Mária Terézia királynő Rothschützöt a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjével tüntette ki és ezredessé, majd tábornokká nevezte ki, végül pedig bárói ranggal jutalmazta.¹⁵

Osztroluczky Lajos elsőszülött fia, Miklós (1797–1872) Zólyom vármegye alispánja, a Legfelsőbb Semmitőszék bírása, és Gusztáv 1853. december 24-én még osztatlanul bírták Osztroluka, Gunda-Puszta, Lukawica, Bacur és Budicska Zólyom vármegyei, valamint Prandorf Hont vármegyei birtokukat, ahol 1849-től kezdve már I. Géza gazdálkodott.

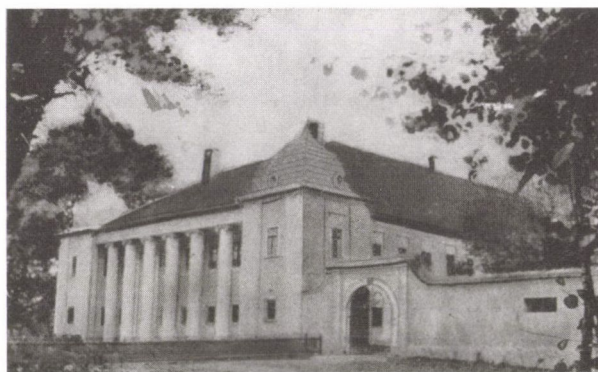
Abban az időben báró Podmaniczky László leányának, Magdalénának, Osztroluczky Géza menyasszonyának, házasságkötése utánra birtokába adja a Nógrád megyei Daróczy-pusztát és a kökényesi részjószágot azzal a kikötéssel, hogy magvaszakadtuk esetén az Osztroluczky birtokok az illető és a Gosztonyi, a báró Podmaniczky birtokok pedig a Podmaniczky családra szálljanak

vissza, ami az utóbbi birtokok esetében meg is történt.¹⁶ Osztroluczky Miklós felesége gosztonyi és krencsi Gosztonyi Erzsébet (1798–1867). – Két gyermekük született: Géza és Etelka (Adél).

Osztroluczky Gusztáv (1800–1862) örökrésze Nemes-Podhragy (Pod-hradom) falu volt, amely Beczkó várának tartozéka. A podhragyi kastélyt a Prileszky család építtette a XVII. században. – Nemes-Podhragy a nemes-podhragyi Podhradszky, a regőczy és krpelláni Huszár, a prileszi Prileszky és a br. Rothschütz családok egymást követő birtoklása után, 1810-ben, anyai örökségként lett Osztroluczky Gusztáv tulajdonává.

Etelka (1828–1853) a podhragyi kastélyban lakott nagybátyjánál, a fentebb említett Gusztávnál, aki az ottani evangélikus egyház felügyelője volt. Stur Sámuel káplán és fivére Lajos szlovák politikus, a szlovák irodalmi nyelv és irodalom megújítója gyakori vendége volt házuknak. Utóbbi a szlovák nyelvre tanította Etelkát. A fiatalok házasságára nem került sor Osztroluczky Etelkának 22 éves korában bekövetkezett halála miatt. Ezeket az eseményeket örökítette meg Zubek Lajos 1957-ben megjelent, „Osztroluczky Adél tavasza” című szlovák nyelvű regényében, amely a podhragyi Osztroluczky kastélyban játszódik.¹⁷

I. Géza (Geiza) (1819–1884) Zólyom vármegye főjegyzője. Első felesége br. podmanini Podmaniczky Magdolna, kitől 10 év alatt nem született gyermeke, ezért 1864-ben elváltak és – a fentebb

Podhragy

említettek szerint – felesége birtokai visszaszálltak a Podmaniczky családra. – I. Géza második felesége sóshartyáni Huszágh Etelka (1843–1920). – Két fiúk született: Miklós és Géza.

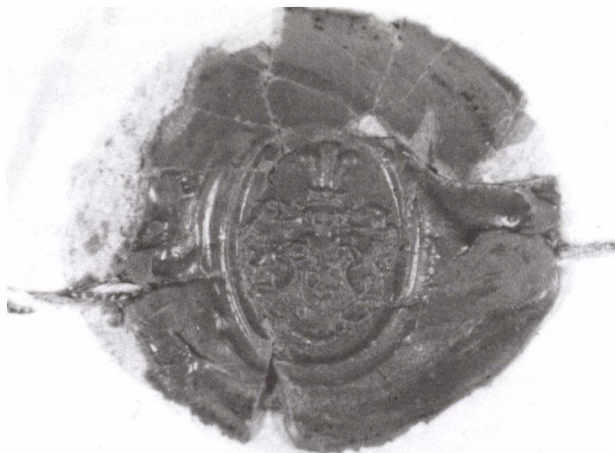
Miklós (1867–1947) Zólyom vm. főispánja a század elején. Kritikai cikket írt az első világháborúról.¹⁸ Nem nősült meg. Átvette az Osztroluczky, Budás (Budicska), Lukócza (Lukawitza) határában levő birtokokat. A felsorolt birtokok összértéke 280.000 forint volt. Ennek folytán Osztroluczky Miklós kifizetett fivérének, Gézának 140.000 forintot. Ezen felül Géza nővérével, Erzsébettel együtt birtokolták a Trencsén megyei földeket és erdőket.¹⁹

Osztroluczky Etelka (Adél) 1828–1853

Osztroluczky Geiza (1819–1884)

Osztroluczky Miklós címerpecsétje végrendeletén
1943. szeptember 16.

Osztroluczky Miklós 1943-ban végrendekezett, melyben

- a) magyarországi birtokait fivére fiára, Pálra hagyta;
- b) a csehországi birtokokat fivérének unokája, ifj. Miklós örökölte;
- c) a Kazár község határában levő birtokot és erdőt elsőszülötti hitbizománynak rendelte;
- d) ugyancsak elsőszülötti hitbizománnyá rendelte alakítani – ha a törvény ezt lehetővé teszi – a

szlovákiai Osztroluka, Bacurovo és Lukavica községek területén fekvő birtokokat is.²⁰

I. Géza másodszületett fia II. Géza (1869–1952), 1903-ban a Lipót Rend lovagja. A fivérek 1895. szeptember 4-i megegyezéssel megszüntették addigi birtokközösségüket²¹ a fentebb mondottak értelmében. – Géza volt a család utolsó Podhragyon lakó tagja. Jogi tanulmányait Budapesten és Bécsben, a gazdasági tanulmányokat Halleban és Hohenheimben végezte. 1897–98-ban körülutazta a világot. Hosszabb időt töltött Indiában, Japánban, Kínában és az Amerikai Egyesült Államokban. 1899-ben, 30 éves korában kinevezték Trencsén vármegye főispánjává. E tisztségét 1905-ig töltötte be. 1914-ben Zsolna város díszpolgárává választotta, majd polgári érdeméért a Hadikereszt I. osztályával tüntették ki.²²

II. Géza fia Pál (1902–1966) anyja ecsegi birtokán, Nógrád megyében élt. Felesége Wekerle Antónia (1909-1994), Wekerle Sándor, Ferenc József, majd IV. Károly királyok miniszterelnökének leánya. – Három gyermekük született: Klára (1931-, Csapó Györgyné), Gabriella (1935-, Beniczky Ferencné, majd Mihályi Györgyné), és Miklós (1940-).

Miklós (1940-) építészmérnök. – Felesége banschlotti Schell Gabriella (1941-), br. Schell József festőművész leánya. – A következő nemzedék: Dénes (1975-) és Sarolta (1977-).

Csapó György

JEGYZETEK

1. Fotómásolat 141 okiratról az 1346–1570 közötti évekből megtalálható a tagyosi Csapó család irattárában, magánkézben. (Továbbiakban Cs.cs.i.) A cikkben szereplő középkori okleveles adatok forrása, ha más hivatkozás nincs, ez az irattár. 1945 előtt készült, latin nyelvű dokumentumonkénti tartalmi ismertetése található az 1-es jegyzetben említett, valamint további, 1735-ig keletkezett iratoknak a Csapó család irattárában.

2. *Zolnay László*: Vadászatok a régi Magyarországon. Bp. 1971., 100.p.

3. Cs.cs.i. „Osztroluka története”; ceruzás fogalmazvány a község számára a szerző megnevezése nélkül. Az utolsó adat Osztroluczky Pál határkiigazítása 1725-ben.;

4. Vö. 3. jegyzet.

5. Vö. 3. jegyzet.

6. Vö. 3. jegyzet.

7. Vö. 3. jegyzet.

8. Cs.cs.i. Osztroluczky Miklós kéziratú családfája 1847-ből.

9. Cs.cs.i. Osztroluczky Géza kéziratú családfája 1949-ből. Vö. még 8. jegyzet.

10. Osztroluczky Pál 1729-ben nádori donációt kapott. Magyar Nemzeti Zsebkönyv II. rész: Nemes családok. Bp. 1905. 481.p.

11. Uo.: Özvegy Osztroluczky Jánosné, Justh Judith királyi adománya Aszódra 1683-ban.

12. Cs.cs.i. Osztroluczky Imre levelei;

13. Cs.cs.i. Ethey Gyula történész feljegyzése.

14. Cs.cs.i. Osztroluczky Lajos végrendelete 1813. március 17.; másolat;

15. A Katonai Mária Terézia Rend adományozási okirata kelt 1760. január 23-án. Aláírás: „Franz” (Habsburg-Lotharingiai I. Ferenc császár). Ellenjegyezve: Kaunitz-Rittberg kancellár által. – br. Rothschild Zsigmondot császári ezredesé nevezi ki 1760. november 12-én I. Ferenc császár. Ellenjegyezve: Harrach tábornok és Neipperg tábornok. – br. Rothschild Zsigmondot a Caramelli Kúraszter ezred parancsnokává nevezi ki 1771. január 19-én Mária Terézia. Ellenjegyezve: gr. Lazy tábornok. II. József császár, mint a Legfőbb Hadita-

nács elnöke, tudomásul vette a fenti kinevezést. Aláírás „Joseph”. – 1774. szeptember 26-án Rothschütz Zsigmond császári ezredes kinevezése az elhunyt Pálffy Károlyról elnevezett Kürassier ezred parancsnokává. Aláírás: Mária Terézia. Ellenjegyezve: gr. Hadik tábornok. – Ezekről feljegyzés a Csapó család irattárában.

16. Cs.cs.i. Osztroluczky Miklós és br. Podmaniczky László birtokmegállapodása gyermekeik eljegyzése alkalmával. Pozsony, 1863. december 24.;

17. *Zubek, Ludó*: „Jar Adely Osztroluckej”; Bratislava (?), 1957. A könyv a bevezetésének valamint az 1. és a 2. fejezetének magyarra fordított szövege a Cs.cs.i.-ban

18. *Osztroluczky, Mikulás*: „Comu násnei vojna?” In.: *Z Vel’kej Doby* 42–48.pp. 1915. (Cs.cs.i.)

19. Cs.cs.i. Osztálylevél Osztroluczky Miklós és Osztroluczky Géza között a fiági vagyronról 1895. szeptember 4.

20. Cs.cs.i. Osztroluczky Géza végrendelete; Budapest, 1943. szeptember 16.

21. Vö.: a 18. jegyzetet

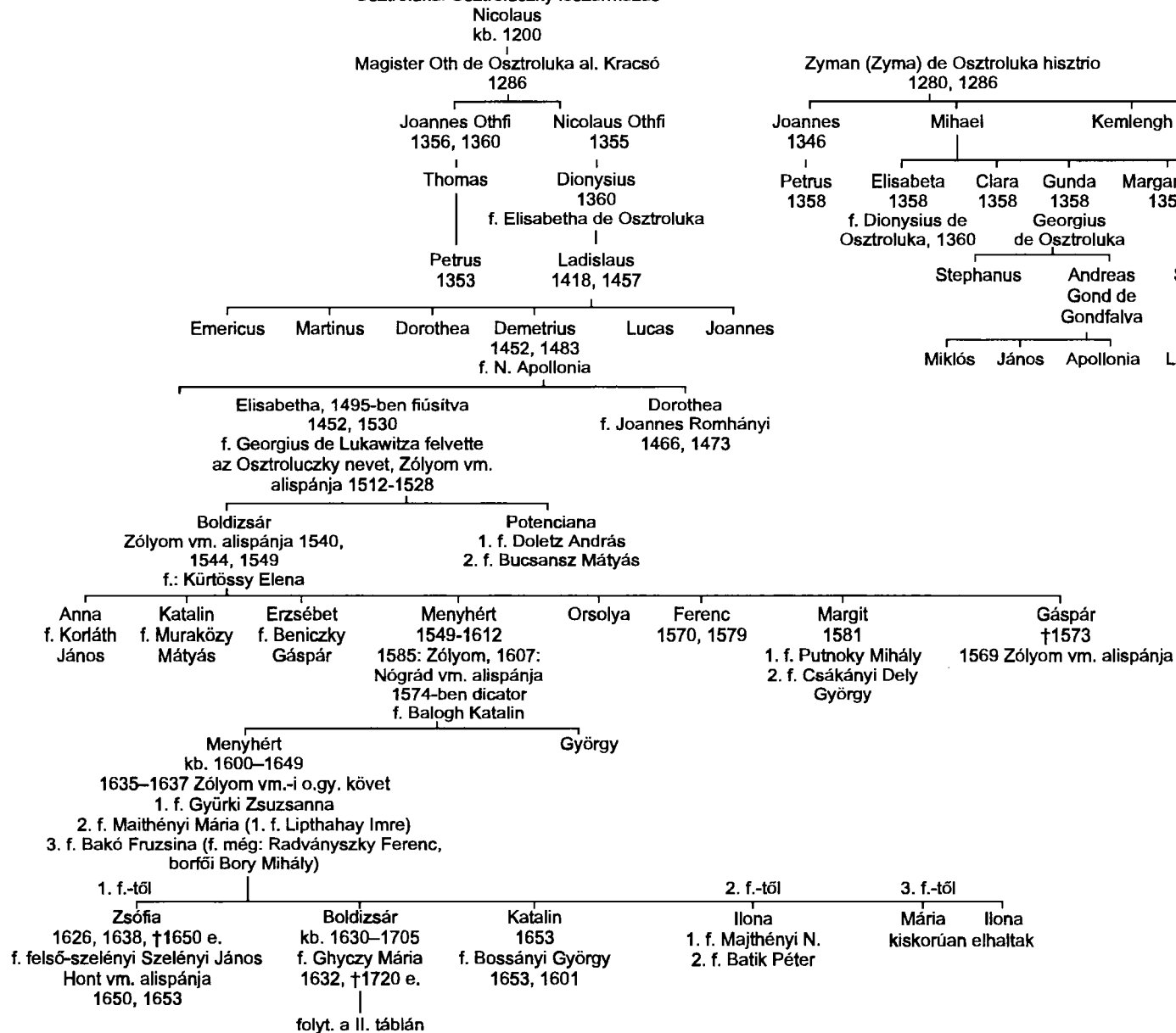
22. Vö.: a 13. jegyzetet

23. az Osztrolukai Osztroluczky család származásának levezetése Osztroluczky Miklós 1817. évi és II. Géza 1949. évi családfája, továbbá családi iratok, keresztlevelek és halotti anyakönyvi kivonatok alapján.

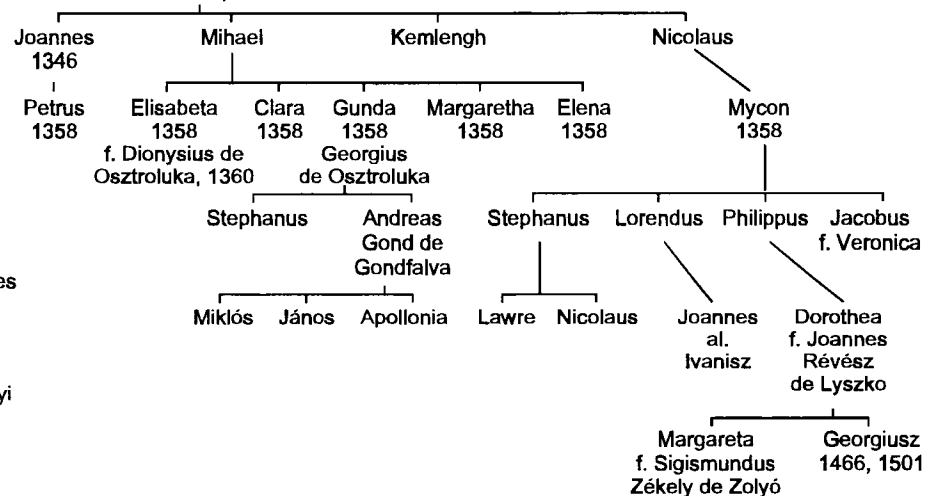

I. TÁBLA

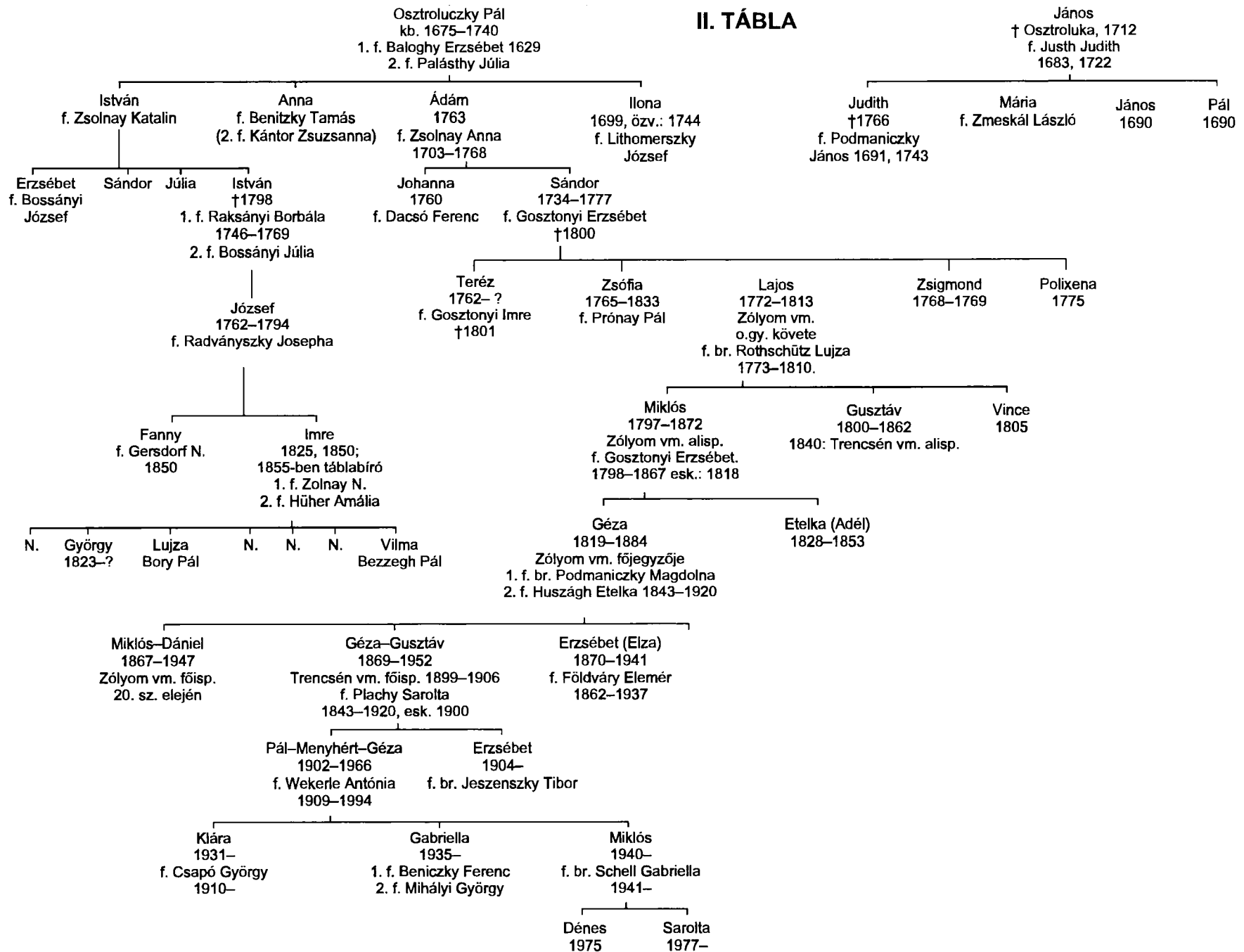
Osztrolukai Osztroluczky leszármazás

Zyman (Zyma) de Osztroluka hisztrio

II. TÁBLA

SOMOGY MEGYE VÁROSCÍMEREI

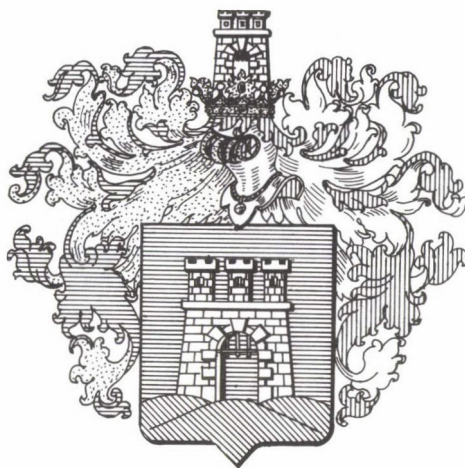
A társadalmi-politikai változások mindig hatással voltak az adott ország jelképrendszerére. E hatások alól hazánk sem kivétel. Városaink pecsétje vagy címere történelmünk folyamán általában híven tükrözte az adott társadalmi rendszer eszmei felfogását. Elég talán utalnom a középkorban született vallási jelképekre, később a várak, várfalak ábrázolására, a török elleni harcok emlékeinek megjelenítésére, vagy az elmúlt időszak szocialista eszmeiséget tükröző motívumokra.

Nagy társadalmi változásban vagyunk. Hogyan hatnak e folyamatok ma az ország helyhatóságainak címereire, pecsétjeire?

Nem vagyok abban a szerencsés helyzetben, hogy az egész ország címerállományáról átfogó képet nyújthassak, de megkísérlem egy megye város címereinek tükrében e változásokat érzékeltetni.

Míg Somogy vármegye címere egyik legrégebbi megyei címeres emlékünknél, régi város címerekkel a megye mégsem büszkélkedhet. Kaposvár 1788-ból ismert nyitott kapujú oromzatos bástyát ábrázoló címerét I. Ferenc József király 1899-ben kelt díszes adománylevelében erősítette meg és bővítette ki. Ezt a címet használta a város 1948-ig, amikor az akkori hatalom a régi helyhatósági címerek használatát betiltotta.

A rendszerváltás előszelének hatására már a tanácsrendszer idejében több városunk visszatért régi címerének használatához. Ez történt Kaposvár esetében is, még az új önkormányzati törvény életbelépése előtt. A Városi Tanács 1/1990/III.15/ számú rendeletével ismét a fentebb említett Ferenc József által adományozott címerét vette használatba, melynek leírása az eredeti adománylevél szövegével egyezően: „Álló katonai pajzs kék

Kaposvár

mezejében hármás zöld halmon rácsos ezüst várkapu áll, felette három, lőrészekkel ellátott mellvédfallal. A pajzs fölötti aranykoronás nyílt sisakból a pajzsban már leírt várkapu emelkedik ki. Foszlányok: kék-arany, vörös-ezüst.”

I. Ferenc József adománylevele a második világháború során elveszett, valószínűleg megsemmisült. A címermegújítással kapcsolatban a Városi Tanács elkészítette az oklevél rekonstruált másolatát azzal a szándékkal, hogy azt a közgyűlési teremben kiállítsa. A másolat a Királyi Könyvekben lévő bejegyzés alapján korhű formában, hiteles szöveggel el is készült, azonban kiállítására nem került sor, az összeállított anyag elveszett.

A város zászlaja aransárga színű, közepén a város címerével.

A megye többi városa egyrészt az egykori mezővárosokból, majd községi jogállásból emelkedett napjainkig városi rangra. Címeres pecsétjük – ha volt – részben beépült az új városcímerbe. Az alábbiakban alfabetikus sorrendben a mai városcímerek és zászlók adatait, leírásait az egyes önkormányzatok címer- és zászlóhasználatáról alkotott rendeleteinek szövegéből **szó szerint** idézzük.

Balatonboglár

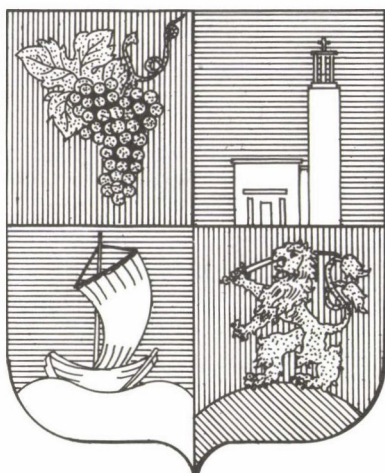
„Álló katonai pajzs vágással és hasítással négy mezőre osztva. Az első, vörös mezőben levágott száron függő, levéltől és kacstól kísért arany szőlőfürt. A második, kék mezőben a város műemléki értékű római katolikus templomának homlokzati stilizált alakja ezüst színben. A harmadik, ugyancsak kék mezőben hullámvonallal (két hullámhegy között egy hullámvölgy) osztott ezüst pajzsláb fölött balra haladó ezüst vitorlás. A negyedik, vörös mezőben zöld halmon jobbrafordult, kettősfarkú arany oroszlán jobbjával saját torkán átdöfött szablyát tart, balját ragadozásra nyújtja.

(55/1993. (II.25.) sz. határozat)

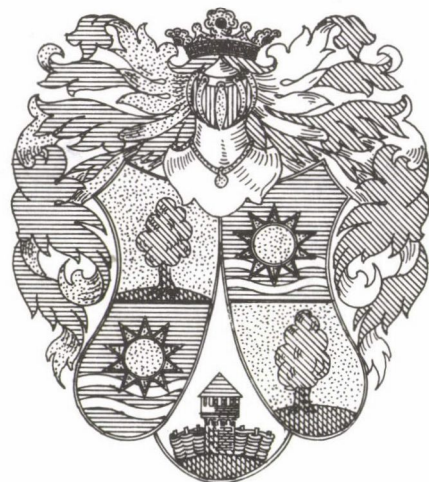
A város zászlaja fehér, középen a város címerével.

A címer magyarázata:

- 1.) Balatonboglár híres szőlőkultúrája;
- 2.) 1938-ban épült műemléki értékű templom;
- 3.) A város üdülőhelyi jellege, tóparti fekvése;
- 4.) A város történetében jelentős szerepet játszott gyulai Gaál család címere. (A család címerében a pajzs színe kék, a város címerében esztétikai okokból került vörös színben alkalmazásra.)”

Balatonboglár

Balatonföldvár

Balatonföldvár

„Többszörösen ívelt vonalakkal határolt álló pajzs, alulról ívelt vonalú ék-betoldással, melynek csúcsa meghosszabbítva a pajzsfőig tart. A jobb és bal mező még egy-egy vágással osztva, így a pajzs öt mezőre oszlik.

Az első, arany mezőben barna alapon zöld lombos fa áll. A második, kék mezőben két ezüst hullámos vonalú pólya helyezkedik el a mező alsó harmadában; fölöttük arany nap, melynek sugarai a felső pólyát átszelik. A harmadik mező azonos a másodikkal, a negyedik mező az elsővel egyezik meg. Az ezüst ék alján barna halmon vesszőfonatú falaktól kísért bástya áll.

(5/1992. (IV.30.) sz. rendelet)

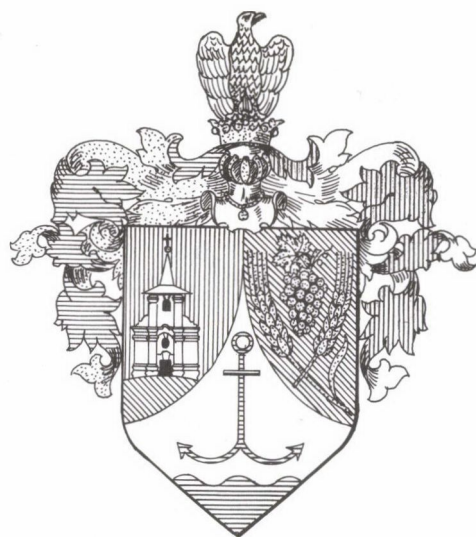
Megjegyzés: hiteles leírást nem kaptam, fenti leírás az ábra alapján készült.

A város zászlaja fehér színű, közepén a város címerével.

A címer magyarázata:

„A címerben szereplő kék-ezüst hullámok a település Balaton-parti fekvésére, míg a lombos fa a parkokra, ligetes jellegre utal. Balatonföldvár lényegében a Széchenyiek birtokán, tervezett parkosítás során keletkezett. A pajzstalp alján elhelyezkedő mezőben lévő vár forma az egykori kelta várra utal, amelynek nyomai ma is fellelhetők.”

(Kivonat a Polgármesteri Hivatal 8-119/1993. sz. közléséből.)

Balatonlelle

Balatonlelle

„Hegyestalpú álló pajzs, a pajzsfő közepéből kiinduló, a pajzs két szélének alsó harmadáig tartó íves hasítással három mezőre osztva. Az első, vörös mezőben zöld halmon szemközt álló ezüst barokk kápolna, toronycsúcsán arany gömb és kereszt.

A második, zöld mezőben két keresztbevetett szárú, ívesen hajlítot arany búzakaralász között aranyszínű, levéltől és indától kísért szőlőfürt.

A harmadik, hullámvonallal osztott kék pajzláb felett ezüst mezőben lebegő kék horgony.

A szembenéző, arany rácsozatú nyílt sisak dísz: koronán álló, balra néző ezüst turul.

A foszlányok jobbról kék-arany, balról vörösezüst színűek.

(17/1993. (IV.30.) sz. rendelet)

A városi zászló: A zászlóalap arányában a zászlórúd felől nézve 1:1,5 arányú téglalap – a zászlórúdra merőleges irányban középen hosszanti vágással egy jobboldali 0,5:1 arányban fehér és piros mezőre és egy baloldali zöld mezőre osztott.

A jobboldali mező fehér részében a zászlórúdra merőlegesen állítva helyezkedik el a város címere. A zászlólap vége arannyal rojtozott.

A címer magyararázata:

„A kápolna az árpádkori településre utal, Balatonlelle már ekkor „templomos hely” volt.

A búzakaralások és szőlőfürt a település állandó és biztos gazdasági megalapozását, a horgony és a

címerpajzs alján lévő hullámvonal a Balatont jelképezi.

A horgony a város védőszentjének Szent Kelemennek ábrázolásán is látható, egyébként a hűséget, állandóságot is szimbolizálja.

A turulmadár a címerpajzs tetején a város magyar voltát jelképezi.”

A Polgármesteri Hivatal, ügyiratszám: 3442/1993.

Barcs

„Barcs város címere ívelt oldalú vágott pajzs, három mezőre oszlik. A függőleges osztás szimmetrikus metszésben hasítja a pajzsot, míg a pajzs aljáról két ívelt rézsutos vonal által felfele, gúla alakban keskenyülő osztály a harmadik udvart képezi. A pajzs közepén boglárpajzs helyezkedik el. A pajzs tetején sisakrostély, valamint a pajzsot körbeveszi díszítő foszladék. (Így!)

A pajzs felső részében három hatágú csillag helyezkedik el.

A pajzs jobb oldalán kék alapon arany nap felé repülő sas, alatta zöld halmon aranykorona. (Széchenyi család címeréből.)

A pajzs alsó osztályában sárga mezőben vörös ruhás kar három arany búzaszálát tart.

A boglárpajzsban fehér alapon három sárga makk, két zöld tölgyfalevéllal helyezkedik el.

A pajzs metszésének vonalai ezüst csíkok.

Barcs

A foszladékok bal oldalon sárga és kék színűek, jobb oldalon vörös és fehér.”

(11/1991. (VI.20.) sz. Önkormányzati rendelet)

Barcs város zászlójának alapszíne ó-arany. A zászló középső részén helyezkedik el a város címere. A címer szélességének megfelelő óarany betűkkel van kihímezve, kiemelten és tömött betűkkel.

A címer értelmezése:

A három hatágú arany csillag a városban élő három nemzetiségre utal, (magyar, német, horvát).

A koronáról felszálló, nap felé repülő sas a Széchenyi család címere, jelöl annak, hogy a család Barcshoz és környékéhez kötődik.

A három búzalkalászt tartó kar a város mezőgazdasági hagyományait szimbolizálja.

A három sárga makk a két tölgylevéllel a város közigazgatási határain belül jellemző erdőterületekre, ezen belül a domináns tölgyerdőkre utal.

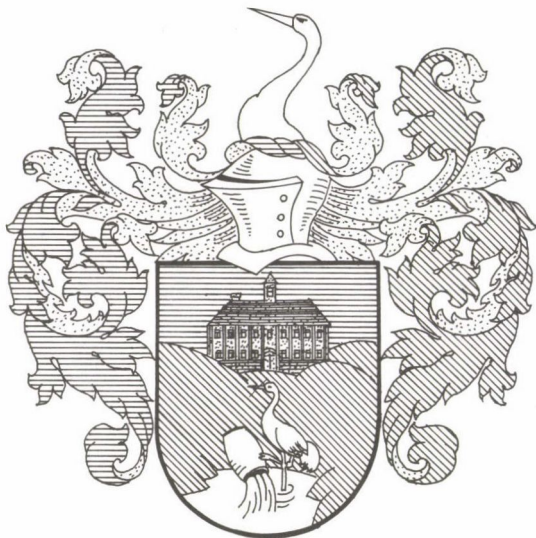
(Polgármesteri Hivatal közlése.)

Csurgó

„Csurgó város címere félköríves, ún. címerpajzsban helyezkedik el, beszélő címer.

A címerben lévő zöld szín nagysága, domborzati rajza utal a település földrajzi adottságaira, a zöld területek nagyságára, az évszázados fákra, Csurgó hajdani mezővárosi jellegére.

Az edényből kiömlő, folyamatosan csorgó víz allegorizál Csurgó nevével és jelzi az egészséges

Csurgó

ivóvíz, a patak jelenlétét a településen, egyben a kontinuitást, a múlt hagyományainak továbbélését, a fejlődést is szimbolizálja.

A vízben álló daru az okos vigyázás jelképezője.

A zöld mezőben komponált épület a gimnázium alapításkori, stilizált épülete, óarany színben, amely a daruval, Festetics kedvenc madarával együtt azokra a településtörténeti hagyományokra, emlékekre utal, amelyeket a diákvárosi múlt, Csokonai, Nagyváthy neve fémjelez.”

5/1991. (III.27.) sz. képviselőtestületi rendelet.

Csurgó zászlajának alapszíne ezüst. A zászló középső részén helyezkedik el a település címere, melyet címertakaró övez, sötétkék, zöld és óarany színben.

A címerpajzs felső, középső részén elhelyezkedő középkori lovagsisakból, rajta a darufej, indul ki a díszes címertakaró.

A címerpajzs alatt félkörben, töltött, sötétkék nagybetűkkel van feltüntetve Csurgó város neve.

(Ugyanezen rendelet 5. paragrafusa.)

Fonyód

„Fonyód címere alul csúcsban végződő pajzs. Alapszíne kék. Alsó részében öt hármashullámvonalon jobbra haladó kétárbócos háromszögletű vitorlázatú dereglye. A pajzs tetején balra tekintő nyitott rostélyú arany sisak. Tetején jobbra tekintő kitért szárnyú arany sas. A pajzsot két oldalról három-három aranyszínűzetű akantuszlevél dí-

Fonyód

szíti. A pajzs és az akantuszlevelek közötti rész vörös, illetve kék színű.”

(9/1991. (V.9.) sz. Kt. rendelet.)

Megjegyzés: a takarók leírása a címer egy korábbi változatának alapján készült. A véglegesen elfogadott, nekem megküldött ábra szerint a takarók színe: kékezüst-vörösarany.

Fonyód város zászlaja kék-sárga színű, sárga rojtokkal. Közepén a város címere, alatta verzál betűkkel írt „Fonyód” felirat.

(Fenti rendelet 5. paragrafusa.)

Lengyeltóti

„Álló katonai pajzs kék mezejében zöld hármashalmon jobbra fordult felugró ezüst egyszarvú felémelt jobbában három arany búzalkaszt tart, míg baljában két levéllel ellátott arany szőlőfürtöt lógat.”

(11/1991. (IX.19.) sz. Kt. rendelet.)

A címer értelmezése:

A pajzsbeli unikornis a város egykori földesurának, a tóthi Lengyel családnak címeréből való. A szőlő és a búzalkasztok a korábbi községi pecsét motívumai.

A város zászlaja fehér, közepén helyezkedik el a város címere, alatta „Lengyeltóti” felirat.

(Polgármesteri Hivatal közlése.)

Lengyeltóti

Marcali

Marcali

„Marcali város címerének alakja négyszögletű, csücskös talpú, vörös színű pajzs. A pajzson szereplő fő címerkép egy arany színű nyíllal átlótt nyakú vízimadár.

A pajzsfő elején ezüst színű félhold, hátsó részén pedig arany színű nap helyezkedik el.”

(1/1990. (XII.20.) sz. önkormányzati rendelet.

„Marcali város zászlója ezüst színű, téglalap alakú, bojtozással. A zászló közepét a város címere díszíti, felső széle felett „Marcali” felirattal.”

(Ugyanezen rendelet 2. paragrafusa.)

A címer magyarázata:

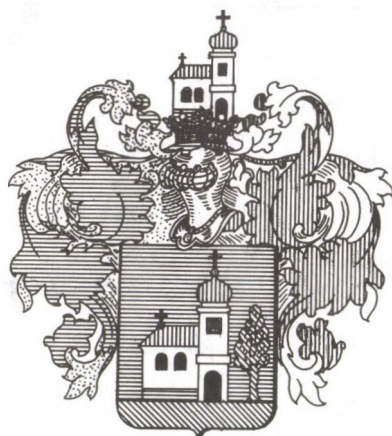
A címer pajzsa, formája és színe az 1908-ban készült címerpecsétről, a madár, a Nap és Hold egy 1567-ből származó – Marcali – pecsétről származik. Az átlótt nyakú, ezüstsínű vízimadár a város hajdani nádas-lápos vízivilágára utal. A Napnak és a Holdnak nincs külön jelentősége.

(Polgármesteri Hivatal közlése.)

Nagyatád

„Álló katonai pajzs kék mezejében zöld talajon fehérfalú, vöröstetős templom áll, melynek bal-felől álló vörösszínű hagymakupolás tornyán arany kereszt látható. A torony előtt zöldlombú fa áll. A pajzs fölötti jobbrafordult aranyrácsozatú, koronás nyílt sisak díszje a pajzsbeli templom. Takarók jobbról: kék-arany, balról: vörös-ezüst.”

(3/1991. (I.25.) sz. Kt. rendelet.)

Nagyatád

A város zászlaja: kék-vörös osztású, közepen a város címere.

A címer magyarázata:

Nagyatád mezővárosi pecsétjén a jelenlegi címer már a 18. század végén előfordul, ekkor még csak mint pajzs. A város képviselőtestülete 1991-ben bővítette meg a címet az itt bemutatott formára. A templom a város főterén álló műemléki értékű ferencendi templom képe. Az előtte álló fa a város határában elterülő nagykiterjedésű erdőkre, szép természeti környezetére utal.

Siófok

„Álló, csücskös talpú pajzs kék mezejében cölöpszerűen ezüst kopja áll, a pajzstalp közepén lévő zöld halomba tűzve. A kopja csúcsa alatt ezüst lobogó leng, a pajzsfő eleje felé.

A kopjára nyolcküllös kerék van akasztva úgy, hogy a felső fele a pajzsfő, az alsó fele pedig a pajzsderék közepén helyezkedik el. A zöld halomból, annak mindkét oldalán, a kopját és a kereket koszorúzó, a pajzsfő irányába tartó, a lobogó alatt azonos magasságban befejeződő, aranylevelű, ezüst termésű babérágak nőnek ki.”

(5/1991. (III.14.) sz. Önkormányzati rendelet.)

A város zászlaja: „Fehér színű, álló téglalap formájú, felső részén a város hiteles alakú címerével, az alsó szélén fehér rojtozattal.”

(Fenti rendelet 3. paragrafusa.)

A címer magyarázata:

Siófok

Siófok mezővárosi pecsétje 1705-ből ismert. A jelenlegi címer ennek kissé modernizált változata. Értelmezésére csak következtetni lehet. A zöld halmon álló zászló a város régi nevére („Fok”) látszik utalni. A kerékre vonatkozóan több feltevés is van: egyes magyarázatok szerint a vásártartási jogra utal. Mások szerint – mivel a pecséten lévő kerék meglehetősen testes kidolgozású – inkább egy vizimalom kerekét ábrázolja. (A 18–19. században a Sión még számos vizimalom működött.)

Tab

„A címerpajzsot (nagypajzsot) a középpont felé futó vörös sávok nyolc mezőre osztják. A nagypajzs közepén elhelyezett szív-pajzs fekete alapon arany oroszlánt ábrázol, kivont karddal.

A címer motívumai:

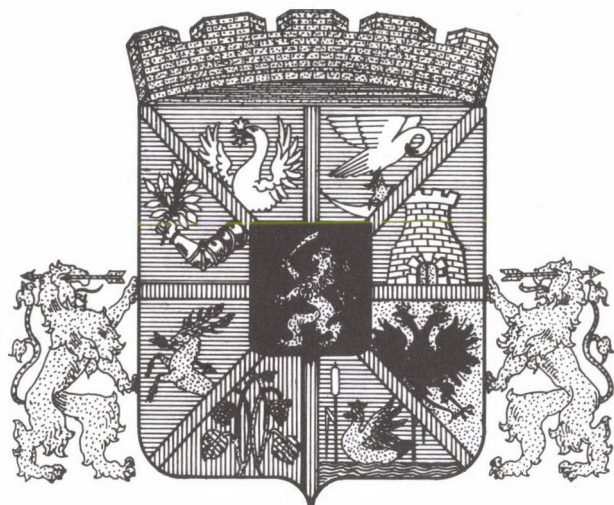
Jobbról: 1. kék alapon ezüst hattyú, csőrében lilium; 2. kék alapon páncélos kar borostyánt tart; 3. kék alapon nyállal átlótt nyakú aranyszínű szarvas; 4. vörös alapon kettős szőlőtő.

Balról: 1. kék alapon ezüst pelikán hatágú arany csillagon áll; 2. kék alapon fehér vártorony; 3. arany alapon kétfejű fekete sas; 4. kék alapon vadkacsa és nád ábrázolása látható.

A címer alatt a város neve: TAB.

(11/1991. (VI.27.) sz. önkormányzati rendelet.)

A város zászlaja:

Tab

„Tab város zászlaja ezüst színű, ezüst rojtokkal, közepén a város címere a pajzstartókkal, alatta verzál betűkkel írt TAB felirat.”

(Ugyanezen rendelet 5. paragrafus.)

A címer magyarázata:

Tab város területén a történelem során számos földesúri család élt. Ezek közül a város a következő családok címereinek elemeit használta fel jelenlegi címerében: Ányos, Hadik, Mérey, Nádasdi.

Megjegyzés: a hivatalos címerleírásban nem szerepel, de a mellékletét képező ábrán a pajzs fölött aranszínű téglákból rakott, lőrészekkel ellátott várfalból képezett korona látható. Pajzstartók: mindkét oldalon egy-egy arany oroszlán, szemükön nyíllal átlóve.

* * *

Amint a bevezetőben említettem, a címerleírásokat az egyes önkormányzatok rendeleteiből változtatás nélkül vettem át. Tettem ezt azzal a nem titkolt szándékkal, hogy felhívjam a szakemberek figyelmét arra a káros jelenségre, amely a rendszerváltás óta helyhatóságaink címer- és zászlóalkotásának terén tapasztalható.

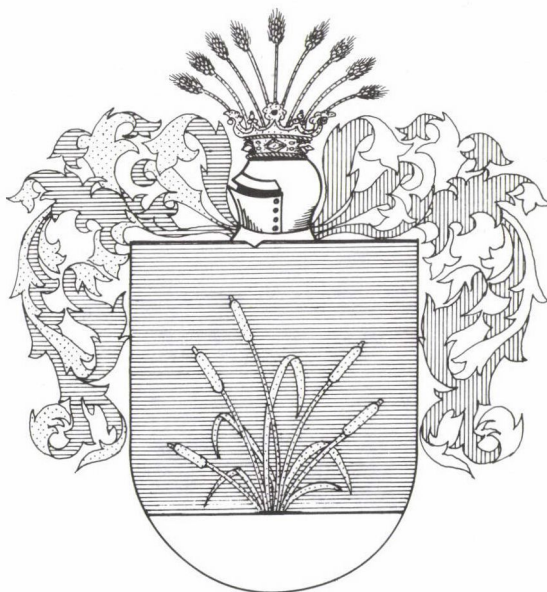
A „Turul”-t szakemberek olvassák, akiknek nem kell külön is felhívnom a figyelmét a fent ismertetett leírásokban tapasztalható diletantizmusra.

Ha a szocializmus idején a hazai heraldikában úgymond „elszabadult a pokol”, úgy most elmond-

hatjuk, hogy „elszabadult a mennyország”. A tervezők igyekeznek a címertani ismeretekben járatlan önkormányzatok igényeit kielégíteni – s mivel a jelek szerint számos esetben maguk a tervezők sem rendelkeznek kellő heraldikai szakismerettel, heraldikai izléssel, – így sok esetben a legalapvetőbb szabályokat semmibevevő, túlsúfolt, „cég-tábla-címerek” keletkeznek.

Gyakran előfordul, hogy indokkal vagy anélkül sisakkal, sisakdíszsel és egyéb külső díszítmenyekkel „ékesítik” a címerpajzsot. A következőkben nem csak a most bemutatott, hanem a már meglévő, ismert községcímerekre is utalok. A lovagi rekvizitumok alkalmazása helyhatóságok esetében nem indokolt, de ha már egy város vagy község sisakot, sisakdíszet és takarót használ a címerében, tegye ezt helyesen. A tervezők a legtöbb esetben nem ismerik ezen elemek lényegét. Jellemző példa erre Fonyód címersisakja, ahol az arcvédő rostélyt a sisak felcsapható részén egy újabb rostély fedi. Ha egy lovag egy ilyen sisakkal indult volna harcba, eleve vesztésre lett volna ítélve, mivel a két rostély fedi egymást, így nemcsak hogy nem látott volna, de jóformán levegőt sem kapott volna.

A takaró tervezési hibáinak egy jellemző példája az egyébként jó elgondolású, tartalmában sem kifogásolható Gyékényes község beszélő címere. A takaró itt nem a sisak tetejéről, a korona alól, hanem a sisak nyakrészéből indul ki. Vonalvezetése nélkülözi azt a logikai felépítést, amely e takaró eredeti szerepére, t.i. a lovag fémsisakját a tűző

Gyékényes

napon a felmelegedéstől védő kendőre, takaróra utal. Nem egyértelmű, mi van „kívül” ill. mi van „belül”, azaz milyen színű a takaró és milyen a bélése, így az egész nem más, mint bevagdosott színes szalagok szövvénye.

S hogy teljesebbé tegyem a községcímereinkről alkotható képet, bemutatom Balatonszemes község címerét.

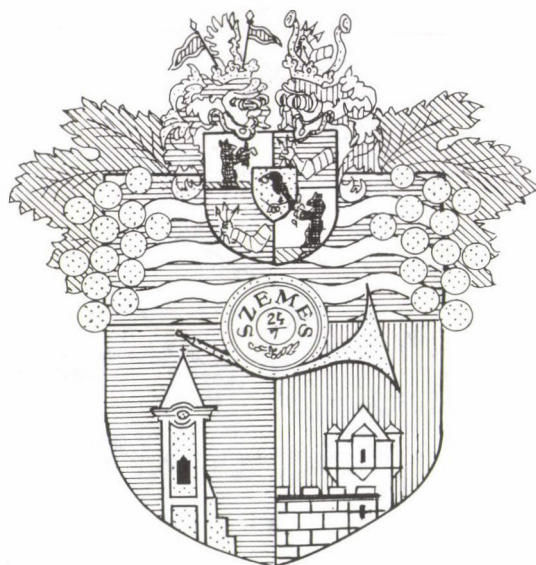
Ha csak magát a főpajzsot vizsgáljuk, a címer akár jó is lehetne, bár a vágási és hasítási vonal metszésében elhelyezett postakürt a bélyegzővel (postaállomás, postamúzeum) ebben a formában zavarólag hat. Az a tény viszont, hogy a község egykori földesurának, a gróf Hunyady családnak a címerét külön, mintegy sisakdíszként a pajzsra helyezte a tervező (ráadásul hibásan), címertani abszurdum.

A somogyi címerek igen gyakran ismétlődő témája a szőlőfürt. Pajzsban, de gyakran pajzsban kívül, mintegy címertakaróként előszeretettel alkalmazzák. Az itt bemutatott példán a szőlőfürtök a pajzsba is benyúlnak, annak sarkait fedik. Azt az apróságot, hogy a tervező vegyesen alkalmazza az aranyat-sárgát, ezüstöt-fehéret, már nem is kommentálom.

Nem tenném szóvá, ha egyedi eset lenne, de ez a tendencia!

Valamit tenni kell.

Segíthetne talán egy alapvető ismereteket tartalmazó kiadvány, a címer- és zászlótervezésről a megyei önkormányzatok részére, melyet sokszorosítva tovább lehetne küldeni a címerterveztetés gondolatával foglalkozó önkormányzatokhoz, hogy azok a tervezőkkel szemben olyan követelményeket támaszthassanak, amelyek alapján a készülő címer a tartalmi helyességen, az esztétikai megjelenítésen túl a címertan szabályainak is megfelelően. A legtöbb hibásan megalkotott címer az ismeretek hiányára vezethető vissza.

Balatonszemes

Kívánatos lenne a lektoráltatást kötelezővé tenni, utólag is! A hibák még nem helyrehozhatatlanok, terjedésüket megakadályozhatnánk.

A Somogy megyei önkormányzatnak nagyon jó kezdeményezése az, hogy egy, ú.n. „címertermébe” elkészítette a megye és a megyében lévő városok címereit. A községek címereinek készítése most van folyamatban. E munka során mintegy felülvizsgálatra kerülnek a községek jelenleg használt címerei. Azon címereknél, melyek heraldikailag kifogásolhatók, bekéri a lektorátus véleményét. Amennyiben a község ilyen szakvéleménnyel nem rendelkezik, felszólítást kap, hogy címerét vizsgálja felül, esetleg terveztesse újra. Kötelezni ma még nem lehet az önkormányzatokat, de okos politikával, felvilágosítással, ha kell, némi ráhatással javíthatnánk a kialakult áldatlan helyzetet.

Deák Varga József

HAGGENMACHEREK MAGYARORSZÁGON

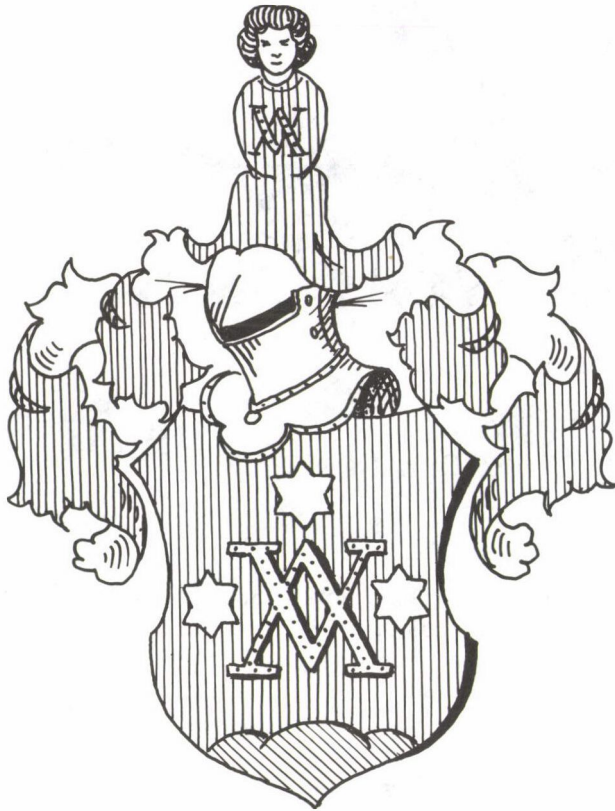
II. Generáció

Magyarországon a Haggenmacher család II. generációjának tagjai kivétel nélkül mind malmokban nevelkedtek. A „malom” meghatározás azonban nem volt egyöntetű, mert változataiban és jelentőségében híven tükrözte a Haggenmacher-vagyon alakulását. Míg az első három leszármazott a Rákospatak duzzasztójában álló, Ördögmalmomban élte első éveit, addig a következő generáció először a Tüköry-gát melletti, majd az azzal szembenálló Lipót körúti ötemeletes Haggenmacher Gőzmalomot vallhatta otthonuknak.

Az 1880 és 1885 között a Sugárút 66. sz. alatt épült konzuli palota azonban teljesen új irányba terelte életüket. Bár a négy utcával határolt Lipót körúti gőzmalom területén álló lakóház, amely a Szemere utcából nyílt, kényelmes otthont nyújtott a népes családnak, a Hermina-mezőn álló Villa Helvetia pedig nagy kertjével és majorságával biztosította nyaralásukat. Ez az életforma azonban még a jómódú svájci polgár puritán életszintjét tükrözte. A konzuli palota viszont méltóságteljes és fényűző kivitelével már fémjelezte Haggenma-

A konzuli palota

Haggenmacher címer (1752)
A wintherturi Donatorenbuch 288. p. szerint

cher Henriknek – két gőzmalom tulajdonosának – vagyoni helyzetét és a 40 évig tartó svájci konzulság szintjét. 1868 óta egyedüli gőzmalom-tulajdonos volt Budapesten a többi, részvénytársaság formájában működő gőzmalommal szemben, és ez a malomiparban is hatalmi pozíciót biztosított számára. A konzuli palota 1880 és 1886 között épült, de Henrik legidősebb fia (II.) Henrik (1855–1917), a promontori sörgyár tulajdonosa, már ennek árnyékában kötött házasságot 1884-ben Aich Emmával (1866–1954).

Ez a házasság sorsdöntő a Haggenmacherek történetében, mert ezen a vonalon alakult ki a közvetlen kapcsolat az osztrák Dreher családdal, amely a XX. században az ország egyik leghatalmasabb konszernjének kialakulásához vezetett. Emma nagypapja, Aich Ferenc (1803–1875) a Bodeni-tó mellől származó sváb sörfőzők leszármazottja mint igazgató már nagy szerepet vitt a schwechati Dreher-sörgyárban. Feleségül vette Dreher (I.) Antal nővérét: Klárát (1805–1875). Dreher

(I.) Antal (1810–1863) az ászok sör bevezetője, 1862-ben vette meg 640 000 ft-ért a kőbányai Perlmutter-féle sörházat és utóda (II.) Antal 1870-ben Klára nővére fiát, Aich (II.) Ferencet (1853–1903) nevezte ki a magyar sörgyár vezetőjének.¹

Aich Ferenc nagy karriert futott be Magyarországon, a Magyar Serfőzők Országos Egyesületének elnöke lett és több sörgyár és bank igazgatóságának volt tagja.² A kőbányai sörgyár teljesítménye rohamosan növekedett az ő működése idején és mindvégig megtartotta vezető szerepét Magyarországon.

A kőbányai Dreher-sörgyár után a promontori Haggenmacher-sörgyár járt az élen és így a szakmabeli házasság szinte kézenfekvő volt. Aich Emma az ún. Dreher-villában nőtt fel Kőbányán, amely a mindenkori igazgató székháza lett. A házat 1856-ban Hild Károly építette Havas József városi tanácsos részére, első átalakítását Feszl Frigyes végezte.³ Az oszlopos kúria, melyben az 1930-as évek elejéig Aichék laktak és mely az idő folyamán a Dreher mintára kialakított luxussal kastély formát öltött, ma is látható a Dreher Brandy címkéjén. Gyönyörű parkjával, úszómedencéjével, tenispályájával, pálma-, virág- és zöldségtermesztést szolgáló melegházaival látványosság számba ment.

A minden vonalon feltörő Aich család 1909-ben enyedi előnévvel magyar nemességet is szerzett. A kőbányai sörgyár élén egymást követő Aich (II.) Ferenc és (III.) Ferenc munkálkodását már nehéz szétválasztani, nevük az irodalomban összefolyik.

A különválasztás az özvegyek útján válik lehetővé, mert Aich Emma édesanyja, (II.) Ferenc özvegye, veje házában a Lipót körút 9. sz. házában élt haláláig, míg (III.) Ferenc özvegye, Aich Ferencné a II. kerületbe, Fő u. 19. sz. alatt.⁴ Az Aich család uralmát a Dreher-sörgyárban Aich György fejezte be az 1930-as évek elején. (III.) Ferenc fia, Aich Hubert alkalmazottja lett a vállalatnak, majd a három fuzionált sörgyár RT-ben Dreher-vonalon nyert igazgatósági tagságot.⁵ 1945 után, valószínűleg az államosítás idején elhagyta az országot és ezzel az Aich család története magyar szempontból véget ért. De Aich Emma, mint ifj. Haggenmacher Henrikné eltörölhetetlen nyomokat hagyott a budapesti polgárság történetében.

1884-ben az ifjú házaspár először Promontoron, a még ma is fennálló kastély-jellegű épületben lakott. Az 1903-ban megjelent Budapest Leírása című kiadvány 127. oldalán látható a promontori, ill. budafoki sörgyár, melynek legmagasabb pont-

ján állt a nagy kert övezte lakóház. Ifj. Henriknek édesapja 1880-ban adta át végérvényesen a sörgyárat, amiről a budapesti cégbíróság adatai tanúszkodnak. A fiatal Haggenmacher nagy lendülettel látott munkához, de a promontori és a két nagy kőbányai üzem teljesítménye között még nagy volt a különbség. A Bp.-i Kereskedelmi és Iparkamara jelentése szerint 1885-ben Promontor teljesítménye csak 23.424 hl, a kőbányai Dreher 200.018 hl és az ugyancsak kőbányai I. Magyar Serfőző Rt. 174.700 hl termelésével szemben.⁶ Viszont övé volt a legmodernebb felszerelés és az apja révén – aki a malomipar vonalán is kiküszöbölte a terménykereskedőket – önálló gabonakereskedelmet folytatott. Alacsonyabb áron a legjobb árpához és nyersanyaghoz jutott és így megfelelő haszonnal dolgozott. A nagy fellendülés azonban 1891-ben következett be, amikor Promontoron már 82.800 hl sört főztek az előző évi 35.600 hl-el szemben.⁷ Így lesz érthető, hogy az ifj. Henrik az 1896. évi ezredévi kiállításon a hivatalos jelentésben megjelent kép szerint 400 m² alapterületű, négyemeletes, tornyos, kupolás sörkóstoló csarnokot létesített.⁸

Az ifj. Henrik apja nyomdokaiban járt. Ő kezdte meg a Lipót körúton a Haggenmacher-ház sor építését. A telket, melyet a hajdani Fegyvergyár telkéből hasítottak ki, még id. Henrik vette 1870-ben nagy előrelátással, és így 1897–98-ban (II) Henrik megépíttette Hubert Józseffel a Lipót körút 9. sz. bérházat (hr. sz. 1131/a),⁹ amely egyben családi házuk is volt. Ez az egyedüli Lipót körúti Haggenmacher-ház, melynek tervrajzai ma is rendelkezésre állnak és bemutatják a megrendelő nagystílusú igényeit. A családi lakásnak legszebb része az udvar felé néző nagy faburkolatos ebédlő volt, melyet egy faragott fakorlással elválasztott, mennyezetig érő színes üvegablakokkal körülvett kiugró egészített ki. Eredetileg télikertnek tervezték, de a gyakorlatban falmenti lócaival és hosszú, keskeny asztalával a család legmeghittebb zuga lett.

A promontori sörgyárat 1899-ig (II.) Henrik teljesen egyedül vezette, de a nagy felfutásra való tekintettel még ebben az évben cégvezetőként maga mellé vette öccsét, Oszkárt (1874–1942), aki addigra szintén kitanulta a mesterséget, majd 1901-től társtulajdonos lett.^{9a} A XX. sz. elején Promontor teljesítménye már elérte a 300 ezer hl-t és mivel nagyobb bővítés ott már nem volt lehetséges, (II) Henrik 1912-ben Kőbányán, a Maglódi úton a Dreher-gyár szomszédságában építtetett új sörgyárat. A cég 1907 óta már mint

Haggenmacher Kőbányai és Budafoki Sörgyár Rt.¹⁰ működött és tőkéje 1908-ban 6 000 000 koronát tett ki. Lényegében már családi vállalkozásnak számított, mert igazgatóságában négy testvér vett részt: ifj. Henrik mint elnök és három testvér Oszkár, Róbert és Árpád mint igazgatók. A részvénytöbbség erős túlsúllyal ifj. Henrik kezében maradt, összesen 2.438 db.¹¹ ami eleve kizárta öccsei beleszólását az ügyvitelbe, ami azonban Róbert és Árpád esetében amúgy sem volt időszerű, mivel mindketten kizárólag a malomiparban dolgoztak. Oszkár szerepe és növekvő részvénytöbbsége azonban a későbbiekben döntő befolyással volt a vállalat életére.

Az új sörgyár nem volt nagyméretű, de annál korszerűbb és így termelékenységére a Haggenmacher-elveknek megfelelően rendkívül magas volt. Az ifj. Henrik vagyona tehát ennek megfelelően gyarapodott, az övé volt az Andrassy út (ma) 34. sz. alatti bérházat és a Mátyás király út 42. sz. alatt álló emeletes villa. 1917-ben bekövetkezett, apját megelőző, váratlan halála szinte tragikusnak mondható. Végrendelete értelmében részvényeinek egyharmada egyetlen fia, (III.) Henrik birtozába került és csak a fennmaradó kétharmadon osztozott¹² négy leánya. Ezzel, a családi hagyományhoz híven, biztosítani akarta fia számára a vállalaton belüli vezető pozíciót. A végrendeleti döntés szerint a Henrik-ágnak és Oszkár-ágnak 3-3 igazgatói hely jutott, a Róbert-ágnak pedig 1. Ifj. Henrik halála alapjaiban rázta meg a Haggenmacher sör- és malom-dinasztiát. Az öreg Henrik ekkor már 90 éves és 1891-ben eltemette másodszülött Géza fiát (1857–1891), aki malommérnök volt, de az apai zsarnokság alól kivándorolt Amerikába és svájci adatok szerint ott jóhírű malomépítész lett.¹³ A családban ismételten előforduló tbc hozta haza és mint a malom cégvezetője 34 éves korában fejezte be életét. A soron következő Walter (1859–1921) már fiatalon zárt intézetbe került. 1914-ben eltemette Árpád fiát is, (sz. 1865) akinek végzettségét nem ismerjük, de valószínűleg ő is malomipari mérnök volt és hallatlan türelemmel szolgálta apját. A kifelé jovialis id. Henrik a családon belül rendkívül keménykezű apa volt, aki maximális munkateljesítményt követelt fiaitól. Másrészt a malom ügyvitelében legmagasabb szintű képzettséggel rendelkező fiait sem engedte szóhoz jutni, egyedül csak az ő akarata érvényesülhetett, amit ugyan tudása és önerőből szerzett hatalmas vagyona igazolt, de az újabb generáció csak nehezen túrt el. Valószínű, hogy a sörgyári vona-

lon is teljes beleszólást igényelhetett, ami végül ifj. Henrikkel való szakításhoz vezetett. Ezt igazolta a végrendeletével kapcsolatos eljárás: ifj. Henrik utódai csak az id. Henrik halála után jutottak ahhoz a külön számlán tartott 1 000 000 frt-hoz, amit az öreg úr még életében többi gyermekének kiosztott. Ennek a magatartásnak végeredménye lett az, hogy a Henrik-ág egyáltalában nem ápolta emlékét, nem őrizte meg iratait, adatait és ez az 1980-as években kezdődő kutatást rendkívül megnehezítette.

Árpád rendkívül békés, csendes ember hírében állt. Felesége Virter Irén, pesti polgárleány volt, akiről nem maradt fenn semmi más emlék, mint hogy nagyon jóízű és szép nő volt. Házasságuk gyermektelen maradt. A Stefánia út 57. sz. alatti villájuk, amiről bő irodalom és pontos leírás maradt fenn,¹⁴ ma követségi palota. Az 1970-es években a Haggenmacher címer még ott díszelgett az oromzatán.

A 90 éves id. Henrik mellett a malomiparban tehát nem állt senki más, mint Róbert fia (1863–1921), aki közgazdász volt és a malom pénzügyeit vitte. Először ő is mint cégvezető dolgozott a malomban, majd 1905-ben id. Henrik két fiával, Árpáddal és Róberttel közkereseti társaságot alapított. Míg id. Henrik nem adta fel svájci állampolgárságát, addig három fia, Henrik, Árpád és Róbert felvette a magyar állampolgárságot. Róbert, svájci adatok szerint, 1895-ben magyarnak vallotta magát és a milleneumkor díszmagyarban vett részt a budapesti városküldöttségben.¹⁵ Ő az egyedüli, aki bank-, és üzletkörökkel is tartotta a kapcsolatot: több bank és vállalat igazgatósági tagja. Az 1900-as évek elején épült Lipót körút 11. számú Haggenmacher-házban rendezett be magának nagystílű lakást, míg Oszkár öccse, az egyedüli, aki megtartotta svájci állampolgárságát, a Lipót körút 15. sz. házban telepedett le. Érdekes módon egyikük sem lakott abban a házban, amelyet végül örökölt, mert a 15. sz. ház Róbert tulajdonát képezte, Oszkáré pedig a Lipót körút 13. volt.

Id. Henriknek 90 éves korában legnagyobb gondja az volt, hogy Árpád és (II) Henrik halála után sem a sörgyár, sem a malom továbbvitele nincs biztosítva, annál is kevésbé, mert az ifj. Henrik egyetlen fia, (III) Henrik bevonult katonának, Róbert pedig nem nősült meg és nincs utódja. Ekkor legfiatalabb fia, Oszkár, aki a sörgyárban volt érdekelt és egyáltalában nem függött édesapjától, minden bátorságát összeszedve elé állt és

közölte vele, hogy aggodalma teljesen alaptalan, mert Róbertnek felesége és elegáns, kitűnően nevelt két fia él Bécsben egy luxus villában, az egyik 18, a másik 14 éves. Mindezt azért titkolták, mert Róbert nagyon szép, de szegény leányt vett el feleségül és attól félt, hogy nővérei nagystílű házasságai mellett apja sohasem fogadná be feleségét, őt magát pedig még ki is tagadná.

A hatás, a családi fáma szerint, váratlan volt. Az öreg úr azonnal hívatta Róbertet és követelte, hogy haladék nélkül hozza Pestre feleségét és két fiát. Boldogan ölelte magához a várva várt utánpótlást: Ottót (1899–1979) és Sándort (1903–1977).

Édesanyjuk, Purczl Éva Anna (1869–1940) valóban nagyon szép nő volt. Mint szegény leány először a híres Váci utcai Monasterly-cég varrodájában dolgozott, de mire Róbert megismerte, már a divatszalon első manökenje volt. Ma, az ún. „top-modellek” előtt nyitva állnak a paloták, de abban az időben ilyen házasság nagypolgári körökben szinte elképzelhetetlen volt. Róbert joggal félt apja haragjától, egyben féltette egzisztenciáját is. A kálvária, amit Purczl Anna ezért megjárta külön regénytéma.¹⁶ Nemcsak szép, de rendkívül tehetséges és művelt nő volt és így kivívta magának az egész család tiszteletét, de származását homály és hallgatás fedte. Az 1980-as évek kutatásai azonban kimutatták, hogy a Purczl családot a XVIII. sz. közepén Grassalkovich gróf telepítette Magyarországra és az anyakönyvi feljegyzések szerint Soroksár első alapítói közé tartoztak. A XIX. sz. első felében már sűrűn találkozunk nevükkel a „Franzstadti” ház-, föld- és telek-kimutatásokban is. Jómódú majoros gazdák és fuvarosok. Szerepelnek a régi Pest irodalmában is:¹⁷ így pld. Gárdonyi Albert leírja, hogy Purczl András 1841. II. 14.-én 279 □-öt vett a 791. sz. ház telkéből: „Bey der eoden Kirche neben dem Rákosgraben.”

Ugyanezt igazolják a telekátírási jegyzetek (1839–1944), miszerint 1841. II. 11.-én feleségével Theresia geb. Gausen-nel együtt megvette a „Franzstadt, Soroksárer und Mühlgasse N. 791... 129 liegenden Mayerhofgrund und aus 279 4/6 bestehenden und in Mühlgasse führende und mit ihr No 253 G... Baustelle um 1491 fr.” Ladislaus Locatelli-től.

Purczl András, Pallos-Illyefalvi: „Pest Buda polgárai” szerint, molnármester volt Soroksáron és 1837-ben nyert pesti polgárságot. Mesterségét nyilván vizimolnárként folytatta Pesten, mint ahogy Haggenmacher Henrik két évtizeddel később pályafutását kezdte.

A házaspár alakja azért is érdekes, mert Purczl Anna felnőtt korában nem szüleinél, hanem önállóan lakott. Nagyszülei, szülei a XIX. sz. elején mind a Mester u. tengelyében, az Üllői út és Soroksári út felé vezető mellékutcákban telepedtek le és ott vettek házakat. Mindez azonban azt jelenti, hogy a Purczl család, megelőzve a Haggenmachereket, Aicheket, Drehereket és Saxlehneret, – tehát azt a XIX. sz. második felében feltörő, összekapcsolódó családi konzorciumot, mely szerepet játszott Pest történetében, de 200 év alatt számtalan külső ok miatt elszegényedett és szétesett. Purczl Anna származását, bár csak 50 évvel halála után, de mégis felfedte és helyére tette a kutatás.

Haggenmacher Róbert csak 4 évvel élte túl édesapját. A trianoni végzés folytán a Monarchiára és nagy Magyarországra berendezett malomipar összeomlott és így Oszkár és ő egyedül csak a sörgyártásban látott még valamelyest lehetőséget, bár ezen a vonalon is rendkívül nagy volt a túltermelés. Róbert 1921-ben bekövetkezett halála után a malmot Miklós József vette meg 60 000 000 koronáért,¹⁸ de a malom továbbra is Haggenmacher-név alatt működött, majd 1922-ben átalakult és Haggenmacher Malom RT. néven szerepelt. 1935-ben¹⁹ véglegesen felszámolták.

Míg Róbert fiai és a háborúból szerencsésen hazatért (III.) Henrik egyetemi évei teltek, addig Oszkár kiváló érzékkel mentette át a sörgyártást rendkívül nehéz időszakán. E korszak megértéséhez vissza kell nyúlni a második generáció nőtagjai sorsdöntő házasságaihoz. A konzuli palota nagystílűségéből a Haggenmacher leányok ui. ragyogóan mentek férjhez. Az Aich rokonság révén a Haggenmacher-orientáció határozottan a sörérdekeltség irányába tolódtott el és így a két legidősebb leány német sörgyárosokat választott, mégpedig két unokafivért. Marie Martha, 1890-ben Ulrich Ferdinand Armin Oettler (sörgyáros Zeiz-ben) felesége lett, követve 2 évvel fiatalabb húgát, Melanie Louisát, aki már 1889-ben kötött házasságot Volfram Oettlerrel, akinek viszont Weissenfels a.d. Saale-ben volt sörgyára.

A harmadik leány, Friderike Elisabeth sem maradt el nővérei mögött, amikor 1891-ben Saxlehner Árpád, a Hunyadi János keserűvíztelep cégvezető igazgatójának felesége lett. Apósa, Saxlehner András (1815–1889) szakított a család hagyományos posztóképzés és -kereskedés mesterségével és átadta fivérének Váci utcai üzletét, melyet „Zum Schwarzen Hund” név alatt már 17 éve

vezetett. 1862-ben keserűvíz-termeléssel kezdett foglalkozni, ugyanabban az évben, amikor Haggenmacher Henrik első gőzmalmát megépítette. Meredeken felfelé ívelő pályafutásuk szinte párhuzamosnak mondható. Saxlehner-vonalon is nagy vagyon halmozódott fel a kitűnő üzletvitel alapján. Export üzleteiket is nagyjából egyidőben, az 1860-as évek végén kezdték el, sőt vagyonuk csúcspontja is talán 20 évvel később, a palotaépítés korszakára esik. Míg a Haggenmacher család II. generációja Trianon után kellő időben való felszámolással és átállással meg tudta menteni vagyonának legalább egy részét, addig a Saxlehner utódok még a II. világháború előtt kénytelenek voltak feladni a családi vállalkozást.²⁰

A pálmát azonban a legfiatalabb Haggenmacher leány, Bertha Luisa vitte el, aki 1898-ban az ország egyik leggazdagabb polgára: Dreher Jenő sörgyáros és nagybirtokos felesége lett. Ebben a nagy vagyoni összefonódásban, amit közgazdász nyelven „házassági stratégiának” is neveznek, Oszkár is részt vett, amennyiben, 1903-ban Saxlehner András (1815–1889), a vagyonszerző unokáját, Boytha Jolánt vette feleségül, aki révén a pesti értelmiségi vonal is belépett a Haggenmacher családba.²¹

Ilyen családi kapcsolatok mellett szinte kézenfekvő, hogy az I. világháború utáni válságban a Dreher-Haggenmacher érdekeltség összefogott és a sörgyárak először unióba léptek egymással. Ez az unió, amit Dreher Jenő és Haggenmacher Oszkár fémjelez, zseniális húzással a sörgyártás pangását, maláta exportjával egyensúlyozta. A birtokukban levő sziklapince labirintusa svájci adatok szerint 33.200 m² területen egyedülálló volt a világon és Európa legjobb malátáját szállította. A Schweizer Echo 1932. évi 3. sz.-ban kimutatja, hogy míg a termelés 1926-ban 64.256 q-t tett ki, addig 1929-ben már 142.108 q-t. 1926–29-ig összesen 370 321 q malátát termeltek és ennek egynegyedét Svájc vette át. 1929-ben a Neuer Züricher Zeitung IX. 3.-i számában leírja, hogy a Dreher-Haggenmacher konzorcium tagjait várják Zürichben mint exportáló feleket és méltatja kiváló munkájukat.

A maláta exporton kívül a családi unió bevezette az ún. Brandy gyárat, amelyben háromféle konyakot, likőröket és elsőrendű barackpárlatot készítettek. 1924-ben létesült a Dreher-féle csokoládé- és keksz-gyár, majd kiterjesztették működésüket a szénsav-, műjég- és szikvízgyártásra. Érdeklődősséget vállaltak a Szent Lukács-fürdő kútval-

lalatával kristályvizük terjesztésére és részt vettek a Paracelsus Rt. alapításában is. 1923-ban megvették a nagykanizsai sörgyárat, majd a Liebig textilgyárat. A kőbányai Haggenmacher-sörgyár területén berendezték az ország egyik legnagyobb gyapotfonodáját, melyet a kellőleg kiképzett mérnök, Róbert idősebb fia, Ottó vezetett. 1920-ban átvette a nagykanizsai Király-sörfőzdét, az ország legnagyobb vidéki sörüzemét és lerakataival megjelent minden nagyobb városban. A harmincas évek elején létesült Dreher-Haggenmacher Első Magyar Részvényserfőzde Rt. kialakított szálloda hálózatával, valójában az ország egyik legnagyobb és leghatalmasabb konszernje lett.²² Elnöke Dreher Jenő, vezérigazgatója Haggenmacher Oszkár volt.

Oszkár szerencsés üzletpolitikáját azonban mély családi gyász kísérte. 1927-ben elhunyt felesége, Boytha Jolán, hat fiú és két leány gyermeket hagyva maga után. Oszkár ezután teljes visszavonultságban élt Városmajor u. 32. sz. alatti nagy villájában és idejét munkáján kívül csak árván maradt családjának szentelte. Rendkívül nagy vagyont – sörgyári részvényein kívül – bérházak és egy bakonyi erdőbirtok képviselte.

A mindinkább erősödő Dreher-Haggenmacher kapcsolattal ellentétben a Haggenmacher-Saxlehner összefonódás, egyrészt Haggenmacher Frieda (Saxlehner Árpádné) korai halálával, aki 27 évesen mint három gyermek anyja távozott az élők sorából, másrészt a keserűvíz üzlet visszaesésével inkább lazuló tendenciát mutatott. A két család III. generációban való újabb kapcsolata azonban olyan bensőséges viszonyt alakított ki, melynek középpontjában (II.) Henrik özvegye: Aich Emma állt.

Aich Emma a polgári nagyasszony mintaképének tekinthető. Magas, karcsú alakja, finom arcvonásai, disztingvált megjelenése és hallatlan kedvessége szinte predestinálta őt arra, hogy férje halála után ő képviselje a családi központot és az összetartó erőt. Nem volt üzletasszony, nem szólt bele a családi vállalkozásba, mert joggal bízhatott Haggenmacher Oszkár és Dreher Jenő üzletvitelében. Társadalmi téren azonban kivívta magának az egyeduralmat, amit nemcsak családi köre, de bizonyos mértékben a távolabbi polgári körök is respektáltak. Az összefonódott vagyoni érdekeltségének ő volt a lelke és csendes, de határozott fellépésével mindig keresztül tudta vinni akaratát és egyensúlyba tartotta családjá különböző élet-szinten élő tagjainak egymáshoz való viszonyát.

Jótekonysága is példás volt. A Haggenmacher Károly-féle alapítvány, a Bethánia nevű gyermekotthon évkönyvei tanúskodnak adakozásáról. Míg Aich Emma magával hozta az Aichek nagystílűségét, melyet a schwechati Dreher-sörimpérium, „a világ legnagyobb sörgyára” és a szinte felmérhetetlen Dreher-vagyon árnyékában szívtak magukba, addig a II. generáció legfiatalabb nőtagja: Bertha Luise, akit Lilynek becéztek teljes visszavonultságban élt kiváló férje, Dreher Jenő oldalán. Dreher Jenő valóságos „Grand seigneur” volt. Nemcsak megjelenésével, de minden megnyilvánulásával kiérdemelte ezt a jelzőt, mellyel kortársai őt felruházták. Mindenben az élre tört. Először mint honvédszázados, majd 1894 óta mint úrlovas 10 győzelmet aratott. Ezzel kivívta magának apja (II) Antal elismerését, aki benne látta a Dreher-lótenyésztés és versenystálló jövődöbéli képviselőjét. Nem is csalódott. Az erdőháti ménes Dreher Jenő alatt élte fénykorát. „Der alte Dreher”, ahogy őt Bécs nevezte, minden téren nagy reményeket fűzött Jenő fiához és ezért adta át neki a kőbányai sörgyár vezetését, majd a magyarországi birtokokat.

1896-ban megbízta Hubert József építész, hogy tervezzék Kőbányán, az Aich igazgatóknak fenntartott kúria parkjának túlsó oldalán egy kétemeletes kastélyszerű épületet fia számára. Jenő így 1898-ban egy fényűzően berendezett házba hozta ifjú feleségét. 1896 óta cégvezetője volt a kőbányai sörgyárnak, 1905 óta pedig társtulajdonosa. A sörgyár 1921 óta lett teljes egészében az ő tulajdona. Schwechatban külön mezőgazdasági osztály foglalkozott (II) Antal hatalmas, az egész Monarchiára kiterjedő birtokaival. A magyarországi birtokoknak (az 1903 évi statisztikai adatok szerint²³

Fejér vármegyében 17.247 k.h

Tencsén és Abaúj-Torna vármegyében 10.545 k.h

összesen: 27.992 k.h.-nak) a fiatal Dreher Jenő lett vezetője, majd 1911-től tulajdonosa. Martonvásárt 1897-ben szerezték meg József főhercegtől, aki viszont 1893-ban 2.1 millió forintért vette meg az 1870-es évek válsága után tönkrement Brunswik Géza gróftól. A még kezdő Dreher Jenőnek az volt a feladata, hogy a teljesen elhanyagolt birtokokat átállítsa modern, intenzív gazdálkodásra.

Ez a XX. sz. első évtizedében nagyjából sikerült is, addigra kiépült a 16 km hosszú lóvasút, az iparvágány, számtalan újszerű tervek alapján készült istálló, rendeződött a vízellátás, megvetették a korszerű tehenészet alapjait. Bár a schwechati központ intenciónak megfelelően, mégis egy fia-

taleMBER fáradhatatlan munkája nyomán indult be a nagy célokra irányuló Fejér megyei gazdaság Martonvásár központtal. Ehhez a nagybirtokhoz négy kastély tartozott: a központban állt az egykori Brunswick-kastély és az ún. kis kastély, Tordason a Battyhány hercegek hajdani kastélya. Válon pedig a szintén 18. sz.-ban épült Ürményi-kastély: ma már műemlék. Ez volt tehát az a keret, amely a rendkívül puritán módon nevelt Haggenmacher Lilyt fogadta. A Dreher- és a Haggenmacher-felfogás között abban volt lényeges különbség, hogy Ausztriában a Dreher család III. generációja már főúri módon élt – (II) Antal kettenhofi kastélyában többször fogadta a császárt, s lovai miatt Erzsébet királyné is meglátogatta – míg a Haggenmacher-vonalon a reprezentáció Magyarországon csak az 1886-ban elkészült konzuli palotával kezdődött.

Lily, a Benczúr-festmény szerint fiatal korában sem volt kifejezetten szép nő, de lényében volt valami különös, meghatóan kedves vonás. Rajongva imádta férjét és Dreher Jenő árnyékában a szerény, szürke kíséző szerepét játszotta meggyőződéssel és odaadással, de mindig nagyon disztigváltan. Míg férje a lovaregylet és a mezőgazdaság révén úgyszólván csak mágnás körökben mozgott, Lily teljes visszavonultságban élt. Társadalmilag nehéz helyzetbe került, mert életnívójuk, vagyonuk révén az arisztokraták köréhez kellett volna csatlakoznia, viszont az 500 éves Haggenmacher-múlt tudatában nem vállalta köztük a másodlagos szerepet. Nem szabad megfélemlkezni arról sem, hogy az I. világháború előtt, egészen az 1920-as évek elejéig, a mágnás nők még megkülönböztetően magázták a polgárosszonyokat. Polgári körökben, beleértve a családot is, viszont oly nagy volt az anyagi szintkülönbség, hogy az büvkört vont Lily alakja köré. A Dreher-impérium, bár Trianon következtében nagy károk érték, rendíthetetlenül ment tovább a maga útján és kitűnően kezelte Lily örökölt vagyonát, beleértve a konzuli palotát, amely az övé lett. A családban tehát szerették és tisztelték, de csak messziről. Így teljesen egyedül maradt, csak szűkebb családjának élt és idővel úgy tűnt, hogy csendes, szerény, de mindig elegáns megjelenésével elérhetetlen magasságokba lebeg egy saját maga kreálta társadalmi szinten. Minden vagyona mellett sorsa tragikus volt. Az elsőszülött ikerpárt (egy fiút és egy lányt) csecsemő korban veszítette el és utánuk nem született több Dreher férfitód. Három leánya közül Lieselt 17 éves korában vitte el a tbc. Lily rettenetes

fájdalmát sohasem érezte környezetével, önmagába zárt kör volt mindvégig és híven teljesítette kötelességét. Bármelyek otthona: a svábhegyi villa, a martonvásári kastély, a Károlyi utcai kis palota, a Szentendre feletti vadászkastély fogalom volt a maga nemében.

Dreherné vendége lenni megtiszteltetés volt még a családon belül is. Minden szerénysége és kedvessége mellett volt benne valami más, és ezért respektálták. Akaratlanul is uralkodott szűkebb és távolibb családján, és nem csak vagyonának köszönhetette, hogy glédában álltak a pesti kereskedők, amikor hatalmas Minerva kocsijával üzletük elé gördült.

Az 1930-as években a pesti társadalom álmélkodva vette tudomásul, hogy Dreher Jenőné, svábhegyi emeletes nagy villáját a völgyig érő parkkal Budapest városának ajándékozta, hogy ott gyermekszanatóriumot létesítsenek. Dreher Jenő viszont schwechati kastélyát adta át egy tollvonással Bécs városának.

Egyedülálló jelenség volt mindez, de ők nem fűttek hozzá semmiféle magyarázatot. Lily „kegyelmes” asszony mivoltában sem változtatott svájci szokásain, puritán rendben vezette háztartását kulcskosárral a karján. Dreherék jellemzője volt az egyszerűség, de tökéletes szinten. Környezetéből kiszivárgott, hogy minden szabad percét a jótékonyosság tölti ki, bár ő maga soha nem beszélt róla. A Haggenmacher-alapítvány: a Bethánia gyermekotthon évkönyvei viszont megőrizték, hogy ő volt az otthon adakozó lelke. A Haggenmacher család csak annyit tudott róla, hogy minden rajongása mellett ő képviselte az egyedüli fékező erőt, amely Dreher Jenőt bármilyen vonalon való túlzástól vissza tudta tartani. Ilyenkor kissé félszeg mosollyal de rendkívül kedves hangon annyit mondott: „Ich bitt’, dich Eugen...” – és ez a néhány szó úgy hatott mint egy varázsigé.

1969-ben Svájcban búcsúztunk el egymástól, anélkül, hogy tudtuk volna. „Tante Lily” – mert mi, a III. generáció így szólítottuk – férje halála után Winterthurban, a család ősi fészkeben a Haggenmacher Károly által alapított öregek otthonában élt tökéletes magányban. Szép nagy szobát bocsátottak rendelkezésére, ami azonban minden kényelme mellett szinte tragikusan hatott a kastélyok és a paloták után. Legnagyobb baj azonban kínzó honvágya volt, hisz a „switserdüch” környezetben még szót sem tudott váltani senkivel. A kertben sétált, amikor megérkeztem – a nyakamba borult, gyenge testét rázta a zokogás és én nem találtam vígasztaló szavakra. Egy év múlva meghalt.

Utolsó kívánsága az volt, hogy hamvait hozzák haza a martonvásári Dreher-kriptába férje, leányai és fiai mellé. Amikor ez a 70-es évek legelején megtörtént, öten voltunk Martonvásáron az urna elhelyezési szertartásánál, mint a család itt-hon maradt tagjai. Munkanap ellenére azonban felvonult a nép. Martonvásár dolgozó tömege. Három község katolikus és protestáns papjai tartották a gyászbeszédeket és az ő beszámolóikból ismertük meg valójában, hogy ki volt és mit tett Haggenmacher Lily. Azonban még többet mondott nekem az összegyűlt sokadalom, amely a 70-es évek hangulatában nem riadt vissza attól a megmozdulástól amit a Dreher-temetés tiszteletadása

jelentett. Ami akkor Martonvásáron történt több volt mint temetés: a múlt, a Dreher-Haggenmacher család melletti kiállítás volt.

Ma, amikor a II. generáció szerepét kívánom feleleveníteni a múltból, úgy gondolom, hogy társadalomtörténeti szempontból Martonvásár lakosainak tömeges részvétele a „kegyelmes asszony” temetésén nemcsak a 70-es évek elejének idejében, de az egész család több száz éves történetében egyedülálló volt. Minderre hivatkozással merem állítani azt, hogy Haggenmacher Bertha Luisa a Magyarországon élő II. generáció legkiemelkedőbb alakja volt.

III. generáció

A Haggenmacher család magyarországi történetében a III. generációnak jutott az a nehéz feladat, hogy átvészelje azt az időszakot, amelyben elveszti minden örökölt vagy szerzett vagyonát és kapitalista múltja miatt pellengére állítják. A III. generáció erre úgy válaszolt, hogy egy kivétellel minden egyes férfi tagja elhagyta az országot, beleértve a már felnőtt IV. nemzedéket is, amelyet sárga csillag helyett „X”-szel jelöltek az iskolában és megtagadták tőlük a továbbtanulást. Az utókorra hárul majd a feladat, hogy kiértékelje, milyen veszteséget jelentett az ország gazdaságára nézve a képzett szakemberek távozása.

A III. generáció a II. világháború utáni évtizedben nemcsak tagjai képzettségével, de üzleti politikájával és gazdasági súlyával a család legmagasabb szintjére emelkedett. Ebben az időben a svájci állampolgárságát megtartó Oszkár-ágon kívül már csak három ütőképes magyar Haggenmacher állt a porondon: a Henrik-ág (négy nővér) képviselőiben (III.) Henrik, a köztudatban „Harry”, és Róbert két fia, Ottó és Sándor.

Az Oszkár-ág leszármazottai még túl fiatalok: József (sz. 1905) a legidősebb kivándorolt és Braziliában telepedett le. Pál (sz. 1908) közgazdasági dr., a sörgyár és maláta export vonalán végzi gyakorló éveit. Oszkár (sz. 1911) és Tamás (sz. 1913) vendéglátó főiskolát végeztek Svájcban és a HUNGÁRIA Hotel igazgatói lesznek. Tibor (sz. 1916) sörgyártás vonalán szerez mérnöki diplomát, Jenő (sz. 1922) pedig kémikusnak készül. Nővérük, Margit Graffl Károly földbirtokos felesége lesz, Erzsébet pedig nem ment férjhez, de

fivéreivel és nővérével 1945 után elhagyta az országot.

A magyar történelemben, a svájci honosságukat megtartó II. generációból – tehát az Oszkár-ágból – Tamás játszott 1944-ben érdemleges szerepet.²⁴ Ő szerezte meg Pannonhalmának a védettséget a Svájci Vöröskereszt közbenjárásával és ezzel nemcsak a kolostor történelmi múltját mentette meg minden műkincsével együtt, de 410 gyermeknek, 220 felnőttnek, 52 nővérnek és 70 fekvő betegnek biztosított menedéket.

A svájci követségen Born Frigyes kereskedelmi attasé volt a Vöröskereszt megbízottja. Haggenmacher Erzsébet pedig titkárnője. Tamás tehát fiatalos hévvel, de a legjobb kilátások mellett vállalta ezt a feladatot, ami végül sikerrel járt. A Svájci Vöröskereszt révén a nemzetközi Vöröskereszt védelmébe vette Pannonhalmát, svájci megbízottjuk Brunschweiler Egon gyártulajdonos volt. Mindez a 31 éves Tamás ténykedésének volt köszönhető.

A magyar Haggenmacherek még az 1920-as években házasságaikkal hívták fel magukra a figyelmet, amennyiben mind a hárman Pekár leányt vettek el feleségül.²⁵ A sort 1921-ben Henrik (a továbbiakban Harry) kezdte, felesége Pekár Marianne. Ottó 1923-ban Emmát, Sándor pedig 1929-ben Zsuzsannát vezetni oltár elé. Az unokatestvér és a két fivér három nővérrel kötött házassága még megerősíti a magyar Haggenmacherek összetartását. A konszernben ugyan csak ketten maradtak, mert Sándor, a Bécsi Kereskedelmi Akadémia és a Német Mezőgazdasági Akadémia elvégzése után a mezőgazdálkodást választotta,

hogy mint fiatalabb, részvénypakettjével bátyja pozícióját erősítse a konzernben belül.

Harry Aich György halála után foglalta el feleségével az oszlopos igazgatói kúriát, addig az Ihász utcából nyíló, a gyár területén álló kertes házban lakott, mint a Csokoládé- és Keksz-gyár igazgatója. Az ő feladata volt a maláta export kiépítése és belga konzuli minőségben a külföldi kapcsolatok ápolása. Ebben nagy segítségére volt Pekár Marianne, aki szépségével, eleganciájával, kultúrájával és kifogástalan nyelvtudásával maradéktalanul betöltötte a ráértelt feladatot. Főképp diplomatákkal és arisztokratákkal érintkeztek, minden nagyobb társadalmi megmozduláson vagy ünnepségen jelen voltak. Egyetlen leányuk Marietta, a gyáriparba ment férjhez, amennyiben Gschwindt György felesége lett, majd szülei távozása után ő is elhagyta az országot.

A Henrik-ágon Harryn kívül négy nővére szerepel: Emma 1903-ban Saxlehner Kálmánhoz, Márta 1905-ben dr. Sztehló Aladárhoz, Edith 1912-ben dr. Frigyesi József egy. tan.-hoz, míg Marianne Adler-Rácz Józsefhez ment feleségül.²⁶ Az ő utódaik közt, tehát a IV. generációban egy kiemelkedő egyéniség írta be nevét a magyar történelembe: Sztehló Gábor evang. pap (1909–1974)²⁷, aki a Vöröskereszt védelme alatt álló „Jó pásztor” mozgalom révén megszámlálhatatlan zsidó gyermeknek nyújtott menedéket. Az első ilyen „otthon” Haggenmacher Ottó és Pekár Emma villája volt a Bércz u. 16. sz. alatt, melyet 28 más épület követett, többek között a volt Haggenmacher Istenszeme-villa a Zugligetben. Az ő nevéhez fűződik a „Pax Gyermekotthon” is, az első gyermekváros, amely 1945 és 1949 között működött.

Haggenmacher Ottó és felesége Pekár Emma, a Henrik-ágban szereplő Haggenmacher–Pekár házaspárral szemben teljes visszavonultságban élt először Kőbányán, majd Bércz u. 16. sz. alatt épült villájukban, amely ma az egyiptomi követségnek ad otthont. Ottó a textilgyár igazgatója volt, egyben a konzern gazdasági irányítója. A házaspár mint természetrajongó, a Bakonyban svájci mintára épített vadászkastélyában töltötte minden szabad percét. Leányuk: Mária, dr. Verebélyi Pál felesége lett, három fiuk: Róbert, Ottó, György külföldön élnek. A házaspár 1956 után kivándorló útlevelel távozott Svájcba,

A harmadik Haggenmacher–Pekár házaspár történetét, csak első személyben folytathatnám,

mert férjemről Haggenmacher Sándorról és önmagamról van szó. Mi voltunk az egyedüliek a Haggenmacher nevet viselő családtagok között, akik megkockáztatták a szinte lehetetlent: itthon átvészelné az 1945 utáni időszakot. Részben kötött a föld szeretete, más téren Sándor felfogása, hogy nem akar proletárként élni a kapitalizmusban. Mindezen túl én is görccsösen ragaszkodtam az oly nehezen átmentett tárgyaimhoz, családi emlékeinkhez.

Nagy árat fizettünk ezért és a kálvária, melyet bejártunk olyan mély nyomokat hagyott bennem, hogy még nem tudnék tárgyilagosan beszámolni róla. Sorsunk dokumentált története az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára „Pekár Zsuzsa, Haggenmacher Sándorné gyűjteményébe” kerül, ahol majd idővel a kutatók rendelkezésére áll.

Ma visszatekintve azt vallom, hogy bár sokkal magasabb életszinten és főképp nyugalomban élhettünk volna Németországban német tudásunkkal és főiskolai számviteli végzettségünkkel, én valószínűleg ismét ugyanezt az utat választanám. Az egyén nem tud kilépni a génjei által meghatározott körből, ami egyben sorsát is jelenti, így az utókor feladata lesz, hogy elbírálja életünket és megállapítsa: kinek volt igaza? Annak, aki elment, vagy annak aki itt maradt. Az ember sohasem lehet önmaga bírója.

Szegény kisleányom, Edith (1930–1972) mint Pattantyús Ábrahám Ádámné még e nagy műszaki név árnyékában sem tudta magát túltenni azon a csapáson, amit 1945 jelentett neki. Szívvel-lélelkel gazdának készült, annak is neveltük. Élete végéig lázadozott a „sors” igazságtalansága ellen.

Fiam 1956-ban 19 évesen disszidált, hogy nyugaton keressen magának új utakat.

A Haggenmacherek IV. generációja tehát a III. generáció példáját követve elhagyta az országot. Jobbára Svájcban, Németországban, Belgiumban, Kanadában, az Egyesült Államokban és Brazíliában élnek szétszórta, átlagos polgári színvonalon. Kapcsolataik Magyarországgal rendkívül lazák, csak néhányan tértek vissza rövid látogatásra.

A Haggenmacher család így kihalt Magyarországon és csak a Kerepesi és Farkasréti temetők kriptái emlékeztetnek még tagjai száz éven át betöltött kiváló szerepére.

Pekár Zsuzsa

Jegyzet és forrás

1. *Scheiber/Wieder, Karl*: Der Bierbrauer Anton Dreher und sein Geschlecht. „Adler” 6, JG. 1944. 82. p. Ft. Josef Aich – (édesanyja Therese Komputt) – Somorján született. A nagyszombati sörház bérlője volt, majd a pozsonyi sörüzem vezetője és 1844 óta a schwechati Dreher-sörgyár igazgatója; *Prominter, Josef*: Dreihundert Jahre Brauhaus Schwechat. Wien, 1932. 42. p.
 2. *Vörös Károly*: Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Bp. 136. p.
 3. *Ráday Mihály*: Jöjjön ki Kőbányára. „Magyar Nemzet” 1992. július 2. 7. p.
 4. Lakás- és címjegyzék 1907–1908 és telefonkönyv 1920. Franz (II.) felesége: Josefa Schmidt; Franz (III) felesége: Herkog Gizella.
 5. Dreher-Haggenmacher Első Magyar Részvénytársaság Jelentése az 1945–1946. évekről. 1947. január 6. Megnyitó Forintmérleg. Bp. 1947.
 6. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának Jelentése 1884–85. 100. p.
 7. A magyar korona országainak gyáripara az 1898-as években XVIII. füzet. 61. p. (Kiemelve *Koncz K.* „Két nagyvállalkozó család vállalkozói stratégiájának összehasonlítása” című kéziratából 16. p.) továbbiakban *Koncz i. m.*
 8. *Szterényi/Matlehovits szerk.* Az 1896. Évi Ezredéves Kiállítás Eredménye. Bp. 1897. III. k. 114. és 119. p.
 9. *Pekár Zsuzsa*: A Szent István körút 9–11–13–15. számú házainak története. In.: Adalékok a Lipótváros történetéhez. II. k. Bp. 1988. 448. p.
 - 9a. Budapest Cégbíróság, Társas cégek: 31. k. 159. p. Kiemelve: *Koncz K. i. m.* 16. p.
 10. Budapest Cégbíróság, Társas cégek 47. k. 121. p. Kiemelve *Koncz K. i. m.* 16. p.
 11. Budapest Cégbíróság, Cg. 1.795.161.630/1908 c. irat. Kiemelve *Koncz K. i. m.* 16. p.
 12. Árvaszéki Iratok, 11.132. Haggenmacher Henrik és Marianne gyámügyei 183.688 sz. hagyatékát adó végzés. Kiemelve *Koncz K. i. m.* 19–21. pp.
 13. *Wegmann, Emil*: Geschichte der Familie Haggenmacher von Winterthur. In.: Neujahrsblatt der Stadtbibliothek Winterthur 957. 78. p.
 14. *Pártos Gyula*: Haggenmacher Árpád családi háza a budapesti Stefánia úton. In.: Építési Ipar 1907. 194–195. pp.
 15. *Kovács Dénes*: A főváros díszbandériuma. „Vasárnapi újság” 1986/30. sz. 43. évf.
 16. Purczl Anna, Haggenmacher Róbertné élete. *Pekár Zsuzsa*: „Ahogy én láttam őket” c. kéziratában dokumentáltan szerepel és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, a „Pekár-Zsuzsa gyűjteményben” kerül megőrzésre.
 17. *Gárdonyi Albert*: A ferencvárosi pusztatemplom. 57. p. In.: Tanulmányok Budapest múltjából I. k. Bp. 1932. 60. p. A malmok a XVIII. sz.-ban is a Boráros-tér előtti Duna-szakaszon álltak, ahol a meder az említett (Rákosárok) árok által
- idesodort homoktömegek miatt sekély volt és ennek következtében a malmok lehorgonyozása könnyen ment. Bizonyosága ennek az is, hogy a Ferenc körutat kezdettől fogva Malom utcának nevezték. A Pusztatemplom a Boráros-tér déli oldalán állt.
18. ML. 1921. 49. sz. 624. p.
 19. ML. 1922. 15. sz. 194. p.
 20. „Magyar Szalon” XI. k. 142. p. Saxlehner András. Pester Lloyd Kalender 1859. Hirdetések: XXX.: Andreas Saxlehner: Zum Schwarzen Hund.: Waizner Gasse in Graf Nakoschen Haus. *Surányi Ernő-Kiss Imre*: A 25 éves Hunyadi János keserűvíztelep és a telepalapító Saxlehner család története. In.: „Vizkutatás” 1989/2. Külön szám. 5. p.
 21. Bethleni Boytha, orvoscsalád.
 22. *Budai Károly Szerk.*: A Dreher-Haggenmacher Első Magyar Részvénytársaság Jelentése az 1945–1946. évekről. 1947. január 6. Megnyitó Forintmérleg. Bp. 1947.
 23. *Pekár Zsuzsa*: A Dreher család története. 1991. Kézirat, a M. Tud. Akadémia Mezőgazdasági Kutató Intézetének Martonvásári könyvtárában.: *Lencsés Ferenc*: Martonvásár Tört. 1965. 44–45. pp.
 24. *Wallinger Endre*: Menedék a hegytetőn. „Tükör”. 1981. 40. sz. XVII. évf. 8. p.
 25. A Pekár nemességet 1889-ben Ferenc József adományozta Pekár Imrének (1838–1923) rozsnói előnévvel. 1920 körül azonban kiderült, hogy a Pekárok 1650 után a Zemplén megyei Kelecsényben, 1701 után Migléczen, majd 1755 után Zelegnynön szerepeltek mint földbirtokosok, és hogy 1633. március 18-án II. Ferdinánd Pekár Tamásnak armálist adományozott, melynek szövege a kihirdetés alkalmával bejegyeztetett Sáros vármegye 1634. évi jegyzőkönyvébe. Palatinus József családkutató ezután levezette a Tamástól való származást, amely Pekár János 1739–1803 és Holéczi Mária 1741–1829 adataitól egyezik Pekár János 1782–1842 emlékezetből feljegyzett őstáblázatával. Mivel az 1920-as években az okiratok másolatának beszerzése Csehszlovákiából nehézségekbe ütközött, Pekár Imrének az volt a kérése, hogy a család inkább az ő érdemeiért szerzett, 1889-ből származó nemességet használja rozsnói előnévvel.
 26. *Gerő József*: A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesei 1867–1937. Bp. 1938. 300. p.: Rácz Ferenc 83915/1903 nemessége és családneve örökbefogadott fiára Adler Józsefekre átruházott. *Kempelen Béla*: Magyar nemesi családok Bp. 7. p. 1910. „A családból Adler József földm. min. oszt. tanácsosra átruházott Rácz Ferenc ny. pénzügyi titkár nemessége, címere és családneve, az Adler-Rácz kettős névhasználat engedélyezésével.
 27. *Sziehlo Gábor*: Emlék egy esztendőről. Hagyaték, az evangélikus levéltárban.: Gárdos Miklós: Jó Pásztor. „Magyarország” 1983/49. sz. 23. p.

HAGGENMACHEREK MAGYARORSZÁGON

I. GENERÁCIÓ

Haggenmacher Henrik(1) 1827–1917 céhkeretben lesz molnár gőzmalom tulajdonos, feltaláló svájci állampolgár, svájci konzul	cop 1854	Liechti Mária 1834–1889	Haggenmacher Károly 1835–1921	cop 1869	Szalay Gizella 1845–1929
			technikum, molnárgyakorlat, terménykereskedő, malomipari feltaláló, az I. Budap. Gőzm. RT műszaki-, vezérigazgatója, elnöke svájci állampolgár		

II. GENERÁCIÓ

Henrik (2) 1855–1917 magyar ap. technikum sörgyáros cop 1884 Aich Emma 1866–1954	Viktor 1857–1891 svájci ap. malommérnök	Walter 1859–1923 svájci ap. elmebeteg	Róbert 1862–1921 magyar ap. közgazdász malom igazgató és tulajdonos cop Purczi Anna 1869–1940	Árpád 1865–1921 magyar ap. malom igazgató és tulajdonos cop. Virter Irén 1873–1955	Mária 1867–? cop Ulrich Oetler Oetler sörgyáros, Zeit Németország	Melanie 1869–? cop 1889 Oettler Wolfram sörgyáros Weissenfels a. d. Saale Németország	Friderika 1871–1898 cop 1891 Saxlehner Árpád cégigazgató 1860–1910	Louise 1878–1970 cop 1898 Dreher Jenő 1872–1949 katonatiszt sörgyáros a Dreher. Hag. I. M. Rsör RT. elnöke nagybirtokos b. titk. tan.	Oszkár 1874–1942 gyerekeivel együtt svájci állampolgár a Dreh. Hag. I. M. Rsör RT alelnöke és vezérigazgatója (végzettsége ismeretlen) cop 1903 Boytha Jolán 1882–1927 (Saxlehner unoka)
---	--	--	---	---	---	---	--	---	---

III. GENERÁCIÓ

Emma 1885–1858 Saxlehner Kálmán Hunyadi János Keserűvíz tulajdonos, cégigazgató Márta 1886–? cop 1905 dr. Sztéhlo Aladár Edith, 1880–1962 cop 1912 dr. Frigyesi József nőgyógyász, egy. tanár Marianne 1903–1992 cop 1924 Adler-Rácz József mérnök † Henrik (3) 1898–1972 A Dreh. Hag. I. M. Részv. sör RT vezérigazgatója, GYOSZ elnök belga főkonzul, cop 1921 Pekár Marianne 1902–1991	Ottó 1899–1979 mérnök, erdőbirt. a Dreh-Hag. I. M. Részvsör RT textilgyár igazgatója cop 1923 Pekár Emma 1900–1979	Sándor 1903–1977 Ker. Akadémia, Bécs Mezőgazd. Egy. Lipcse fölbirtokos, nagybérlő Kényszer alatt név- változtatás 1949 (Kürti) cop 1929 Pekár Zsuzsa	József 1905–1989 foglalkozása ismeretlen II. vh. e. kivándorolt Braziliába cop 1949 Hafers Renata 1920–? Margit 1906–1984 cop 1935 Graeffl Károly földbirt. Pál 1908–1970 dr. jur. Igazgató a Dr. H. I. M. Rsör RT-ben cop 1942 Hlatky-Schlichter Gili Oszkár 1911–1964 Vendéglátó főiskola Zürichben HUNGARIA Gr. Hotel Pest igazgatója Tamás 1913–1967 Vendéglátó főiskola Zürichben HUNGARIA Gr. Hotel Pest igazgatója cop 1955 Bischof Maria v. Grub-Eggersriet Tibor 1916–? Vendéglátó főiskola Zürichben a Dr. Hag. RT szállodáiban igazgató cop 1944 Sztojanovits Hella Erzsébet 1919– Jenő 1922– mérnök Kairoban cop 1951 Kruckner Elfriede v. Niederhelfenschwilu. Heldswilie Mint svájci állampolgárok a II. vh. alatt és utána mind eltávoztak. A IV. generáció ismeretlen
--	---	--	---

IV. GENERÁCIÓ

Marietta 1922– cop 1944 Gschwindt György gyárigazgató A Henrik vonal férfiágon kihalt	Mária 1924–1994 cop 1945 dr. Verebely Pál Róbert 1927– Ottó 1929– György 1938– 1945 után elhagyta az országot	Edith 1930–1972 cop 1950 Pattantyús-Ábrahám Ádám építész, egy. tanár Miklós 1937– 1956-ban elhagyta az országot
---	---	--

A DREHER – AICH ÉS HAGGENMACHER CSALAD KAPCSOLATA

A Dreher név 1604-ben jelenik meg először a németországi Pfullendorfbán Nicolaus vendéglős és polgármester személyében, és attól kezdve igazolt leszármazásuk rendelkezésre áll

Az első nyom Peter Aich nevéhez fűződik, aki 1744-ben született a Bodensee környékén és sváb eredetű. Sörfőző. Felesége: Therese Komputt. Az osztrák és magyar Aich család tőlük vezeti le származását.

Svájcban a winterturi levéltár a XV. sz.-tól kezdve vezeti la Haggenmacher család származását.

Ausztriában Franz Anton (2) Dreher (1736–1820) telepedett le, aki Bécsben és Schwechatban sörgyáros. 2. felesége Katharina Widter cop 1804

Anton (1) Dreher 1810–1863 sörgyáros Schwechatban 2. felesége Maria Herzfeld. 1824–? cop 1848

Klara Dreher 1806–1873
cop 1824 Franz Aich

Franz Aich (1) 1803–1876 Somorján született. Sörfőző. Schwechatban, majd Kőbányán igazgató a Dreher Sörgyárban felesége Klara Dreher

Anton (2) Dreher 1849–1921 Sörgyáros Schwechatban és Kőbányán a „világ legnagyobb sörkonzernjének” tulajdonosa, nagybirtokos a Monarchia egész területén, osztrák főrendházi tag. Felesége Katharina Meichl 1850–1937 cop 1870.

Franz Aich (2) 1835–1903 született Schwechatban. A Kőbányai Dreher sörgyár igazgatója. Felesége Josefa Schmidt.

Haggenmacher Henrik (1) 1827–1917 1850 körül érkezik Magyarországra mint molnárlegény. Az 1860-as években már két gőzmalom tulajdonosa, feltaláló, svájci konzul. cop 1854 Liechti Mária 1834–1889.

Eugen (Jenő) Dreher 1872–1949 az első magyar állampolgár Sörgyáros, nagybirtokos, belső titkos tanácsos felesége: Louise (Lily) Haggenmacher 1878–1970 cop 1898

Franz Aich (3) 1863–1911 A Kőbányai Dreher sörgyár igazgatója. 1909-től magyar nemes enyedi előnévvel. Felesége Morvay Gizella (1878–1920) (?)

Emna Aich 1866–1954 cop Heinrich Haggenmacher

legidősebb gyermekük: Haggemacher Henrik (2) 1856–1917 magyar állampolgár sörgyáros Promontoron és Kőbányán. cop 1884 Emma Aich

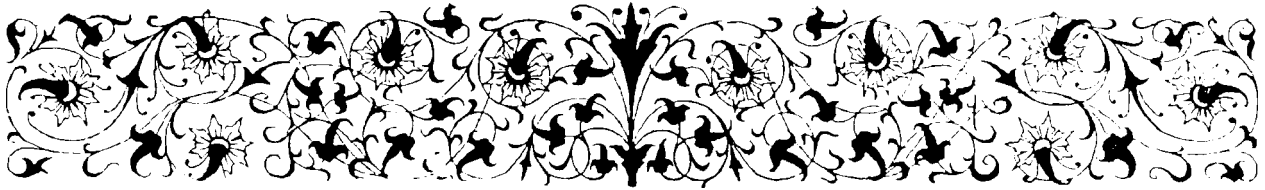
legfiatalabb gyermekük: Bertha Louise 1878–1970 cop 1898 Dreher Jenő

A család férfi ágon kihalt, de nőágon a Hardy-Dreher név él tovább Belgiumban.

Aich Hubertus 1899–? A Dreher Haggenmacher Első Magyar Részvénytársaság RT alkalmazottja, de 1945 után elhagyta az országot.

Haggenmacher Henrik (3) 1898–1972 A Dreher Haggenmacher Első M. Részvénytársaság RT vezérigazgatója. GYOSZ elnök, belga főkonzul cop 1921 Pekár Marianne 1902–1991 Államosítás után elhagyják az országot.

Férfiágon ez a vonal kihalt.

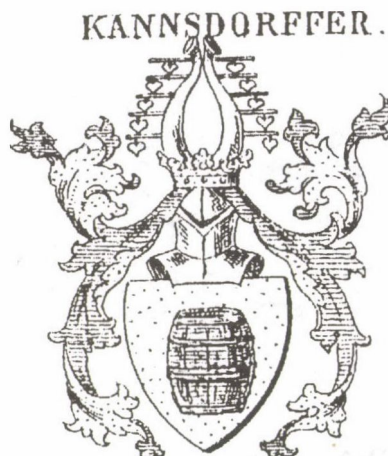
KANSTORFFER JÁNOS KÖRMÖCBÁNYAI KAMARAI SPÁN CÍMERLEÍRÁSÁNAK ÉS CÍMERRAJZÁNAK ELLENTMONDÁSAI

A heraldika nyelvezete, szakkifejezései évszázadok folyamán jutottak el az általános nyelvhasználat változásaival együtt ezen történelmi segédtudomány napjainkban ismert formájához. A címertan meglehetősen szigorú szabályait képzett emberek – a heraldok – igyekeztek minden időben a tőlük telhető módon betartani és betartatni, mely a tárgyi megjelenésen kívül a szövegre is vonatkozott. A különböző nyelvek heraldikai szakszövegeiben való eligazodást segíti az, hogy közös nyelvből, a latinból indultak ki és alakultak, változtak a nemzeti sajátosságok szerint. Ezeknek a szakkifejezéseknek a módosítása, megváltoztatása, új kifejezések bevezetése mindenkor nagy körültekintést és megfontolást igényel, nagy felelősséggel jár, mert esetleg az utókor nem érti majd meg, hogy mit is akartunk mondani. Ezzel a jelenséggel sajnos már a napjaink emberei is szembekerülnek – valószínű, hogy elődeink is szembekerültek –, amikor egy-egy régi (használatból kikopott) szó jelentését nem ismerik. Az új szavak zavart okoznak a régebbi heraldikai írásos emlékek olvasása, tanulmányozása, kutatása során és egyesek hétköznapi értelmükénél fogva némely heraldikai szakkifejezés értelmét megváltoztatják. Hasonló problémát okoz az idegen szakkifejezések kiejtés szerinti átírása, főleg ha az rövid életű a gyakorlatban és netán még hasonló hangzású is valamely anyanyelvi szóval. Ez utóbbi ok miatt tévesen értelmezett és rosszul fordított címerleírást szeretnék – százéves csipkerózsika álmából felrázni és – a valóságnak megfelelően közléteni. Ez a címer a numizmatikában is megjelenik, korabeli pénzeinken mint a pénz kibocsátásáért felelős főtisztviselő címere szerepel, de sajnála-

tos módon rosszul azonosították be; a címerleírás furcsa, szokatlan szakszövegével nem tudták összhangba hozni.

Hans Kanstorffer bécsi polgár, pénzügyi titkár volt Bécsben, majd kamaraispán Körmöcbányán valószínűleg már 1451–1453-ban és 1456–1457-ben. Mátyás király 1467-ben ismét Körmöcbányára helyezte őt, ahol állítólag 1472-ben halt meg.¹ A német nyelvű, birodalmi formára kiállított, függőpecséttel ellátott címereslevelet V. László királytól kapta Budán 1456. március 22-én.² A címerleírás a következő: „ainem Schild von Gold und darinne zwen fazz von lazur in par, auf dem Schild ainen Helm gecziert mit ainer guldem Coron, und in der Coron zway aufgerekthte Horn mit lewbern und ainer Helmdeckh von Varben des Schildes”.³ Nyáry Albert ezt így fordította le: „Arany mezőben két kék hordó. A sisak oromdíszekoronából kiemelkedő két szarv, melyek oldalaira hársfalevelek tűzvék. A sisaktakaró arany és kék”.⁴ A Csergheő Géza és Csoma József szerkesztésében megjelent J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. Supplementband⁵ szövege szerint a címer arany pajzsban egy fahordó, melyet rajzban is közöl (1. ábra). Ezek a leírások félreértésen, helytelen fordításon alapulnak, amit ez utóbbi a rossz rajzzal még be is tetéz.

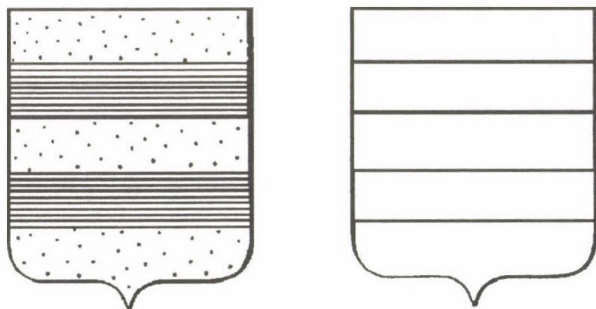
A félreértés oka az eredeti címerleírásban szereplő „fazz” szó, melyet elődeink nem értettek és a német Fass=hordó, Holzfass=fahordó szóval azonosították és ennek megfelelően fordították le, holott ez a latin fascia vagy a francia fasce szó – mely a heraldikában pólyát jelent – német kiejtés szerinti leírása. Ezt egyértelműen ki is fejti Seyler

1. ábra

A. Gustav a *Geschichte der Heraldik* című munkájában,⁶ amikor éppen ezt a címereslevelet hozza fel példaként arra, hogy a heraldikában gyakran alkalmazzák a „fazz” szót a „párosan vágott” vagy a „pólyás” szakkifejezések helyett. Ennek tudatában tehát Hans Kanstorffer címerének leírása helyes fordításban (szó szerint): egy arany pólyás, azon két pólya, mind a kettő kék; a pajzson... (2. ábra).⁷

Ez a címer a numizmatikában is komoly zavarokat okozott, de itt a képével. A középkor utolsó századában szokássá vált – főleg az aranyforintok esetében –, hogy a pénz kibocsátásáért felelős tisztviselő, főtitkár a nevének kezdőbetűje helyett (vagy azzal együtt) családi címerét tette rá a pénzekre. Így történt ez esetünkben is. Amikor 1467. márciusában a budai országgyűlésen meg-

2. ábra

szavazták a pénzügyi reformot, akkor Mátyás király a pénzverdékben jelentős személyi változtatásokat hajtott végre azért, hogy minél rövidebb idő alatt lássák el az országot az új pénzzel. A körmöcbányai pénzkamara élére a tapasztalt Hans Kanstorffert állította. Az állandó ezüstpénz – garas, denár, obulus – bevezetése és elterjesztése három évig tartott és erre az időre újra üzembe helyeztek régi verdéket és az aranypénzverő helyeket is igénybe vették. Körmöcbányán az aranypénzverés folyamatos volt, azonban az új éremképpel csak 1470. év végén vagy 1471. év elején kezdték verni.⁸ Így fordulhatott elő, hogy a Körmöcbányán 1468-ban és 1469-ben vert valamennyi pénzfajon – az új éremképű garason, denáron, obuluson és a régi éremképű aranyforinton – Hans Kanstorffer családi címere szerepel (3. ábra),⁹ melyet részben a kis területen való megjelenítés (pontatlansága?), részben pedig a rosszul értelmezett címerleírás miatt nem tudtak azonosítani. Pohl Artur ezt osztrák címernek nézte és meg is magyarázta: „Mindhárom ezüstpénzfaj Kanstorffer János jegyével jelent meg, mégpedig 1468-ban a =K= betű az osztrák pólyás pajzs fölött jeggyel... Az =osztrák pajzsot= Kanstorffer nyilván nemzeti büszkeségből használta jegyével, az okmányok szerint is =Wiener Bürger=-nek (bécsi polgárnak) szokta magát nevezni”.¹⁰ Ez nyilván elképzelhetetlen, hiszen magánszemély abban az időben sem használhatta saját jegyével az

3. ábra

4. ábra

államcímert és főleg nem az osztrák címert magyar pénzen! A numizmatikai szakirodalmak ezen felül még rossz címerrajzot is alkalmaznak, mert a

némely vereten látható tárcsapajzsot nem a heraldikai szabályok szerint jelenítik meg (4. ábra).¹¹

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy Hans Kanstorffer körmöcbányai kamaraispán címere arany mezőben két kék pólya és ez szerepel a fentiekben tárgyalt pénzekben is, azonban a rendelkezésre álló kis felület miatt a rajzon a két pólya nem ismerhető fel egyértelműen és ezért az összevetéshez az osztrák címerrel.

Soós Ferenc

Jegyzetek

1. *Pohl Artur*: Ungarische Goldgulden des Mittelalters 1325–1540. Graz 1974. (továbbiakban: Pohl i.m.) 39. p. – *Pohl Artur*: Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540. Graz-Bp. 1982. (továbbiakban: Pohl 1982) 76. p.

2. *Áldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei 2. kötet 1092–1600. Bp. 1923. 50. p. nr. 45.

3. Uo.

4. *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala, Bp. 1886. 240. p. l. jegyzet.

5. *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. Supplementband.* Nürnberg 1894. 134. p. 97. t.

6. *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Band A. Geschichte der Heraldik (Wappenwesen, Wappenkunst und Wappenwissenschaft)* Bearbeitert von Gustav A. Seyler. Nürnberg 1890. 224. p.

7. *Rietstap, J.B.*: Armorial général III/2. k. Paris 1909. t. CCXCV. 1. sor 3. kép (rajz: SF)

8. *Huszár Lajos*: Mátyás pénzei. in: Mátyás király – emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára I. k. Bp. é. n. (1940). (továbbiakban: Huszár im.)

9. *Réthy László*: Corpus Nummorum Hungariae II. k. Bp. 1907. nr. 204/A.; *Unger Emil*: Magyar Éremhatározó, második kiadás, I. k. Bp. 1974. 531/r. – *Pohl Artur* im.: 24. t. nr. Kl-7.; *Huszár Lajos*: Münzkatalog Ungarn, Bp.-München 1979. nr. 674. (Magyar Numizmatikai Társulat gyűjteménye, nr. 34., fotó: SF.)

10. *Pohl Artur*: Hunyadi Mátyás birodalmának ezüstpénzei 1458–1490. Bp. 1972. 23–24. pp.

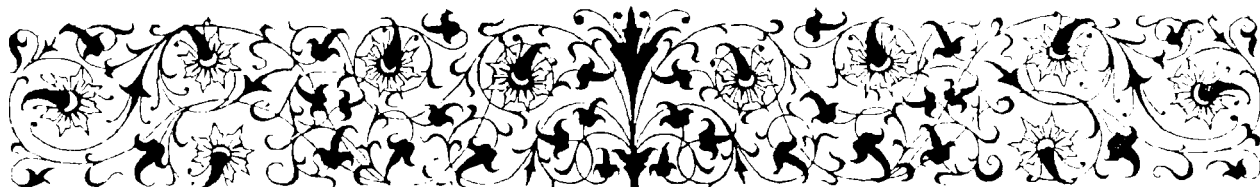
11. *Unger Emil*: Magyar Éremhatározó... nr. 531/q, r; 550/h, i; 577/d, e., – *Pohl* im.: 24. t. nr. Kl-7, Kl-8., – *Huszár* im.: nr. 674, 692, 717, 727., – *Pohl* 1982: 99. t. nr. 193–1, 193–2; t. 112. nr. 216–8, 216–9; t. 114. nr. 218–4, 218–5.

Szerkesztőségi hírek

Kérjük a szerzőket, hogy recenzió céljából munkájukat küldjék meg a szerkesztőség címére.

A TURUL szerkesztősége 1994. június 15-én kibővített szerkesztőségi ülést tartott, melyen a Szerkesztőség beszámolt eddigi munkájáról, a következő év terveiről, továbbá indokoltak és szükségesnek tartotta **Kollega Tarsoly István** történész bevonását a szerkesztőség munkájába.

Kérjük T. előfizetőinket, hogy amennyiben a Turul egy-egy számát a naptári év június, illetve december hónapjának végéig nem kapják meg, azt a szerkesztőségnek jelezni szíveskedjenek, mert sajnálatos módon nem mindegyik postázott példány érkezik meg a címzetthez. Értesítés esetén az elkallódott számot pótlólag megküldjük.

2. KISEBB ROVATOK

Weyprecht-Hugo Graf Rüd̄t von Collenberg 1916 – 1994

1994. május 14-én hunyt el Rómában Weyprecht-Hugo Graf Rüd̄t von *Collenberg*. A tudományos világ a Közel-Kelet és Bizánc egyik legelesebb genealógiai és szimbolikai kutatóját veszti halálával. – Kedvesen tudják csak, hogy Collenberg gróf kitűnően beszélt magyarul: gyermekkorát nagyanyai családjánál, az Inkey bárók Zala megyei birtokán töltötte. 1945-ig élt Magyarországon, mikoris ősei földjére, Elzászba tért vissza és visszahonosult francia állampolgárrá. Magyarországi címhasználatát a m.kir. belügyminiszter 1936-ban igazolta. – Egyetemi és intézményi pályafutása után (többek között a Pen Club állandó titkárságán és az UNESCO-nál is dolgozott), a szabad kutatói pályát választva, három évtizedre Rómában telepedett le. Sorra jelentek meg könyvei és öt tekintették a Vatikáni Levéltár egyik letpapasztaltabb „civil” ismerőjének.

Lelkesen támogatta Györffy György, Fügedi Erik, Benda Kálmán és még sok más tudós római kutatását, több ízben kieszközölve nekik a Vatikán zárolt magyar vonatkozású anyagának kutatási lehetőségét. Közismert volt nemzetközi körökben is, mint a szakmai kongresszusok állandó résztvevője. A Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetsége 1986-ban Díjjal, 1990-ben pedig Emlékéremmel tüntette ki. – A külföldi magyar szakemberek közül Bogyai Tamással, Deér Józseffel, Ferdinandy Mihállyal és Vajay Szabolccsal tartott fenn állandó és a kutatások teljesebbé tétele szempontjából felbecsülhetetlen értékű kapcsolatot. Kevéssel halála előtt jelent meg a Keresztesháborúk korának nyugatról jött lovagsaládjai Cyprus szigetén című munkája.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. (Szerk. DOMINKOVITS Péter, TURBULY Éva.) A Soproni Levéltár kiadása. Sopron, 1993. 442 p.

Sopron város híres levéltárosa, Házi Jenő szinte egész életét, tudományos munkásságát a városának szentelte. Azt lehet mondani, ha a város a „civitas fidelissima”, akkor Házi Jenő volt benne a „civis fidelissimus”. 1918-tól 1950-ig volt a város főlevéltárosa, levéltárának hűséges kezelője, s gazdag középkori anyagának publikálója. Azután is, hogy állásából mondvacsinált ürüggyel eltávolították, kitartóan folytatta tudományos munkásságát. Kényszerű nyugdíjba vonulása után még közel félszáz tanulmánya jelent meg az 1986-ban bekövet-

kezett haláláig. Mi sem jellemzőbb rá, mint az, hogy még így is maradtak utána napvilágot nem látott művek.

A tiszteletére szentelt kötetben életét és munkásságát egyik utóda, *Horváth Zoltán* mutatja be; hagyatékáról, hagyatékából *Varga Imréné* és *Nagy Alpár* közölnek értékes adatokat; míg a soproni patikákról Házi Jenő most publikált kéziratában találunk fontos kiegészítéseket.

Neves szerzők sora – közel huszan – hajtának fejet jelképesen – valamennyien akár így, akár úgy Sopron történetét

érintő – tanulmányukkal a szakma legendás alakjának emléke előtt. *Mollay Károly* a soproniak harmincadvámjáról írt tanulmányt, *Kubinyi András* pedig a városok terheiről Mátyás király alatt. *Szende Katalin* a nők szerepéről értekezik a kézműiparban, ahogy az a városi végrendeletekből kihámozható. A Soproni Nemes Tudós Társaságról *Grüll Tibor*, az irodalmi életről Nyugat-Magyarországon *Kovács József László*, a két világháború közötti Soproni Irodalmi Kör tevékenységéről *Hegedűs Sándor* ad képet, *Tirnitz József* a 16–19. században élő, Sopronhoz polgárjogon kötődő művészekről és mesteremberekről közöl értékes adatsorokat. *Fazekas István* Kismarton olasz származású várplébános, Francesco Orsolini után maradt ingóságok leltárát teszi közzé. *Gecsenyi Lajos* a Falussy család 17. századi történetét írja meg, *Domonkos Ottó* pedig a Gensel család soproni házának berendezését írja le, *Horváth József* viszont a 17. századi visiek végrendeletét elemzi. A

pallosjog megszerzése Locsmádon a témája *Bariska István*nak, ifj. *Hiller Istváné* pedig az, miként látták és láttatták a külföldi diplomaták az 1625-i soproni országgyűlés eseményeit. A két világháború közötti helyi politika vizsgálata ad *Bircher Erzsébet*nek lehetőséget arra, hogy elkülönítse az általános, országos jelenségeket, a különös soproniaktól. *Filep Antal* ismerteti a Kisalföld népi építészetének különleges elemét, az ajtó elé épített boltozatot, amely védte a tüzet, ha fújt a szél, s védte a bentlakót, ha lángkapott a tetőzet. A nemesi társadalom sajátos világáról kapunk képet *Dominkovits Péter* tanulmányából, mégpedig arról, miként alakul az egy-egy kisebb tájegység egymással rokonságban álló nemes családainak vagyoni helyzete. E kisebb nemesi familiák egyikéből származott *Niczky Sándor*, akinek kormánybiztossága idején (1848. szeptember 24.–november 17.) kelt leveleit közli *Hermann Róbert*.

Érszegi Géza

KREDICS László-SOLYMOSSI László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma.

Urbarium episcopatus Vesprimiensis anno MDXXIV. Történelmi Tár. Fontes minores ad historiam Hungariae spectantes 4.) Akadémiai Kiadó kiadása. Budapest, 1993. 142 p. + 4 fascimile és 1 térkép

A néhány éve újra indult Történelmi Tár legújabb kötete a veszprémi püspökség birtokainak, birtokain lakó jobbágyainak és azok adózásának felmérése 1524-ből. Abból az időből, amikor a Veszprémi Egyházmegye élére új püspök, Szalaházi Tamás került. A felmérés szerint a veszprémi püspökség hét dunántúli vármegyében birtokolt. Veszprém városán kívül Sümeg, Zalaegerszeg és Nova mezővárosokban, valamint 71 faluban és öt pusztán volt birtoka a püspöknek, sőt Budán egy kúriája is.

Habent su fataa libelli – szoktuk mondogatni, ha kanyargós utakra tévedt könyvekről, értékes forrásainkról van szó. Erre az urbáriumra is találó a mondás, hiszen a jelentős birtok-együttes felmérése sem maradt ott, ahol maradnia kellett volna, a veszprémi püspökök levéltárában. Helyette Bécsben találjuk meg, s még hálát is adhatunk, hogy megtalálható, hiszen hasonló felmérések ritkán kerültek el a pusztulást. Maga a forrás nem volt eddig sem ismeretlen, hiszen nagy történéssz elődök: *Eckhart Ferenc* és *Holub József* bőven merített belőle, sőt filmen és nagytípusokon is már jó ideje tanulmányozható a forrásunk a Magyar Országos Levéltárban.

A nagy értékű forrás kiadására azonban sort kellett keríteni, hiszen a rendkívül gazdag forrásanyag megkerülhetetlen a veszprémi püspökök egykori birtokai történetének megírásában. Mindezen túl a gazdaságtörténész, a nyelvész hasonlóképpen nyereséggel forgathatja ezt a kis terjedelmű, de annál értékesebb kötetet. Munkájukat megkönnyíti a precíz szövegkiadás tárgy- és szövegkritikai jegyzeteivel, továbbá nem mulasztották el a szövegkiadók, hogy hasznos segédletekkel támogassák a kutatókat. Az szinte természetes, hogy a család- és a helynevek betűrendes mutatók segítségével megjelölhetők, nagyban növeli azonban a kiadvány értékét, hogy ezeken kívül a benne előforduló latin és magyar szavak is könnyen hozzáférhetők a mutatók alapján, sőt külön mutató sorolja azokat az ünnepeket, amelyek a járadékfizetés határnapjai is voltak abban az időben. Mindezek betetőzéseképpen jól megrajzolt térkép segíti a kutató szemet abban, hogy tájékozódni tudjon a kisebb-nagyobb birtokok rengetegében.

Ilyen és hasonló teljes szövegű közlések alapozhatják csak meg igazán a történettudomány maradandó eredményeit.

Érszegi Géza

PERSCHY, Jakob Michael szerk.: Bollwerk Forchtenstein. (Fraknó a bástya.) – Burgenländische Landesausstellung 1993. 15. Mai – 31. Oktober 1993. (Katalog der Burgenländischen Landesausstellung 1993 – Burgenländische Forschungen Sonderband XI.) Amt der Burgenländischen Landesregierung Abteilung XII/2. – Landesarchiv und – Bibliothek kiadása Eisenstadt 1993.

275 oldal, gazdagon illusztrált, részben színes táblákkal, fekete-fehér szövegközi illusztrációkkal.

Az 1993-as év jeles magyar vonatkozású kiállítását rendezték meg az ausztriai Fraknó (Forchtenstein) várában. A nagyszabású tárlaton az egyik legjelentősebb magyar arisztokrata család, az Esterházyak történetét ismerhették meg a látogatók, a legkülönbözőbb megközelítésekben. A témakör súlypontjába a fraknói várat, a környező vidéket állították, de természetesen tágabb, országos vonatkozások is láthatók voltak.

Ausztriából, Magyarországról, Németországból állítottak ki anyagokat közgyűjtemények és magánszemélyek egyaránt. A kiállított emlékek gerincét a herceg Esterházy család fraknói és kismartoni gyűjteményeiből való matéria alkotta. Maga a kiállítás, 27. teremben, a fraknói vár állandó beosztását követve került bemutatásra. A kiállításon nagyszámú történelmi segédtudományi vonatkozást láthattak a látogatók. Így pl. gene-

alógia (X-XI. terem), történeti ikonográfia (I. és a XV. terem), fegyvertörténet (pl. XX-XXI., XXVI., XXVII. termék), falerisztika (XVIII. terem), insigniológia (V. terem), levéltártörténet (IX. terem), jogtörténet (darabontok szobája).

A kiállításról értékes katalógus jelent meg. Ez két fő részre osztható: 13 tudományos értekezésre, melyek részben magyar szerzők írásai, másrészt pedig részletes leíró katalógusra.

A következő tanulmányok olvashatók a kötetben: *Prickler, Harald* – *Tobler, Felix*: A fraknói vár és grófság; A legendás Fraknó; *Péter Katalin*: Esterházy Miklós; *Fazekas István*: Esterházy Pál; *Borus József*: A magyarországi hadszíntér 1526–

1722; *Pober, Martha*: A hadseregkiállítás szervezése és Mária Terézia hadserege az osztrák örökösödési háborúban és a 7 éves háborúban az Esterházy ezredek példáján; *Ódor Imre*: A magyar nemesi felkelés és az Esterházyak 1797–1809; *Pfaffenbichler, Matthias*: Fegyverek és haditechnika a korajútkorban; *Keil-Budischowsky, Verena*: Fraknó várának építéstörténetéhez; *Hammer, Ivo*: A fraknói vár homlokzati festményei; *Meyer, Wolfgang*: A középkori vártól az újkori védbástyáig; *Uő.*: Fraknó vára és a főúri vadászat; *Elmecker, Christoph* – *Reuter, Markur*: Megjegyzések a kiállítás szerkezetéről.

Pandula Attila

LAKATOS Sarolta: Rendjelek és kitüntetések a Jósa András Múzeumban. Kállay Kristóf rendjel- és kitüntetésadománya. – The Knight's Gift. Kristóf Kállay's Donation of Decorations. – Orden und Auszeichnungen im Jósa András Muzeum.

A Jósa András Múzeum kiadványai 39. Nyíregyháza, 1994. 95 p. számos fekete-fehér és színes ábrával. ISBN 963 7220 194.

1989-ben Dr. Kállay Kristóf, a Szuverén Máltai Lovagrend szentszéki nagykövete egy általa és más 1945 óta emigrációban élt magyar családok által, hosszú évek során összegyűjtött kollekciónak: mintegy 7000 kötetnyi könyvtárat, iratokat, fényképeket, viseleteket, rendjeleket és kitüntetések ajándékozott szülővárosa, Nyíregyháza múzeumának. Így jött létre a Jósa András Múzeum Kállay-gyűjteménye.

A nyíregyházi múzeológus szerző jelen munkája ezen gyűjtemény rendjeleit és kitüntéseit ismerteti. Németh Péter múzeumigazgató előszava után, külön fejezeteket szentel: 1. a rendjelek és kitüntetések általános történetének, 2. a Kállay-gyűjtemény és adományozás történetének, létrejöttének, s végül 3. a gyűjtemény egyes darabjainak ismertetésére. Továbbá jegyzetek, irodalomjegyzék, angol- és német nyelvű rezümé egészíti ki a kötetet.

A gyűjtemény 33 féle rendjeltől, illetve kitüntetésből áll: 12 osztrák-magyar, illetve magyar, 11 más európai (Ausztria, Bulgária, Franciaország, Görögország, Horvátország, Lengyelország, Máltai Lovagrend, Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Pápai Állam, Spanyolország), 4 délamerikai (Argentína, Brazília, Peru, Salvador) eredetű. Egyes fajtákból több példány is előfordul. A gyűjteményt néhány adományozási okmány és tok egészíti ki.

A legtöbb darab (az eddigi kutatás szerint legalább 15) br. altorjai Apor Gábor (1889–1969) diplomatától származik, aki

1939–1944 között Magyarországnak a Szentszékhez akkreditált követe volt. Vélhetően további 13 insigniának is ő lehetett a tulajdonosa. A személyekhez kapcsolható további példányok egykori tulajdonosai között találjuk br. Apor Sámuel cs. és királyi altábornagyot, br. Apor Gizellát, br. Apor Irmát, bárchiházi Bárczy István dr. miniszterelnökségi államtitkárt, Sir Frederic Duncan bécsi angol követet (1911–1913), valamint Gennaro Granito Pignatelli de Belmonte érseket. (Az utóbbi személyek életpályája, működése legalább vázlatos formában helyet kaphatott volna a kötetben.)

A gyűjtemény valamennyi darabját nincs módunk itt felsorolni. A legértékesebbek között megtaláljuk például az Aranygyapjas Rendet, a Szent István Rend nagykeresztjét a csillaggal. Rendkívül ritkaság a brünni „Maria Schul” Nemesi Kisasszonyintézet alapítványi díszjele. Az egzotikus magas délamerikai rendjeleknek feltehetően ezek az egyedüli hazai példányai. A kollekciónak darabjai nagyjából 1900 és 1958 között kerültek adományozásra.

Sajnáljuk, hogy a szép és hasznos kötet egyes ábrái túlságosan kicsiny méretűek.

Szeretnénk ha dr. Kállay Kristóf nemes tette másokat is hasonló adományokra ösztönözne!

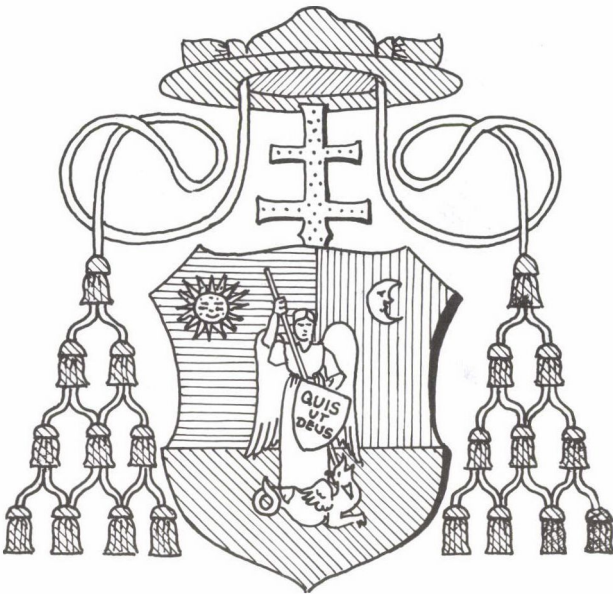
Rainer Pál

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

Liechtensteinben hunyt el, 85 esztendőskorában, április 15-én, az 1992-ben újjáéledt *Turul* első mecénása, *Berczely Henrik* – barátainak Harry – aki támogatóink Aranykönyvében az 1. sorszámot viselte. Budapesten született 1909. szeptember 13-án, mint hagyományosan jogász-ösök ivadéka, aki családjában elsőként választott technikai pályát. Bécsi és svájci tanulmányok után, Karlsruheban szerzett vegyészmérnöki diplomát, amivel a robbanóanyag-iparban helyezkedett el. Már üzemmérnökként hagyta el Magyarországot 1945. május 1-én. Előbb Svájcban, majd Dél-Amerikában élt, ahol a bányászat fejlesztése területén dolgozott előbb Braziliában, majd Peruban. Mint Peru tiszteletbeli főkonzula került 1963-ban Liechtensteinbe, ahol független üzemi tanácsadóként működött tovább, a világtávlatú Oerlikon-Buhrle zürichi konzern keretében. – Magyar származását mindenkor büszkén hangoztatta és minden állagörző magyar kultúrtevékenységet bőkezűen támogatott. A *Turul* hazai feléledésekor elsőként juttatta el hozzánk adományát, példát mutatva ezzel számos további támogatónak. Vaduzban helyezték örök nyugalomra. Emlékét kegyelettel őrizzük. (V.Sz.)

Ez év áprilisában iktatták be ünnepélyesen Gyulafehérvárott Dr *Jakubinyi Györgyöt*, az Erdélyi Főegyházmege új érsekét. – A főpásztor itt bemutatott hivatali címerét Dr. *Székelly András-Mihály* kolozsvári heraldikus tervezte. – Leírása: *kékkel és vörössel hasított pajzs zöld mezejében a gyulafehérvári főegyházmege védőszentje, Szt. Mihály arkangyal áll természetes ábrázolásban, hagiográfiai attribútumaival: a letépert Gonoszt taposón, jobbrólant ezüst gerelyével leszúrva; baljával ezüst pajzsot tart maga előtt, Quis ut Deus (Ki olyan, mint Isten) felirattal. A pajzsfő két szegletében jobbról sugárzó arcú arany napkorong, balról fogyó arculatú ezüst holdsarló. A pajzs arany érseki missziós keresztre helyezve, fölötté lebegő zöld érseki kalappal.*

amelyről a pajzsot csomózott zöld zsinórról induló, négy-négy növekvő sorra bontott, tíz-tíz zöld bojt hálózata övezi. – Az új érsek jelmondata: Magnificat („Magasztaljad lelkem az Urat”), aminek a pajzs alatt lebegő ezüst szalagon kellene megjelennie. (V.Sz.)

Falerisztikai kiállítás és konferencia Nyíregyházán

A nyíregyházi Jósza András Múzeum méltóképpen ünnepelte meg fennállásának 125. évfordulóját, amikor 1994. május 5–6-án a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társasággal összefogva, a megyei közgyűlés támogatásával falerisztikai konferenciát szervezett. A konferenciának további aktualitást kölcsönzött *Kállay Kristófnak*, a Szuverén Máltai Lovagrend szentszéki nagyköveteinek nagyvonalú adományaiból létrehozott ún. Kállay-gyűjtemény első kiállításának megnyitása. [A kiállítás katalógusának ismertetését ld. e számunk könyvismertetései között. Szerk.]

A konferencia résztvevői a gyűjtemény keletkezéséről, anyagáról és jövőjéről nemcsak *Pandula Attila* megnyitóbeszédéből, és az adományozó családját képviselő *Kállay Kristóf*, valamint a kiállítás rendezője, *Lakatos Sarolta* előadásából szerezhettek bőséges információkat, de a mintaszerű módon, a megyei közgyűlés egyidőben megjelent igen szép kiállítású kötetből is. A tervek és remények szerint a gyűjtemény távlatilag kitüntetés múzeummá és a magyarországi máltai lovagok emlékeinek őrzőhelyévé válna. A Jósza András Múzeum dísztermében megtartott konferencia első napi ülését, mint levezető elnök a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnöke, *Kállay István* nyitotta meg. Bevezető előadásában a történelem segéd- és rokontudományainak rendszerét ismertette. Ezt követően, ugyancsak bevezető jelleggel *Pandula Attila* adott kimerítő áttekintést a falerisztika segédtudományának magyarországi historiográfiájáról, forrásairól, valamint a falerisztikai emlékek típusairól. A Bécsből érkezett *Juba Ferenc* nyugalmazott tengerészkapitány előadásában az osztrák-magyar haditengerészet történetével összefüggő emlékérmeket mutatott be. A diaképekkel kísért referátum egyben kitünő bevezetését jelentette a Horthy Miklós kormányzó kitüntetéseivel foglalkozó előadásokhoz is, amelyek kétségtelenül a konferencia szenációját jelentették. *Makai Ágnes*, a Hadtörténelmi Múzeum főmunkatársa a néhai kormányzónak a közelmúltban hazakerült hagyatékáról számolt be, amely a kormányzó elvesztettnek hitt kitüntetéseiből is tartalmaz 17 darabot, köztük a korai típusú Mária-Terézia Rend, a Szent István Rend, a Magyar Érdemrend, és a Vitézi Rend jelvényét. Nem kis érdeklődés kísérte *Zeidler Sándor* előadását, aki mint szerencsés magángyűjtő, Németországban nemcsak felfedezte és azonosította, de meg is vásárolta Horthy Miklósnak az utolsó időkben viselt kitüntetés sorát. Diaképekkel is alátámasztva annak a véleményének adott hangot, hogy a Hadtörténelmi Múzeum birtokába jutott kitüntetések eredetileg Horthy ezredtulajdonosi egyenruháját díszíthették. A nap záróprogramját *Pallós Lajos* előadása jelentette, aki egy titokzatos polgári egyesület, a „Schlaraffia” különös szokásairól és különös kitüntetéseiről beszélt. Az egyleti kitüntetésekkel dekorált bohócsipkás „lova-

gok” működésében kétségtelenül a századforduló polgári öni-róniáját kell látnunk.

A konferencia, a második napon *Takács Péter* tanszékvezető egyetemi tanár elnöklétével ülésezett. Először *Kovács Vilmos*, a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem kitüntetettjeiről beszélt. Érdekes előadása elfelejtett, illetve politikai okokból elfelejtett katonai sorsokat és hőstetteket villantott fel a II. világháború időszakából. *Bús János* ezzel szemben azt vizsgálta meg 4100 katonatiszt pályájának statisztikai elemzésével, hogy a Horthy korszak katonáinak milyen esélyei voltak békeidőben kitüntetések szerzésére. *Rainer Pál* múzeológus Veszprémből egy három-generációs katonadinasztia, azaz a Rainer családban előforduló hat katonatiszt, 47 kitüntetésének történetét mondta el. *G. Héri*

Vera diáképekkel illusztrált előadásában a történeti emlékérmek műfajait mutatta be. Az előadásnak a Nemzeti Múzeumban általa rendezett reprezentatív kiállítás adott külön aktualitást. Az előzetes programon kívül hallgathatta meg a konferencia a bukaresti Hadtörténeti Múzeumból érkezett *Tiberiu Velter* előadását, amely Románia régi háborús kitüntéseiről szólt. A konferencia szakmai részét *Pandula Attila* klasszikus témájú előadása zárta, amelyben a Magyar Királyi Szent István Rend történetével kapcsolatos újabb kutatásait összegezte.

A kétségtelenül sikeresnek tekinthető konferencia előadásai a tervek szerint a későbbiekben nyomtatásban is napvilágot látnak.

(*Baják László*)

Kérdezz-felelek rovat

FELELET

Válasz az 1994/3. kérdésre:

Két Perényi Éva? – Szuhányai Mártonné báró Perényi Éva Pál és báró Károlyi Zsuzsanna leánya, Ibrányi Istvánné báró Perényi Éva szülei: Farkas és Balassa Lujza. Tehát csak névazonosságon alapuló összetévesztése két külön személynek. – Ibrányiné Perényi Éva és szülei említve: Szabolcs vármegye, Táblai Osztály, be nem fejezett táblai perek; Esterházy, E/i, 1767. – Ibrányi István és Perényi Éva másodszülött fia, Miklós, 1744-ben Szabolcs vármegye alispánja; tehát 1720/25 táján születhetett, amikor a másik Perényi Éva még javában Szuhányai Mártonné.

KÉRDÉS

1994/5.

Keressük elhalálozási helyét és pontos dátumát a Máltai Lovagrend alábbi tagjainak (Magyarországon vagy külföldön). Nevük után zárójelben a Rendbe való felvételük éve. A névsor:

1. Csikszentkirályi *Balla* István (1938), 2. Boronkai *Boronkay* Jenő (1938), 3. Temesszlatinai *Brinzey* Artúr (1915), 4. *Buday* István (1938), 5. Dobói *Dobay* István (1942), 6. *Gunczy* Jenő (1915), 7. Szász-kabányai *Hofmann* Géza (1915), 8. Nagyváradi és Teleki *Horváth* Dénes (1942), 9. *Horváth* József (1938), 10. Neczpáli *Justh* Ödön (1941), 11. *Kemenes* István (1925), 12. *Lucich* Károly (1831), 13. Madai *Maday* György (1939), 14. *Mihályffy* Vilmos (1928), 15. *Miklósváry* Rezső (1938), 16. *Moser* Ernő (1927), 17. *Patzenhofer* Emil (1938), 18. Nagyselmeczi *Rakovszky* Miklós (1930), 19. *Sillay* Jenő (1938), 20. Barbácsi *Simon* Elemér (1933), 21. *Sipos* András (1915), 22. Somogyi *Hollós* László Zsigmond (1926), 23. *Szentiványi* Sándor (1938), 24. *Türr* László (1938), 25. *Ujpétery* Elemér (1939) 26. *Zsarnóczay* János (1927). – Minden adatért vagy tájékoztatásért köszönetet mondunk. Pontos adatismeret híján köszönettel vesszük annak eligazító jelzését is, hogy kihez lehetne pontosításért fordulni.

1994/6.

Ki tud közelebbit erről a jelvényről?

Anyaga bronz, zománcozott, mérete: 3,9 x 5,9 cm.

Hátlapján: 435 szám.

TURUL (LXVII) No 3

Zusammenfassung

Dr. György Csapó, Forschungsgruppenleiter der Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft, stellt die bisher wenig bekannte Abstammung der Familie Osztróluczy de Osztróluka dar – eines alten Adelsgeschlechts von Oberungarn aus dem Komitat Zólyom (heute Slowakei). Das reiche Material des Familienarchivs ist bis heute unveröffentlicht; es enthält ungefähr 142 Urkunden aus der Periode 1346–1599. Weitere Dokumente befinden sich in verschiedenen Sammlungen. Das älteste Dokument stammt aus dem Jahre 1280; es handelt um einen Rechtsstreit zwischen Mitgliedern des schon verzweigten Geschlechts hinsichtlich der Teilung des Gutes Osztróluka. – Nach dem Verfall der mittelalterlichen Festung wurde im Jahre 1636 von Melchior Osztróluczy ein neues Herrenhaus errichtet. Erhalten in gutem Zustand bis 1947, als es vom letzten Besitzer konfisziert wurde, befindet sich nun das ehemalige Herrenhaus im Zustand eines beunruhigenden Verfalls. Die Familiengeschichte stellt das typische Schicksal eines dem mittleren Adel gehörenden reichbegüterten Geschlechts, aus welchem durch Jahrhunderte hervorragende Persönlichkeiten der Komitatsverwaltung, Richter, Landtagsabgeordneten und Offiziere hervorgingen. Durch vorteilhafte Eheverhältnisse wurde auch die wirtschaftliche sowie gesellschaftliche Position der Familie unterstützt und verstärkt. Die strukturellen Veränderungen des 20-sten Jahrhunderts zerstreuten die ständig in Ungarn ansässig gebliebenen Mitglieder der Familie. Die Darstellung wird mit Illustrationen und bisher unbekanntem Familienporträts ergänzt.

József Deák-Varga stellt die kommunalen Wappen verschiedener Städte des Komitats Somogy dar. Nach zeitweiliger Darstellung solcher Motive in den Emblemen wie z.B. rote Sterne, Hochofen, elektrische Zentrale usw. ist seit dem politischen Systemwechsel ein Rückkehr zu den traditionellen Motiven bemerkbar. Trotz aller guten Absichten war die Anwendung der Letzteren eher übereilt und die Wappenbeschreibungen eher unklar oder ungenau, wobei die festgesetzten Regeln der Heraldik vernachlässigt wurden. Das ist dem Mangel an eine kompetente Kontrollbehörde zuzuschreiben, die technische sowie ästhetische Gesichtspunkte in Betracht nehmen sollte. Der Autor schlägt die Errichtung einer institutionellen Kontrollstelle vor.

Im letzten Kapitel der Studie von Zsuzsa Pekár über die Familie Haggenmacher berichtet sie über die Rolle der zweiten und dritten Generation. Die Berufsveränderung der Familie von der Mühlenindustrie ins Brauereigewerbe war schon durch die Eheschliessungen von vier Mitgliedern der zweiten Generation mit Angehörigen von Bierbrauerfamilien angedeutet. Drei hervorragende Frauenpersönlichkeiten werden dargestellt. Ein interessantes Beispiel der Konzentration des Industrievermögens ist die zweifache Beziehung mit der Familie Saxlehner, während die dreifache Heiratsbeziehung mit den Mitgliedern der Familie Dreher zur Errichtung eines der grössten Industriekonzerns des Landes zur Folge hatte. Als Verbindungsfaktor spielt auch die Familie Aich eine Rolle, die bisher in der ungarischen Literatur nicht erschien. Aus soziologischen Gesichtspunkt ist es bemerkenswert, dass drei ungarische Mitglieder der dritten Generation Töchter der Familie Pekár heirateten.

Die erfolgreiche wirtschaftliche Tätigkeit der Familie war infolge des zweiten Weltkriegs beendet. Die Vertreter der

dritten Generation haben – mit einer einzigen Ausnahme – das Land verlassen, und die Angehörigen der vierten Generation folgten ihrem Beispiel.

Ferenc Soós meldet sich mit einem reich illustriertem Artikel, der die im ungarischen heraldischen System auftretenden Ungewissheiten zusammenfasst. Das heraldische System, das im Mittelalter an Reichtum und Genauigkeit nicht mangelte, hat seit der ottomanischen Eroberung an Wert viel eingebüsst. Die Regeln gerieten in Vergessenheit, die Wappenbeschreibungen wurden ungenau, die Texte unverständlich. Der Autor stellt ein konkretes Beispiel dar, und zwar die Metamorphose des Wappens der Familie Lanstorffer, welches vom König Ladislaus V. (1440–1457) einem Wiener Bürger, der zum Präses des Bergbaudistrikts in Oberungarn ernannt wurde, geschenkt war. Im Laufe der folgenden Jahrhunderte kam es zu Fehlinterpretationen des früher korrekten Textes, was zu irrtümlichen und zweideutigen graphischen Darstellungen führte, welche aber von der Familie akzeptiert wurden. Der Autor stellt das originale Wappen fest, das ursprünglich sehr einfach war: in Gold zwei blaue Balken.

Die Rubrik der Todesfälle ist diesmal zum Andenken des bekannten Forschers Weyprecht-Hugo Graf Rüdít von Collenberg (1916–1994) gewidmet, der vielfache Beziehungen zu Ungarn pflegte seit seinen Jugendjahren, als er des öfteren auf dem Landgut seiner ungarischen Grossmutter in Transdanubien weilte. Sein Adelstitel wurde übrigens auch in Ungarn anerkannt. Für diesen unermüdeten und in höchstem Masse gewissenhaften Forscher, der drei Dezennien in Rom verbracht hatte, gab es im Vatikanischen Archiv wenig Unbekanntes. Im Lichte seiner Forschungen verfügt man nun über neue Kenntnisse hinsichtlich der Beziehungen des Königreichs Ungarn mit dem Heiligen Stuhl im Mittelalter. Graf Rüdít-Collenberg war Preisträger und war auch mit der Ehrenmedaille der Internationalen Konföderation für Genealogie und Heraldik ausgezeichnet.

Die bibliographische Rubrik der Zeitschrift bringt eine Festschrift über Jenő Házi; eine handfertige Zusammenstellung ersten Ranges aus der Feder von Péter Dominkovits und Éva Turbulý. Dr. Házi (1893–1986) widmete sein ganzes Leben lokalgeschichtlichen Forschungen seiner Geburtsstadt Sopron, wo er die Stelle des Hauptarchivars bekleidete. Mehr als fünfzig Monographien und Studien deuten auf seine Tätigkeit, die Genealogien, Körperschaften, Analysen von Urkunden und Testamente umfasst. Sein Vermächtnis besteht aus einem beträchtlichen Material unveröffentlichter Manuskripte. Etwa zwanzig Kollegen und Freunde huldigen seinem Andenken mit diesem sorgfältig zusammengestellten Band. Diesmal seien nur die Beiträge von Dr. Lajos Geccsényi über die bisher wenig bekannte Familie Falussy und die Studie von Péter Dominkovits erwähnt. Der Letztere hat die Struktur des Landadels des Komitats untersucht.

László Kredics und László Solymosi wählten das Gebiet der Diözese Veszprém im Jahre 1524 zum Gegenstand ihrer Untersuchung, auf Grund des Dokumentes „Urbarium episcopatus Veszprimiensis anno MDXXIV.“ Das Dokument wird in Wien aufbewahrt, aber bisher weder veröffentlicht, noch analysiert. Diese reichbegüterte Diözese – hauptsächlich durch die Freigiebigkeit der Königinnen von Ungarn – verfüg-

te über grosse Besitztümer im sechs verschiedenen Komitaten. In den Registern werden 4 Städte, 71 Dörfer und 5 Allodien erwähnt. Erklärungen verschiedener Begriffe, die im Text vorkommen, sowie geographische Skizzen machen das Material zugänglich.

Der zweite Teil der Buchbesprechungen legt die Kataloge von zwei Ausstellungen vor, wobei der Katalog in beiden Fällen zugleich als geschichtliche Quelle benützt werden kann. Die Ausstellung unter dem Titel „Bollwerk Forchtenstein“ gibt eine Auswahl der Geschichte des fürstlichen Zweiges des Hauses Esterházy sowie Niederösterreichs. Der Katalog der Ausstellung „Orden und Auszeichnungen im Józsa András Museum“, die in Nyíregyháza veranstaltet wurde, legt die

wertvollen Gegenstände vor, welche von Dr. Kristóf Kállay dem Museum geschenkt wurden.

Im Fürstentum Liechtenstein ist der Ingenieur Heinrich Stanislaus *Berczely* (1909–1944) verstorben, der als einer der hochgeschätzten Persönlichkeiten der in der Emigration lebenden Ungarn galt. Bergbauingenieur grossen Formats machte er eine Karriere in Lateinamerika, dann in der Schweiz. Er war für jede kulturelle Tätigkeit seiner Landesleute zugetan. So war er seit dem Neubeginn unserer Zeitschrift *Turul* der erste Mäzen: im Goldenen Buch unserer Sponsoren Nummer Eins. Aufrichtigst nehmen wir an die Trauer der Familie teil.

Das dritte Heft Jahrgang 1994 wird mit der ständigen Rubrik „Frage-Antwort“ ergänzt.

Offener Brief an die Redaktion von TURUL

Da ich den inhaltlichen Überblick meines Aufsatzes über die erste Generation der Familie Haggemacher unter der Bezeichnung „Zusammenfassung und Résumé“ erst nach der Veröffentlichung lesen konnte, möchte ich Sie auf diesem Wege auf einige in den Resümés befindlichen Irrtümer und Ungenauigkeiten aufmerksam machen.

In den beiden Resümés sind solche Behauptungen zu finden, die im Text meines Aufsatzes nicht vorkommen und den Forschungsergebnissen über die Geschichte der ungarischen Industrie nicht entsprechen: „Mittels neuer *technischer* Erfindungen ist es ihnen [den Haggemacher Brüdern] gelungen, das alte Mühlengewerbe - das in Ungarn aus der Vorzeit galt - *erneuern* und zum neuen Blühen *helfen* in der Gestalt einer modernen und wettbewerbsfähigen Industrie.“ (sic: *technischen*; zu *erneuern*; zu *verhelfen*)

Demgegenüber begann die Entwicklung der ungarischen Grossmühlenindustrie in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts mit der von Grafen István Széchenyi gegründeten Pester Joseph Walzmühle, als sich Heinrich und Karl noch nicht in Ungarn befanden. Der Aufschwung erfolgte erst in den 1860-er Jahren; es wurden nacheinander Dampfmaschinen errichtet und zu dieser Zeit wurden auch die beiden Dampfmaschinen Heinrichs gebaut. Die ungarische Mühlenindustrie hatte damals schon einen guten Ruf, Karls und Heinrichs Erfindungen von ausschlaggebender Bedeutung erschienen erst in den 1870-er Jahren. Doch die Mühlenindustrie von Budapest ist am Ende der 70-er und anfangs der 80-er Jahren durch den Mechwart'schen Walzenstuhl und den Haggemacher'schen Plansichter weltberühmt geworden. „*Sie haben miteinander rivalisiert...*“ „*Die Anwendung des Doppelzylinders, des mit Buffer versehene Plansiebes und die Einführung der Schalmühle sind mit ihrem Namen verbunden.*“ (*Schälmaschine*)

Demgegenüber wäre die richtige Interpretierung des ungarischen Textes die folgende: Ihr Wettstreit im technischen Bereich trug zur Entwicklung der ungarischen Mühlenindustrie wesentlich bei. Während Heinrich der Konkurrenz gegenüber die Produktivität seiner Mühlen durch Geheimhaltung der Patente seiner Walzenstühle sicherte, verschaffte sich Karl durch die Veröffentlichung des von ihm erfundenen Plansichters den Weltruf. Auch die Fachbegriffe entsprechen den in der Fachliteratur verwendeten nicht. Richtig ist: „*henger-szék*“ = Walzenstuhl, „*sikszita*“ = der Plansichter.

Die Zeitangabe über die Familie Liechti stimmt mit den im ungarischen Text angeführten Daten nicht überein. Der ungarische Text behauptet, dass die Liechti am Anfang der 1400-er Jahre in Winterthur erschienen und im Laufe der Jahrhunderte zu den in ganz Europa bekannten Turmuhrerbauern geworden sind. Zitat aus dem ungarischen Text: „...ihre urkundlich bewiesene Ahnentafel fängt mit Laurentius Liechti an und setzt sich durch 12 Generationen von der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts bis zum Jahre 1857 fort.“

Dagegen lautet es in der deutschen Fassung: „... deren Mitglieder seit 1454 nachweisbar durch viele Generationen Uhrmacher waren...“

Gleichfalls ist das Konsulatsamt von Heinrich missverständlich dargestellt. Er war nämlich 40 Jahre lang von 1872 bis 1912 Schweizer Konsul und beendete nicht damit seine Laufbahn, sondern legte wegen seines hohen Alters fünf Jahre vor seinem Tode sein Amt nieder.

„Beendete seine Laufbahn...“ „... das Gebäude steht an einer wichtigen Pulsader der ungarischen Hauptstadt...“

Ergänzend füge ich hinzu, dass der unter Denkmalschutz gesetzte sogenannte „Konsulats-Palast“ in der Andrassy Strasse 52 steht.

Ich halte es für wichtig festzustellen, dass Carl - entgegen der deutschen und französischen Fassung - in Ungarn nur eine Stiftung, nämlich das Kinderheim BETHANIA gegründet hat.

Weiter heisst es in der deutschen Fassung: „Heinrich dagegen ist es 1945 gelungen sein Industrievermögen ins Ausland zu retten, wo es mit Erfolg neugestiftet werden konnte.“

Dieser unwahre und schwere Irrtum kommt in meinem Aufsatz nicht vor. Da Heinrich (I) 1917 verstarb, konnte er 1945 nichts mehr unternehmen, und so ist diese Behauptung unsinnig.

Ich halte es für wichtig bekanntzugeben, dass das Industrievermögen der drei ungarischen Haggemachers aus den Aktien des Dreher-Haggemacher-Konzerns bestand. Die Stammaktien der Hauptaktionäre waren aber gesperrt. Nach der französischen Fassung könnte doch angenommen werden, dass sich der Wert des gesperrten Anteils - als Industrievermögen - aus dem Steinmeer des Fabrikgeländes von Kóbánya und der Pester Hotelkette auf den Weg machte, um nach 1945 ins „Exil“ zu ziehen und in „glücklicheren Ländern“ rekonstruiert zu werden.

Demgegenüber ist festzustellen, dass die drei Haggenmacher-Brüder bis zur Verstaatlichung als Generaldirektor und Direktor, bzw. als Mitglied des Aufsichtsrates bei der Aktiengesellschaft tätig waren und dann alle ihre Haus-, Grund und Industrievermögen verstaatlicht wurden. So blieb ihnen nichts mehr übrig um es ins Ausland zu retten und dort neuzugründen, und das ist auch mit Tatsachen bewiesen. Aus den gewonnenen ungarischen Eigentümern haben zwei Personen nach

der Verstaatlichung, aber nicht in gleicher Zeit das Land mit einem regulären Pass verlassen, doch der dritte ehemalige Eigentümer ist hinter dem Eisernen Vorhang geblieben.

Ich bitte höflichst die obengenannten Daten im nächsten Heft von Turul als Berichtigung in französischer und deutscher Sprache zu veröffentlichen.

Frau Zsuzsa Pekár-Haggenmacher

TURUL (LXVII) No 3

Résumé français

M. György Csapó, président du Comité de recherche de la Société hongroise d'héraldique et de généalogie, présente la filiation très peu connue des Osztrólczy de Osztróluka, vieille race de la Haute Hongrie, au comitat de Zólyom (aujourd'hui en Slovaquie). Leurs archives exceptionnellement riches restaient jusqu'à présent inédites, conservant pourtant quelque 142 parchemins sur la période 1346 à 1599. C'y ajoutent encore d'autres, échus aux dépôts publics. Le plus ancien en date de 1280, une dispute parmi les branches déjà ramifiées à propos d'un partage du domaine d'Osztróluka. – Après la destruction de leur forteresse médiévale, une nouvelle demeure seigneuriale a été élevée par Melchior Osztrólczy, en 1636. Conservée impeccablement jusqu'en 1947 – date d'exil du dernier possédant exproprié – elle se trouve actuellement dans un état de délabrement inquiétant. – L'histoire de la famille suit le destin-type de la noblesse moyenne hongroise qui fournissait pendant des siècles à son comitat des juges et des administrateurs, ainsi que des députés et des officiers à la patrie. Des mariages bien choisis affirmèrent leur position sociale et renforcèrent leur situation économique. Or, les bouleversements structurels du XXe siècle ont terminé de disperser la famille, représentés pourtant toujours en Hongrie. – Des illustrations et portraits inédits enrichissent cette présentation.

M. József Dedák-Varga présente les emblèmes municipaux des bonnes villes du comitat de Somogy. Après la contrainte communiste – étoiles rouges, hauts fourneaux, centrales électriques, etc. – la libération soudaine inspira un retour aux motifs traditionnels. Malgré les bonnes intentions, l'application native en fut extrêmement confuse, les descriptions brouillées, les règles établies ignorées... Tout cela se doit à l'absence de tout contrôle compétent, technique ou esthétique. L'auteur suggère la création d'une autorité de supervision.

Mme Zsuzsa Pekár conclut son récit de la famille Haggenmacher et dans cette dernière partie elle rend compte du rôle de la II. et de la III. génération. L'auteur présente le passage des Haggenmacher de la meunerie à la brasserie, ce qui était déjà présagé par les mariages entre les quatre membres de la II. génération et ceux des familles de brasseurs. L'auteur présente aussi trois femmes exceptionnelles de la famille Haggenmacher. Les liens du mariage avec la famille Saxlehner sont des exemples intéressants de la concentration des biens industriels. D'un autre côté la double alliance avec la famille Dreher menait à la création d'un des plus grands consortiums industriels du pays. La famille Aich, qui était jusqu'à maintenant inconnue dans la littérature généalogique hongroise, joue aussi un rôle de liaison entre les familles Dreher et Haggenmacher. Les mariages entre les trois membres hongrois de la

III. génération et les trois soeurs Pekár, méritent une attention particulière au point de vue de l'histoire sociale.

Les conséquences de la deuxième guerre mondiale ont mis fin à l'activité industrielle efficace des Haggenmacher. Les membres de la III génération – sauf un – ont quitté la Hongrie et la IV. génération a suivi leur exemple.

M. Ferenc Soós présente une étude richement illustrée, faisant état des incertitudes qui envahissaient le système héraldique hongrois, si riche et si précis au moyen âge, dès la période dévastatrice des invasions ottomanes. On oublie les règles, on se confond dans le blasonnement, et les textes „à l'ancienne” deviennent incompréhensifs... L'auteur présente la curieuse métamorphose subie par les armoiries Lanstorffer, octroyées le 22.3.1456 par le roi Ladislas V (1440–1457) à un bourgeois de Vienne, nommé préposé aux mines royales de la Haute Hongrie. – Au cours des siècles subséquents, le texte jadis correct fut mal interprété donnant lieu à des représentations graphiques erronées et équivoques qui finirent pourtant d'être acceptées même par la famille. – L'auteur rétablit le véritable contenu de l'octroi, d'une simplicité exemplaire: d'or à deux fasces d'azur.

La rubrique nécrologique rappelle le souvenir du savant chercheur Weyprecht-Hugo comte Rudt de Collenberg (1916–1994) qui avait maintes attaches à la Hongrie, inter alia celle de sa jeunesse passée au domaine de son aïeule Hongroise, en Transdanubie. Sa noblesse étrangère était-elle aussi reconnue officiellement en Hongrie. – Pour ce chercheur infatigable et hautement consciencieux, établi durant trois décennies à Rome, les Archives du Vatican n'avaient point de secrets. Ses découvertes ont su donner de nouvelles lumières à propos des relations médiévales du Royaume de Hongrie avec le Saint-Siège. Il a été lauréat d'un Prix et récipiendaire d'une Médaille de la Confédération internationale de généalogie et d'héraldique.

Le répertoire bibliographique présente le Festschrift Jenő Házi, élégant recueil qui doit sa belle qualité à ses coordonnateurs, Péter Dominkovits et Éva Turbulý. – Le Dr. Házi (1893–1986) a consacré sa vie entière aux recherches concernant sa ville natale, Sopron, dont il avait été le Chef d'archiviste municipal. Plus de 50 monographies marquent son activité, allant des généalogies aux corporations, et des monuments historiques aux analyses des testaments. Il nous a légué, en plus, des liasses de manuscrits inédits. – Quelque 20 amis et collègues lui rendent hommage par ce tome très soigné. Mentionnons en la contribution du Dr. Lajos Geccsényi, sur la famille ci-devant peu étudiée des Falussy, ainsi que l'étude de Péter Dominkovits qui présente les structures de la noblesse rurale dans le comitat de Sopron.

MM. László Kredics et László Solymosi présentent le terroir de l'évêché de Veszprém, de l'an 1524; *Urbarium episcopatus Veszprimiensis anno MDXXIV.*, document déjà connu, conservé aux archives de Vienne, en Autriche, mais sans jamais avoir été publié, ni encore moins analysé. Pourtant ce riche évêché – celui par excellence des reines de Hongrie – possédait d'importantes domaines, en six comitats au moins. Les registres publiés et commentés visent quatre villes, 71 villages et cinq alleux. Des glossaires et des esquisses géographiques rendent les textes vivants et accessibles.

La deuxième tranche de la revue bibliographique présente la catalogue valeur documentaire de deux expositions. L'exposition Bollwerk Forchtenstein donne les prémices d'histoire de la branche ducale de la famille Esterházy et celle de la Basse-Autriche. L'exposition *Orden und Auszeichnungen im J6sa*

András Muzeum, organisée en Nyireyháza, présente des morceaux valeur de plus élevées donnés par la collection de Kristóf Kállay.

Est décédé en Principauté de Liechtenstein l'ingénieur Henrik Stanislas *Berczely* (1909-1994), l'un des spécialistes des plus appréciés parmi les Hongrois expatriés. Chimiste de mines, de grande catégorie, il fit carrière en Amérique latine, puis en Suisse. Nulle activité culturelle de ses compatriotes ne lui était indifférente. Aussi fut-il, dès la recréation de notre revue scientifique, le tout premier mécène du Turul, portant le No 1 dans le Livre d'Or de nos donateurs. Nous partageons, émus et très sincèrement, le deuil de sa famille.

Le rubrique permanente des Questions et Réponses complète ce fascicule No 3 de 1994 du Turul.

Lettre ouverte à la Rédaction de TURUL

Comme je n'ai pu lire le *Résumé* de mon article sur la première génération de la famille Haggenmacher qu'après sa parution, je tiens à attirer votre attention sur un certain nombre d'erreurs et d'imprécisions auxquelles y sont glissées.

Dans les deux versions, française et allemande du résumé (*Zusammenfassung*) on lit des assertions qui ne figurent pas dans le texte de mon article et qui ne correspondent pas à l'histoire de l'industrie hongroise:

(les frères Haggenmacher) *"ont réussi à renouveler et à faire éclore le métier de meuniers resté archaïque en Hongrie en le transformant en une industrie moderne et compétitive."*

Or, en réalité l'avènement de la grosse meulerie date en Hongrie de la création, dans la première moitié du 19e siècle, de la Minoterie à cylindre József à Pest, fondée par le comte István Széchenyi, alors que Henrik et Károly (Heinrich et Karl) ne séjournent pas encore en Hongrie. L'épanouissement de la branche date des années 1860: on voit implanter en série les grandes minoteries à vapeur dont les deux établissements de Henrik. A cette époque, la minoterie hongroise jouit déjà d'une réputation notable. Cependant les inventions d'importance capitale de Henrik et Károly ne verront le jour que dans la décennie 70. Mais à la fin des années 1870 et au début des années 1880, la machine à cylindre de Mechwart et le plan-sichter de Haggenmacher assurent une notoriété mondiale à l'industrie minotière de Budapest.

"leurs génies rivalisaient au moyen d'inventions techniques..." „Le moulin à double cylindre, le tamis plat à place, favorisant grâce à la rentabilité ainsi accrue l'irruption du blé hongrois sur le marché international."

Or le sens correct du texte hongrois se résumerait ainsi: Leur rivalité en matière technique a contribué au développement de la minoterie hongroise. Alors que Henrik assura la productivité de ses propres moulins face à la concurrence en gardant le secret de ses machines à cylindre brevetées, Károly obtint une réputation mondiale par l'invention, rendue publique, du plan-sichter. Ces termes techniques devraient remplacer ceux impropres de moulin à double cylindre et tamis plat à place.

La datation relative à la famille Liechti n'est pas identique à celle du texte hongrois qui précise que les Liechti étaient apparus au début des années 1400 à Winterthur et devinrent, au fil des siècles, des horlogers de réputation européenne. Je cite la suite de mon article: „Leur tableau généalogique vérifié

commence par Laurentius Liechti et continue pendant douze générations à partir de la seconde moitié du 15e siècle jusqu'à 1857." Or dans la *Zusammenfassung* allemande on lit „...deren Mitglieder seit 1454 nachweisbar durch viele Generationen Uhrmacher waren..." Et la même donnée est fournie dans le *Résumé* français.

Le fait du consulat suisse de Henrik prête à équivoque: *"termina sa carrière publique comme consul"*. C'est qu'il fut consul pendant 40 ans, de 1872 à 1912, sans terminer par là sa carrière; 5 ans avant sa mort, il démissionna de cette fonction, vu son âge avancé.

Pour plus de précision, je note que le consulat n'est pas seulement un bâtiment „sur l'une des artères principales de la capitale...", mais un palais classé monument au n° 52, avenue Andrássy.

Je tiens à préciser que, à l'opposé du *Résumé* et de la *Zusammenfassung*, Károly n'avait qu'une fondation en Hongrie: le foyer d'enfants BETHANIA.

Une grave erreur qui n'a rien à voir avec mon article, dit que *"la fortune industrielle de Henrik réussit à prendre le chemin de l'exil dès 1945 pour être reconstituée en d'autres pays plus heureux."* Je tiens à préciser que les trois Haggenmacher de Hongrie avaient pour propriété industrielle les actions du consortium Dreher-Haggenmacher. Or les actions de capital des principaux actionnaires furent bloquées. En lisant le texte français, on serait porté à croire que la valeur de cette part bloquée – en tant que propriété industrielle – a quitté la forêt des fabriques de Kőbánya et des hôtels de Budapest pour „s'exiler" en 1945 et être reconstruite „dans des pays plus heureux". Or en vérité les trois Haggenmacher avaient, jusqu'à l'étatisation, rempli les postes de directeur général, de directeur et de commissaire-censeur dans la société anonyme, avant de voir nationaliser tous leurs biens immobiliers, fonciers et industriels. Ils n'avaient donc rien à sauver et n'ont rien reconstitué: témoins les faits. Deux parmi les anciens propriétaires hongrois quittèrent le pays après la nationalisation, mais à des dates différentes, munis de passeports en règle, tandis que le troisième était resté derrière le rideau de fer.

Je vous prie de bien vouloir insérer ces rectifications au prochain numéro de Turul, en langues française et allemande.

Signé: Mme Zsuzsa Pekár-Haggenmacher

TARTALOM

1. Értekezések és önálló cikkek

Csapó György:	Az osztrolkai Osztroluczky család története	67
Deák Varga József:	Somogy megye városcímerei (a szerző heraldikai rajzaival)	75
Pekár Zsuzsa:	Haggenmacherek Magyarországon. II. és III. generáció. (Harmadik, befejező rész)	83
Soós Ferenc:	Kanstorffer János körmöcbányai kamaraispán címerleírásának és címerrajzának ellentmondásai	95

2. Kisebb rovatok

Weyprecht-Hugo Graf Rüdert von Collenberg 1916–1994 (V. Sz.)	98
---	----

Könyvismertetések

Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk. Dominkovits Péter, Turbuly Éva. (Ism.: Érszegi Géza)	98
Kredics László-Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium (Ism.: Érszegi Géza)	99
Perschy, Jakob Michael szerk.: Bollwerk Forchtenstein (Ism.: Pandula Attila)	99
Lakatos Sarolta: Rendjelek és kitüntetések a Jósza András Múzeumban (Ism.: Rainer Pál)	100
Hazai és nemzetközi hírek	101
Kérdezz-felelek rovat	102
Szerkesztőségi hírek, közlemények	97
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyári Zsigmond)	103
Résumé en français (Vajay Szabolcs)	105

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATILA, RAINER PÁL

HATVANHETEDIK KÖTET

1994/4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCIII

E számunk szerzői

Balló István, történész (Hadtörténelmi Intézet, Budapest)
Érszegi Géza dr, főtanácsos, (MOL)
Feketekuty László, nyugdíjas, tudományos kutató (North Brunswick, USA)
Nyáry Zsigmond dr., nyugalmazott statisztikus (Budapest)
Nyulásziné Straub Éva dr., főosztályvezető (MOL)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
főtitkára
Rainer Pál, régész múzeológus, Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)
Vajay Szabolcs dr., a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének
tiszteltbeli elnöke (Svájc)

TURUL

LXVII. évfolyam

1994/4. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, s nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai kivitelezés: Agapé Kft. Szeged

Felelős vezető: Harmath Károly

ISSN 1216 -7258

TURUL ARANYKÖNYVE

A Turul Aranykönyvébe a folyóirat támogatóinak és az 5 éves előfizetőknek a neve került, amelyet az 1993. szeptember 30-ig feljegyzett adatok alapján közöltünk az 1993/4. számban. Most a jelzett lapzárta után regisztrált 5 éves előfizetők és az 1994. évi újabb támogatók nevét ismertetjük az 1994. szeptemberi adatok alapján.

I. TÁMOGATÓK:

Soros Alapítvány	Budapest
Szluha Márton	Budapest
MARCO Kommunikációs Kft.	Budapest

II. 5 ÉVES ELŐFIZETŐK:

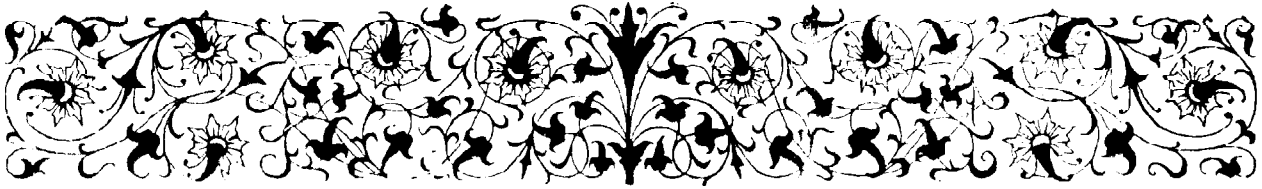
Beaume-Böröndy Károly	Basel, Svájc
Dr. Borovicsény Károly György	Freiberg-Benzengrün, Németország
Csapó Zoltán	Stuttgart, Németország
Dr. Feketekuty László	North Brunswick, USA
Harsányi Zsolt	Mac Lean, USA
Horváthné Petrák Erzsébet	Veresegyháza
Pócsi László	Zürich, Svájc

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 1995-re változtalan, azaz 650 Ft, melyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetők részére is változtalan az előfizetési díj, azaz a tengeren túlra (légiposta díjköltséggel) 25 USA \$, Európában 20 DM, vagy 20 svájci frank. Az előfizetés történhet „Magyar Országos Levéltár-Turul” címzésű euro-csekkkel, vagy a korábbi gyakorlatnak megfelelően Vajay Szabolcson keresztül.

1. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

PÁLFFY PÁL NÁDOR ÓSFÁJA

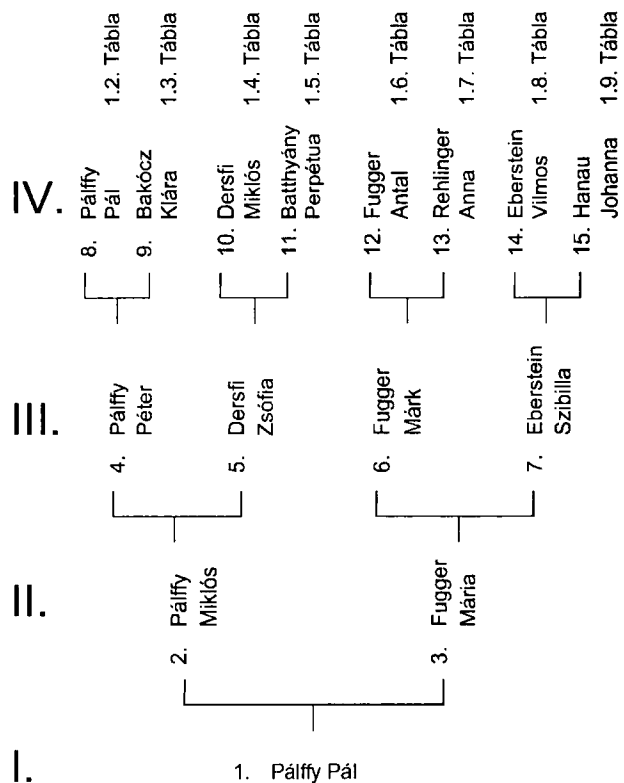
Első rész

A mohácsi csatában rövid másfél óra alatt elpusztult a 26 ezer főnyi seregből 16 ezer katona, köztük II. Lajos király, s a főnemesi rend számos magas beosztású képviselője is. A megmaradtak a két új király, Ferdinánd vagy Szapolyai János híveiként bukkantak fel és jutottak vezető szerephez. A török elleni összefogás helyett a két tábor egymás ellen vívta csatáit, amelyben a harcok kimenetelétől is függően új vezetőréteg kezdett kialakulni. Közben – királyi adomány, hozomány, szerzemények útján – vagyonuk is gyarapodott, s néhány nemzedék után jelentős gazdasági és politikai erőre tettek szert. Megfelelő adottságokkal rendelkező személy az ország legfelső közjogi méltóságáig is eljuthatott. Ennek a folyamatnak és egyéni pályafutásnak jellemző képviselője Pálffy Pál nádor. A következőkben vizsgáljuk meg, milyen családi háttér segítette életútját.

I. nemzedék

1. Gróf erdódi Pálffy Pál, sz. 1589,¹ † Pozsony, 1653. XI. 26,² felesége 1629. VII. 26., báró Belasi Khuen Mária Franciska.³ Mária Franciska szülei: Johann Eusebius Khuen von Belasi báró és Maria Freifrau von Berkha, Zdenko von Berkha báró és ? Leippa lánya.

Rangemelés: 1634. II. 13-án grófi rangot nyer: Detrekő örökös grófja lett. Pályafutása főbb állomásai:

I. tábla

1625–1646 a magyar királyi kamara elnöke;
1646–1649 országbíró;
1649-től nádor;

1651-től Pozsony vármegye örökös főispánja és Pozsony várának örökös főkapitánya lett, amely cím a szeniorátus rendje szerint öröklődött.

Birtokviszonyok: Pálffy Pál az 1619. évi osztálykor a borostyánkői uradalmat kapta. Ehhez, többek között 1634-ben még megszerezte Detreköt (az uradalom székhelye: Malacka), majd Dévényt és Bajmócot, Ausztriában pedig Marchegget. 1653. XI. 5-én kelt végrendeletében a detrekői és dévényi uradalomból majorátust, a pozsonyi uradalomból (Somorja székhellyel) szeniorátust alapított, melyet III. Ferdinánd király 1653. XII. 13-án, néhány héttel Pál halála után hagyott jóvá.

Pál házasságához pápai felmentés kellett a közeli rokonság miatt.

Khuen Mária Franciskának a családja tiroli nemes család volt. Első ismert ős: Eginó „in der Grube von Tremin”, 1111. VII. 13-án és 14-én említik először.⁴ Az összefüggő családfa egy másik Eginóval (1209–29) kezdődik, kinek dédunokája, Konrád (1342–72), a család névadója volt (Chuonradus, Chuon, Chuen, Khuen). Konrád fia Arnold elvette a Belasi család utolsó sarját Erzsébetet, aki 1385-ben gyerekeire hagyta az azóta előnévül szolgáló Belasi kastélyt és uradalmat. Magyar indigenátust 1647-ben Mátyás gróf szerzett (1647:155 tc.).

Pálffyné, Mária Franciska apjának egyetlen lánya és örököse (Erbtochter) volt. 1656-ban készült végrendeletében birtokait (Neu-Lembach stb.) és bécsi palotáját a Dorotheengassén második fiára, János Károlyra hagyta. Mária Franciska 1672. V. 9-én halt meg Bécsben.⁵

II. nemzedék

2. Báró erdődi Pálffy Miklós, sz. Csábrág, Hont vármegye, 1552. VIII. 10. † Vöröskő, 1600. IV. 23. Augsburg, 1583. VI. 5.⁶

Rangemelés: 1581. IV. 24. báró; 1599. VII. 24. birodalmi gróf (Magyarországon nem volt hatálya).

Pálffy Miklós hadi tetteit a történetírók részletesen méltatták. Győr várának visszafoglalásáért (1598. III. 27-én Schwarzenberg Adolffal együtt), a krónikások a „győri hős” jelzővel tisztelték meg.⁷

Pálffy Miklós esküvőjére 1583. VI. 5-én került sor Augsburgban. A házassági szerződést ugyan-

ezen év III. 10-én kötötték meg. A házasság és a házassági szerződés összekapcsolódott Vöröskő megvételével. Pálffy Miklós az uradalmat a Fuggerektől vette meg, akik azt a Thurzóktól szereztek 1535-ben. Miklós apósáé, Fugger Márké volt a birtok 7/10 része, a többi kisebb részekben a Fugger család más tagjai birtokolták. Az uradalom vételára 94012 rajnai forint volt.⁸ Pálffy Miklós 1592-ben szerzett királyi adománylevelet Vöröskőre. Még ugyanabban az évben gróf Salm Gyulától zálogba vette Borostyánkő várát és uradalmát, amelyhez jelentős terület tartozott Ausztriában is. Uralkodói adománylevelet később özvegye, Fugger Mária szerzett 1603. VII. 7-én. Amikor Borostyánkő vára rommá lett, az uradalom központjává Stomfát tették és az uradalom főként ezen a néven szerepelt. Pálffy Miklós 1596. III. 30-án tett végrendelete szerint Vörösköt feleségére hagyta, életfogytiglani használatra.

3. Báró Fugger Mária, sz. 1566. IV. 3. † Vöröskő 1643. VI. 6. A pozsonyi Szt. Márton székesegyházban temették el 1646 májusában. Mária halálozási dátuma szinte minden magyar és német forrásban tévesen szerepel. Valaki összetévesztette halálozási dátumát a pozsonyi székesegyházban történt ünnepélyes elhelyezés dátumával és a későbbi szerzők átvették a hibás adatot.⁹ Valójában Fugger Mária a megadottnál három évvel korábban hunyt el.¹⁰

Mint már említettem, Mária, férje végrendelete alapján életfogytiglan megkapta a vöröskői uradalom használati jogát. 1603. VII. 7-én megszerezte az uralkodói adománylevelet Borostyánkőre is, amely férjének zálogbirtoka volt. Közel húsz évig maga irányította a hatalmas uradalmat – a krónikások szerint jól. 1619-ben, 53 éves korában idejét látta annak, hogy fiainak adja át birtokait. 1619. VII. 20-án került sor az osztályra, amely sommásan így foglalható össze: István és János kapták Vörösköt, Pál Borostyánköt.¹¹ Mária lakóhelyül továbbra is Vörösköt tartotta meg.

Fugger Mária családjának „liliomos” ágához tartozott. Fugger János (1367–1408) két fia, András és Jakab lett az őse a család két főágának: Fugger von Reh és Fugger von der Lilie (a címerkép után).¹²

III. nemzedék

4. Erdődi Pálffy Péter, sz. 1535, † 1568, elesett Velika mellett Szlavoniában a törökök elleni harcban.¹³ Váradi Pál esztergomi érsek 1535-ben ne-

vezte ki az érseki javak igazgatójává. Ugyanabban az évben hadi érdemeiért Kőrös és Verőcze megyében nyert birtokot.¹⁴ 1544-ben nagybátyja, Erdődi Tompa (Bakócz) Simon zágrábi püspök örököse. Az erdődi előnéven kívül vele kapcsolatban előfordul a dercsikai, kápolnai, rárói, csábrági, zelinai előnév is, birtokaira utalva. (Kápolna és Dercsika Pozsony, Ráró Győr, Csábrág Hont megyében, Zelina Szlavóniában található.)

5. Szerdahelyi Dersfi Zsófia, Dersfi Miklós és Batthyány Perpétua lánya. 1534-ben született első fia Tamás, 1552-ben utolsó: Miklós. 1569 körül a folyó családi és vagyoni ügyekben fia, Tamás jár el, ebből következteti Nagy Iván, hogy Zsófia 1569-ben már nem volt az élők sorában.¹⁵

A Dersfi család a dunántúli Győr nemzetségből származott. Ders (1335–76) utódai kezdték használni a Ders(fi) nevet, váltakozva a Szerdahelyi névvel. A XV. század folyamán a Dersfi lesz az uralkodó családnév, Szerdahelyi az előnév. Szerdahely vagy Zerdahely Somogy megyében feküdt.¹⁶

6. Báró Fugger Márk – Marx (Marcus) Freiherr Fugger, sz. 1529. II. 14. † Augsburg, 1597. IV. 18. Augsburg császári város polgármestere, bajor hercegi tanácsos és Landshut polgármestere.

Fugger Márk magyarországi birtoka Vöröskő 7/10 része, amelyet 1583-ban eladott vejének, Pálffy Miklósnak 75 ezer rajnai forintért.¹⁷ Vöröskőt 1535-ben vette meg a Fugger család az eladósodott Thurzó Elektől. Márk eredeti birtokrészét idővel jelentősen megnövelte és 1583-ra övé lett az uradalom 7/10 része.

Márk kétszer nősült. Első felesége Eberstein Szibilla volt, 14 gyermekének anyja. Második felesége Egkh von Hungersbach bárónő (1547–1615), akitől nem voltak gyerekei. Mint Fugger Antal legidősebb fiára, atyja halálakor Márkra háramlott a Fugger gazdasági birodalom irányítása. „Marx Fugger und Gebrüder” nevet vette fel a cég, amelyet Márk mintegy 30 évig vezetett, amíg 1595-ben szélütés nem érte. Márk 1592. XII. 4-én végrendeletet készített, azt 1595. IX. 12-én kiegészítette. Férjezett lányai, közte Mária, Pálffy Miklósné nem örököltek, kiházásításuk költségeivel és hozományukkal kielégítettnek tekintette őket.¹⁸ Mária annak idején 20.000 forintot kapott, amelyet beszámítottak Vöröskő vételárába.

7. Eberstein Szibilla grófnő – Sybilla Gräfin von Eberstein, sz. 1531, † Augsburg 1589. IX. 6.¹⁹ Sváb uralkodó grófi család, a hasonló nevű grófság ura. Az ősi kastély, Ebersteinburg Baden-Baden közelében állt, egyike a legrégebbieknek a Feket-

erdőben. Első ismert ős: Berthold 1085. A család utolsó tagja: Casimir, † 1660. A birtokot Speyer-i püspökség, Württemberg és Baden között felosztották, 1803-ban az egész terület Badennek jutott.²⁰

IV. nemzedék

8. Pálffy Pál, † 1520. V. 20. A törökök ellen esett el a szlavoniai Korenica patak menti összecsapásban.²¹ A Pálffy családnak még nem alakult ki állandó előneve. Az ügylet vagy ügyirat tartalmától függően használták valamelyik birtok nevét. Pálffy Pállal kapcsolatban Dercsika (Pozsony vm.) és Ráró (Győr vm.) használatos leginkább előnévként.

9. Erdődi Bakócz Klára, említve 1515-ben és 1530-ban.

Botka Tivadar és Daróczy Zoltán szerint Klára apja Bakócz Balás volt.²² Ezt alátámasztja, hogy Simon zágrábi püspök bizonyítottan bátyja Klárának és nagybátyja Klára fiának, Pálffy Péternek, akit örökösévé is tett. Ezzel szemben Fraknoi Vilmos a Bakócz címerről írt cikkében²³ Klárát Bakócz Miklós lányává teszi. Ezt a változatot talán az is befolyásolta, hogy jobban illett a Bakócz címer átörökösítéséhez. Ugyanis sem az 1459. évi, sem az 1489. évi címerlevélben Klára apja, Balás nem szerepel, tehát szigorúan véve a Bakócz címer őt nem illette meg. Eddig nem derült ki, hogy Bakócz Bálint prépost, illetve Tamás püspök miért hagyta ki címer kérésében a Balás ágat. Ettől függetlenül Balás utódai használták a címet és át is örökítették női ágon a Pálffyakra. Egy ilyen címer elsajátítás nem volt egyedülálló sem Magyarországon, sem Európa más országaiban.

Különleges a helyzet az erdődi előnév átvételével kapcsolatban is. Az erdődi jelző a Bakócz családnál eredetileg nem jelentett nemesi előnevet vagy birtok megjelölést. A címeradományozó levelekben is a „dictus de Erdőd” a származási hely megjelölésére szolgált. Mégis a Bakócz család, különösen az 1489. évi, nemességét adományozó címerlevél után nemesi előnévként kezdte használni. Így tette a Balás-ág is, amelyre a címer adományozás nem is vonatkozott. Ezt a nemesi hagyomány nélküli jelzőt vették át előnévként a Pálffyak.

10. Szerdahelyi Dersfi Miklós, István és Laki Thuz Katalin fia, sz. 1485. 1497-ben kiskorúként

említik.²⁴ Halálozási dátuma következtetés, felesége 1538-ban özvegyként szerepel.²⁵

11. Battyáni Batthyány Perpétua, Boldizsár és 2. felesége, Nagylucsei Ilona lánya,²⁶ 1526: II. Lajos király Perpétuát bátyja, Ferenc kérésére fiúsítja.²⁷ 1538. I. 31: Batthyány Perpétua, Dersfi Miklós özvegye. Körös vm. ispánja az özvegy kérésére vizsgálatot tart szentkereszti birtokával kapcsolatban.²⁸

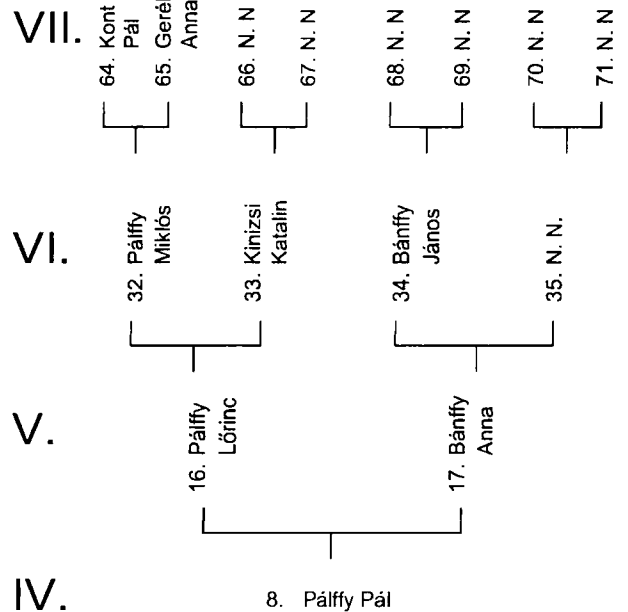
12. Fugger Antal – Anton Graf Fugger, sz. Augsburg 1493. VI. 10. † Augsburg, 1560. IX. 14. Augsburg 1527. II. 5. Birodalmi grófi rangot kapott Kirchbergi-i címmel 1526. VI. 30-án Granadában, melyet 1530. XII. 14-én Augsburgban megerősítettek. Magyar nemességet 1535. VIII. 29-én kapott. Birtokai: Kirchberg és Weissenhorn,²⁹ 1536 Glött, 1538 Babenhausen ura, kastélya Bibersburgban. Augsburgi patricius, 1526. IV. 25. császári tanácsos, 1536–37 az augsburgi városi tanács, 1537–38 a kereskedő céh vezetőségi tagja.³⁰

Fugger Antal testvérével, Rajmunddal és unokatestvérével, Jeromossal 1535. II. 17-én megvette Magyarországon Vöröskő várát és uradalmát Thurzó Elektől 105 401 forintért, annak adóssága törlesztésére. Antal is üzlettárs lett a Fugger-Thurzó cégben, amely Magyarországon bányászatot, váltóüzletet és nagykereskedést folytatott. A Fuggerek magyarországi szereplése ellentmondásos volt. A korai kapitalizmussal járó visszásságokért sokan őket tették felelőssé.³¹

13. Rehlinger Anna – Anna Rehlinger von Horgau, sz. Augsburg, 1511. XI. 3. † Babenhausen, 1548. III. 25.³² A XIV. század eleje óta ismert család, a Wittelsbachok familiárisa volt a felső-bajorországi Röhlingben. Az első biztos ős, Ulrich der Alte († 1333. IV. 30. e.) már augsburgi polgár volt. A patriciusok közé került család a városnak több polgármestert adott.³³

14. Gróf Eberstein Vilmos – Graf Wilhelm von Eberstein, sz. 1497. V. 3. † 1562. VII. 1. cop. 1522. XI. 6.³⁴ 1526-ban vette át az uralmat Neu-Ebersteinben. 1546-ban a birodalmi kamarai törvényszék elnöke volt.

15. Hanau Johanna grófnő – Johanna Gräfin von Hanau, † 1572. I. 27.³⁵ Szabad nemesi (nem hűbéres) család, eredetileg Dorfelden³⁶ ura. 3. Reinhard 1234-ben kezdte viselni a „von Hanau” nevet.³⁷

2. tábla
Pálffy Pál ősei

V. nemzedék

16. Pálffy Lőrinc, † Mohács, 1526. VIII. 29. A Pozsony megyei nemesség kapitányaként esett el.³⁸ A pozsonyi főispán veje volt, említik kápolnai és cselesztői előnévvel. (Pozsony vármegyei települések.)

17. Ujlaki Bánffy Anna.³⁹ A családról lásd 34. sz. alatt.

VI. és VII. nemzedék

32. és 64. Pálffy Miklós, Kont 2. Pál fia (aki Kont 1. Pál fia).⁴⁰ Dercsikai (Pozsony vm.) és rárói (Győr vm.) birtokos. A Héderváryaktól való leszármazás valószínűtlen. Az alapos Héderváry okiratgyűjteményben ilyen kapcsolatnak nyoma sincs. Pálffy Miklós 1581. évi bárói oklevelében atyai őseiül az Erdődy családot említik, ami szintén azt bizonyítja, hogy akkoriban maga a család sem tekintette magát Héder nembeli utódnak. Ugyanezt bizonyítja a Bakócz címer és az erdődi előnév készséges átvétele. A későbbi Héderváry leszármazás elméletnek az adhatott némi alapot,

hogy az első ismert Pálffynak a Győr megyei Ráron szereztek részbirtokot. Ráró Hédervára szomszédságában feküdt és Héderváry birtok volt.

Reiszig⁴¹ említi a Bakócz családtól való fiági leszármazás elméletét is. Úgy gondolom, ez félreértésen alapul. Pálffy Pál feleségének, Bakócz Klárának a származását vetítették át a Pálffyakra. A Pálffy Miklós bárói diplomájában említett, apai ágon való Erdődy leszármazás is csak így, Miklós apai nagyanyjára értelmezhető. Erdődy és nem Bakócz leszármazást említ az oklevél, mert a Bakócz név addigra már eltűnt, az Erdődyek pedig két nemzedékkal a Pálffyak előtt „beérkezett” családnak számítottak.

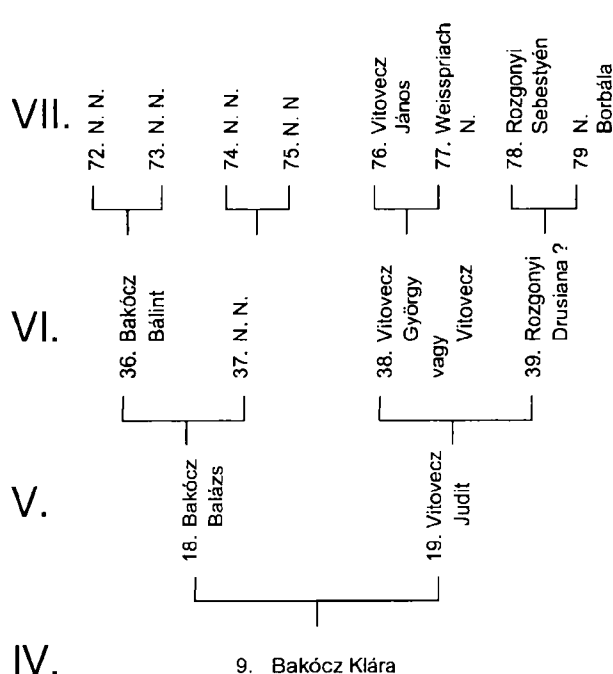
A leszármazási változatok közül Botka Tivadar véleményét⁴² tartom a legvalószínűbbnek, amely szerint a Pálffyak a dercsikai Kont család leszármazottai.

Ami a család nevének írását illeti, bizonyosra veszem, hogy az először Pálfi változatban szerepelt és csak a későbbiekben lett Pálfy ill. Pálffy. Báró Pálffy Miklós az okiratokban már Pálffy változatban fordul elő.

33. Kinizsi Katalin.⁴³

65. Geréb Anna. Nagy Iván⁴⁴ a vingárti Geréb családhoz tartozónak tartja.

34. Ujlaki Bánffy János. Pozsonyi főispán, II. Lajos király udvarnok.⁴⁵ Származásával nem foglalkoznak a szerzők. Véleményem szerint – bár nincs rá okirati bizonyítékom – az Ujlaki család leszármazottja. A család kutatók Ujlaki Miklós ágára összpontosították figyelmüket és a többi családi vonalat nem vizsgálták. Ujlaki Miklósnak két testvére volt: János, említve 1407–1424 és István, említve 1427–1431. Az utóbbi a jelzett időben macsói bán volt, tehát utódai mondhatták magukat Ujlaki Bánffyaknak, akár azért, hogy politikai vagy családi okokból elkülönítsék magukat a másik ágtól. János ugyan nem volt bán, de apja László igen (1398–1408 és 1410–1418), tehát ez az ág is viselhette az Ujlaki Bánffy nevet. Ez a feltételezett leszármazás megmagyarázná Ujlaki Bánffy János pozsonyi főispán magas méltóságát és azt is érthetővé tenné, hogy honnan eredt a Pálffyak Kont nádortól való leszármazásának a legendája.

3. tábla
Bakócz Klára ősei

V. nemzedék

18. Bakócz Balás⁴⁶ a család rejtélyes alakja. Nevét különböző formában írják: Erdődi (Csornai) Bakócz (Tompá) Balás. Csorna az Osl nemzetség birtoka volt. Balás szerezhetett ott részbirtokot (esetleg a Weisspriach kapcsolat révén), de okirati nyoma ennek nincs. A Tompa név eredete sem tisztázott, ragadványnév volt-e, vagy a Sopron megyei Tompa (alsóládonyi) családdal való kapcsolatra utal-e? Balás és gyerekei nem részesei sem a Bakócz családnak juttatott 1459. évi címer-, sem az 1489. évi címer- és nemesség-adományozásnak, mégis jogosultnak tekintik magukat annak viselésére, sőt női ágon Balás lánya, Klára révén tovább örökítik a Pálffyakra. Volt talán egy másik, elveszett vagy elfeledett adományozás? Balás házassága Vitovecz Judittal túlmutat egy nemesített jobbágy kapcsolatán. Igaz, a Vitovecz család nem régi magyar nemesi, hanem hirtelen hatalomhoz jutott idegen eredetű család volt, mégis kellett Balás oldalán is valami ütőkártyának lennie, amiért a Vitoveczek, Zagoria grófjai a kapcsolatot érdemesnek ítélték.

19. Gerebeni Vitovecz Judit.⁴⁷ A család ismert őse, Vitovecz János cseh származású zsoldos vezér.⁴⁸ Két fia ismert, Vilmos és György. Hogy melyik volt Judit apja, dokumentáció híján nem dönthető el.

VI. nemzedék

36. Bakócz Bálint. A Drágffy család erdői (Szatmár megye) jobbágya.⁴⁹

38. Gerebeni Vitovecz Vilmos vagy György, Zagoria grófjai. Vilmos 1480–89-ben asztalnokmester.⁵⁰ 1489-ben mindkét testvér a Mátyás király elleni táborban szerepelt. Székely Jakab legyőzte őket.⁵¹

39. Básztei Rozgonyi Drusiana, Vitovecz György felesége, sz. 1457, † 1495. Már három éves korában eljegyezték Héderváry Pállal, de a házasság nem jött létre.⁵²

Vitovecz Vilmos feleségéről nincs adatunk.

VII. nemzedék

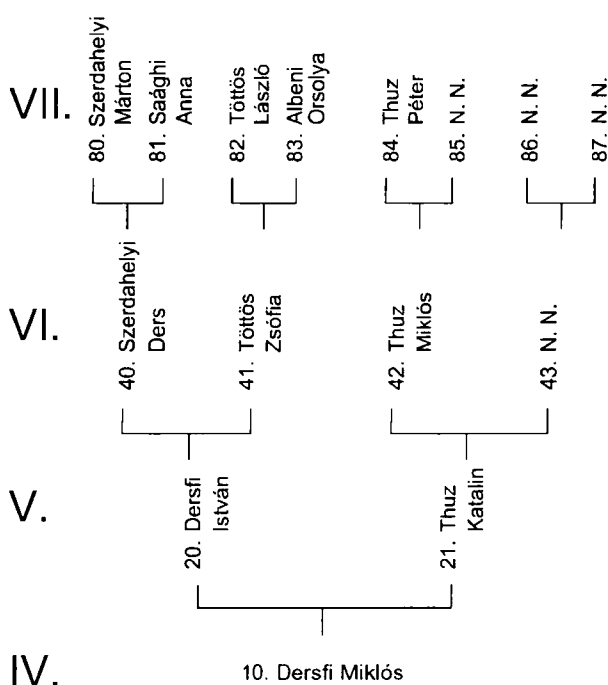
76. Gerebeni Vitovecz János. Cseh származású zsoldos vezér, aki a Cilleiek szolgálatába lépett. Egyik csatában 1446-ban fél szemét elvesztette. Cillei Ulrik (†1456) rábíztta felesége érdekeinek a védelmét. A Cillei várak tényleges birtoka Stájerországban és Varasd megyében Vitovecznek erős hatalmi helyzetet biztosított, amelyet jól ki tudott használni. III. Frigyes mint (bitorló) magyar király⁵³ 1459. XI. 10-én Krapina bárójává tette.⁵⁴ Frigyes később Sternberg grófja címet is neki adományozta.⁵⁵ Cillei Ulrik horvát-szlavon bánsága idején Vitovecz al-bán volt. Cillei halála után 1457–1468 között (rendszerint másodmagával) ő volt a horvát-szlavon, ill. a szlavon bán. 1463-ban Mátyás királytól is megkapta a Zagoria grófja címet.⁵⁶ Vitovecz terjedelmes birtokokat szerzett Varasd és Körös vármegyében, közte az előnevet adó Gerebent.⁵⁷

77. Weisspriach N., Erasmus és Speher Afra lánya.⁵⁸ Vitovecz János felesége nem szerepel ugyan a családi táblán, de Franz Krones⁵⁹ Erasmus fiát, Zsigmondot, Vitovecz János sógorának mondja. Igaz, sógorság úgy is létezhetne, hogyha Weisspriach Zsigmond vette volna el Vitovecz nőtestvérét, de Zsigmond felesége ismert: Schweinpeck Borbála.

A Weisspriach család Karintia Lungau körzetéből származó ősnemes család. Az említett Zsigmond fia, Ulrik Karintia kormányzója volt. A család magyar kapcsolatokkal bírt, Zsigmond Fraknó várkapitánya, 1467 és 1471-ben Sopron főispánja. Anna magyar királyné főudvarmestere.⁶⁰ Zsigmond 1471-ben rövid időre Mátyás királytól megkapta Sopron zálogbirtokát.⁶¹ Fia, Ulrik 1506-ban Kabold és Lánzsér urának nevezte magát.⁶²

78. Básztei Rozgonyi Sebestyén,⁶³ 1439–60; erdélyi vajda 1458–60.⁶⁴

79. N. Borbála.⁶⁵

4. tábla
Dersfi Miklós ősei

V. nemzedék

20. Szerdahelyi Dersfi István, 1466–86, 1495†.

1466. VIII. 10. „Ders filius quondam Martini bani et Stephanus filius eiusdem”.⁶⁶ 1486: „Stephanus Dersfi filius Sophiae Töttös”.⁶⁷ 1495. V. 4.: Zerdahelyi Ders fia néhai István fia, a kiskorú Miklós.⁶⁸

21. Laki Thuz Katalin, Miklós lánya.⁶⁹ A Thuz vagy Túz család a Bő (Bü, Beu) nemzetségből származott.⁷⁰ A családból János fia Izsép szerepel először 1234-ben.⁷¹ A Thuz nevet Péter használta először 1349-ben.⁷²

VI. nemzedék

40. Szerdahelyi Bánfi Ders, †1468. Neve túlnyomóan Zerdahelyi Ders, de többször előfordul Szerdahelyi vagy Zerdahelyi Bánfi Ders alakban is. A „Bánfi” utalás Ders apja, Márton szlavoniai albán tisztségére. A Bánfi járadéknév azonban nem öröklődött tovább. Ders 1468. X. 21-én még szerepelt,⁷³ de 1468. XII. 11-én felesége, Zsófia már özvegy.⁷⁴

Dersnek két felesége volt. 1445. IX. 9-én neje még N. Katalin,⁷⁵ 1466-ban azonban Töttös Zsófia, akinek akkor már élt István fia.⁷⁶

41. Báthmonostori Töttös Zsófia, apja László,⁷⁷ fia Dersfi István.⁷⁸ Zsófia 1442. XI. 14-én még „puella”.⁷⁹ A Töttös családnevet sok formában írták (Tötös, Titös, Theutus, Thytheós, stb.). Báthmonostor vára és városa Bodrog vármegyében feküdt. A család a Becse-Gergely nemzetség báthmonostori ágát alkotta.⁸⁰

42. Laki Thuz Miklós, Péter fia.⁸¹ Élt 1449⁸² – 1482⁸³ Miklós nem játszott jelentős szerepet, elentétben testvérével, Jánossal, aki Mátyás király alatt 1466–69-ben horvát-szlavon bán volt. János később kegyvesztett lett és Velencébe költözött.⁸⁴

VII. nemzedék

80. Szerdahelyi (Dersfi) Márton,⁸⁵ † 1418. X. 31. e.⁸⁶ 1386: a garai kerületben Erzsébet és Má-

ria királynők mellett küzdött; jutalom: Körös vármegyei birtok.⁸⁷ 1389–92 és 1394–97 Bebek Detre szlavoniai al-bánja; 1397–1402 Bebek Detre al-nádora;⁸⁸ 1404–1406 asztalnokmester. 1415–18 Hervoja fogságában volt, és itt is halt meg 1418-ban.

81. Saághi Anna, Ákos nembeli Saághi Miklós lánya; említik: 1418, 1426, mint özvegy.⁸⁹ Az okiratokban rendszerint csak keresztnévvel szerepel. Hogy Saághi Annáról, Miklós lányáról van szó, az kitűnik Szerémi munkájából.⁹⁰ Forgon⁹¹ Saághi családfáján Anna nem szerepel, de apja, Miklós igen. A család őse Ákos nembeli Cselény, 1282.

82. Báthmonostori Töttös László, 1380; említik: 1415, † 1417. III. 21. e. 1415-ben hadba vonult Boszniában, augusztusban nyoma veszett. Feltehetően fogságba esett, és ott halt meg.⁹² Felesége 1417. III. 21-én özvegyként szerepel.⁹³

83. Medvei Albeni Orsolya, 1401–37, 1417–37 özvegy. Töttös László felesége általában keresztnévvel, mint Orsolya szerepel, ami az irodalomban találgatásokra adott alkalmat. Wertner⁹⁴ szerint Marczel Orsolyáról van szó. Ezt átvette Daróczy Zoltán is,⁹⁵ de zárójelben hozzátette: Medvei János püspök nővére. Ezzel már közel járt az igazsághoz. Valójában Medvevári azaz Medvei Albeni Orsolyáról van szó,⁹⁶ Rudolf lányáról. Orsolya anyjáról Eberhard zágrábi püspök nőtestvérét mondják.

84. Laki Thuz Péter, említik: 1422–1444. 1444. I. 13: szolgabíró Somogy vármegyében.

Feketekuty László

(Folytatása következik)

Jegyzetek

1. Wurzbach, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich. Bd. 21, Wien 1870, 216. p. (továbbiakban: Wurzbach i.m.)
2. U.o.; Nagy Iván, Magyarország családai. IX. k., Pest, 1862, 49. p. (továbbiakban Nagy i.m.)
3. Wurzbach, i.m. 216. p.
4. Tiroler Urkundenbuch I. Abt. Bd. I, Innsbruck 1937, Nr. 138., 139.
5. Nagy i.m. IX. k. 49. p.; Források a Khuen családhoz: Wissgrill Franz Karl: Schauplatz des landsässigen Niederösterreichischen Adels. 5. Bd. Wien, 1804, 112. p.; Genealo-

- gisches Handbuch des Adels. Adelslexikon. Bd. 6, 1987, 214. p.; Kneschke, Ernst Heinrich: Deutsche Grafenhäuser. 1. Bd. Leipzig, 1852, 434. p. In; Jahrbuch des k.k. Heraldischen Gesellschaft Adler. Neue Folge. Erster Band. Wien 1891. 95. p.
6. Europäische Stammtafeln. Neue Folge. Herausgegeben Schwennick von Detlev Band IX. Marburg 1987. Tafel 42. (továbbiakban: Europäische Stammtafeln).
 7. Pálffy Miklós életéhez a legbővebb forrás Jedlicska Pál műve: Adatok Erdődi báró Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajzához és korához 1552–1600. Eger, 1897.

Jedlicska az említett könyvet megelőzően hosszabb méltató cikket írt Pálffy Miklósról a Századokban (1882, 441-456. pp.). Szádeczky Lajos a Történelmi Társaságban (1885. évf.) közli Pálffy Miklós levelezését a törökkel az 1599 őszi esetleges béke ügyében.

8. Málnási Ödön a Pálffy család vöröskői és bazini levéltárának ismertetéséhez fűzött előszavában részletesen leírja az adás-vételi és a házassági szerződés történetét (Homok, 1933).

9. Tévesen adja Jedlicska Pál is a Kiskárpáti emlékekben (I. 33. p.), holott a helyes adat az ő másik, igaz későbbi munkájában, az okmánytárban található (*Jedlicska Pál: Eredeti részletek gróf Pálffy család okmánytárához, 1401-1653 és gróf Pálffyok életrajzi vázlatai. Bp., 1910.* (továbbiakban: Jedlicska: okmánytár).

10. Lásd Jedlicska említett okmánytárának a 764. számú iratát: 1644. VI. 5. Szuha kelettel: „...Mivelhogy holnap leszen Anniversariumja a szegény Istenben elnyugodt Asszonyunk Anyánk halálának... ma convocáltam ide estvére az papokat, felvinném őket, és ott tartanánk ceremóniát.”

11. Részleteket lásd: Jedlicska, Okmánytár, 58. számú okirat.

12. A Fugger család legteljesebb geneológiája az Európai-ische Stammtafeln sorozatban található (Neue Folge. Bd. IX. 1978. Tafel 32-54). Előtte a mérvadó forrás a család régebbi leszármazására *Nabinger Gerhard és Rieber Albrecht* munkája volt: *Genealogie des Hauses Fugger von der Lilie. Tübingen, 1978* (továbbiakban: Fugger Genealogie).

A nagyon gazdag irodalomban az alapvető munka: *Pölnitz Götz Freiherr, Die Fugger. Frankfurt am Main, 1959.* Pölnitz egyébként „Studien zur Fugger Geschichte” címmel sorozatot is adott ki, amelyben több mint húsz kötet jelent meg.

13. *Reiszig Ede: A Pálffyok. In.: Borovszky S. Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony megye. 703. p. továbbiakban: Reiszig, i.m.*

14. Reiszig, i.m. 703. p.

15. Nagy, i.m. 9. kötet 39. p.

16. *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. kötet 647. p. (továbbiakban: Csánki i.m.).*

17. A 94 012 forint összvételárban a többi Fugger családtagot megillető 3/10 rész is bennfoglaltatik.

18. *Simnacher, Georg: Die Fuggertestamente des 16. Jahrhundertes. Tübingen, 1966.*

19. *Europäische Stammtafeln. Neue Folge. IX/42 és XII/29.*

20. *Krieg von Hochfelden, Geschichte der Grafen von Eberstein in Schwaben. Karlsruhe, 1836; Neuenstein K. Freiherr von, Die Grafen von Eberstein in Schwaben, 1897; Wunder, Gerd: Bauer, Bürger, Edelmann. Sigmaringen, 1984, 348-356. pp.*

21. Ugyanott vesztette életét Beriszló Péter horvát-szlavon bán (Vajay Szabolcs szíves közlése). A csata dátumát lásd: *Europäische Stammtafeln. Neue Folge. III/1. 176 B.*

22. *Botka Tivadar: Adalékok az Erdődi Bakócz család elsőkorai elágazásához. „Századok”, 1875, 556 p.; Daróczy Zoltán: Nemesi évkönyv 1935. 4. p.*

23. *Fraknoi Vilmos: Az Erdődi-címer. „Turul” 1889. (VII. évf.) évf. 105-107. pp.*

24. 1497. X. 18-i oklevél: Exponitur nobis in persona nobilis Nicolai filii egregii condam Stephani Dersfi de Zerdahely, pueri scilicet in temere etate constituti...; (Géresi Kálmán: A Károlyi család oklevéltára. Bp., 1882-87. III. kt. XVI. sz. A továbbiakban: Károlyi oklevéltár.

25. Károlyi oklevéltár III. k. CXXIII. sz.

26. MOL P-1313, Batthyány lt. 89. sz. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch. N.S. Bd. 28. Steiermark.

27. MOL DL. 24307.

28. Károlyi oklevéltár III. k. CXXIII. sz.

29. Nagybátyjától, a gyerektelen „gazdag” Jakabtól örökölte.

30. Életrajza: *Pölnitz, Götz Freiherr von, Anton Fugger. Tübingen, I-III. 1958-71.* Hatalmas, három kötetes munka, amely mintegy 3000 oldalon évről évre haladva mutatja be a „kereskedők királyának” életét és tevékenységét. A szerző Antalt a „gazdag” Jakabnál is jelentősebb személyiségnek tartja, mert nehezebb politikai és gazdasági viszonyok között kellett cselekednie.

31. A Fugger család magyarországi szerepléséről v.ö.: *Wenczel Gusztáv: A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. Bp., 1882. Döbel, (Friedrich), Der Fugger Bergbau und Handel in Ungarn. Historischer Verein in Schwaben und Neuburg. Zeitschrift, 1879. 6. évf., Augsburg, 33-50. pp.*

32. *Europäische Stammtafeln. Neue Folge. IX/34.*

33. *Gen. Handbuch des in Bayern immatrikulierten Adels. Bd. VII, 1961; Genealogie. Bd. 6, Heft 5. 1963, 529-531. pp.*

34. *Europäische Stammtafeln. IV. 1957, 133. tábla.*

35. *Europäische Stammtafeln. IV. 133 és III. 85.*

36. *Ma Hessenben van.*

37. *Dommerich: Urkundliche Geschichte der Grafschaft Hanau. Hanau, 1860; Lehmann, J.G.: Urkundliche Geschichte der Grafschaft Hanau-Lichtenberg im Unteren Elsass. I-III. Mannheim, 1862/63; Suchier, Reinhard: Genealogie des Hanauer Grafenhauses. 1894; Reimer, Heinrich: Urkundenbuch zur Geschichte der Herren von Hanau. I-IV. H.n. 1891/9.*

38. Reiszig, i.m. 702 p.

39. Reiszig, i.m. 702 p.

40. Nagy, i.m. IX., 76 p.

41. Reiszig, i.m. 702 p.

42. *Botka Tivadar, Századok, 1873, 574 p.*

43. Nagy, i.m. 976 p.; Reiszig, i.m. 702. p.

44. Nagy, i.m. 938. p.

45. Nagy, i.m. 938. p.; Reiszig, i.m. 702 p.

46. *Botka Tivadar, Századok 1875/556; Daróczy Zoltán: Nemesi évkönyv. 1935.*

47. Reiszig, i.m. 703. p.; Kerekes lt. 5. sz.

48. Lásd 54. sz. alatt.

49. Botka, i.m. 555 p.; Daróczy, i.m. 4. p.

50. *Hóman-Szekfű, i.m. II. 528. p. utáni tábla.*

51. *Pirchegger: Geschichte der Steiermark. II. k. 107. p.*

52. *Keresztes Kálmán, A Rozgonyiak. „Turul” 1926, 25 p.*

53. A Garai-Ujlaki liga 1459. II. 17-én kiáltotta ki királlyá.

54. *Drepping, Freiherr von. Krapina a Varasd vármegyei Zagoria kerület főhelye.*

55. *Sternberg Karintiában fekszik.*

56. *Ráday lt.-Daróczy gyűjtemény, 138/2. doboz.*

57. *Krones, Franz: Dei Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Graz, 1883; Allgemeine Deutsche Biographie. 43. 564 p. köv. o.*

58. *Siebmacher's Grosses Wappenbuch. Niederösterreich. II.k., 530-531. pp.*

59. *Franz Krones, i.m. II. kötet, 154 p.*

60. *Siebmacher, i.m. 2 kötet. 530 p.; Csánki, i.m. III. 668 p.*

61. *Csánki, i.m. III. 596 p.*

62. *Csánki, i.m. III. 586-587. pp.*

63. *Keresztes Kálmán, i.m. 25 p.*

64. Hóman-Szekfű, i.m. II. kötet, 528. p. utáni tábla.
 65. Keresztes Kálmán, i.m. 25. p.
 66. A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára – X. kötet, Bp., 1931. 393. p.
 67. Zichy okmánytár 11/452. 1486-ban egyezkedett Dersfi István a Várdaiakkal Töttös László hagyatékáról. Töttös László, a család utolsó férfi tagja Dersfi István anyjának, Zsófiának a bátyja volt, míg Töttös László lánya, Orsolya Várdai János felesége lett.
 68. Levéltári Közlemények. 6. évf. 127. p.
 69. Barkóczy lt. I. 342 (MOL P-21, 722208 sz. film).
 70. Bó pusztá Somogyvártól délre fekszik, ott állt egykor a Szent-Kereszt monostor (*Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Bp., 1900–1903. I. 275 p.). Lak, Örek-Lak szintén Somogy megyében található.
 71. Csánki, i.m. II. 595 p.
 72. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch. Bd. 61. Kroatien, 190. p.
 73. Levéltári Közlemények, 1932. 156 p., 186. sz. oklevél.
 74. U.o. 187. sz. oklevél.
 75. Károlyi oklevéltár, III. kötet, CXLVII.
 76. Zichy okmánytár, 10/393.
 77. Zichy okmánytár I. 192 és 226.
 78. Zichy okmánytár, 10/393.
 79. Zichy okmánytár, 9/46.
 80. Wertner Kézait idézi, aki szerint a nemzetség Franciaországból származott volna (*Wertner M.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Temesvár, 1891/92. I.kt. 97 p.). Becsei Chete fia Imre 1322-ben kapta adományul Báthmonostort. 1466-ban László, Zsófia testvére Várdai János kalocsai érsekkel kölcsönös örökösödési szerződést kötött és miután a Töttös család hamarosan kihalt, a tetemes Töttös birtokok az okiratokkal együtt a Várdaiakra szálltak (Zichy okmánytár XII. XI. p.). Mint 20 sz. alatt láttuk, egy 1486 évi egyezség alapján anyja jogán Dersfi István is örökölt.
81. Nagy, i.m. XI. 210. p.
 82. Nagy, i.m. u.o.
 83. Csánki, i.m. II. 699.
 84. Károlyi oklevéltár III/I, 1491. XII. 21-i irat; Hóman-Szekfű, i.m. II. kt. 531 p.
 85. A név mindkét alakban előfordul: Szerdahelyi Dersfi Márton (Zsigmond kori oklevéltár II/1-3097) ill. Szerdahelyi Márton (Károlyi oklevéltár II/XX); Szerdahelyi Ders fia György fia Márton (Zsigmond kori oklevéltár I-2949).
 86. 1418. X. 31.: Szerdahelyi Márton bán özvegye, Anna és fiai György, Ders és Péter (Károlyi oklevéltár II/XX).
 87. Zsigmond kori oklevéltár I-2949.
 88. 1402. IX. 21.: Zerdahelyi György fia Ders Márton al-nádor vásárengedélye a Körös megyei Keresztúron (Zsigmond kori oklevéltár II/1-1915).
 89. Károlyi oklevéltár II/XX. ill. II/LV.
 90. *Szerémi – Ernyei József: A Majthényiak és a Felvidék*. Bp., 1912, 365 p., 1416. VIII. 5-i oklevél.
 91. *Forgon Mihály: Gömör és Kishont vármegye nemes családjai*.
 92. Zichy okmánytár, VIII. VI. p. és 12/109.
 93. *Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveli emlékei 1002-1559*. 138 old.
 94. Adler Monatsblatt 1897/185.
 95. Nemesi évkönyv 1925/26.
 96. *Europäische Stammtafeln*. IV. kt., utolsó oldal; lásd még: Szerémi, i.m. 97 p.
 Az Albeni, eredeti nevén „von der alben” család Salzburgból származott. Salzburg Pinzgau kerületében, az „In der Albm” völgyben volt ősi fészük. Tagjai a salzburgi érsekség örökös pohárnokmesteri tisztségét viselték. A család Magyarországra szakadt ága Medvevárát kapta adományul és azóta Medvei Albeni vagy csak Medveni néven szerepelt.

A HITELESHELYEK NÉHÁNY KÉRDÉSE HAZÁNK OKLEVELES GYAKORLATÁBAN (XIII.-XIV. század)

A Kárpát-medencében hazára talált magyarság több mint ezer éves múltjának történetét számos írásos dokumentum és tárgyi emlék őrzi. Az írásos okmányok közül számunkra különösen fontosak az oklevelek.

Ezek az okiratok mindig egy fontos cselekményt, jogi jelentőségű tényt foglaltak törvényes keretbe. Ilyenek voltak például az örökségről, a végrendelkezésről, a birtokadományozásokról, egyes intézmények alapításáról és más eseményekről szóló oklevelek. Mindezekből következően e dokumentumok az utókorra nézve az illető kor történeti megismerésének jelentős forrását képezik.

Az oklevelek elkészítésük helye és ezen okmányok kiállítására jogosult személyek figyelembe vételével, amelyek az alábbiak szerint csoportosíthatók:

1. Az oklevelek elkészítésére szervezett hivatal: a kancellária.
2. Hiteles helyek (loca credibilia): azok az egyházi testületek (káptalanok és konventek), amelyek a XIII. század első fele óta a felek kérésére vagy hatósági megbízás alapján állítottak ki a közhitelű okleveleket.
3. Egyházi személyek (érsekek, püspökök, prépostok, apátok, főesperesek, plébánosok stb.) és világi hatóságok (nádor, országbíró, tárnokmester,

szlavón bán, erdélyi vajda...) által kiállított oklevelek.

4. Hatóságok és közhitelű intézmények oklevelei.

Ismeretesek olyan esetek is amikor közhatalósági személyek (pl. nádor) saját magánjogi ügyeiben (adományozások, végrendekezés...) adtak ki oklevelet a hivatalos minőségükben is használt pecsétjük alatt, így ez részben közhitelű jelleget adott, valójában azonban ebben az esetben magánszemélyek által kiállított oklevelekről van szó.

A vizsgált téma jellege miatt a pápai, a zsinati és a császári oklevelek rangsorolása figyelmen kívül hagyható.

Az oklevelekkel foglalkozó történeti segéd tudomány: az oklevéltan (diplomatica). „A diploma szót a középkorban ritkán használták. Ekkor a legáltalánosabb megnevezése litterae”¹ volt. Középkori okleveleinket általában latinul írták.

A kutató számára lényeges az oklevelek anyaga, a szerkezeti felépítése, a formája, a tinta vagy festékanyag, az írás jellege, amelyek mind a külső jeleket alkotják. Ugyanakkor meghatározóan döntő lehet az oklevelek keltezése, az aláírások, a pecsétek (a pecséteket függesztő zsinórok) és az okleveleken elhelyezett jelek, jelzések, a fogalmazás, valamint a nyelvezet is.

Az oklevelek jelentőségét és fontosságát már a középkorban is felismerték, a szigorú törvények ellenére is azokat gyakran hamisították. Leggyakrabban az oklevélhamisítás a középkorban a „birtokok vagy kiváltságok (vámmentesség, dézsaszedés stb.) iránt való jogok megszerzése céljából, vagy pedig... e jogok élvezetében való megtámadtatás elleni védekezés céljából történt.”²

A törvény szigora sem rettentette el az oklevél- és pecséthamisítókat, így van tudomásunk arról, hogy például „... János diákot a XIV. század végén megégették tömeges oklevélhamisításai miatt, és halállal lakolt 1448-ban Zömléni Gábor diák is hasonló bűneiért, míg Rayki Miklós fia Péter 1379-ben hamis oklevelek betérjesztéséért jószágainak elvesztésével menekült...”³

A történettudomány művelői éppen ezért tekintik egyik legfontosabb feladatnak a vizsgálandó oklevél hitelességének megállapítását, amely után kerülhet sor a részletes történelmi elemzésre.

Történelmi múltunk hitelesebb megismerése nem képzelhető el beható oklevéltani kutatások nélkül. A levéltárak anyagának feltárását, az oklevelek rendszerezését, feldolgozását, másolását és kiadását elődeink már korán megkezdték. A teljes-

ség igénye nélkül megemlíthető: „Inchofer Menyhért, Hevenesi Gábor, Timon Sámuel, Péterffy Károly, Schmitth Miklós, Palma Károly, Pray György, Katona István, Wagner Károly, Cseles Márton, Kaprinai István, Kovachich Márton, Kollár Ádám, Koppi Károly, Széchenyi Ferenc, Fejérvári Károly, gr. Teleki József, gr. Kemény József, Horváth Mihály, Theiner Ágoston, Wenczel Gusztáv, Fejérpataky László, Érdy János, Pauler Gyula, Czebe Gyula, Kubinyi Ferenc, Jakab Elek, Hajnal István, Barabás Samu...”⁴ e téren végzett munkássága.

Tudományos tevékenysége során az oklevelekre nagy figyelmet fordított Karácsonyi János és Szentpétery Imre is.

Okleveles gyakorlatunk vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy a XIII. századtól kezdve okleveleink számának hirtelen szaporodása következett be. Ennek általános okai kétségtelenül a műveltség fokozódásából, az írásbeliség elterjedéséből, valamint a pénzgazdaság, a kereskedelem fejlődésével és különböző jogi jelentőségű tények (esetek) számának megnövekedéséből származnak. Az oklevelek mennyiségi növekedéséhez azonban minden kétséget kizárva hozzájárult a hiteleshelyek működése is.

Egyre gyakrabban fordult elő, hogy magánszemélyek, ha jogügyleteikhez pecsétes oklevelet akartak szerezni, akkor nem a királyi udvart, hanem a közelben lévő káptalant vagy kolostort keresték fel.

Így alakult ki az a szokás, hogy „... fontosabb ügyekben a megyés püspök vagy káptalan, kisebb ügyekben pedig a legközelebbi konvent vagy kolostor bizonyosságát megkövetelte, mert ez által ezek pecsétje... közhitelességet nyert.”⁵

A királyi pecséttel megerősített oklevelek mellett a XIII. századtól a hiteleshelyek rendszeres és sokoldalú működése következtében rendre jelennek meg az ilyen jellegű oklevelek.

Kezdetben a hiteleshelyek működésének forrása nem az autentikus (hiteles) pecsét volt, hiszen vannak adataink arról, hogy a székesfehérvári káptalan eleinte pecsét nélkül állított ki hiteleshelyi jellegű okleveleket. A későbbiekben a XIII. századtól azonban nagy jelentőségűek voltak az autentikus pecséttel bíró oklevéladó hiteleshelyek.

Ugyanakkor a XIV. századtól kezdve kezdték meg a káptalanok és konventek pecsétjeinek hivatalos felülvizsgálatát az autentikus pecsét használatára való jogosultság pontosabb megállapítása céljából.

Nevezetesebb hiteleshelyeink voltak: a püspöki ill. érseki székhelyeken működő székeskáptalanok mellett a társaskáptalanok (a budai, pozsonyi, csázmái, székesfehérvári...), s a konventek (bencés pannonhalmi, garamszentbenedeki, kolozsmonostori, pécsváradi, somogyi, tihanyi stb.)⁶ (A hiteleshelyeket részletesen az 1., 2. sz. melléklet tartalmazza.)

A hiteleshelyek megbízhatóságának híre gyorsan elterjedt. „Ezért, s mivel az ország minden részében lehetett találni káptalant vagy konventet, ügyes-bajos dolgaikkal egyre sűrűbben keresték fel őket a felek.”⁷

Itt azonban mindenképpen vissza kell tekintelnünk a poroszló (pristaldus) személyére. Hazánkban a legrégebbi időkben évszázadokon át a bírók legfontosabb segédjei a poroszlók voltak. Mivel abban az időben a perekben sokáig az írásbeliség teljesen hiányzott, valamint az a tény, hogy a peres ügyek bizonyítási eljárása jelentős mértékben a bíróságon kívül történt, ez is indokolta hivatalos közegek meglétét. E hivatalos személy volt a poroszló, akinek a bírósági peres ügyek során sokféle feladatot kellett megoldani. Jelen volt a bizonyítási eljárásoknál, ahol szükség esetén tanúskodnia kellett, a felperessel együtt idézett, a peresfeleket elkísérte az eskü, vagy a próba letétele színhelyéhez, de a becléseknél és határjárásoknál is aktívan tevékenykedett. Ugyanakkor az ítéletek végrehajtása is feladata volt.

A poroszlót, mint hivatalos személyt már Kálmán király is védelmezte, azonban a poroszlók gyakori hamis eljárásai miatt szükségessé vált e kérdések törvényi újrászabályozása.

Az Aranybullát megújító 1231. évi XXI. törvény cikk intézkedett a poroszlókról és az egyházak hiteleshelyi működéséről. „... Mivel az országban sokan szenvednek sérelmet a hamis poroszlók miatt, ezek idézései vagy tanúbizonyosságai ne legyenek érvényesek. Csak a megyés püspök vagy a káptalan tanúbizonyossága által (támogatva)..., s a meggyanúsított poroszló is csak ezek tanúbizonyossága által tisztázhatja magát... Kisebb ügyekben pedig a szomszédos konventek vagy kolostorok tanúbizonyossága legyen érvényes.”⁸

Ezzel a rendelkezéssel kezdődött meg a poroszlói intézmény átalakulása, illetőleg megszűnése; ugyanis e törvény intézkedett a hiteleshelyek igazságszolgáltatásba való bevonására.

Az Aranybulla 1231. évi megújítása tette országosan kötelezővé, hogy a királyi bíraskodás szervei csak a káptalanok és a szerzetesi közösségek okleveleit fogadhatják el hiteles perbeli bizonyásként.

A hiteleshelyek „királyi ellenőrzés alatt állottak, és a kiállított oklevelek, ... határjárások, birtokba iktatások stb. után jövedelmet élveztek, melyek összegét 1298 óta országosan megszabták.”⁹

Az írásbeliség elterjedése, a törvényi szabályozás, az oklevelek és pecsétek már a fentiekben érintett bizonyító ereje is nagymértékben hatással voltak a hiteleshelyek elterjedésére. Így például a „XIII. században Zala és Somogy megyék közönségének számára a hiteles helyek egész sorozatát látjuk keletkezni. Részben már a megyéken kívül eső veszprémi és vasvári káptalanok, nevezett megyékben pedig a zalavári, kapornaki, tihanyi, csatári, almádi, somogyvári sz. benedekrendi konventek, a türjei premontrei, a csurgói és új-udvari (nova curia) keresztes konventek azon időben mint hiteles helyek működtek.”¹⁰

A hiteleshelyek a XIII-XIV. században fokozatosan kiépültek az egész ország területén.

Már a XIII. század közepétől általánossá vált az a szokás, hogy a felek magánjogcselekmények bevallására megjelentek a káptalanok és a konventek előtt. A feleket erre a lépésre nemcsak a hiteles pecsét, hanem az egyházi testületek tagjainak nagy tekintélye is ösztönözhetette.

A hiteleshelyek felett a XIV. századtól kezdve a királyi hatalom állandó felügyeleti (ellenőrzési) jogot gyakorolt. A hiteles pecsétet adományozza, de visszaélés esetén el is veszi a hitelességi jogot.

„A hiteles helyek az egész országra kiterjedő szervezetükkel a közigazgatás, a nemesi jogegyenlőség őrei. Előttük tiltakoznak a hatalmaskodók ellen, ők járják be a királyi emberrel valamely birtok kétségbevont határait, foglalják vissza a jogtalanul eltulajdonított birtokot, náluk még a király ellen is oltalmat talál az, ki jogtalanságot szenvedett, vagy ily veszélynek van kitéve.”¹¹

A hiteleshelyek állították ki a magánszemélyek közötti ügyletekre vonatkozó okleveleket. Azonban ezen intézmények előtt végrendelkeztek nemcsak a városi polgárok, hanem a feudális urak is. Ugyancsak itt történtek királyi parancsra az egyes birtokba való beiktatások is.

„A hiteles helyeken állandó regestrum-könyveket vezettek, amelyekben feljegyezték az ott kiállított okleveleket. Szükség szerint... ezekről hiteles másolatot adott, újabb taksák és díjazások mellett.”¹²

A hiteleshelyeknek hatalmas oklevélkiadási jelentősége volt, ami tetemes jövedelemmel járt. Ugyanis minden kiállított oklevél után a taksajegy-

zék szerint meghatározott összeget kellett fizetni a hiteleshelyeknek. Így a hiteleshelyi megbízással rendelkező káptalanok és konventek jelentős vagyona tettek szert.

Az egyes hiteleshelyeknek a XIII. század végétől meghatározott területi hatásköre alakult ki. Püspökségi káptalan esetén az egyházmegyére, kolostoroknál pedig a környező vármegyékre terjedt ki. A középkor későbbi folyamán „voltak olyan testületek, amelyeknek működése az egész ország területére ki volt terjesztve; ilyenek voltak a budai, a székesfehérvári és a boszniai káptalanok... s a székesfehérvári keresztes konvent.”¹³

A hiteleshelyek működésének szabályozását szolgálták a XIV. századból ránkmaradt statútumok (szabályzatok). Ezen okmányok az egész ország területére egységesen szabályozták a hiteleshelyek működését, az oklevelek kiállítása körüli tennivalókat.

Az okleveles gyakorlat azonban szükségessé tette a hiteleshelyi levéltárak létrehozását is. Fontos volt a hiteleshelyeken kiállított oklevelek másodpéldányainak megőrzése, vagy pedig az oklevél szövegének (kivonatának) a regestrum-könyvbe való bejegyzése. Előfordult, hogy mindkét fenti eljárást gyakorolta egy adott hiteleshely. Ennek igen jelentős szerepe volt: „Kétség esetén mindig meg lehetett állapítani a levéltárban őrzött példányból valamely oklevél hitelességét, de az elvesztett okleveleket is pótolni lehetett a másodpéldányokból.”¹⁴

A regestrum-könyvek vezetése és az oklevelek másodpéldányainak megőrzése az egyre gyakoribb oklevélhamisítások miatt is szükségessé vált.

Azt a tényt, hogy a káptalanoknak s egyes egyházaknak már a legrégebb időktől fogva levéltárai (camera, armarium) voltak, több adat is igazolja. Megemlíthető például azon eset, hogy „... II. Endre 1209-ben egy adomány-levelet két példányban állítván ki, ezeknek egyikét a fejevári káptalan levéltárában helyezteti el.”¹⁵

A káptalanok és a konventek megbízható és az egész ország területére kiterjedő működése következtében az is előfordult, hogy „... az ország ura, a király is, hiteles hely bizonyítását veszi igénybe, midőn nem mint király, hanem mint az ország első birtokosa szerepel.”¹⁶

A hiteleshelyeken az oklevéladással az őr (custos), az olvasó (lector) és a jegyző (notárius) foglal-

kozott. A jegyzők gyakran nem egyházi személyek voltak. Az olvasó felügyelt az oklevél tartalmára, az őr pedig a pecsétre.

A hiteleshelyek okleveleinek hitelességét az okmányra pecsételt hiteles pecsét adta. Ezért a pecsétet erős őrizet alatt tartották. A lepecsételt ládában őrzött hiteles pecsét használatánál valamennyi pecsételőnek jelen kellett lennie.

„Az esztergomi káptalanban a XIV. század folyamán a káptalani jegyző tisztét az olvasókanonok töltötte be... a pecsételést is az olvasókanonok végezte el a többiek jelenlétében.”¹⁷ A káptalanok működése során kiemelkedő szerep hárult az olvasókanonok személyére. Ő őrizte ugyanis a káptalanok okleveleit és jegyzőkönyveit, valamint az elkészült oklevelek pecsételése előtti átnézése és ellenőrzése is feladatkörébe tartozott.

A hiteleshelyeken kiállított okmányok nyelve az egész középkorban a latin volt, azonban arra is van adat, hogy néhány káptalan és konvent saját ügyében kiadott oklevelei között a XIV. században német nyelvű is előfordult.

A hiteleshelyeken kiállított oklevelek anyaga az egész középkorban a pergamen volt, de a XIV. századtól kezdve fokozatosan megjelent a papír is.

Végül, de nem utolsó sorban még egy jelentős tényre szükséges rávilágítanunk. Európa nyugati felén már a XIII. századtól működtek az állandó jellegű oklevélkiadó szervek: a közjegyzők. Hazánkban ez az intézmény akkor még nem létezett, („csak a 15. századtól találkozzunk néhány közjegyzői oklevéllel”¹⁸), ezt a hiteleshelyek pótolták. Így nálunk a hiteleshelyek intézménye feleslegessé tette a közjegyzőséget, amelynek funkcióit ellátta. Ugyanakkor az is az igazsághoz tartozik, hogy a hiteleshelyek és autentikus pecsétjei iránt már a XIII. századtól kezdve nagy volt a bizalom és a későbbiekben a pecsét nélküli közjegyzői oklevelekkel szemben sokan idegenkedtek.

Természetesen nem vállalkozhattam arra, hogy a XIII-XIV. századi hiteleshelyek valamennyi kérdését, teljes vertikumában áttekintsem. Az a cél vezérelt, hogy e meghatározó intézmények néhány – általam fontosnak vélt – kérdését vázlatosan bemutassam, a témával foglalkozó jelentősebb könyvészeti anyagok segítségével.

Balló István

JELENTŐSEBB HITELESHELYEK MAGYARORSZÁGON A XIII-XIV. SZÁZADBAN

Jegyzetek

1. *Érszegi Géza*: Oklevéltan In.: A történelem segédtudományai (Szerk: *Kállay István*) Bp. 1986. 12.p.
2. *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan (A Magyar Történettudomány Kézikönyve II. 3.) Bp., 1930. 254.p.
3. Uo. 250.p.
4. *Bartonek-Gárdonyi-Dézsi*: A magyar történettudomány kézikönyve. Bp., 1987. 248–263.p.
5. *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és vegyes-házi királyok alatt. Bp., 1899. 345.p.
6. *Komjáthy Miklós*: A hiteleshelyek. „História” 1982/2. szám. 29.p.
7. Uo. IV. évf.
8. (Közreadja: *Deér János és Csizmadia Andor*) Történelmünk a jogalkotás tükrében Bp., 1966. 97.p.
9. (Szerk.: *Bán Péter*) Magyar történelmi fogalomtár Gondolat, Bp., 1989. 190.p.
10. *Füßy Tamás*: A zalavári konvent, mint hiteles helynek története. „Századok,” 1891. XXV. évf. 809. p.
11. *Eckhart Ferenc*: Hiteles helyeink eredete és jelentősége. „Századok.” 1913. 653.p.
12. *Léderer Emma*: A történelem tárgya, módszere, a segéd- és rokottudományok elemei. Bp., 1990. 71.p.
13. Szentpétery: I.m. 136.p.
14. *Gárdonyi Albert*: I. Károly király nagypecsétjei. Turul, 1907. 32–33.pp. (továbbiakban: Gárdonyi i. m.)
15. *Fejérváry László*: A királyi kancellária az Árpádok alatt. Bp., 1885. 81.p.
16. Eckhart: I.m.. 653.p.
17. Gárdonyi: I.m. 53.p.
18. Léderer Emma: I.m. 71.p.

Mellékletek

1. sz.: Hiteleshelyek Magyarországon a XIII–XIV. században. *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan (A Magyar Történettudomány Kézikönyve II. 3.) Bp., 1930. 136–137.pp.
2. sz.: Jelentősebb hiteleshelyek Magyarországon a XIII–XIV. században. (Az ábrázolás *Hóman Bálint – Szekfű Gyula*: Magyar történet II. köt. Magyarország pénzügyigazgatási térképe 1308–1382 c. vázlata és az 1. sz. melléklet felhasználásával készült.)
8. kalocsai (Colocensis, S. Pauli)
9. nyitrai (Nitriensis, S. Emerami)
10. pécsi (Quinqueecclesiensis, S. Petri)
11. szerémi vagy kői (Sirmiensis, de Kew, S. Irenaei, s a kői még különvált: B. Stephani protom)
12. váci (Waciensis, B. Mariae)
13. váradi (Waradiensis, B. Mariae)
14. veszprémi (Vesprimiensis, S. Michaelis)
15. zágrábi (Zagrabiensis, S. Stephani reg.)

1. sz. melléklet

HITELESHELYEK MAGYARORSZÁGON
A XIII–XIV. SZÁZADBANI. A. Püspöki székhelyen lévő Székes káptalanok
(*Capitula cathedralia*)

1. bácsi (ecclesiae* Bachiensis, S. Pauli)
2. bosznai (Bosnensis, S. Petri)
3. csanádi (Chanadiensis, S. Georgii)
4. egri (Agriensis, S. Joannis)
5. esztergomi (Strigoniensis, B. Mariae et S. Adalberti)
6. győri (Jauriensis, S. Adalberti)
7. gyulafehérvári vagy erdélyi (Albensis, Transsilvaniae, B. Michaelis arch.)

*Az ecclesiae (t.i. capitulum ecclesiae) a többi káptalan nevéhez is hozzáértendő

I. B. társas káptalanok (c. collegiata)

1. aradi (Orodiensis, B. Martini)
2. budai (Budensis, de veteri Buda, B. Petri)
3. csázmái (Chasmensis, S. Spiritus)
4. hantai (de Hanta, B. Michaelis, prépostság)
5. pozsegi (de Posega, B. Petri)
6. pozsonyi (Posoniensis, B. Martini)
7. székesfehérvári (Albensis, B. Mariae)
8. szepesi (de Scepus, B. Martini)
9. titeli (Titulensis, S. Sapientiae Dei)
10. vasvári (Castris Ferrei, B. Michaelis)

II. Hiteleshelyi működést folytató *Konventek*, amelyek egy részének (conventus minuti) hiteleshelyi működését az 1351-i törvény, illetőleg az 1353-i pecsétvizsgálat (olv. 130.) megszüntette:

A Szent Benedek rendjéhez tartozók:

1. almádi (de Almad, csak 1353 előtt hiteles hely)
2. bakonybéli (de Beel, csak 1353 előtt)
3. bélai (de Bela)

4. csatári (de Chatar, 1353 előtt)
5. dömölki (de Demenk, 1353 előtt)
6. földvári (de Feuldwar, 1353 előtt)
7. garamszentbenedeki (de iuxta Gron)
8. kapornaki (de Copurnuc)
9. kolozsmonostori (de Clusmonustra)
10. pannonhalmi (de s. monte Pannoniae)
11. pécsváradi (monasterii Waradiensis)
12. somogyvári (de Simigio)
13. szekszárdi (Saxardiensis)
14. szentjogi vagy szentjobbi (olv. 130 .)
15. tatai (de Thata 1353 előtt)
16. tihanyi (de Tichon, 1353 előtt)
17. zalavári (de Zala)
18. zoborhegyi (de Zuburio)

A prémontrei rendhez tartoztak:

1. csornai (de Chorna)
2. háji (de Hoy, káptalan csak 1353 előtt)
3. hatvani (de Hotuon, 1353 előtt)
4. jászói (de Jazow)
5. leleszi (de Lelez)
6. mislyei (Myslensis, káptalan, 1353 előtt)
7. sági (de Saag)
8. turóci (de Turuch)
9. türjei (de Jurle, 1353 előtt)

10. váradelőfoki (de promontorio Waradiensis)

Johannita keresztes konventek:

1. bőli (de Bew, 1353 előtt)
2. budafelhévi (de colidis aquis Budensibus)
3. csurgói (de Chorgou, 1353 előtt)
4. esztergomi (de Strigonió)
5. soproni (1353 előtt)
6. székesfehérvári (de Alba)
7. tordai (1353 előtt)
8. újudvari (de Nova Curia, 1353 előtt)

Cisztercita rendű konventek:

1. pásztói
2. egresi

Apácakolostorok konventjei:

1. tornai (veszprém megyei apácavásárhelyi)

Dalmát-horvát káptalanok:

1. Scardona
2. Spalato
3. Zara
4. Nova
5. Trau
6. Knin

KALLÓDÓ ARMÁLISAINK NYOMÁBAN

Az elmúlt ötven év során a szemfüles kutató nemegyszer botolhatott kallódó magyar címereslevelekre: genfi aukción, bécsi antikvárius kirakatában, múzeumi nyilvántartásban, vagy árverési katalógusban. Pelyvaként szétszórta kiegészítői annak az egyetlen korszerű összefoglalásnak, amely a Magyar Országos Levéltár törzsanyagát 1987-ben nyilván tartásba vette¹ és állaggyarapodását az újraindult *Turul* hasábjain továbbra is közzéteszi.² Mindez csupán töredéke annak a mintegy 100 000-re tehető állagnak, amely a *Populus Werböczianus* heraldikai sommáját annak idején jelenthette.³

Hajdanvolt előjogteremtő jellegüktől megfosztva, a címereslevelek immáron a kultúrtörténet, a szépművészet, legfőképpen pedig a társadalomalakulás hírmondóivá váltak. Nem árt hát őket

ekként számontartani, ott és akkor, ahol és amikor nyomon követhetők.⁴

Rögzítsük ennél a java részében még elvégzendő feltárásnak, egy már közzétett karéját, amely 1980-ban látott napvilágot – „szépművészet” ürügyén – a Román Szocialista Köztársaság Tudományos Akadémiájának kiadásában.⁵ – Példaszerűn bemutatott anyaga *Mihail G. Stephanescu* és *Jean C. Manescu*, két nemzetközileg jól ismert román heraldikus munkája, tárgya pedig az Akadémia törzsanyagában eredetiben őrzött húsz magyar, magyar vonatkozású, illetve magyar adományozású címereslevél regesztá-leírása és ábrájának bemutatása.

E címereslevelekről, illetve a kedvezményezett családokról csak részben található a magyar szak-

irodalomban említés. Legtöbbjük sokszor fogyatékos is, ha éppen nem hibás. Az anyag többsége ismeretlen. Ennyiben a közzététel forrásfeltáró értékű. Az eredetiek hollétéről eddig nem volt hazai tudomás. Pótoljuk most e hiányt: parányi téglá a rombadőlt csarnok egy porladó falmaradványához. De: megmaradtak... történjék hát róluk említés.

1. *Bécs, 1563. december 15.* – I. Ferdinánd **DARVASSY** Ambrus pankotai várnagyot (*prefectus arcis Pankotha*) és általa fivéreit, Lászlót és Jánost, valamint édesanyjukat, Erzsébet asszonyt, a Korona és a Respublica Christiana ügyének Ambrus által tett számos szolgálata jutalmául nemességre emeli és nekik címert adományoz.

Címer: Két ötszirmú, aranybibés veres rózsával megrakott jobbharánt ezüst pólya szelte kék pajzsban, a pólyát fedőn jobbra ágaskodó, veres nyelvét öltő, fekete fegyverzetű arany oroslán, jobbában zöld pávatoll-legyezőt tart. – Koronás, nyílt tornasisak. *Sisakdísz:* a koronából növekvő pajzsbeli oroslán jobbában cölöpösen emelt aranymarkolatú egyenes kardot tart. *Takarók:* kék-arany és veres-ezüst.

Eredeti hártya, kifogástalan állapotban. Az uralkodó aláírását Oláh Miklós esztergomi érsek mint kancellár ellenjegyzik. Függőpecsétje ép. – Gyűjteményi jelzete: *P 399*.

Magyar szakirodalom: *Kemp* III. 253 p; *KK* I.49. p. (*LR* LII. 312.); *MNZsK* II.(ns) 153–154. pp.; *Bihar* mgr. 625–626; *SiebU* 125. pp., t. 98.

Megjegyzések: Az eredeti ismeretének híján a címerleírás mind Kempelelnél, mind a Nemzeti Zsebkönyvben, nemkülönben Bihar vármegye monográfiájában, hibás. Leginkább megközelíti Siebmacheré, bár a jobbharánt pólya itt vízirányos és fedi az oroslánt, holott eredetileg az oroslán fekszik a pólyán. Jobbában egyetlen pávatollat lenget, míg az eredetin pávatoll-legyezőt tart. – A Nemzeti Zsebkönyv Erzsébetet Ambrus, László és János nővéreinek mondja, holott (nyilván özvegy) édesanyjuk volt.

2. *Wolkersdorf* (Wolckberstorff; Alsó Ausztria), *1572. augusztus 21.* – (II) Miksa Jósvai **VAJDA** Kristóf (*Christophor Wayda de Joswa*) nemességét megújítja és neki címert adományoz. A (nyilván magányos) címerszerző érdeméül említve, hogy Győr várában (*Iaurinum*) sok éven át 50 lovas kapitányaként a török ellen többszörösen kitüntette magát.

Címer: Kék pajzs zöld terén egymásra törő, jobbról magyar és balról török lovas. Az ágaskodó tarka (=fehér/barna) lován ülő magyar előreszegezett lándzsájával átdöfi az elterült pej lováról emelkedni igyekvő, ugyancsak lándzsát tartó törököt. A nagyszakállú magyar lovas fekete öltözékű, fekete kucsmás, válláról ellobogó párdubőr-kacagánnyal; kucsmája párdubőr-szegélyű, rátűzött kócsagtollal. Lova aranyveretes fekete szerszámzatú, homlokvédőjén három fekete strucc toll. A bőven vérző legyőzött török veres kaftánt és turbánt visel, aranymarkolatú handszárral övezve, balján félholddal és csillaggal rakott, négyzetes rézpajzs. A pajzsfő középhelyén 12-sugarú, zordábrázatú arany napkorong. – Koronás, nyílt tornasisak. *Sisakdísz:* a koronából növekvő, veres nyelvét öltő és veres fegyverzetű arany oroslán jobbában aranymarkolatú ezüst szablyát tart. *Takarók:* mindkét oldalt kék-arany.

Eredeti hártya, kifogástalan állapotban. Az uralkodó aláírását Istvánfi Miklós királyi tanácsos és Listhius János kancelláriai titkár ellenjegyzik. Fehér viaszfészű vörös függőpecsétje ép. – Gyűjteményi jelzete: *P 588*.

A *magyar szakirodalom* nem említi. Ismeretlen a Jósvai Vajda család is, amelynek eredethelye alkalmasint a Gömör megyei Jolsva.

Megjegyzések: Társkezdvezményezettek híján vélelmezhető, hogy a címeradomány egy magányos öreg hadfi jutalmazása. Szakállas arca és tarka lova alkalmasint portré-jellegű. Maga az „antiheraldikus” címerkép valóságú ruházati és fegyverzeti ábrázolás tekintetében kultúrtörténeti értékű. – Az idős adományos családtagjára figyelemmel, az adomány személyével feltehetőleg kihalt, ami a szakirodalmi mellőzést is magyarázza.

3. *Gyulafejeváros, 1597. április 20.* – Báthory Zsigmond fejedelem Rákosi **WAS** Jakabnak, aki Lippa ostrománál vitézül (viriliter) harcolt, hűsége és serénysége jutalmául (*rebus fidei et industriae suae commissis*) nemességet és címert adományoz, továbbá az Aranyosszéken lévő Rákos község belső házát minden adótól és köztelertől mentesíti.

Címer: Kék pajzs alján nyugvó ötágú leveles aranykoronából szembefordulón növekvő, feketén gombolt veresruhás és fekete pörgekalapos, nagybajszú férfi felemelt jobbában aranymarkolatú görbe kardot tart, balját pedig csípején nyugtatja.

– Koronátlan, zárt sisak, sisakdísz nélkül. A sisak-tetőről omló *takarók*: kék-arany és veres-ezüst.

Eredeti hártya, rongált állapotban. A fejedelem aláírását Jósika István kancellár és Balássi János titkár ellenjegyzik. Fügőpecsétje elveszett. – Gyűjteményi jelzete: CCCII-2.

A *magyar szakirodalom* nem említi. – A családból Rákosi Vas István 1651–1652-ben aranyössze-ki kapitány, vő. Orbán: Székely föld, V.13. p.

Megjegyzések: A címerrajz észrevehetően nem kancelláriai munka, hanem utólagos – a szöveg-leírás híven követő – gyarló befestés.

4. *Gyulafejérvár, 1599. szeptember 18.* – Báthory András fejedelem Récsi **BOER** János (*Joannes Boer de Rechie*) nemességét megújítja és neki címet adományoz, az elődjének, Báthory Zsigmond fejedelemnek tett hív szolgálatok jutalmaként.

Címer: Veres pajzs alján nyugvó, ötágú leveles aranykoronából jobbra növekvő zöldruhas, ezüst mellvértés, zöld pávatollal ékes acélsisakos vitéz felemelt jobbában aranymarkolatú ezüst pallost tart, balját pedig csípején nyugtatja. – Koronás, nyílt tornasisak, sisakdísz nélkül. *Takarók*: kék-arany és veres-ezüst.

Eredeti hártya, kifogástalan állapotban. A fejedelem aláírása nincsen ellenjegyezve. Fügőpecsétje töredezett. – Gyűjteményi jelzete: P 324.

Magyar szakirodalom: NI II. 149. pp., *Kemp* II. 288. pp. (ahol csak 1701. évi újabb adományuk leírva). A címerkép szerepel Boér Géza: Báró Récsy Ádám tábornok, Bp., 1942. művének 3. oldalán, de adatolása nincsen említve.

Megjegyzések: A pajzsbeli vitéz minden bizonyosan az adományos portré-jellegű ábrázolása. Ugyanez az adományos 1701. január 10-én I. Lipóttól, mint erdélyi fejedelemtől, újabb és a fentitől eltérő címet nyert, amelyet a család ma is használ. Báthory András ellenjegyzés nélküli adományának közjogi érvényességéhez talán kétség férhetett? Ez a jogbizonytalanság a címereslevél heraldikai és társadalomtörténeti értékén mitsem változtat. – Nem szerepel e címer Keöpeczi Sebestyén Józsefnek Báthory András fejedelem kevés számú adományát – öt darab – összegező cikkében sem (vö. *GF* V. (1907) 61–65. pp. és 73–74. pp.), amit ugyan e szerző utóbb román nyelven pótol be: Portretul unui boer ardelean din timpul lui Mihai Viteazul, „Flacara”, VII. (1922), 14.sz. 24. p.

5. *Gyulafejérvár, 1600. február 18.* – Vitéz Mihály havaselvi vajda, mint Erdély császári főkapi-

tánya, Sidóvári **CSOKONESTI** (*Chiokoniesty de Jidoara*) Györgynek és általa anyjuk után féltés-véreinek Miklós, János és Péternek, nemességét és címet adományoz, a fejedelmi elődeinek, valamint neki magának tett szolgálatok jutalmául.

Címer: Kék pajzs négyes zöld domborzatán jobbra szökellő, arany agancsú és fegyverzetű természetes szarvas nyakát jobbról balharánt kilőtt ezüsttollú barna nyílvesztő járja át. – Koronás, zárt sisak. *Sisakdísz*: a koronából növekvő átlótt pajzsbeli szarvas. *Takarók*: veres-ezüst és kék-arany.

Eredeti hártya, kifogástalan állapotban. Mihály vajda aláírása nincsen ellenjegyezve. Fügőpecsétje elveszett. – Gyűjteményi jelzete: CCCI-1.

A *magyar szakirodalom* nem említi. – Puscariu tud róluk: I. 46? p. és II. 398. p.; ez utóbbi helyen mint *Sindea alias Csokonesti* szerepelnek.

Megjegyzések: Az eredeti román családnév *Ciocanesti*. A család 1862-ben még nyolc családfőt számlált *Sindea* néven, Hunyad megyében. Fenti címerük közzétéve, D. Gracianu: *Eraldica Romána*, Bukarest, 1900. a LXII-LXIII. oldal közötti színes műmellékleten.

6. *Prága, 1627. december 7.* – II. Ferdinánd **NYIKORA** (*Nicoara*) Istvánnak, feleségének Újlaky (*Vilaky*) Zsuzsannának és fiúknak Mihálynak, a Korona és a Respublica Christiana ügyének tett hűség szolgálatok jutalmául nemességét és címet adományoz.

Címer: Veres pajzs lapályos, zöld hármashalmba cölöpösen tűzött zászlórúdról balra lengő három – kék, ezüst, kék – lobogó, a pajzs fő két szegletében egy-egy 6-ágú arany csillagtól kísérve. – Koronás, nyílt tornasisak.

Sisakdísz: jobbról ezüsttel és kézzel, balról arannyal és veressel vágott bivalyszarv-pár között, a koronából növekvő pajzsbeli lobogós zászlórúd. *Takarók*: mindkét oldalt kék-ezüst.

Eredeti hártya, rongált állapotban, fakult színekkel; részben olvashatatlan. Az uralkodó aláírását Sennyei István és Ferenczffy Lőrinc ellenjegyzik. Fügőpecsétje ép. – Gyűjteményi jelzete: P 551.

Magyar szakirodalom: NI VIII. 324–326.; *Kemp* VIII. 26. p.; *SiebU* 459. p., t. 337. – A címerleírás Nagy Ivánnál és Siebmachernél is az eredetivel egyező; Siebmacher ábrája a három lobogót helytelenül kétsücskű zászlóként mutatja.

Megjegyzések: A Királyi Könyvekbe nincsen bevezetve. A család utóbb önkényesen a Gyulaházi

előnevet használta. Záradéka szerint címereslevelüket 1629-ben Szabolcs vármegye Gyulaházán tartott közgyűlése hirdette ki.

7. *Fogarás, 1635. augusztus 14.* – I. Rákóczi György fejedelem Luczai **BREAZUL** Dragicinek és fiainak, Radul, Banciul, Aldea, János, Berzán és Dragici fogarásföldi bojároknak nemességét és címert adományoz.

Címer: Kék pajzs zöld halmán repülésre kész, természetes sas felemelt jobbjaiban aranymarkolatú görbe kardot tart. – Koronás, nyílt tornasisak, sisakdísz nélkül. *Takarók:* kék-arany és veres-ezüst.

Eredeti hártya, rongált állapotban. A fejedelem aláírását Markosfalvi Márton titkár ellenjegyzi. Függecsétje elveszett. – Gyűjteményi jelzete: CCCII-4.

A magyar szakirodalom nem említi. A román szakirodalom ismeri, V. Literat: Un proces de recinoasterea boeriei in Tara Oltului, „Revista Istorică”, XVII. (1931), N° 7/9, 208–212. pp.

Megjegyzések: A Breazul családnév a Breazu fogarasi bojárföldre (=Breáza) utal. A család utóbb Breazul *alias* Gama néven is előfordul. Címereslevelüket 1862-ben még őrizték, sőt egy II. Rákóczi György által 1649-ben kelt második armálist is, kardot forgató lovassal; szakirodalmilag úgyszintén ismeretlen. – Az itt tárgyalt armálisba a címerkép nem volt kancelláriailag befestve. Utóbb gyarlómód pótolták és egy rosszul értelmezett „heraldikai udvariassággal” balra fordították.

8. *Gyulafejérvár, 1639. június 21.* – I. Rákóczi György fejedelem a Havaselvéről beszármazott **HALMÁGYI** Benedeknek nemességét és címert adományoz.

Címer: Kék pajzsban lebegő három lilium-ágú arany koronából növekvő, veres nyelvét öltő arany oroszlán, a tátott szájába jobbról vízirányosan bedöfött ezüst dárdát jobb mancsával kihúzni igyekeznek (...*ore hastam sernare, ac pede anteriore dextro inde executere...*) – Koronás, zárt sisak, sisakdísz nélkül. *Takarók:* kék-arany és veres-ezüst.

Eredeti hártya, kifogástalan állapotban. A fejedelem aláírását Markosfalvi (*Marcosfalvi*) Márton titkár ellenjegyzi. Függecsétje elveszett. – Gyűjteményi jelzete: CCCII-5.

Magyar szakirodalom: Kemp. II. 288. p., Boér *alias* Halmágyi címszó alatt, ahol csak I. Lipóttól utóbb nyert címereslevelük említve (vö. alább, 13. sz. alatt); *Petri:* Szilágy V. 572–574. pp.

Megjegyzések: Az adományos Benedek a Vitéz Mihály pártján állott és annak bukása után Havaselvére kibujdosott – holis vajdai szolgálatba lépett – Halmágyi István fia. István mint *Capitaneus aulicae militiae Radulli Voivodi* említve, vö. Bethlen Farkas: *Historia de rebus transilvanicis*, Nagyszében, 1789, IV. 534. p., V. 191–193. pp., 349. p. és VI. 275. p. – Az egyértelmű leírástól a kifestett címer lényegesen eltér: a koronából növekvő oroszlán mindkét mancsával egy dárda cölöpös nyelét tartja, amelyről balfelé egy veres és egy zöld lobogó leng. – Az eltérő ábrázolás oka ismeretlen.

9. *Gyulafejérvár, 1658. február 19.* – II. Rákóczi György fejedelem **FONNAI** János remetei román református(!) papnak és általa fiának, a szintén pap Demeternek, feleségének Pokul Erzsébetnek, valamint gyermekeiknek Konstantin, Páska, Mária, Péter és Annának nemességét megújítja és nekik címert adományoz.

Címer: Kék pajzs zöld terén szembeforduló, fekete taláros papi személy jobbjaival kampós pásztorbotra támaszkodik, baljával pedig keble előtt nyitott Bibliát tart. – Koronás, nyílt tornasisak, sisakdísz nélkül. *Takarók:* kék-arany és veres-ezüst.

Eredeti hártya, rongált állapotban. A címerrajz elmosódott és pontatlan. A fejedelem aláírása nincsen ellenjegyezve. Függecsétje ép. – Gyűjteményi jelzete hiányzik.

A magyar szakirodalom nem említi; a román sem ismeri.

Megjegyzések: Az adományos korábbi nemességére történő utalás alapja alkalmasint Bethlen Gábor fejedelemnek 1629. július 13-i, a református papok hivatali nemességéről „örökérvényűn” intézkedő közös címere (vö. Dr. Zsinka Ferenc: Bethlen Gábor címeres levele papok részére, „Nagyenyedi Album”, Bp., 1926. 101–110. pp.), amelyet csak II. József 1786. évi 6640. sz. rendelete helyezett hatályon kívül. – Az utólag gyarlón befestett címer a szövegtől lényegesen eltér: vörhenyes csuhás, szakállas és hosszúhajú orthodox pópát ábrázol, aki a Bibliát maga elé, mintegy olvasón tartja; a pásztorbot hiányzik. Mindez a falusi ikónok stílus-kezelésében, bőséges virágdísszel (amiről a leírás nem szól).

10. *Torda, 1659. augusztus 23.* – A keresztesi táborban. Barcsai Ákos fejedelem együttesen nemesíti muskétás lovas katonáit („zöldpuskások”),

nevezetesen a Kovásra való **BOZGA** Tivadart és fivérét Andrást, **BRATÁN** Zakariást és fivérét Miklóst, **RADA** Ábrahámot és fivérét Istvánt, **BUZOGÁNY** Jánost és fivérét Miklóst, valamint **UNGOR** Lőrincet, továbbá a Rékapalnokra való **GROSS** Achimot és fivérét Istvánt, a Kölesre való **CSURKA** Lászlót, a Szakállsfalvára való **HARAGOS** Kozmát és fivérét Pétert, valamint **THOMA** Ferencet. – Az első helyen említetteket eddigi szolgálataikért, a „fivéreket” pedig azért, hogy hasonló szolgálatokra kedvet kapjanak.

Címer: Kék pajzsban zöld egyenruhás, darutollal ékes, zöld kucsmás lovas (= „zöldpuskás”) jobbájában muskétát (*sclopetum*) tart, baljával pedig lovának (színe megadva nincsen) kantáriját fékezi. – Koronás, nyílt tornasisak, sisakdísz nélkül. *Takarók:* kék-arany és veres-ezüst.

Eredeti hártya, kifogástalan állapotban. A leírt címer nincsen kifestve: helye üres.⁶ A fejedelem aláírását Bethlen János kancellár ellenjegyzí. A megerősítésre szolgáló kisebbik fejedelmi vörösviasz pecsét fatokjában ép; a tok fedele hiányzik. – Gyűjteményi jelzete: *P 606*.

A magyar szakirodalom e közös adományt nem említi. Kedvezményezettjei közül utóbb többen is egyedi címerlevelet nyertek. Így a Szakállsfalvára való Haragosok I. Lipóttól 1660-ban (vö. Áldásy IV. 29. p., N° 72.), az Ungurok a Belső-Szolnok megyei Macskamezei előnévvel Apafi Mihálytól 1675. szeptember 19-én (vö. Straub 266. p., N° 780., ábra 207.), a máramarosi Hosszúmezőre került Csurkák I. Lipóttól 1700-ban (vö. Joódy: Máramaros 64. p.), vagy a Kovásra való Bozgak Kovássy *alias* Bozga néven III. Károlytól 1720. augusztus 9-én (vö. Kemp VI. 223–225. p.), mindannyiszor eltérő címerrel. – Megjegyzendő, hogy Kovási Bratán Zakariás neve (Bretén változatban) már szerepel a II. Rákóczi György által 1658. augusztus 1-jén Fejér György és húsz névszerint felsorolt társának adományozott ugyancsak közös katonai címer kedvezményezettjei között is (vö. Straub 137. p., N° LXXXVI.).

Megjegyzések: A közös adomány – és főként a „fivérek” beléfoglalásának – katonai toborzó – célzata nyilvánvaló. – A kedvezményezettek utódai közül 1862-ben még a következőket tartották nyilván: Kovási Bratán (akik az eredeti címerlevelet akkor Szilágyosomlyón őrizték) Kovási Rada, Kovási Buzogány, Kovási Ungur és Disznópataki Haragos.)⁷

11. Bécs, 1665. június 17. – I. Lipót **NICOLAIDES** Jánosnak és atyai féltestvérének Istvánnak,

a Korona és a Respublica Christiana ügyének tetteles szolgálataik jutalmául nemességét és címert adományoz.

Címer: Kék pajzs zöld terén terpeszt jobbra forduló veresruhás, kordován csizmás, ezüstcsatú kék öves, prémszegélyű veres siphás ifjú, jobbájában aranycsillámos fekete pávatoll-legyezőt tart, baljával pedig jobbharánt ezüst lándzsát fektet vállára. – Koronás, nyílt tornasisak. *Sisakdísz:* nyílt fekete sasszárny-pár között a koronán álló természetes daru felemelt jobbájában arany kövecset, csőrében pedig két zöld levéllel és egy arany makkal ékes tölgyfaágat tart. *Takarók:* kék-arany és veres-ezüst.

A nyomtatúnt eredeti hártyról megőrzött fényképmásolat szerint annak állapota rongált. Eredetije 1980-ban Ion C. Voivoreanu birtokában (Anglia), míg színes fénymásolata Dan Dr. Plesianál (Bukarest). Fügőpecsétjéről nincsen tudomás. – Gyűjteményi jelzete nincs.

Magyar szakirodalom: Kemp VII. 466; *Köszegi:* Pest 264. p.

Megjegyzések: A Királyi Könyvekbe bevezetve nincsen. – E görög eredetű kereskedő-család már a XVII. században ama nemzetközi kalmársághoz tartozott, amely a Közép-Európa – Közel-Kelet kereskedelmi utat úgyszólván kisajátította. Főbb lerakataik Bécs, Komárom, Pest, Belgrád, Gyurgyevó, Galac. – A Nicolaides család nemesítése idején Veszprémben székelt, a törökkel való „illicitus” árúcsereinek akkor fontos átmenőhelyén. A havaselvi hadjárat után az átmenetileg osztrák kézre jutott Olténiába költöztek, holis Dolj közelében, Virvorulban szereztek birtokot. Erről nevüket Virvoreanu-ra románosították, ami utóbb a Voivoreanu formában állandósult. Kereskedelmi kapcsolataikat Magyarországgal továbbra is tartották, miáltal itt tárgyalt címerük pecsétlenyomata Pest vármegye levéltárában is fennmaradt (fasc. 265/XI.).

12. Radnót, 1674. július 22. – Apafi Mihály fejedelem Ormányi (*de Armen*) PAP *alias* **HEGYESTR**« (*Hegestrii*) Istvánt és fiát Jánost, eddigi „kevésbé nemes” állapotából(?) nemességre emeli és nekik címert adományoz.

Címer: Kék pajzsban szembefordulón terpeszt álló veresruhás vitéz jobbájával lándzsát emel, amelyről természetes (=hóka-színű) lófarok-dísz balra lobog, balját pedig csípején nyugtatja. – Koronás, zárt sisak, sisakdísz nélkül. *Takarók:* (a

sommás leírásban nem említve): kék-arany és veres-ezüst.

Eredeti hártya, kifogástalan állapotban. A fejedelm aláírását Lugassi Ferenc titoknok ellenjegyzi. Függepcsetje ép; fatokjának fedele hiányzik. – Gyűjteményi jelzete: *P 580*.

Magyar szakirodalom: Kemp V. 13. p., Hegyestrü néven; *Szolnok-Doboka* mgr. VII. 375. p.

Megjegyzések: A számos Pap-család egyikével sem azonosítható sem a magyar, sem a román szakirodalomban, viszont 1676-ban Hegyest néven igazolta nemességét, épp az eredethelyként a címeradományban említett Belső-Szolnok megyei Ormányban. – A címerkép nem kancelláriai munka. Egy korábbi utólagos befestési kísérlet kitörölt nyomai is észlelhetők. A jelenlegi címerkép esetleg portré-jellegű és adományosa (az 1676-ban nemességét igazoló István) a lófarkas török lándzsát az akkor folyó háborúskodás során zsákmányolhatta.

13. *Bécs, 1701. november 5.* – I. Lipót mint Erdély fejedelme, megerősíti a fogarásföldi Alsókománán élő **BOER** (Bojer) alias **HALMÁGYI** István és Tivadar erdélyi magyar nemességét és nekik új címet adományoz. (Vö. a 8.sz. alatt fentebb mondottakkal!)

Címer: Kék pajzs lankás, zöld hármashalmán nyugvó leveles arany koronából növekvő, veres nyelvét öltő, kettős farkú arany oroszlán, a vérvőn tátott szájába jobbfelől vízirányt bedöfött ezüst dárdát jobb mellső lábával tartja. – Koronás, nyílt tornasisak. *Sisakdísz:* A koronából növekvő, átdöfött szájú, pajzsbeli oroszlán. *Takarók:* kék-arany és veres-ezüst.

Eredeti hártya, kifogástalan állapotban. Az uralkodó aláírását Kálnoky Sámuel és Szentkereszti András ellenjegyzik. Veresviasz függőpecsetje ép. – Gyűjteményi jelzete: *P 329*.

Magyar szakirodalom: Kemp II. 288. p., 307. p.; *KK* I. 250. p. (*LRTr* III. 68. p., *Nif* II. 16. p.)

Megjegyzések: A két adományos a 8.sz. alatt fentebb említett Halmágyi Benedek leszármazottja. Az adományozott új címer az 1639. évvel lényegileg egyező. Eltérések: az oroszlán kettős farkú, a sebződárdát az oroszlán tartja, nem pedig „kihúzni igyekszik”; végül, a pajzsot tetéző sisak 1639-ben zárt, 1701-ben pedig nyílt tornasisak.

14. *Bécs, 1703. április 23.* – I. Lipót, mint Erdély fejedelme, a Havaselvéről a fogarásföldi Persányra beszármazott **BOIA** Jánosnak és általa (meg nem nevezett) feleségének és fiaiknak, Já-

nosnak és Gábornak, erdélyi magyar nemességet és címet adományoz.

Címer: Kék pajzs zöld tere fölött lebegő három (1,2) arany kasból kirajzó, részben a kasfalon megülő arany méhek. – Koronás, nyílt tornasisak. *Sisakdísz:* a koronából szembefordulón növekvő, feketeruhás és fekete kalpagos, karddal övezett férfi, felemelt jobbában három arany búzakaralaszt tart, balját pedig csípején nyugtatja. *Takarók:* kék-arany és veres-ezüst.

Eredeti hártya, némileg rongált állapotban. Az uralkodó aláírását Kálnoky Sámuel és Szentkereszti András ellenjegyzik. Fatokba helyezett vörösviasz függőpecsetje rongált. – Gyűjteményi jelzete: *P 552*.

A *magyar szakirodalom* nem említi. Kedvezményezettje esetazonos a *Petri: Szilágy* V. 189. p. alatt Közép-Szolnok megyében említett Boja családdal(?).

Megjegyzések: Az Erdélyi Királyi Könyvekben nincsen bevezetve. Ismerteti Puscariu I. 103. p., 163. p. és II. 43. p., holis a családnév hibás olvasattal Bota formában.

15. *Bécs, 1717. október 8.* – III. VI. Károly, mint Erdély fejedelme, **SZENETESTI** Mátyás, Vintila és Radu (Rodolphus) havasalföldi bojároknak, a közelmúlt török háborúban tanúsított hősi magatartásukért, minek következtében minden havas-elvi jószáguk a pogánytól felprédáltatott, erdélyi magyar nemességet és címet adományoz.

Címer: Kék pajzs zöld hármashalmának középsőjén könyöklő veresruhás jobbkar egy hosszúszerű latin arany talpaskeresztet jobharánt tart. – Koronás, nyílt tornasisak, sisakdísz nélkül. *Takarók:* veres-ezüst és kék-arany.

Eredeti hártya, kifogástalan állapotban. Az uralkodó aláírása nincsen ellenjegyezve. Függepcsetje ép. – Gyűjteményi jelzete: *P 330*.

A *magyar szakirodalom* nem említi. Az erdélyi Királyi Könyvekbe nincsen bevezetve. – A román szakirodalomban említi G. Giurescu: *Oltenia sub austriaci, Bukarest, 1944., II. 465. p., 2.sz. jegyzet.*

Megjegyzések: A családnév mai helyesírással: Sanatescu. Az adománylevél nem említi a három érdekelt egymásközi viszonyát, sem pedig utódait. – Utóbb alkalmasint visszatértek Havasalföldre. Tőlük származott Konstantin Sanatescu tábornok, akit 1944-ben Antonescu tábornagy németbarát diktatúrájának megdöltekor Mihály király miniszterelnökké nevezett ki.

16. Bécs, 1718. március 25. – III. (VI) Károly, mint erdélyi fejedelem, a Vízaknán lakó **BEREBUNA** Miklósnak, a Szebeni Görög Kereskedő Társaság tagjának, és általa feleségének Jeney Annának, fivéreinek Jánosnak és Kelemennek, nemkülönb János feleségének Pap Sárának és leányuknak Máriának erdélyi és magyar nemességét, valamint címert adományoz.

Címer: Kék pajzs természetes (=sárga) szántójába jobbharánt mélyülő, „hajdani sorsára emlékeztető” (*in memoriam pristini sortis*) fekete ekevas. – Koronás, zárt sisak. *Sisakdísz:* a koronába könyöklő veresruhás jobbkar balra billenő arany mérleg szárát tartja. *Takarók:* kék-arany és veres-ezüst.

Eredeti hártya, rongált állapotban, vízkár nyomival, amely részben a címerrajzot is szétmosta. Az uralkodó aláírását Kászoni János József (= a későbbi báró Bornemissza!) és Alvinczi Sámuel ellenjegyzik. Függetlenségét ép. – Gyűjteményi jelzete: *CCCII-10*.

Magyar szakirodalom: *Kemp* II. 120. p.; *KK* I. 249. p. (*LRT* VI. 559. p.); *Nif* II. 58. p.

Megjegyzések: Az adományszöveg szerint a Berebuna család tagjai Nádányi János nagyenyedi tanár jobbágysági voltak, akitől felszabadító levelet nyertek (vö. Erdélyi Kancellária, 1718/22. sz. igazolás). A címerkép is társadalmi emelkedésükre utal: az odahagyott „emlékeztető” jobbágysági ekevas pajzsbeli képét a sisakdíszben a sikeres kereskedelmi tevékenységet jelképező arany mérleg tetézi. – A címerrajz néhány részletében eltér a leírástól de messze nem olyan hiányos, mint a Kempelen által jelzett. A Nagy Iván folyóiratban közöltek szerint „a takarók nincsenek leírva”; ez a fellelt eredetiből pontosítható volt.

17. Bács, 1726. március 6. – III. (VI) Károly, mint Erdély fejedelme, a Zalatnán lakó **HAUBALD** *vulgo* **HENSEL MEDRA** Demeternek, aki még a régi fejedelmek idején (azaz 1691 előtt!) nemcsak számos szolgálatot tett az arany- és higanybányászat terén, hanem a vészterhes időkben veszélyessé vált bányaművelést saját felelősségére folytatta, annak hozadékát a töröknek el nem idegenítette, hanem a császári kincstár számára híven megőrizte, s mind ennek jutalmául zalatnai előljárónak (*praetor*) neveztetett ki, erdélyi magyar nemességet és címert adományoz, valamint általa feleségének, Ááron Johannának, fiúknak Istvánnak, István neje Dobra Ilonának és fiaiknak János és Miklósnak.

Címer: Kék pajzs balharánt előrészén emelkedő természetes (=barna) sziklát jobbról kétkézt emelt csákánnyal törő, hosszúhajú, nagybajuszú, fehér zubbonyos, veres bugyogós és lábszárvédős, fekete bakancsos, fekete bőrkötényes és zöld süvegű bányász. – Koronás nyílt tornasisak. *Sisakdísz:* a koronából szemközt övig növekvő pajzsbeli bányász felemelt jobbáiban arannyal érezett és kristállyal ékelt bányakövet tart, balját pedig csipején nyugtatja. *Takarók:* kék-ezüst és veres-arany.

Bíborbársony kötésű eredeti pergament címerkönyv; címerrajza az első pergamentlap hátoldalán. Az uralkodó aláírását Kászoni J.J. (=János József, ekkor már Bornemissza báró!) ellenjegyzik. Fatokba zárt függőpecsétje ép. – Gyűjteményi jelzete: *P 429*.

Magyar szakirodalom: *KK* I. 260. p. (*LRT* VII. 632. p.), ahol a Haubald név a Handbald torzult formában. – Kempelen különös módon nem említi IV. 472. p. illetve 497–498. p. alatti helyén, jöllehet az V. 29. p. és VII. 140. p. hivatkozási helyeken oda utal.

Megjegyzések: Az eredeti név valószínűleg Medra Demeter, román származásra mutat, míg a zalatnai német munkáltatók toldhatták hozzá a Haubald és Hensel ragadványneveket. – A címera-lak bizonyára portré-jellegű; ruházata és szerzősége tekintetében kultur- és ipartörténeti fontosságú.

18. Bécs, 1753. július 30. – Mária Terézia, mint Erdély fejedelemsasszonya négy **NOVÁK** fivérnek; Kristófnak és feleségének Kristoff Máriának, Jakabnak és feleségének Ötves Annának, Mártonnak és feleségének Fodor Ilonának, valamint Emánuelnek és feleségének Daniel Annának, szamosújvári örmény kereskedőknek, akik a havasalföldi Focsaniból Erdélybe költözött Novák Jakab fiai, a hazai kereskedelem előmozdítása körül szerzett érdemeik jutalmazásaként erdélyi magyar nemességet és címert adományoz.

Címer: Veressel és kékkel vágva; fent, egyenlőszárú latin aranykeresztre függesztve egyensúlyban tartott ezüst kalmár-mérleg; lent, zöld hármashalom középsőjén jobbra forduló, veres csőrű és fegyverzetű, zártszárnyú fehér galamb, csőrében zöldleves olajággal. – Koronás, nyílt tornasisak. *Sisakdísz:* a koronán álló pajzsbeli galamb az olajággal. *Takarók:* veres-arany és kék-ezüst.

Bíborbársony kötésű eredeti pergament címerkönyv; címerrajza az első pergamentlap hátoldalán.

lán. Az uralkodónó aláírása nincsen ellenjegyezve. Aranyozott fémtokba zárt függőpecsétje ép. – Gyűjteményi jelzete: P 397.

Magyar szakirodalom: Kemp VIII. 7–9. p.; KK I.274. p. (LRTr X. 266. p.) KK II.152. p.; Daróczy 1935, 140–155. pp.; Orosz: Heves 209–210. pp.; Temesváry 170–174. pp.; Szongott 135–136. pp.; Karácsonyi: Békés III. 189–190. pp.; Lendvai: Temes III. 143–146. pp.; Temes mgr. 416. p.; SiebU 456. p., t.335., SiebTr 280. p., t.209.

Megjegyzések: Eredeti örmény családnevük *Ávák*, ami csak Erdélyben hasonult át a magyar fülnek jobban csendülő *Novák* formára (vö. Szongott 135). A család ma is virágzik. Egyik ága a Szamosújvári, egy másik a Toroczkószentgyörgyi előnevet használja. egy harmadik ág 1887. október 15-én a Szentmiklósi előnév adományozásában részesült (vö. KK II. 152. p.; LR LXIX.22).

19. *Bécs, 1762. július 22.* – Mária Terézia, mint Erdély fejedelemasszonya, **LUKÁCS** Jakab erzsébetvárosi örmény kerskedőnek és számvevőnek (*quaestor*), feleségének Thodor Margitnak, valamint gyermekeiknek Tódor, Gergely, Lukács, János, Mária Anna, Sákhár és Horopszimének a hazai kereskedelem előmozdítása körül szerzett érdemeik, valamint az éppen dúló (= „Hétéves”) háború költségeihez önként felajánlott pénzadományuk jutalmazására erdélyi magyar nemességet és címert adományoz.

Címer: Kék pajzs alján, ezüst szarufa alatt, természetes gally-félszékén jobbra fordulón ülő ezüst pelikán, feltépett keble vérevel három fiát táplálja. A szarufa csúcsa felett a pajzs fő középhelyén 6-ágú arany csillag, a két felszálló ág mentén pedig egy-egy beforduló, veres nyelvét öltő arany oroszlán, felemelt jobbában a jobboldali zöld palmaágot, a baloldali aranymarkolatú görbe kardot tart. – Koronás, nyílt tornasisak. *Sisakdtsz:* A koronából térdtől (*inguinetenus*) növekvő pajzsbeli oroszlánok egyike, felemelt jobbában kardot és palmaágot fog össze. *Takarók:* kék-arany és veres-ezüst.

Bíborbársony kötésű, eredeti pergament címerkönyv; címerrajza és első pergamentlap hátoldalán. Az uralkodónó aláírása nincsen ellenjegyezve. Fatokba zárt függőpecsétje ép. – Gyűjteményi jelzete: P 398.

Magyar szakirodalom: NI VII. 299–200 pp.; Kemp VI. 436–439 pp.; KK I.270. (LRTr XI.47); MNZsK II. (ns) 411–413.; Szongott 115., Temesváry 159–162. pp.; Barna-Sümegegy: Csanád 118–

119. pp.; Lendvai: Temes III. 93–95. pp.; Temes mgr. 415. p.

Megjegyzések: A ma is virágzó család az Erzsébetvárosi előnevet használja. Egy másik águk, ugyancsak erzsébetvárosi kereskedők, már korábban, 1760. október 7-én, nyert ugyancsak Mária Teréziától szintúgy erdélyi magyar nemességet, a fentebb leírttal azonos címerrel (vö. KK I. 270. p., LRTr X. 663. p.; Temesváry 155–158. p. és Barna-Sümegegy: Csanád, 118. p.). E másik címereslevél eredetijét a Magyar Országos Levéltár őrzi (vö. Straub 274. p., N° 1055 és uo. 230. p.). – A család egyik tagja, György, Békés vármegye főispánja, feleségül vevén Báró Perényi Marjoriet, gyermekeik György, Miklós és Sándor, 1912. december 12-én engedélyt nyertek, hogy címerüket a Perényi címerrel egyesítve használhassák, anyai családjuk bárói rangjának egyidejű átruházásával és a Perényi családnévnek előnévként való használatával, a Báró Perényi Lukács formában (vö. KK II. 162. p.; LR LXXII. 879. p.). E bárói águk szintúgy virágzik (vö. Gudenus: XX. századi főnemesség, II. 220–222. pp.).

20. *Pozsony, 1790. november 18.* – II. Lipót **PHILADELPHI** Mátyásnak, Jasay város főorvosának, a legutóbbi török háborúk során a Moldvában táborozó császári és királyi sereg érdekében kifejtett hivatásos és egyéb szolgálatai jutalmául, magyar nemességet és címert adományoz.

Címer: Kékkel és veressel négyelt pajzs 1. és 4. mezejében három-három ezüst szarufa; 2. és 3. mezejében egy-egy jobbrafordult, veres nyelvét öltő és veres fegyverzetű arany oroszlán felemelt jobbában hegyével jobbaránt lefordított, tollasvégű ezüst nyílvevőt tart. – Koronás nyílt tornasisak. *Sisakdtsz:* a koronából térdtől (*inguinetenus*) növekvőn, a nyilat tartó pajzsbeli oroszlán. *Takarók:* kék-ezüst és veres-arany.

Bíborbársony kötésű, eredeti pergament címerkönyv; címerrajza az első pergamentlap hátoldalán. Az uralkodó aláírása nincsen ellenjegyezve. Fémtokba zárt függőpecsétje ép. – Gyűjteményi jelzete: P 570.

Magyar szakirodalom: NI IX. 288. p.; Kemp VIII. 306. p.; KK I.169. p. (LR LV. 336. p.); Áldásy VI. 121. p. No 139. p. (itt latin címerleírás az Udvari Kancellária levéltárának 1791. augusztus 31-én kelt hiteles másolata alapján); SiebU 502, 6.366.

Megjegyzések: A magyar szakirodalom rendkívül szűkszavú mind az adomány, mind pedig ked-

vezményezettje tekintetében, annak ellenére, hogy a XVIII. század román szellemi elitjének egyik vezető személyiségéről van szó. – A görög származású, Raguzában született Mateo Philadelphi 1775–1785 között igazgatta a iași-i (Jászvásár, Moldva) Szt. Spiridion kórházat. A török háborúk során jeles szolgálatokat tett nemcsak a közegészségügy, a sebesült-ápolás és a járvány-fékezés tekintetében, hanem nagy körültekintést igénylő diplomáciai feladatokat is ellátott, úgy is mint török tolmács. – Philadelphi volt a román szabaddóművészség egyik alapítója. Első két fokozatát a pesti nagypáholyban, a harmadikat pedig a nagyszabasi erdélyi páholyban nyerte. Levelezésben állott a magyar és erdélyi felvilágosodás több vezéralakjával. Utódai nem maradtak.

*

Ezzel végére értünk a Román Tudományos Akadémia törzssanyagában őrzött húsz magyar, illetve magyar vonatkozású címereslevél szakmai ismertetésének. Regeszták tekintetében az Áldásy-adta alapelveket követtük, feltüntetve az adomány keltének helyét és napi dátumát, az adományozó uralkodót, a címerszerzőt és az általa nemesített további kedvezményezetteket, illetve a csoportos nemesítések mindahány érdekeltjét. Végül – amennyiben az oklevél ezt említi – az adományos érdemeit is. – A címerleírást nagyobb közérthetőség kedvéért magyar fordításban közöltük. Követi ezt az eredeti diploma morfológiai leírása, majd az érintett családok magyar, illetve román szakirodalmi említéseinek jegyzéke. A magyarázó megjegyzések részint esetleges hiba kiigazítások, részint pedig a tárgyalt családokat ágyazzák be koruk társadalmi összképébe. – Mindez a magyar címereslevél-feltárás tudományos hasznosításának lehetőségeit mutatja be.

Amire két jeles román kollégánk szempontjai közül itt és most nem tértünk ki, az a címerábrák és keret-díszítményük művészettörténeti kiértékelése. Szintén nem elhanyagolandó szempont, sőt a két szerző estében annak idején ez a megjelentetés lehetőségének előfeltétele is volt. Ezért hát erre is bőven és – valljuk meg, nem minden érdem nélkül – részletesen kitérnek. Gondosan leírják a címerháttér műalkotási elemeit, amelyek – főként a XVIII. századtól kezdve (amidőn a címeradomány mindinkább egy társadalmi elit-aktus jellegét ölti) az úgyszintén a rangosságához kötődő miniatúra-művészetnek mintegy párdarabjai. Ugyanakkor

társadalomtörténeti érték és kultúra-fenntartó is: hány lerombolt műemlék, vagy azóta csúffá tett táj emlékét nem őrzik ezek a „hátterek”, avagy hány viselettörténeti, illetve fegyvertani pontosítást is: a díszöltönytől a munkaruháig, a lószerszámtól a bányászcsákányig, vagy az ekevasig... Hazai címerkép-anyagunknak illetően kiértékelése még megoldására váró feladat. Ha a *Turul* hasábjain a heraldikai felmérés és besorolás nyerhet is csak indokolt közzétételt, mind a fentebb mondtak mégis további kihívások maradnak, még ha itt és most csak közjogi lényegükre összpontosítunk is.

Ám ez az elsődleges lényeg szintúgy háttér-tüköröző lehet a jelenkori tudományosság árnyaltabb megközelítésében: társadalmi magatartásról is tanúskodik. Már e húsz példából is kitűnik, hogy sem a királyok, sem a fejedelmek nem voltak különböztető figyelemmel a nemzetiségi hovatarozásra; csakis a szerzett érdemeket, vagy a Koronának tett szolgálatokat mérlegelték. Így hát egy tudatos nemzetfeletti elit-válogatás szempontja dominál, ahol békén fér meg egymással a magyar, román, német, örmény vagy görög kedvezményezett. Ám *közjogilag* mindez a magyar nemességet gyarapította, aminek sohasem volt előfeltétele a magyar *anyanyelv*, annak ellenére, hogy *teljes* jogot biztosított a magyar *közügyekben* való részvétellel legyen az községi, vármegyei, vagy országos szinten.

Pusztá véletlen folytán ez a húsz példa a magyar nemesítés szinte mindahány társadalomtörténeti esetére példát tud nyújtani. – Látjuk a Respublica Christiana nemzetfeletti eszméjéért a pogányság ellen harcolókat (Darvassy, Szenetes-ti, Ormányi Pap, Vajda...), a zsold nélkül maradt katonák jogos keservének a társadalmi emelkedés útja megnyitásával való „kártalanítását” (Barcsai Ákos „zöldpuskás” adománya), a vagyonosodó polgárságnak anyagi áldozatok árán a kiváltságosok körébe való bejutását célzó feltörését (Nicolaides, Novák, Lukács), vagy az egyéni intellektuális kiváltság jutalmazását (Philadelphi). – Ugyanakkor az egyszerűbb emberek alacsonyabb röptű igényei sem maradnak figyelmen kívül: a házat adómentesíteni igyekvő derék katona (Rákosi Was), vagy a szorgosan méhészkedő serény földműves (Boia) esetében.

Tegyük még szóvá két drámai határesetet. Fonnai János a Rákócziak által kezdeményezett erdélyi román reformáció papja, akinek címerleírása még egy falusi kálvinista tiszteletes képét

tükrözi, utólag befestett címerrajza félévszázad teltén „a papot” már mint orthodox pópát ábrázolja „a falusi ikónok stílusában”... Példája ez az ellenreformáció miatt megtorpant erdélyi evangélikáció csődjének. – Másik határeset a Zaránd megyei színmagyar Halmágyiaké, akik az 1600-as századforduló Mihály vajda (Básta) Székely Mózes fémjelezte nagy zürzavarában „rossz lóra téve” végülis kibújdosztak Havasalföldre, ahonnan visszatérően már nem a magyar nemességhez, hanem a fogarasföldi bojársághoz csatlakoztak.

De vannak örvendetes példánk is a magyar nemesi rendszernek a rátermettek társadalmi előrejutását megkönnyítő magatartására, amely nemcsak a humanum, hanem a practicum tekintetében is jóval túlszárnyalta – mert túl tudta rajta magát tenni – a korabeli Európa szűkenlátó mezeiségét. Példája ennek a felszabadított jobbágy-

ból jómódú kereskedővé váló Berebuna Miklós, vagy a magányosan bányászó és munkája gyümölcsét a Kincstárnak beszolgáltató Medra Demeter esete. Midkettőjük számára kitárul a *Populus Werbőczianus* társadalmegészítő kapuja.

Folytathatók még ezt az elemzést, amelynek azonban egy társadalomtörténeti kiadványban lenne mégiscsak inkább helye. Ám e nagy téma nyomát még ott is egyelőre hiába keressük... Majdani lehetőségének talán záloga lehet az a megállapítás, hogy a címereslevelek tanulmányozásának szüksége és értelme messze túlmutat a pusztán közjogi, etnikai, vagy művészettörténeti megközelítés triászán. Magának a társadalomnak önkénytelen néma, de megszólaltatásra nagyon is tükrei.

E makromorfológia jegyében kell gyűjtésüket, feltárásukat és elemzésüket folytatni.

Vajay Szabolcs

JEGYZETEK

1. *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein, Budapest, 1987.

2. *Uő.*: Címereslevél gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban; „Turul XLV. (1951–1992), 45–48 pp.; LXVI. (1993), 29–32. pp.

3. A *Populus Werbőczianus* állagba vétele még hozzávetően is nehéz. Az 1526 előtti adományokból a „régí” Királyi Könyvek tragikus odaveszte miatt alig több mint száz kiadmány maradt töredékes hírmondóul. Az „új” Királyi Könyvek lényegileg csak a birtokadományos – *bene possessionati* – nemességet tartották nyilván az *armalista* jogosítottak tömegével szemben. A fejedelm-kori Erdély adományai pedig mindmáig kiadatlanok. – Az Illéssy János és Pettkő Béla összeállította hivatalos repertórium (Magyarország 1527–1867; Erdély 1691–1848) 5990+1128 címszava városi címereket, címadományokat és nemesség igazolásokat is tartalmaz. Vegyük mégis ezt alapul és adjuk még hozzá a Királyi Könyveknek Gerő József gondozta 1867–1918 közötti 2323 címszavát. Ezzel a „hivatalos” állag 9341 adományt tesz ki. – Társadalomtörténeti tudomásunk másik részlege a tudományos kiadványok anyagából adódik. A Siebmacher-féle gyűjtemény öt magyar kötete 7267, az erdélyi 2454, a horvát-szlavón pedig 2111 címerleírást, illetve ábrát örökít meg. Adjuk még hozzá az Áldásy-sorozat 5571 címszavát és Ny. Straub Éva 1173 Országos Levéltári felmérését, illetve a Sándor Imre kiadta 291 erdélyi armalist, s talán a csonkán maradt Magyarország Címeres könyve I. (és egyetlen) kötetének (A-C) 1619 darabját is. Ezzel eljutunk egy 21 396-os állaghoz (az átfedésekre és a közületi címerek levonására való tekintet nélkül). – A „hivatalos” és a „tudományos” gyűjtés kettőse tehát mintegy 30 000 darab. S ha mégennyit feltételezünk a helytörténeti, családtörténeti és folyóirati közlések szintjén, még akkor is csak 60 %-át értük el a vélelmezett 100 000-es állagnak. – Vannak további feladataink!...

4. Ez a nyomkövetés nem mindig eredményes... Címereslevelek iránt érdeklődőn, efféle válaszok is adódnak: „Volt ne-

künk is ilyesmink, kérem, de amikor egyszer elkopott a küszöb, öregapám azzal tömítette...”, vagy: „Nagyanyám egyszer szétarabolta a befőttes üvegek borítására...”, vagy még: „Egyik iszákos ősöm a korcsmárosnál hagyta zálogban; oda is veszett...” – Megannyi végleges megsemmisülés.

5. *Stephanescu, Mihail C., Manescu, Jean C.*: Enluminures héraldiques des XVIe-XVIIIe siècles dans la collection de l'Académie roumaine, „Revue roumaine d'Histoire de l'art”, série Beaux-Arts, publication de l'Académie des sciences sociales et politiques de la République socialiste de Roumanie, t. XVII. (1980), 13–45 pp. (avec 20 illustrations), Bucarest, 1980.

6. A ló színe ezért ismeretlen. Más, hasonló adományok esetén, általában: pej.

7. E két utóbbi nyilván azonos az eltérő előnévvel egyedi nemességet nyert Macskamezei Ungur, illetve Szakállasfalvi Haragos családok egy-egy „helybenmaradt” ágával. – Az előnévként használt származás helyek világot vetnek a „zöldpuskások” toborzási területére is, amely a Közép-Szolnok – Kővárvidék – Belső-Szolnok térszakra utal, azaz az 1876. évi vármegyei rendezést követően: Szilágy, Szatmár és Szolnok-Doboka megyékre.

Forrásrövidítések

Nem említjük a csak egy-egy ízben idézett műveket, amelyek a szöveghelyen feloldva szerepelnek.

Áldásy, Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei, 1200–1909; I-VIII., Budapest, 1904–1940;

Barna-Sümeghy: Csanád, Barna János és Sümeghy Dezső: Nemes családok Csanádvármegyében, Makó, 1913;

Bihar mgr., Bihar vármegye és Nagyvárad monográfiája, „Magyarország Vármegyei és Városai”, V., Budapest, 1901;

Daróczy, Daróczy Zoltán (szerk.) Nemesi Évkönyv, Bp., 1923–1935;

Gudenus: XX. századi főnemesség, Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája, II. (K-O), Bp., 1993;

GF, Genealógiai Füzetek, (szerk. Sándor és Sebestyén József), I-XII., Kolozsvár, 1903–1914;

Joódy: Máramaros, Joódy Pál: Máramaros vármegye 1749–1769. évi nemesség vizsgálata, Máramarossziget, 1943;

Karácsonyi: Békés, Dr. Karácsonyi János: Békésvármegye története, I-III., Gyula 1896;

Kemp, Kempelen Béla: Magyar nemesi családok, I-XI., Bp., 1911–1932;

KK I, Illéssy János és Pettkó Béla: A Királyi Könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, címer, előnév s honosság adományozásoknak, 1527–1867, Bp., 1895;

KK II, Gerő József: A Királyi Könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly királyok által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke, Bp., 1940;

Kőszeghi: Pest, Kőszeghi Sándor: Nemes családok Pestvármegyében, Bp., 1899;

Lendvai: Temes, Lendvai Miklós. Temes vármegye nemesi családjai, I-III., (A-O), Bp., 1896–1905;

LR, Libri Regii, I-LXXIII.; kézirat, a Magyar Országos Levéltárban;

LRTr, Libri Regii Transsylvaniae; I-XV., kézirat, a Magyar Országos Levéltárban;

MNZsK, Dr. Pettkó Béla és ifj. dr. Reiszig Ede (szerk.) Magyar Nemzeti Zsebkönyv: második rész: Nemes családok, Bp., 1905;

NI, Nagy Iván: Magyarország családai, címerekkel és nemzedékrendi táblákkal, I-XII., és pótkötet, Pest, 1857–1868;

NIIf, Nagy Iván családtörténeti értesítő címerekkel és lezármazási táblákkal, (szerk. Komáromy András és Pettkó Béla), I-III., Bp., 1899–1901;

Orbán: Székelyföld, Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, I-VI., Pest, 1868–1873;

Orosz: Heves, Orosz Ernő: Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemesi családjai, Eger, 1906;

Petri: Szilágy, Dr. Petri Mór: Szilágy vármegye monográfiája, I-VI., Bp., 1901–1904;

Puscariu, I. cav. de Puscariu: Date istorice privitoare la familiile nobile romane, I-II., Nagyszomben, 1892–1895;

Straub, Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein, Bp., 1987;

Szolnok-Doboka mgr., Kádár József, Tagányi Károly és Dr. Réthy László (szerk.): Szolnok-Doboka vármegye monográfiája, I-VII, Deés, 1901–1905;

Szongott, Szongott Kristóf: A magyarországi örmény családok genealógiája, Szamosújvár, 1898;

Temes mgr., Temes vármegye és Temesvár monográfiája, „Magyarország Vármegyéi és Városai”, XXII, Bp., 1912;

Temesváry, Temesváry János: A magyar-örmény nemesi családok címerlevelei, Szamosújvár, 1896.

2. KISEBB ROVATOK

CÍMERESLEVÉL-GYARAPODÁS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti, vagy formahű, hitelesített másolatban megtalálható címereslevelekről az 1980. december 31-i állapotot tükröző levéltári segédlet¹ megjelenése óta történt gyarapodás ismertetésének folytatása² az alábbi jegyzék.

A címereslevelekről a következő adatokat közöljük: a fő címerszerző nevét, azt, hogy az adomány mire vonatkozik (címer, nemesség, rangemelés, stb.), továbbá megadjuk azoknak a személyeknek a nevét, akik a fő címerszerző által az adományban részesültek. Ez után következik a címer heraldikai leírása. Megjegyzésként szerepel, ha hamisítás nyoma fedezhető fel, ha a címerkép helye üresen maradt az oklevélen, ha az oklevél szövege eltér a szokványostól. A tárgyalt oklevél levéltári jelzete zárja az ismertetést, előtte utalás olvasható, ha Áldásy Antal: A MNM Könyvtárának Címereslevelei c. kiadványban³ az oklevél szerepel.

1. Nagy Péter, rákosi
1701. január 26., Bécs
I. Lipót

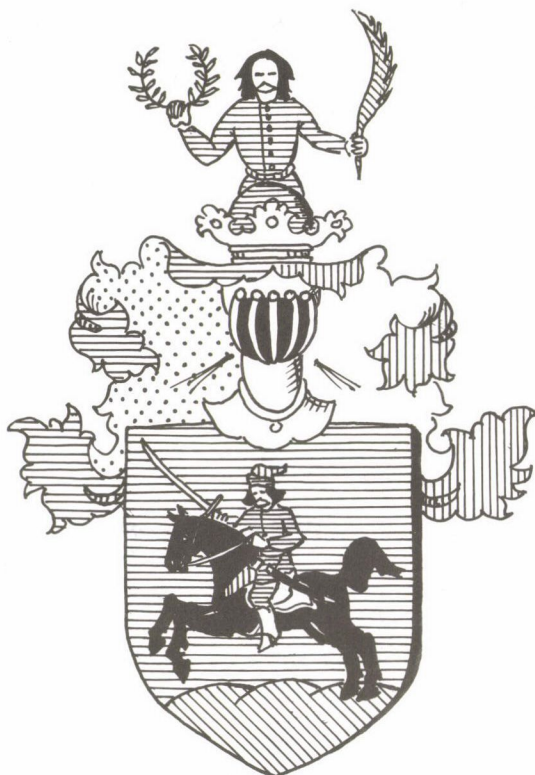
nemesség és címer

általa: testvérei János és Boldizsár

Címerleírás: álló, hegyestalpú pajzs kék mezejében zöld hármashalmon arany diszítésű, vörös takarós, arany számos fekete lovon jobbra vágatató, arany sújtásos kék ruhás, süveges, arany csizmás, bajszos férfi oldalán arany díszítésű fekete kardhüvely és vörös lóding, jobbjában átlósan tartott arany markolatú ezüst kard, baljával a kantárt tartja. *Sisak:* szembe fordult, nyitott, koronás sisak. *Sisakdísz:* szembe fordult, kinövő helyzetű, kék ruhás, vörös öves férfi, felemelt jobbjában arany babérkoszorú, baljában pálmaág, teste egy részét a koronából kinövő kék kör(?) fedi. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja, utolsó lapján kihirdetési záradék. A zöld bársony kötésű, könyv formájú oklevél és függő pecsétje ép.

Jelzete: R 341 Nyárády Gábor gyűjtemény

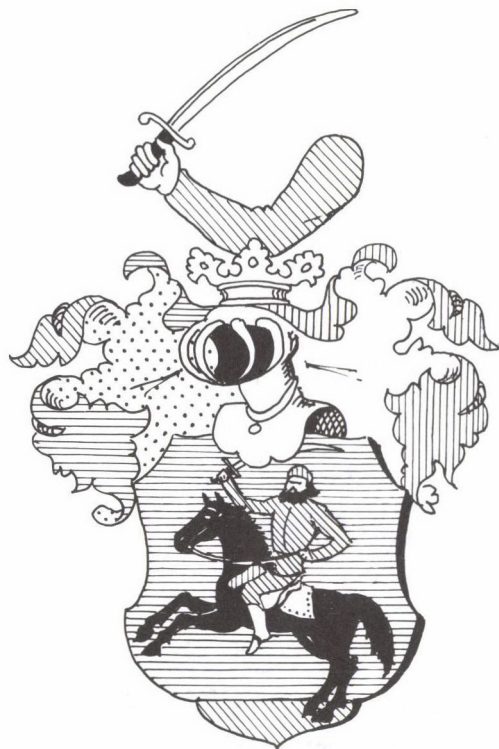
1. Nagy Péter címere (1701)

2. Váci István
1715. január 15., Bécs
III. Károly
nemesség és címer

Címerleírás: kerekaltalpu tárcsapajzs kék mezejében zöld domb közepéből kinövő zöld levelű 1 zöld fürtű szőlőtőke,

2. Váci István címere (1715)

3. Vida Imre címere (1719)

melyen balra fordulva arany vértetű feketeerig áll a szőlőt csipegetve. *Sisak*: szembe néző, nyitott, koronás. [rajzon téves – szerk.] *Sisakdtsz*: koronából kinövő helyzetben a pajzsbeli kép. *Takaró*: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: Az oklevél megemlíti, hogy Bethlen Sándor gróf közbenjárására, annak jobbágyát nemesíti meg, az érdemeket nem részletezi, a címet leírja, a plikán kihirdetési záradék. A hártya sérült, restaurált, függő pecsét elveszett.

Jelzete: R 64

3. Vida Imre

1719. szeptember 23., Bécs

III. Károly

általa: felesége Hevenyessy Erzsébet, fiai István és Imre nemesség és címer elismerése

Címerleírás: álló, íveltalpu tárcsapajzs kék mezejében zöld talajon, fekete lovon jobbra vágató zöld mentés, süveges, vörös nadrágos, arany csizmás férfi jobbáiban átlós helyzetű arany markolatú ezüst kard, baljával az arany kantárt tartja(?), oldalán vörös lóding. *Sisak*: jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdtsz*: a középső levélen könyöklő helyzetben zöld ruhás kar karddal. *Takaró*: kék-zöld(!)-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja, de a jobb oldali takarót csak kék-aranyként jelzi, a plikán kihirdetési záradék. A hártya sérült, restaurált, szövege nehezen olvasható, a függő pecsét leszakadva. – Áldásy V.k. 57.p. 136.sz. Kézirattári feljegyzésre hivatkozik,

az eredetiről nem tud, utal Siebmacher⁴ 715.p. 489.t.I., az ott szereplő kép az oklevél címerleírásával egyezik. – Az MOL őrizetében, az R 64-es gyűjteményben található Vida Imre 1715-ben kelt, szövegében kis eltérést mutató, címerképében azonos, más kéz által festett oklevele, melyen nincs kancelláriai ellenjegyzés és nincs kihirdetési záradék, továbbá az uralkodó aláírása hamisítvány. Feltehetően az oklevél nem került 1715-ben kiadásra, így keletkezett az 1719-es újabb adománylevel, a Királyi Könyvbe is csak az 1719-es került bejegyzésre.

Jelzete: R 64

4. Kengyel Gábor és testvére Mihály, érhatvani

1720. december 2., Bécs

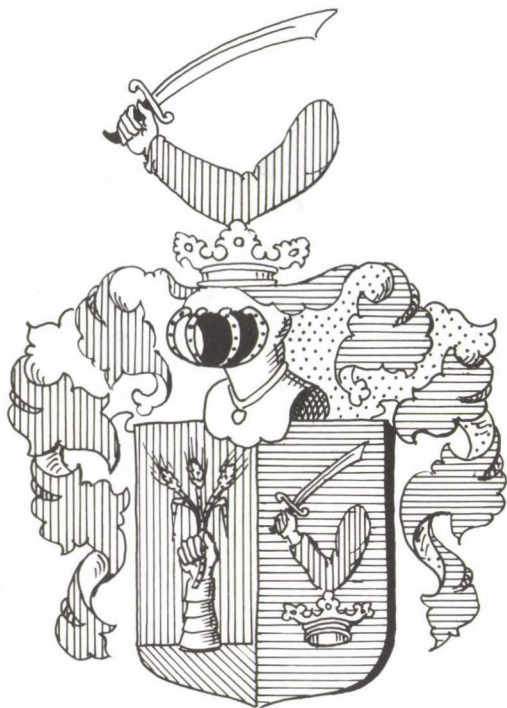
III. Károly nemesség megerősítése és címerbővítés

Címerleírás: álló, hegyestalpú pajzs vörössel és kékkel hasított vörös mezejében zöld talajból kinyúló kar három arany búzakalászt tart, a kék mezőben lebegő koronán könyöklő vörös ruhás kar kardot tart. *Sisak*: jobbra fordult, nyitott. *Sisakdtsz*: a bal oldali mező képe. *Takaró*: vörös-ezüst(?), kék(?)-arany(?).

Megjegyzés: A szöveg szerint néhai Kengyel Gábor és Zsigmond részére kiállított adománylevel megerősítése. Az oklevél a címerszerzők érdemeit nem részletezi, a plikán két kihirdetési záradék. Az oklevél sérült, restaurált, nehezen olvasható, függő pecsét töredéke. – Áldásy V.k. 75.p. 183.sz. Kézirattári feljegyzés alapján: „Az oklevél szövege megemlíti, hogy az adományt nyertek nagyatyja Kengyel al. Százaz Mihály II.

Rákóczi Györgytől kapott nemességet, atyjuk Száraz Mihály I. József alatt a katonai pályán szolgálva közlegényből századosig emelkedett.”

Jelzete: R 64

4. Kengyel Gábor és Mihály címere (1720)

5. *Temesváry András*, csongrádi adószedő

1735. augusztus 16., Bécs

III. Károly

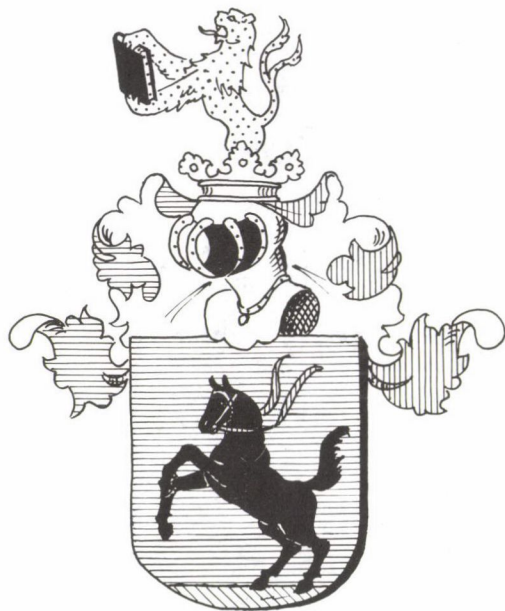
általa: felesége Mártonosy Anna Mária, gyermekei János, József, András, Anna Mária

nemesség és címer

Címerleírás: álló, kerek talpú(?) pajzs kék mezejében zöld talajon jobbra ágaskodó fekete ló, nyakánál a vörös kantár hátrafelé lebeg. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* kétfarkú arany oroszlán jobbra fordult, kinövő helyzetben, mancsaival arany díszítésű könyvet tart. *Takaró:* kék-ezüst, vörös-ezüst.

Megjegyzés: A címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja, az erősen sérült, restaurált oklevél szövege helyenként nem olvasható, címerképe elmosódott, a függő pecsét sérült; a plikán kihirdetési záradék. – Áldásy, V.k. 148.p. 308.sz. Kézirattári feljegyzés alapján, eredetiről nem tud, utal Siebmacher, 660.p. 459.t.: Áldásynál a dátumban augusztus 18. szerepel, Siebmachernél a mező arany, különben a kép u.az.

Jelzete: R 64

5. Temesváry András címere (1735)

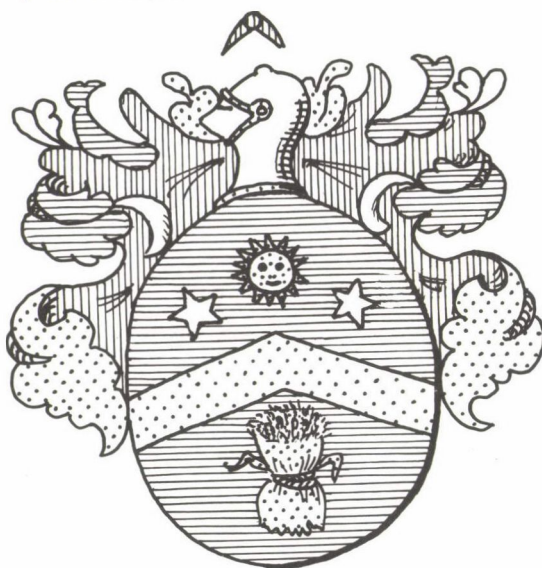
6. *Bertherand Ferenc* és testvére Miklós

1744. május 15., Bécs

III. Ferenc lotharingiai fejedelem

nemesség és címer

Címerleírás: tojásdad pajzs kék mezejének közepén arany szarufa, felette közepén arany sugaras emberarcú nap, két oldalt egy-egy ötágú ezüst csillag; a mező alsó részében arany búzakéve. *Sisak:* jobbra fordult csórsisak. *Takaró:* ezüst-arany-kék-vörös (sic)

6. Bertherand Ferenc és Miklós címere (1744)

Megjegyzés: az oklevél leírja a címert és a testvéreknek a királynő szolgálatában szerzett katonai érdemeit. A bőrkötésű oklevél és függő pecsétje (lovaspecsét) ép.

Jelzet: P 1881 Teleki Andor gyűjtemény

7. Rozár Ferenc Mihály, kapitány

1751. április 26., Bécs

Mária Terézia

nemesség és címer

általa: fia Pál, lánya Terézia

Címerleírás: álló, hegyestalpú pajzs vörös mezejében lebegő, jobbra lépő, arany oroszlán jobbában arany markolatú, ezüst karddal. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* a pajzsbeli kép kinövő helyzetben. *Takaró:* vörös-arany.

Megjegyzés: az oklevél a címert leírja, a címerszerző katonai érdemeit nem részletezi, az utolsó lapra rávezették a kihirdetés tényét. A vörös bársony kötésű oklevél ép, függő pecsétje elveszett. – Áldásy, V.k. 262.p. 528.sz. Kézirattári feljegyzés alapján, eredetiről nem tud, utal Siebmacher, 551.p. 394.t., az ott látható kép megegyezik a címerképpel.

Jelzete: P 1881 Teleki Andor gyűjtemény

7. Rozár Ferenc Mihály címere (1755)

8. Hegedüs Ferenc, másik Ferenc és György

1753. július 2., Bécs

Mária Terézia

nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs felső kék mezejének közepén kinövő helyzetű három arany búzalkalász, az alsó

8. Hegedüs Ferenc, másik Ferenc és György címere (1753)

mező vörössel és ezüsttel vízszintesen nyolcszor, függőlegesen ötször sakkozott. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* két fekete sasszárny között a pajzsbeli búzalkalások. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja, az ép oklevél plikáján 2, hátoldalán további 3 kihirdetési záradék, függő pecsétje ép. – Áldásy V.k. 282.p. 563.sz. alatt Kézirattári feljegyzés alapján ismerteti az oklevelet, az eredetiről nem tud; Siebmacher, 229.p. 178.t. II. a Királyi Könyvre hivatkozva ismerteti az oklevelet, a heraldikai rajzban eltérő (kerektalpú) a pajzs formája és az alsó rész 5-ször, ill. 3-szor sakkozott.

Jelzete: R 64

9. Kreshay János, Fehér vármegyei ítélőmester

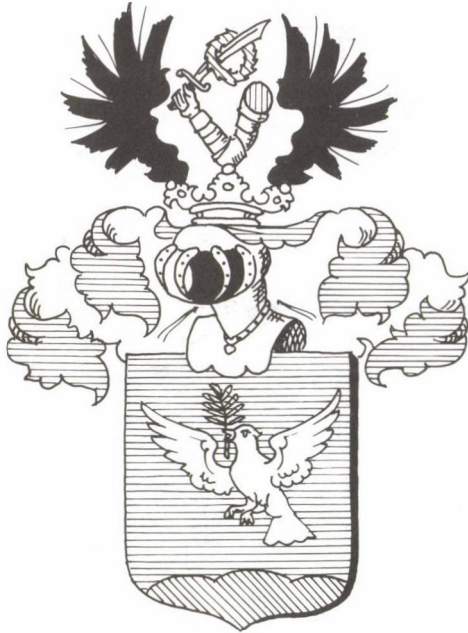
1755. november 24., Bécs

Mária Terézia

nemesség és címer

általa: felesége Kovács Anna Mária, gyermekei József, Tamás, Ferenc, Gáspár, Katalin

Címerleírás: álló, hegyestalpú pajzs kék mezejében zöld hármashalom közepe felett jobbra repülő, vörös vértetű fehér galamb csőrében zöld olajággal. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* két fekete sasszárny között a korona középső levelén könyökölő páncélos jobbkar arany mar-

9. Kreskay János címere (1755)

kolatú ezüst kardot tart, a kardra zöld babérkoszorú van fűzve. *Takaró:* kék-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja, a plikán kihirdetési záradék, a hártya és a függő pecsét ép. – Áldásy, V.k. 300–301.pp. 595.sz. Kézirattári feljegyzés alapján, eredetiről nem tud, utal Siebmacher 344.p. 260.t. az ott szereplő rajz ezzel megegyező, az oklevél keltét 1756-re teszi.

Jelzete: R 64

Nyulásziné Straub Éva

JEGYZETEK

1. A Magyar Országos Levéltárban őrzött címereslevelek jegyzéke. Összeállította *Nyulásziné Straub Éva*. Forrástudományi segédletek 2. MOL Bp., 1981. Kézirat.

2. Előző részek in: Turul 65.k. 1951–1992. 45–48.pp., 66.k. 1993/1–2.füzet. Bp., 1993. 29–32.pp., 66.k. 1993/4.füzet. Bp., 1993. 30–33.pp., 67. k. 1994/1–2. füzet. Bp., 1994. 48–50.pp.

3. *Áldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei 1–8. k. Bp., 1904–1942.

4. *J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch*, Adel von Ungarn. Nürnberg, 1893.

KÖNYVISMERTETÉSEK

A magyarországi középkori latinság szótára. Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae (szerk. BORONKAI Iván és SZOVÁK Kornél.) Argumentum Kiadó kiadása. Budapest, 1993. IV. kötet. F-H.

A magyar középkorkutatás talán legnagyobb vállalkozása, a középkorban Magyarországon használt latin szavak szótára több évtizedes gyűjtőmunka után napjainkban kötetenként folyamatosan megjelenik. A IV. kötet nemrég látott napvilágot, s több mint 300 oldalon több ezer olyan szót tartalmaz, amelyek az f, g és h betűvel kezdődnek. A kitartóan szorgalmas gyűjtőmunka eredményeképpen a szótár megjelenő kötetei nemcsak a klasszikus latin szótárakban nem található, de a magyarországi latinságban használatos szavakat tartalmazza, hanem számbavesz minden olyan szót, amely a középkorban latin szövegbe szöve előfordult Magyarországon. Ennek köszönhetően nemcsak az egyes szavak jelentését találja meg a segítségével az olvasó, hanem a középkori magyar történeti forrásokhoz válogatott mutatóként is használható a szótár. Az egyes szavak jelentésén, jelentésváltozatain kívül a szótár mindig a teljes szövegösszefüggésbe ágyazva hozza a szavakat, tehát megkíméli a kutatót attól, hogy egy adott szó kapcsán elővegyen minden olyan forrást, amelyben a szótár jelzi, hogy a keresett szó előfordul.

A szótár erőnyeit, használhatóságát a gyakorlatban lehet igazán megismerni. Hogy kedvet kapjon az ismerkedéshez az olvasó, csábító lehetőséget kínál, ha a szótár néhány jellemző sajátosságát felidézük.

Rendkívül fontos tudni, hogy egy-egy szó az adott szövegösszefüggésben miként értelmezendő, hiszen az egyes latin

szavaknak több értelme is lehet a magyar nyelvben. Vegyük pl. a „filius” szót, amely klasszikus értelemben valakinek a fiúgyermekét jelenti, a középkorban azonban alighanem félreértés lenne ilyen értelmet tulajdonítani a szónak, ha azt történetesen egy főpap használja hívei valamelyikére. A „genealogia” mai értelemben az egyik történeti segédtudomány, amely egyes személyek leszármazásának kutatásával foglalkozik. A középkorban is megtalálhatjuk az ehhez közelálló jelentését, de tudnunk kell azt is, hogy családot vagy nemzetséget is jelenthet. A középkori társadalomtörténet speciális kategóriája a „de genere” kifejezés, amelyet a nemzetségi összetartozás jelölésére használtak a középkor korai szakaszában. Ám a „genus” szó jelentése ennél sokkal tágabb értelmű, hiszen nemcsak az egész emberi nemre, sőt nemcsak egy-egy nép egészére alkalmazható ez a szó, hanem az egybetartozó dolgok és fogalmak jelölése minden téren.

Sok segítséget jelent az egyes szavak jelentésének magyar és latin nyelven való megadása, de alkalmanként félrevezető is lehet. A hiteles helyek embereinek megbízhatóságát a „fide dignus” kifejezéssel jelölték. Éppen ezért jelentőségük felnagyításának is tűnhet, ha „közhitelű” szóval fejezzük ki megbízhatóságukat. A közhitelűség ugyanis csak a hiteleshelyet illette meg, s nem egyes tagjait. Természetesen az más kérdés, hogy a „megbízható” (= fide dignus) hiteleshelyi ember jelen-

tése lesz végül közhitelűvé, amikor a hiteleshelyen azt írásba foglalják.

A klasszikus szótárakban is megtalálható, ámbar jelentésváltozáson átment szavakon túlmenően bőséges kínálatot nyújt a szótár ezen kötete is a nem latin, mégcsak nem is az újlatin nyelvek nálunk latinosan (is) használt szavaiból. Hogy csak néhány példát idézzek, ilyen a magyar „hodnagio/hadnagy”, a német „furmanus/Fuhrmann” vagy a délszláv „granicies/granica”. Persze nyelvészeti nézve kérdéses, helyesen hozzá-e a középlatin szótár azokat a népnyelvi megnevezéseket, amelyek semmi jelét nem mutatják annak, hogy latin szóként értelmezték őket. Latin szövegkörnyezete dacára sem tartható latin szónak pl. a „gyertyán”, viszont kétségtelenül latin szóként használták a „hacuka” szót, hiszen még ragozzák is mondat közben. Valóban nem tekintették latin szónak sem a hámort, sem a hutát, mivel mellette ott találjuk a „dictus/nevezett” jelzőt. Persze nem indokolhatatlan ezen szavak felvétele, hiszen ezek is fontos adatokat jelentenek a kutatóknak.

Alkalmas a szótár arra is, hogy a hibásan publikált szavak helyes alakját is megismerjük; erre akár csokorra való jó példát is lehetne hozni, de elégedjünk meg egy-két példával. Ide tartozik többek között a „fricida”, ami tulajdonképpen a „fratricida” vagy a „fulcus”, ami helyesen „sulcus”.

A grammatikai meghatározása az egyes szavaknak már a szó alakjának felvételéből is tükröződik, s így könnyen eldönthető grammatikailag minek minősítették a szótár szerkesztői a forrásokból előkerülő szavakat. Az azonos alakok esetén természetesen csak az egyik szó szótári alakját találjuk, de utalnak rá, ha közben szófaj váltás történt. Így lesz a „hospitalis, -e” melléknév „hospitale, -is n.” főnévvé kihagyásos szerkezetben. Talán valóban nem indokolt ilyen esetben külön szócikként felvenni az azonos alakú, mégis más szófajú szavakat, ámde nem indokolt a „gero” participium perfectum alakjából, ha az „id” pronomon mellett jelzőként találjuk, egy „gestum, -i n.” szócikket készíteni.

Az egymásután megjelenő kötetek megannyi szellemi csemegét kínálnak a középkori forrásokat mindennap hivatásból forgató szakembereknek, s elmondhatatlan nagy segítséget nyújtanak az e forrásokat saját örömeikre búvárló érdeklődőknek. Akármilyen is vesszük kézbe ezeket a forrásokat, óhatatlanul rászorulunk a szótár egyre gyarapodó kötetekre, s ha kézbe vesszük, azzal a biztos tudattal tehetjük le, nem hiába forgattuk.

Érszegi Géza

MOLLAY Károly: Első telekkönyv. Erstes Grundbuch (1480–1553). Sopron város történeti forrásai Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. A) sorozat, 1. kötet – Reihe A, Band 1. Sorozatszerkesztő/Herausgegeben von G. SZENDE Katalin. A Soproni Levéltár és a Soproni Múzeum kiadása. Sopron, 1993. 235 p.

Az első soproni telekkönyv rendkívül becses forrása a város belső történetének. Ebbe kerültek bejegyzésre azok az ügyletek, amelyeket a város polgárai kötöttek. Városi telekkönyv vezetésére már 1459-ből van adat, amely Zigler János városi jegyző kezéhez köthető. A folyamatos városi könyv vezetése azonban utódához, Steck János városi jegyző (1475–1487) tevékenységéhez fűződik. Az általa elkezdett városi könyvet utódai, városi jegyzők folytatták. 12 egymást követő városi jegyző kezére vallanak a bejegyzések az első 1480 és 1551 között írott városi könyvben. Az egyes városi ügyleteken túlmenően a városi könyv különösen értékes forrás a város helyrajzi képeinek felvázolásához. Az 1479 és 1554 közötti időszak polgármestereinek és bírónak mindeddig legteljesebb archontológiáját is köszönhetjük az első városi könyvnek.

E rendkívüli értékes forrás közzététele nyelvészeti alaposággal történt. Betűhűen követi a kiadás az eredeti forrásban található kis- és nagybetűket, a diakritikus jeleket az a, o, u betűk feletti kettőspontok tekintetében következetesen feltünteteti. Ami azonban a szöveg központozását illeti, az közelít a maihoz, hiszen a szövegkiadónak a szöveg hűség mellett a szöveg értelmezése is a feladata. A szöveg értelmezését szolgálja a rövidítések következetes feloldása. Ha nem egyértelmű a feloldása a rövidítésjelnek, akkor kerek zárójelben találjuk a valószínűsíthető megoldást. A pénz- és mértékegységek viszont az eredeti szövegben használt zárójelben, a keletezések feloldását szöveg közben kerek zárójel között találjuk. Az eredeti szöveg lapszéli betoldásait lábjegyzetekben lehetjük fel.

Az értékes forráseggyüttes használatát hivatott elősegíteni a hozzá készült mutató. A név- és tárgymutató mind a hely- és családneveket mind a tárgyak neveit egyetlen betűrendben

közli. Általában egy-egy név német alakjánál találjuk meg a keresett szót, mégpedig annak „modernizált”, tehát újfelnémet alakjában. A családnévek tekintetében nemcsak a kutató van nehéz helyzetben, hanem a kiadó is, hiszen sokszor nem dönthető el egy-egy név esetében, hogy az illető foglalkozásának a jelölésére vagy már családnévvé rögzült. A német megnevezések mellett ott találjuk a magyar elnevezést is, sőt külön szójegyzék segíti egyes „elavult”, kevésbé ismert szavak jobb megértését mind németül, mind pedig magyarul.

Sopron város első fentmaradt telekkönyvének kiadása nemcsak Sopron város történetének kutatói számára jelent komoly nyereséget, hanem mind a magyar, mind a német nyelvtörténész gazdag kincsesbányára lel benne, ahogy a városi élettel foglalkozók és jogtörténészek is haszonnal forgathatják e precízen készített forráskiadványt. A gazdag forrás lelkiismeretes kiadójának szöveggondozása révén fontos alapul szolgál a további kutatásokhoz, s biztos támpontot kínálhat jelentős következtetések levonásához.

Ha ennyi gondos munka ellenére is csak lassan kerül majd bele a tudomány vérkeringésébe ez a rendkívül fontos forrás, talán tulajdonítható annak is, hogy a mutató összeállításában megnyílvánuló segíteni akarás nem lett adekvált kifejezést nyomtatott formájában. A vastagon szedett helységnevek alá besorolt kurzív tárgyszavak és álló betűvel szedett személynevek kellős közepén olykor csak jelentős kutatással sikerül tisztáznia az olvasónak, hová is tartozik mindez, s – ezt már félve tehetem hozzá – az értékes munkától elkápráztatva is látható: a külsin nem a belbecshez igazodik.

Érszegi Géza

ZVANUT, Maja: Zbirka pečatnikov v Narodnem Muzeju v Ljubljani – Die Siegeltyparsammlung des Nationalmuseums in Ljubljana. SITULA. Razprave Narodnega Muzeja v Ljubljani – Dissertationes Musei Nationalis Labacensis. 31. (Ljubljana 1993.) 179 pp., 225 ábrával, ISBN 86-80651-04-4

A ljubljanoi (Laibach) Nemzeti Múzeum, elődje, a Krajnai Tartományi Múzeum 1823-as megalakulásától kezdve gyűjti a pecsétnyomokat. Ezt a 224 darabból álló (+ függelékrészben: 28 db gumibélyegző és fém poncoló) gyűjteményt mutatja be a nyomdatechnikailag igen izléeses, párhuzamosan szlovén és német nyelvű kiadvány.

A katalógus tartalmazza minden egyes pecsétnyomó feliratát, anyagát, formáját, a pecsétkép rövid – nem heraldikai – leírását, méretét, korát, leltári számát és kitűnő minőségű, 1:1 méretarányú fényképét. Megtalálható a gyűjtemény története és az egyes pecsétfajták rövid összefoglaló elemzése is.

A pecsétnyomók megoszlása a következő:

Időben:	
XIII. sz.	2
XIV. sz.	4
XV. sz.	4
XVI. sz.	9
XVI/XVII. sz.	5
XVII. sz.	30
XVII/XVIII. sz.	7
XVIII. sz.	41
XVIII/XIX. sz.	6
XIX. sz.	113
XX. sz.	3
függelék (XIX/XX. sz.)	28

Típusok szerint:

uralkodók	2
illir tartományi pecsétek	35
országos és tartományi hivatalok és bíróságok	24
uradalmak	7
katonai hatóságok és intézmények	5
egyházi intézmények és méltóságviselők	17
városok	7
céhek	15
ipari üzemek	2
iskolák	11
kulturális intézmények	4
egyesületek	7
magánszemélyek	87
azonosítatlan	1

A kötet kisebb hibái – pld. a német-római és osztrák császári címer összekeverése, stb. – ellenére is szinte mintaszerűnek mondható

Felettebb kívánatos volna, ha hazai múzeumaink pecsétnyomó-gyűjteményeiről is napvilágot láthatnának hasonló katalógusok.

Rainer Pál

GÖMBÖS Tamás: A szerzetes és lovagrendek címerei és viseletei. A protestáns egyházak jelképei, a szentek jelképes ábrázolása címerekben. (Tellér Reklám Kiadó és Szolgáltató KFT. kiadása. Budapest 1993.) 206 p., 207 (jórészt színes) illusztrációval. ISBN 963-8178-01-9

A közelmúltban a címben jelzett új kötettel gyarapodott a történeti segédtudomány. A vegyész szerző részben a r.k. egyház szerzetes- és lovagrendjeinek címereit és viseleteit ismerteti, összesen 47 férfi és 10 női szerzetesrendét, köztük nem egy olyanét is, amely Magyarországon egyáltalában nem, vagy csak alig szerepelt a történelem során. Részint azonban a kötet címét jóval meghaladva, sokkal bővebb ismeretanyaghoz is juttat. Ugyanis minden egyes rendnél megtaláljuk annak rövid történetét, alapítójának életleírását, az adott rend legjellemzőbb sajátosságait, továbbá esetleges hazai vonatkozásait is. A munkát így erős heraldikai jellege mellett is voltaképpen, ha egy szóval kívánnánk jellemezni, döntően inkább művelődéstörténetinek mondhatnánk.

E munkának szakirodalmunkban szinte egyáltalán nincsenek előzményei. Az egyházi heraldikával is foglalkozó korábbi szerzőink inkább a pecséthasználattal tárgyalták. Találkozunk ugyan az irodalomban világi és szerzetesi papi címerekkel

(jobbára címeres pecsétekkel) is, de ezek inkább az egyes személyek, s nem az egyházi testületek címerei voltak (természetesen akadnak kivételek is).

Ami a viseleteket illeti e téma még annyi előzményre sem tekinthet vissza, mint a címerek. Miután e területnek – legalábbis tudomásunk szerint – külföldön is alig-alig akad irodalma, megérdemelte volna a részletesebb tárgyalást is. Bár minden egyes rendnél szerepel a rendi öltözet meglehetősen sommás leírása és többnyire képe is, talán bővebb részletekbe is lehetett volna bocsájtkozni. Nyilván a rendalapítások óta eltelt évszázadok során, ha csekély mértékben is, de az öltözetek is változtak – erre egyébként a kötetben is találunk néhány, többnyire csak egészen modern példát, – másrészt az egyes rendeken belül is minden bizonnyal eltérő öltözetet viselt egy novicius és mondjuk a rendház vezetője. Örömmel látnánk, ha e kezdeményezés a későbbiekben egy önálló, kifejezetten a rendi öltözeteket tárgyaló kötethez vezetne.

(Ugyancsak örvendetes lenne a világi papság múltbeli öltözködésének feltárása is.)

A kötetben megtalálható az egyházi heraldikában leggyakoribb címerképek, továbbá néhány ismertebb – nagyrészt magyar – szent ábrázolásmódjának és attributumának katalógusszerű ismertetése.

Rövid, inkább csak toldalékszerű áttekintést nyerünk az evangélikus és református egyházak címereiről is.

A munkát bibliográfiai jegyzék és névmutató egészíti ki.

Bár a kötet nem mentes számos kisebb-nagyobb pontatlanságtól, tévedéstől, s kötése sem mondható sikerültnek, mégis haszonnal forgathatják a téma iránt érdeklődők, s ha csak a figyelmet sikerült vele felkelteni e meglehetősen elhanyagolt szakterület iránt, s további követőkre, az egyes részművek pontosabb kidolgozására ösztökél egyeseket, már ez is jelentős eredménynek mondható.

Rainer Pál

TOMIČIĆ, JASNA szerk.: Znamenja vlasti i časti u Hrvatskoj u 19. stoljeću. (Hatalmi és hivatali jelvények (jelképek) a 19. századi Horvátországban) Hrvatski Povijesni Muzej kiadása Zágráb 1993. 139 o., VIII. színes tábla, 145 fekete-fehér – szövegekőzti – illusztráció. A tanulmányok német összefoglalókkal. ISBN 953-6046-01-6

1994. január 11. és 1994. március 27. között igen érdekes, nagyszabású kiállítás volt Zágrábban a Hrvatski Povijesni Muzej-ban „Hatalmi és hivatali jelvények, jelképek a 19. századi Horvátországban”. A kiállításhoz jelent meg egy igen színvonalas kiviteli katalógus.

A kötet első részében, a szerkesztő rövid előszavát követően különféle tudományos tanulmányok találhatók: *Borošak-Marijanović, Jelena*: A horvát bánok zászlói. (22–29. pp.); *Sercer, Marija*: A horvát bánok beiktatási szertartásai. (30–47. pp.) Uő.: Nemesi szabályok. (48–55. pp.); Uő.: Öltözeti előírás a Cs. és kir. Horvát és Szlavonországbeli tisztviselők számára, különös tekintettel a szablyára. (56–61. pp.); *Bregovac Pisk, Marina*: Horvátországi portrészorozatok a XIX. század második felében. (62–99. pp.).

A különböző horvátországi gyűjtemények anyagából létrehozott kiállítást részletes tudományos katalógus mutatja be (73–129. pp.).

Az anyag a következő főbb témakörökre tagoldódott: báni zászlók (1–6. szám), báni buzogányok (7–8. szám), horvát bánok arcképei-festmények (9–19. szám), horvát bánok grafi-

kai ábrázolásai (20–24. szám), horvát nemesi arcképek – festmények (25–42. szám), horvát nemesek és politikusok portréi – litográfiák (43–47. szám), tisztviselői portrék (48–50. szám), horvát nemesek fényképei (51–69. szám), horvát bánok szablyái (70–73. szám), horvát nemesek szablyái (74–103. szám), tisztviselői szablyák (104–118. szám), díszöltözetek (119–122. szám), kiegészítők (123–134. szám), veduták, történelmi helyszínek ábrázolásai (135–139. szám), levéltári dokumentumok (140–144. szám), fényképek (145–157. szám).

A katalógust képjegyzék (130. p.), személy- (131–133. pp.) és helynévmutató (133–134. pp.) egészíti ki.

A kötet a legkülönbélebb történelmi segédtudományok, így az archontológia, falerisztika, genealógiai insigniológia, szfragisztika, történelmi fegyvertan, történelmi ikonográfia, vexillológia, viselettörténet szempontjából közöl nagyszámú, eddig javarészt ismeretlen adalékot. Az itt közölt ismeretek – tekintettel a tanulmányokhoz kapcsolt német összefoglalásokra – feltehetően hamarosan beépülnek majd a magyarországi szakirodalomba is.

Pandula Attila

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

1994. augusztus 4-én Székesfehérváron nyílt meg Magyar főpapi címerek címmel heraldikai kiállítás.

Székesfehérváron minden év augusztus 14-e a katolikus egyház ünnepe. 1994-ben erre az alkalomra rendezték meg *Polgár Marianne* grafikus *Magyar főpapi címerek* című kiállítását. A megnyitó beszédet a szép számmal egybegyűltek előtt dr. Takács Nándor székesfehérvári megyéspüspök és dr. Ladocsai Gáspár katolikus tábori püspök tartotta. A boltíves termek ódon hangulata fokozta a falakon lévő mintegy 230 főpapi címer hatását. A heraldikai kiállításon híven követhető volt a magyar történelem utolsó hat évszázada. Érdekesként egy külön falon helyezték el a székesfehérvári püspökök összegyűjtött címereit, közöttük olyan kiemelkedő személyét, mint Prohászka Ottokár. – A grafikusnő heraldikai anyaga több mint 300 színes festett címet tartalmaz. Ilyen egységes formában nincs hasonló az egyház birtokában, ezért célszerűnek mutatkozna a címereket együtt tartani, kiegészí-

teni az új vagy esetleg újonnan felbukkanó címerekkel és helyet biztosítva számára állandó hozzáférhetőséget, kutatási lehetőséget nyújtani az érdeklődőknek.

A kiállítás ajánló sorai: „Úgy gondolom – és talán nem túl szubjektív az értelmezésem – ha azt mondom: aki családja címerét keresi-kutatja, vagy netán címerre vágyik, vagy ha csupán gyönyörködik benne, gyökereit keresi egy felszínes világban.

Létünk a családban, a család történetében, a nagyobb családban, a nemzet történetében kapaszkodókat keres, s általa biztonságot, és ezért rendkívül fontos, hogy a történelmi diszciplína művelésével példát, mintát adjon erre, segítsen mindannyiunkat arra, hogy ezen egzisztenciális kapaszkodókat keressük és megtaláljuk.

Egy-egy címer kifejezője a közösségnek és az egyénnek, elmondja, ami másokkal összeköt és azt is, ami más, megtanít tiszteletre, hálára az ősök, múltunk iránt. Üzenete van, tanít,

ha hozzá fordulunk, és így nemcsak arisztokrata családoknak a kiváltság-üzene, nemcsak püspököknek kasztudatot, rangot és egyéb evilági hiúságokat sugall, hanem arra a fundamentumra utal sajátos jel- és jelzőrendszerével, akire létünk, történelmünk, benne családjaink története és egyéni életünk biztonsága is épül, végül is a **TEREMTŐRE.**"

Dr. Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi főapát

* * *

1994. október 12-én a Magyar Történelmi Társulat Igazgató választmányi ülést tartott, melyen Nyulásziné Straub Éva beszámolt a Turul szerkesztőség évi szakmai munkájáról. A beszámolót a választmány jóváhagyólag tudomásul vette.

* * *

A XXI. Nemzetközi Genealógiai és Heraldikai Kongresszus ezidén Luxemburg városában ült össze, augusztus 28-tól szeptember 3-ig. – A 202 résztvevő 31 ország szakmai elitjét képviselte, közöttük magyar részről Bertényi Iván (Budapest) és Vajay Szabolcs (Svájc). – A Kongresszus témái: (1) A kivándorlás genealógiai és demográfiai kötődései; és (2) a Város és lakói: genealógiai és heraldikai vetületük. – Az első témakörben Vajay a XVI. és XVII. század latinamerikai társadalmi rétegződésének genealógiai vonatkozásairól értekezett, míg a másodikban Bertényi a jelenkori magyar közületi címeralko-

tás eredményeit mutatta be, maga is józanul bírálva annak egyes kiáltó fonákságait, amelyeknek vetített bemutatása nemegyszer élénk nemzetközi derültséget keltett. Az ezt következő vitán kialakult egybehangzó vélemény szerint, Magyarország alkalmasint az utolsó európai állam, Bulgária és Albánia kivételével, ahol a közületi címeralkotás még nincsen egy illetékes véleményező szerv szakmai ellenőrzésének alávetve. Hasonló intézmények, hozzászóló szomszédaink és az orosz delegátus bejelentése szerint, Közép-Kelet-Európa szerte már befejezett ténynek számítanak.

A Kongresszus díszelnöke, Jaczues Santer luxemburgi miniszterelnök – azóta az Európa Közösség soros elnöke – volt, az ülést pedig a luxemburgi trónörökös-nagyherceg nyitotta meg. A záró ülésre a korszerűen helyreállított viandeni középkori kastély-erődben került sor, holis többek között a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének díj- és emlékérem kiosztása is végbement. Az emlékérmek egyik kedvezményezettje Bozó Gyula festőművész, aki heraldikai kispasztikájának nemzetközi minősége címén nyerte el kitüntetését. Kumorovitz L. Bernát, Filkorn Pál, Borsa Iván és Feketekuty László után, ő az ötödik magyar nemzetközi kitüntetett. – A luxemburgi Kongresszuson elhangzottak 1995-ben kötet formájában is megjelennek. – Jegyezzük még meg, hogy a 202 résztvevő közül 19 volt tengerentúli (7 országból) és 16 Közép-Kelet-Európából (úgyszintén 7 országból); a legnépesebb delegációk a német (33), a belga (23) és a luxemburgi (21) voltak.

TURUL (LXVII) No 4 Zusammenfassung

Dr. László Feketekuty stellt die Ahnentafel des mächtigen Palatins, des Grafen Pál (Paul) Pálffy zusammen; Ahneherrn eines blühenden Magnatengeschlechts. Die väterliche Linie entstammt jenem „*vacuum societatis*“ nach der verlorenen Schlacht bei Mohács (1526), wo die Besten des alten feudalen Adels ihr Grab fanden. Die Begabtesten der „*homines novi*“ konnten unter diesen Umständen schnell eine Karriere machen, infolge der Streitigkeiten zwischen zwei Prätendenten, bzw. der doppelten Königswahl im gespaltenen Ungarn. Pál Pálffy kam 1589 zur Welt und erreichte im Jahre 1649 die oberste Würde des Königreichs, nachdem er 1634 den ungarischen Grafentitel erhalten hatte. Sein Vater wurde schon 1581 baronisiert. Das Familienvermögen stammte hauptsächlich von der mütterlichen Seite, d.h. von Maria Fugger, die das bis 1945 im Familienbesitz gebliebene Stammschloss und Gut Vöröskő (Biebersburg, Červený Kamen, Slowakei) in die Familie brachte. Der Zusammenhang mit anderen Uradelsgeschlechtern ist durch die Person der Grossmutter väterlicherseits, Zsófia Dersffy gesichert, deren Abstammung bis zum 13-ten Jahrhundert bekannt ist. Der Autor untersucht die Ahnentafel bis zur siebenten Generation, wobei er grösstenteils die väterliche Linie behandelt, angesichts der Tatsache, dass die Fuggerschen Ahnen in der deutschen Fachliteratur bekannt genug sind. Der Autor zählt neben früher weniger

bekannten Namen auch Vertreter führender mittelalterlicher Adelsgeschlechter auf, die in der Ahnenreihe erscheinen. Eine soziologische Untersuchung ergänzt die Studie, die die gesellschaftliche Umschichtung und die Mobilität der ungarischen Elite widerspiegelt an der Schwelle von grossen Veränderungen im 16-ten Jahrhundert.

Dr. István Balló untersucht die Rolle der von den *loci credibiles* erlassenen authentischen Diplome im mittelalterlichen Ungarn. Diese Organe haben damals die Funktion des öffentlichen Notars ausgeübt. Diese „gläubwürdigen Orte“, die eigentlich die regionalen Vertreter der königlichen Kanzlei waren, wurden von kirchlichen Würdenträgern (Kapitel, Kloster, Orden) verwaltet. Ausser des Prozesses der Diplomausfertigung untersucht der Autor auch die Urkundensammlungen, die seit dem 17-ten Jahrhundert ein Inventar der bekannten Diplome enthielten. Ausser der Auseinandersetzung der diesbezüglichen Prozeduren wird auch die Rolle der Schlüsselfigur der Durchführung, des *Pristaldus* untersucht. Der Autor betont die erstrangige Wichtigkeit der Archive der gläubwürdigen Orte. Letzters werden diesmal nur fragmentarisch behandelt, obwohl sie eine Quelle von höchster Wichtigkeit hinsichtlich der Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte des Landes bedeuten. Der authentische Siegel dieser mittelalterlichen Verwaltungsorgane dienten zum unbestrittenen Beweis einer Tatsache, selbst nach Einführung der öffent-

lichen Notariate nach westeuropäischen Gebrauch, die nur im 16-ten Jahrhundert in Ungarn auftreten. Die Beilage des Artikels enthält eine ausführliche Liste der mittelalterlichen glaubwürdigen Orte, deren Gesamtzahl ungefähr 70 betrug, die Nebenländer der Krone (die vormaligen Königreiche Kroatien, Slawonien und Dalmatien) inbegriffen.

Prof. Szabolcs de Vajay führt 20 auf Ungarn bezügliche Wappenbriefe vor, welche teils von den Königen von Ungarn, teils von den Fürsten von Siebenbürgen verliehen wurden und bisher völlig oder schlecht bekannt in Ungarn waren. Die Originale werden in der Sammlung der Rumänischen Akademie der Wissenschaften aufbewahrt. Ursprünglich sind diese Dokumente von Mihail C. Stefanescu und Jean C. Manescu, hervorragende rumänische Heraldiker registriert worden, die – angesichts des gegenüber der Heraldik bewiesenen Misstrauens in jenen Zeiten – ihre Aufmerksamkeit eher auf die künstlichen Werte und die Qualität dieser Embleme gerichtet hatten. Als solche Werke wurden sie in der rumänischen Revue der Kunstgeschichte veröffentlicht. Die von den Autoren vollführte Analyse hat aber soziologischer Aspekte dieser Wappenschenkungen nicht entbehrt. Die Erwerber der Wappenbriefe gehörten einer breiten Skala von verschiedenen gesellschaftlichen Schichten: Bauer, Soldaten, Kaufleute, protestantische Pastoren, usw. Was ihre ethnische Zugehörigkeit anbelangt, stehen Ungarn, Rumänen, Armenier nebeneinander.

Das beweist, dass man in jener Zeit eher als Untertan galt, wobei die ethnische Zugehörigkeit eine Nebensache war. Das bürgte für eine Art gesellschaftlichen Friedens, dessen Mangel nun in unserem – angeblich fortschrittenen – Zeitalter zu vielen grausamen Konsequenzen führt.

In der folgenden Rubrik setzt Éva Nyulászi-Straub das Inventar der im Archiv kürzlich deponierten Wappenbriefe aus der Periode 1701–1755 fort, diesmal eine Beschreibung von neun Wappenbriefen.

In der bibliographischen Rubrik berichtet Géza Érszegi über das Lexikon *Latinitatis medii aevi Hungariae*, zusammengestellt von Iván Boronkai und Kornél Szovák. – Das weitere gibt Géza Érszegi eine Besprechung über die Studie von Károly Mollay mit dem Titel „Der erste Kataster von Ungarn“, der in der Periode 1480–1553 in Sopron zusammengestellt wurde. Die schöne Siegeltypensammlung im Nationalmuseum von Ljubljana ist von Maja Zvanut, das Werk von Tamás Gömbös (Ungarische kirchliche Wappenbilder) von Pál Rainer rezensiert. Im letzten Teil wird das Werk von Jasna Tomićić (Die Insignien der Macht und der Selbstverwaltungen in Kroatien im 19-ten Jahrhundert) von Attila Pandula analysiert.

Die Rubrik „Ausländische Nachrichten“ gibt eine Übersicht, unter anderen über den 21-ten Internationalen Kongress für Genealogie und Heraldik, welcher im Zeitabschnitt 28 August – 3 September in Luxemburg veranstaltet wurde.

TURUL (XVII) No 4 Résumé

Le Dr. László Fekete-kuty présente les quartiers du tout-puissant comte-palatin Pál Pálffy, l'ancêtre d'une grande race aristocratique, toujours florissante. La lignée paternelle démarre de ce *vacuum societatis* qui qui s'est produit en Hongrie dès la débâcle à Mohács (1526) où périt la fine-fleur de la haute noblesse féodale. Les plus doués des *homines novi* ont alors pu faire carrière rapide, profitant aussi des luttes des deux prétendants rivaux que s'est malheureusement donnée la Hongrie déchirée. – Pál Pálffy est né en 1589 et accéda à la plus haute dignité du Royaume en 1649, ayant déjà obtenu son titre de comte en 1634. Celui d'un baron fut octroyé à son père, en 1581. Sa fortune procédait cependant du côté maternel, de Maria Fugger qui apporta aux Pálffy leur fief-souche conservé jusqu'en 1945, le domaine de *Vöröskő* (Cervený Kamen, Slovaquie). Le lien avec l'ancienne noblesse hongroise – avec celle d'avant 1526 – se laisse tracer du chef de la grand'mère paternelle. *Zsófia Dersfi*, dont la filiation remonte au 13e siècle. – L'auteur examine l'éventail des ancêtres jusqu'à la septième génération, insistant sur les quartiers paternels (les Fugger maternels étant bien étudiés par l'érudition allemande) et découvre, pêle-mêle, des ancêtres modestement obscurs aussi bien que des représentants de la ci-devant élite médiévale. – Une étude sociale complète, reflétant bien stratification et la mobilité de l'élite hongroise au seuil même de sa grande mutation, à partir du 16e siècle.

Le Dr. István Balló résume le rôle des diplômés „authentiques“ émis en Hongrie médiévale par les *loci credibiles* qui faisaient fonction de notariat. Ces „lieux digne de foi“ –

somme toute, les succursales régionales de la Chancellerie royale – ont été gestionnés par des autorités ecclésiastiques: chapitres, couvents, ordres. – L'auteur examine non seulement l'ensemble de la procédure diplomatique, mais aussi les recueils qui, dès le 17e siècle, en ont établi l'inventaire. Il présente aussi la mise en oeuvre de la procédure appliquée et précise le rôle de l'homme-clef de l'exécution, du *pristaldus* (poroszló), sorte d'échevin. Il insiste aussi sur l'importance essentielle des archives des *loci credibiles*. Celles-ci n'ont été étudiées jusqu'à présent que très fragmentairement, une source principale pourtant non seulement de la jurisprudence, mais aussi de l'évolution économique et sociale du pays. – Le sceau dit „authentique“ apposés en ces hauts lieux de la gestion administrative médiévale, faisait preuve incontestable, même après l'introduction du notariat, „à la manière occidentale“, ce que n'apparût en Hongrie que dès le 16e siècle. – L'annexe de l'étude reproduit la liste complète des loci credibiles médiévaux, au nombre de quelques 70, ceux dans les Royaumes associés à la Couronne, de Dalmatie et de Croatie, y compris.

Le Prof. Szabolcs de Vajay présente un ensemble de vingt armoiries d'attaches hongroises, octroyées par les Rois apostoliques ou les Princes de Transylvanie, jusqu'à présente ignorées ou mal connues en Hongrie. Les originaux se trouvent en effet conservés aux collections de l'Académie roumaine des sciences, à Bucarest. Ils furent exemplairement répertoriés par les soins de MM. Mihail C. Stefanescu et Jean C. Manescu, éminents héraldistes roumains qui insistaient surtout – exigence des temps d'alors – sur la valeur artistique et

sur la qualité de miniature de ces emblèmes. Aussi furent-ils publiés dans la „Revue roumaine d'Histoire de L'art”, l'analyse pertinente ne négligeant portant pas l'aspect sociologique de ces octrois, non plus. Ceux-ci furent concédées, en effet, aux représentants des strata sociaux les plus divers: à des paysans, guerriers, marchands, pasteurs protestants, commerçants ou militaires. Leur ethnie varie tout autant; Hongrois, Roumains, Arméniens et Grecs, s'y cotoient, faisant aussi preuve de ce que ces temps-là on a plutôt été „sujet” qu'„ethnie”, gage aussi d'une paix sociale inter-ethnique dont l'absence désole si cruellement. L'époque contemporaine prétendue plus évoluée.

A titre de Rubriques diverses, nous retrouvons l'inventaire continué des lettres armoriées récemment déposées aux Archives nationales, répertoriées par Madame Éva Nyulászi Straub, allant de 1701 à 1755.

Quant à la rubrique bibliographique, le Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae établi par la coopération de MM Iván Boronkai et Kornél Szovák, est présenté par Géza Érszegi. – Celui-ci présente aussi l'étude de Károly Mollay sur le Premier cadastre en Hongrie, établi entre 1480 et 1553 en langue allemande, à Sopron. – La belle collection de typaires conservée au Musée national de Slovénie, à Ljubljana, a été étudiée par Mme Maja Zvanut et les Armoiries ecclésiastique hongroises recueillies par Tamás Gömbös, sont présentés par Pál Rainer. – Finalement, les insignes du pouvoir et des autorités en Croatie au 19e siècle, oeuvre de Jasna Tomičić est analysée par Attila Pandula.

La rubrique des Nouvelles de l'étranger fait un vaste tour d'horizon, présentant aussi un compte-rendu sur le XXIe Congrès international des sciences généalogique et héraldique réuni à Luxembourg, du 28 août au 3 septembre 1994.

TARTALOM

Turul Aranykönyve	107
-------------------	-----

1. Értekezések és önálló cikkek

Feketekuty László:	Pálffy Pál nádor ősfája. Első rész.	109
Balló István:	A hiteleshelyek néhány kérdése hazánk okleveles gyakorlatában (XIII.-XIV. század)	117
Vajay Szabolcs:	Kallódó armalisaink nyomában	123

2. Kisebb rovatok

Címereslevél-gyarpodás a Magyar Országos Levéltárban – összeállította Nyulásziné Straub Éva, heraldikai rajzok: ifj. Bogdán István	134
---	-----

Könyvismertetés

A magyarországi középkori latinság szótára. <i>Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae</i> . IV. kötet. Szerk.: Boronkai Iván és Szovák Kornél. (ism.: Érszegi Géza)	138
Mollay Károly: <i>Első telekkönyv. Erstes Grundbuch (1480–1553)</i> . (ism.: Érszegi Géza)	139
Zvanut, Maja: <i>Zbirka pečatnikov v Narodnem Muzeju v Ljubljani. Die Siegeltyparsammlung des Nationalmuseums in Ljubljana</i> . (ism.: Rainer Pál)	140
Gömbös Tamás: <i>A szerzetes és lovagrendek címerei és viseletei. A protestáns egyházak jelképei, a szentek jelképes ábrázolása címerekben</i> . (ism.: Rainer Pál)	140
Tomičić, Jasna szerk.: <i>Znamenja vlasti i časti u Hrvatskoj u 19. stoljeću</i> . (ism.: Pandula Attila)	141
Hazai és nemzetközi hírek	141
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyáry Zsigmond)	142
Résumé en français (Vajay Szabolcs)	143

